

प्रस्तावः

‘ ऋग्वेदोऽयं यदुर्वेदः सामवेदः ’ इति तथीमाचक्षते । अथर्वस्य चतुर्थस्य यज्ञे प्राधान्याभावात् देशान्तरे वा विद्यमानत्वात् प्राप्यभिर्नामैौ सण्दीतोऽभूत् प्राचीनतमे काले इत्येतिहासिकाः । तत्र ऋग्वेदस्य एकविंशतिः शाखा भवन्तीति व्याकरणभाष्यकारः ‘ एकविंशतिषा नाहृत्यं ’ इति पस्पशाया प्रतिषेधे ।

(१) अथ आध्वलायनगृह्यसूत्रे ब्रह्मयज्ञाच्चार्यतर्पणे साण्डूकेयगण साख्यायनगणः आध्वलायनगणश्चेति गणत्रयमुक्तम् । तत्र साण्डूकेयगणे जानन्तिः, बाह्विः, गार्ग्यः, गौतमः, शाकल्यः, रामभद्रः, साण्डूक्यः, साण्डूकेयश्चेति अष्टौ आचार्या उक्ताः । साख्यायनगणे कण्डोडः, कौपीतकः, महाकौपीतकः, पैट्ण्यः, महापैट्ण्यः, सुपगः, साख्यायनः इति सप्त आचार्याः । आध्वलायनगणे च ऐतरेयः, महितरेयः, शाकलः, साण्डूकः, मुक्तवक्त्रः, औद-वाहिः, महौदवाहिः, सौजामिः, शौनकः, आध्वलायनश्च इति दश आचार्याः । एतद्गणत्रयवक्तृत्वमपि पञ्चविंशति-राचार्या भवन्ति इति समुदायः ।

(२) अवेदमालोचनीय बहोदः कौपीतकश्चेति भिन्नौ एक एव चेति, एव सुपगः साख्यायनः इत्यपि । तत्र भिन्नचिति प्राप्तं, गार्ग्यनामगणने ‘ त्रयोविंशतिवाक्यानि, बहोदादिषु अर्थात् तर्पणमित्यद् । पापं ’ इत्युक्तत्वात् (आश्व० ३।१।४), इदंतेनापि ‘ बहोदमित्यादिषु द्वितीयादिषु तर्पयामि इति भवति, ‘ बहोदं तर्पयामि इति ’ इत्युक्तत्वात् । बहोदकौपीतकस्योः सुपगसाख्यायनयोश्च भेदाभावे उक्त-संख्यापूर्तेऽप्यवस्येति चेत् । अत्रोच्यते । गृह्यसंज्ञायां विनिर्दिष्टं (३।५) ‘ अथ देव बहोदः कौपीतकेयः पञ्च-इत्युपक्रम्य ‘ ततो ह बहोदः कौपीतकेय उपरराम ’ इत्युपसंहृतम् । अत्र ‘ विष्णुर्कौपीतकात् वासवे ’ (पा० ४।१।१२४) अपरये ढक् कौपीतकेयः, अन्यः कौपीतकः ‘ अत इक् ’ (पा० ४।१।१५) । साख्यायनग्रन्थ-संग्रहे कौमुद्यास्तम्भपण्डितपरावागुदरविरचिते चतुर्थोपाधये उदकतर्पणप्रकरणे ‘ कौपीतकि, महाकौपीतकिः ’ इत्येवोदाहृतम् । यद्यपि साख्यायनग्रन्थसंग्रहपुस्तके एव अन्ते चौराभ्यां १९०९ मने मुद्रिते संग्रहः मूलभूते कौपीत-किमुत्रे ‘ कौपीतकी, महाकौपीतकी इति दीर्घं पठ्यते ’, तथापि व्याकरणशिक्षात् समग्रशिक्षाभावं दीपिकाः अपवादः एवेति स्वीकर्तव्यम् । अथ ‘ कौपीतक ’ इति आध्वलायनीयः पाठः कथमिति चेत्, ‘ छन्दसि एते त्रिषो विहस्यन्ते ’ इति ‘ छन्दोवत् भूवाणि भवन्ति ’ इति च न्यायान्मा अतश्चमहत्वा औत्तम्येन ‘ तस्यापत्वं ’ (पा० ४।१।१२) इत्येवैव स पाठः साधनीयः, शिमादेराहितिगमत्वाद् विदुः । सर्वेषां कौपीतकपुत्रः बहोदः इति सिध्यति । तेन बहोदः कौपीतकः नाम कौपीतकपुत्रः बहोदः इति एव एवायमाचार्यः आध्वनाचार्येण उक्त इति । एवमेव सुपगसाख्यायनयोरप्येति शेषम् । तथाहि । शाखायनश्रौतसूत्रायः आनन्तव्यमाश्रयः । ‘ सार्वत्रायतं वषट् कुर्वीत् पुनराहोत्रमुपसिद्धत् कृत्वा (१।१।१८) ’ इत्युक्तं साख्ये सुपगः आचार्यः भुविपुनराहोत्रं इत्याह (भुविमेव कौप्यः ३।५) । एतदुदाहरणे च ग्रन्थे ‘ द्वादशाहोत्रं परिभाषा चोक्तं प्रथमे मन्त्रान् सुपगः सुपकारः ’ इत्याह । तस्मात् सुपगोऽयमाचार्यः शाखायनपुत्रः इति स्पष्टम् । आध्वलायनगृहे आचार्यानां नामानि देव क्रमेण पठितानि, न तत्रैव क्रमेण कौपीतकैर्गृह्यसूत्रे वा साध्वलायनग्रन्थसंग्रहे वा पठितानि । आध्वलायनीये च गद्यतये दद्यात् २२८मथमप्येति, न तथा कौपीतकैर्गृहे वा साध्वलायनग्रन्थसंग्रहे वा पठितव्यम् । परतु बहोदः कौपीतकपुत्रयोः स्यात् अन्धराधाने आध्वलायनीये पठन्, तथैव इत्यपि बहोदकौपीतकपुत्रयोः अन्धराधानेयं पाठः, एवं सुपगसाख्यायनयोः अप्यवधानं यथा आध्वत पत्नये, तथैव सुपगसाख्यायनयोः । इत्यपि । तेन सर्वथाऽपि

कहोडकौपीतकी बहोडकौपीतकी या ऐक्य व्यक्तिः । तत्र कहोड इति स्वनाम, कौपीतरुः इति अणुप्रत्ययान्तं, कौपीतकिः इति इजन्त वा कितृनाम इति विशेषः । एव सुप्रसङ्गाख्यायनौ सुप्रसङ्गाद्यायनौ वा ऐक्य व्यक्तिः इति विद्वान्तः ।

(३) अयं साख्यायनशास्त्रायायनशब्दविचारः । आद्यत्रयनीयाचार्यनयोः साख्यायनशब्द एव पठितः, न शास्त्रायायनशब्दः, कौपीतकिरूपे शास्त्रायायनशब्द एव पठितः, न तु साख्यायनशब्दः । यद्यप्यत्रोऽपि तयोः शास्त्रायायनशब्द एव पठितः, परंतु प्रत्ययनाम 'साख्यायनग्रन्थसमूहः इति, न तु शास्त्रायायनग्रन्थसमूह इति' । किं च प्रत्यादौ 'ॐ साख्यायनग्रन्थास्य दक्षितश्रेष्ठगुणम् । इति वा पदतिथ्याख्या शिष्याणां हितकारिण्यम् ॥' इति श्लोकोऽपि प्रत्यक्षः । एव चतुर्थपञ्चम्येपु मन्ते 'इति अदिष्टानविरये कौतुम्बरवास्तव्यश्रीवास्तव्यवृत्ते साख्यायनग्रन्थसमूहे अनुक्रोडध्यायः इति समाप्तिस्वरूपः । कौपीतकिग्रन्थान्ते च 'इति शास्त्रायायनशास्त्रायाः कौपीतकिग्रन्थसूत्रे पञ्चोऽध्यायः' इति मुद्रितम् । एतावता साख्यायनः शास्त्रायायनशब्दे किंचिदन्तरभेदेऽपि व्यक्तेरैव, न मिश्र । उच्चारणभेदात्तु शब्दभेदः इति निश्चितम् ।

(४) अयं ज्ञानेदोषचरणव्युत्पत्त्यस्य महिदावृत्ताया वृत्तौ 'जानन्ति वाहि इत्यारम्भ माण्डूकेयाः । इत्यन्तः माण्डूकेयगणः । मार्गी वाचस्पती इत्यारम्भ साख्यायन इत्येवमन्तः साख्यायनगणः । एतेषां कौपीतकिब्राह्मणमारण्यकं च साख्यायनसूत्रं च । एतेष्वेव इत्यारम्भ आश्वलायनान्तः आश्वलायनगणः । एषावैतरेयब्राह्मणमारण्यकं च आश्वलायनसूत्रं च' इत्युक्तम् । अनेन महिदायेन वृत्त्येव 'तिदशाक्षरमिते गतेऽन्दे मधुमाधे दशभीतयो ह्युपाधीः । महिदाद्युपः परोपपत्त्यै चरणव्यूहमिमं व्यकारि कायका ॥' इत्यनेन वृत्तिवृत्तिराल उक्तं । काश्यामित्युक्तत्वेऽपि तदुक्तोऽन्दः शास्त्रायायनशब्द एव । शकः १६१३ चित्रगुणः । दशमी इन्दुवासरः इति ए कालः । इति श्री शंकर तारायण वक्तव्योऽथ इतिहाससंशोधकाः शकावलीं दृष्ट्वा कथयन्ति ।

(५) तत्र साख्यायनः शास्त्रायायनपर्यायः एकः आश्वलायनधारः । इति द्वौ आचार्या कल्पवृत्तकारावपि, न ब्राह्मणकारी । इतरे तु आचार्याः । ब्राह्मणारण्यकाराः । येषां शास्त्रायायननाम शास्त्रायायनारण्यक इति च भव्ये तत् वस्तुतः कौपीतकिब्राह्मण कौपीतकिआरण्यकमेव स्यात् । नहि ब्राह्मणकार एव दृष्टकारः इति वदन् वक्ष्यमिति ।

(६) कहोडः कौपीतरुः ऐक्य व्यक्तिः, सुप्रसङ्गः साख्यायनश्च ऐक्य व्यक्तिः । इत्युक्तं प्राक्, शास्त्रायायनः आश्वलायनशब्दे द्रावेत्तौ वक्ष्यस्वराशयेन, न ब्राह्मणकारी इति च इदानीमेवोक्तम् । एव एति आश्वलायनग्रन्थोक्तानामाचार्याणां यमाश्रुतानुसारिकल्पनेया वा पञ्चविंशतिः सख्या, या इदानीं चतुर्विंशत्या सती एकविंशतिर्भवति । तदेव च 'एकविंशतिषां वाद्वृत्त्यै' इति व्याकरणमहामाध्यकारिणोक्तम् । कहोडकौपीतरुयोः सुप्रसङ्गाद्यायनयोश्च व्यस्तितोऽपि शास्त्रायायनाश्वलायनयोः ब्राह्मणारण्यकारत्वे च स्वीकृते महामाध्यकारोक्तिरपि नैव सम्यक्ते ।

(७) माण्डूकेयः नाम प्रथमगणस्य आचार्यः अन्विमः ब्राह्मणकारः इति स्वीकार्यमेव । अत एव ऐतरेयारण्यकग्रन्थसहितोपनिषदि सदितोपासनाप्रतिपादने महर्षिभेदेन उपासनाविधानविशेषप्रतिपादनायस्य 'पृथिवी पूर्वस्वर्गः, द्यौरुत्तररूपः, वायुः साक्षा इति माण्डूकेयः' इत्यादिवाक्या 'इति तु माण्डूकेयानाम्' इत्युक्तस्यार्थः कृतः संगच्छते । परंतु साख्यायनग्रन्थसमूहो नाम चौतम्याया १९०९ खने यत् पुस्तकं मुद्रितं तदन्ते अध्यायवृत्तात्मक कौपीतकिग्रन्थान्ते यत् सूत्रं मुद्रितं, तत्र उपाकरणप्रकरणे 'प्रत्युक्तं ब्रह्मादिति हेतु आहुः, सूक्तानुवाक्याभिः इति वा । अध्यायार्थमात्राभिरिति माण्डूकेयः । अयं ह स्माह कौपीतकिः अग्निगोत्रे पुरोहितमित्येकः' इत्युक्तम् । अत्र निर्दिष्टो माण्डूकेयः सूत्रकार एवेति स्पष्टम् । उपाकरणप्रतिपादने हि सूत्रकारस्यैव कृतं, न ब्राह्मणारण्यकारस्य इति । परंतु किंचित् सकटमनं पुस्तकं प्रादुभ्यात्, कथं ब्राह्मणकारः सन् माण्डूकेयः सूत्रकारः स्यादिति । अस्मात् सकटादुन्मोक्तस्य अतिप्राचीनो माण्डूकेयः कश्चित् ब्राह्मणकारः स्यात्, ततोऽर्वाचीनस्तु कश्चित् माण्डूकेयः सूत्रकारः स्यात्, इति स्वीकार्यं परस्परतराभावात् । माण्डूकेयस्य तु ब्राह्मणमिव स्वरूपम् ।

एव कौपीतकविषयेऽपि । शाङ्खायनब्राह्मणारण्यकत्वेन आनन्दाश्रममुद्रिते ग्रन्थे 'तदुह साह कौपीतकः' (२।९, ७।४, ७।१० इ०) इति बहुवाक्यमुपलभ्यते । 'इति कौपीतकः' (२।१३०) इति च । ऐतरेयब्राह्मणेऽपि 'पूर्वा पौर्णमासीमुपवसेदिति वैश्यः उत्तरामिति कौपीतकः' इति वाक्यं दृश्यते (३।२।१।२) ! तत्र आनन्दाश्रमीये शाङ्खायनब्राह्मणेऽपि (३।१) अविकृतमुपलभ्यते । तेन कौपीतकः कौपीतकिर्वा ब्राह्मणकारः इति स्पष्टम् । यथेदं कौपीतविशेषसूत्रमितिवर्तनं, न तत् वस्तुतः कौपीतकप्रणीतं सूत्रं, किंतु शाङ्खायनप्रणीतमेव सत् कौपीतकिर्वाब्राह्मणारण्यकानुशास्त्रित्वात् कौपीतकिर्वात्वमिति प्रतिदिष्टिः काचित्की । तथा च ब्राह्मणमारण्यकं च कौपीतकं, श्रौतं यज्ञं च सूत्रं शाङ्खायनकं इति सिद्धम् ।

(८) अथ वैश्यस्य कौपीतकं चेति ब्राह्मणारण्यकद्वयं कौपीतकिर्वाभ्याम् आनन्दाश्रमे शाङ्खायनत्वेन मुद्रिते ऐतरेयब्राह्मणे च स्पष्टतशोद्धृतात् सिध्यति । यत् तु तत्र शाङ्खायनब्राह्मणं शाङ्खायनारण्यकमिति च मुद्रितं, आरण्यकप्रस्तावनायां च तथा साधितमिव तनुः आपाततः । नहि सूत्रकार एव ब्राह्मणकारः इत्यस्य अवश्यव्यवस्थात् । शाङ्खायनश्रौतसूत्रीये आनन्तीयभाष्ये च (१०।१०।१) 'महाकौपीतकिर्वाब्राह्मणमिषायेयं साम्ना धर्मातिदेशः इति तद्धनंप्राप्तिः' इत्युक्तत्वात् महाकौपीतकिर्वाब्राह्मणमपि आनन्तीयभाष्यकाल उपलब्धमासीत् । ऐतरेयं ब्राह्मणारण्यकं तु इदानीं कण्ठस्थमेव । तथा च माण्डूकेय, वैश्यस्य, कौपीतकं, महाकौपीतकं, ऐतरेयं चेति पञ्चविधं ब्राह्मणं सिद्धमेव । तेन यावन्त आचार्यास्तावन्ति ब्राह्मणारण्यकानि इति सिद्धान्तप्राप्तेः वयम् । तत्र ब्राह्मणद्वयमेवेदानीमुपलभ्येत आश्वलायनशाङ्खायनी च बल्यशुक्राश्रमं, न ब्राह्मणकारौ । शाङ्खायननाम्ना कैचित् सुप्यमाणं तु ब्राह्मणारण्यकं न शाङ्खायनकं, किंतु कौपीतकमेव तत् ।

यत्तु वही देशे काले च बाळकनेयिन* आश्वलायनीयमेव होत स्वीकुर्वन्ति, तत् शाङ्खायनीयहौत्रवेत्तुणां सत्त्वाभावात् आश्वलायनीयानां च सुलभत्वात् । यत्तु यत्तु कृष्णयज्ञवेदिभिः आश्वलायनीयं हौत्रं स्वीकाभावे यथा स्वीकार्यं, तथा शुक्लयज्ञवेदिभिः स्वीयहौत्राभावे शाङ्खायनीयमेव हीनं स्वीकार्यं नाश्वलायनीयम् । शाकल्यसंहिता ऐतरेयं ब्राह्मणारण्यकं आश्वलायनसूत्रं चेति एका त्रीणि आश्वलायनानां कृष्णयज्ञवेदिना च स्वीकारार्हा । बाण्डोपसंहिता कौपीतकं ब्राह्मणारण्यकं शाङ्खायनसूत्रं चेति द्वितीया त्रीणि शाङ्खायनानां शुक्लयज्ञवेदिना च हौत्रविषये स्वीकारार्हा इति सिद्धान्त इति च नन्वेदीयचरित्र*ग्रहणं महिदासप्रणीतं भाष्ये स्पष्टम् ।

(९) अथ संहिता । एकविंशतिधा बह्वच्युः इति भगवत्सत्त्वलिखितचनात् एकविंशतिधाचर्याः तेषां एकविंशतिः संहिता, एकविंशतिरेव ब्राह्मणारण्यकानि चेति शक्यते । न च ताः संहिताः सर्वथा अक्षरशो भिन्नाः बभूवुः, किंतु कविदशरभेदः कवित्वं पदभेदः, क्वचित् 'एवा' न्यूनाधिकत्वं, पौर्वापर्यभेदश्चेति तत्र भेदाद्यभेदात् भेदः । यथा शाकल्यसंहितायां बालसित्त्यसप्तकानि एकादशं सूत्रानि न सन्ति, द्वादशाश्वलायनानुशोभयोगित्वात् वैदिकैः । तिलत्वेन पठ्यन्ते । विशेषतः उपयोगात् । पक्षादकनपाठधर्मात्तु नमसंहितानि पठ्यन्ते । (कथं ८।४९-५९) । तानि तु बाण्डोपसंहिताऽन्तर्गतानि तत्रापि अन्तिमानि हिलाणि न बाण्डोपस्यन्तर्भवन्ति । शाकल्ये 'उमानि व आहूतिः' इति अन्तिमा 'तत्क', बाण्डोपे तु 'तच्छोभोराशुणीमहे' इति अन्तिमा क्रम् । इति दिष्टः । अधिकं तु चरणव्यूहस्य महिदासभाष्ये द्रष्टव्यम् । अत्र संहितासु महता कालेन पाठकृत्तृणां भूयस्य संहिता लुप्ताः स्युः, तिलस्तु अवशिष्टाः । ताश्च प्राक् ये त्रयो गणाः माण्डूकेयगणः, शाङ्खायनगणः, आश्वलायनगण इत्युक्ताः, तेषां राखितः संहिता यमुतः । पुनश्च माण्डूकेयगणस्य संहिता एता । अवशिष्टे तु द्वे बाण्डोपसंहिता शाकल्यसंहिता चेति । 'शाण्डका बाण्डका दोनी' इति मराठीभाषामयगुरुचरित्रे वेदशास्त्राविचारप्रस्तावे प्रतिपादितम् । तत्र विशेषमाभावात् प्रमाणमेव । शाङ्खायनश्रौतसूत्रीये आनन्तीयभाष्ये (१।२।१५) 'बाण्डकानामग्रपक्षः, तदर्थं नचन' इत्युक्तम् । तेन शाकल्यसंहितायाः भिन्ना या गुर्जरदेशे नन्वेदीया द्वितीया संहिता उपलभ्यते सा बाण्डोपसंहिता । बाण्डोपसंहिता कौपीतकिर्वाब्राह्मणारण्यकं च शाङ्खायनसूत्राकारः इति निश्चयोऽस्माकम् ।

(१०) 'अथैतस्य तन्मात्रास्य विताने योगावधिं वक्ष्यामः' इति आश्वलायनश्रौतसूत्रगत प्रथमसूत्रस्य व्याख्यानान्तरे 'एतस्य इति शब्दः निविर्त्तयेपुरोक्तं कृतान्तर्गतमित्यमश्वलायनश्रौतसूत्रेणैव प्रमाणसहितस्य शाकल्यस्य

कानि चित् सूत्राणि । स्वाणि चैतानि पारिभाषिकाण्येव । सायणभाष्ये हि तत्तत्खण्डस्य किञ्चिदवान्तरं वाक्यं विलिख्य, सङ्गाध्य लिख्यते, तत् उत्तर द्वितीयमवान्तरवाक्यं लिखित्वा तत्तत्सङ्गाध्यं, एवं यावत् खण्डसमाप्तिः । एवं द्वितीयादिलख्येभ्यः । तत्र यान्येतानि अवान्तरवाक्यानि, तान्येव मूलाणि नामेति ।

(१५) अथारण्यकम् । यद्यपि ऐतरेयारण्यकानि पञ्च इति वैदिकप्रसिद्धिः, तथापि वस्तुतः चत्वार्येव आरण्यकानि, पञ्चमे तु श्रौतकण्ठस्थं सूत्रं प्रथमारण्यकोक्तमहाव्रतप्रयोगशास्त्ररूपम् । तथा चोक्तं सायणाचार्यैः “ननु प्रथमारण्यकेऽपि ‘अथ महाव्रतं, इन्द्रो वै वृत्र हत्या’ इत्यादिना महाव्रतप्रयोगोऽभिहितः, पञ्चमेऽपि तस्यैवाभिधाने पुनरुक्तिः स्यात् ‘इत्याद्यङ्गस्य उपः’ नाथ दोषः, सूत्राद्वाराण्येयं तयोर्भेदात् । पञ्चमारण्यकं नवि-
प्रोक्तं सूत्रं, प्रथमारण्यकं तु अपौरुषेयं ब्राह्मणम् । अत एव तत्र अर्यमादप्रपञ्चेन सहिता विधयः श्रयन्ते, पञ्चमे तु न कोऽप्यर्थवादोऽस्ति ” इति । एतेषु चतुर्षु आरण्यकेषु पाठकपद्धत्या प्रथमारण्यके २२ खण्डानि, द्वितीये २६, तृतीये २२, चतुर्थे १, पञ्चमेऽस्य सूत्रात्मके १४ खण्डानि । सर्वत्र च प्रतिखण्ड कानि चित् स्वाणि पूर्ववत् ।

(१६) अथ ब्राह्मणगतानां विषयाणां सूत्रा सूची । १-१५।१-४ अग्निष्टोमः । १५।५-६ उक्थः । १६।१-४ षोडशी । १६।५-६, १७।१-५ अतिरात्रः । १७।६-८, १८।१-८ शवामवनम् । १९-२४ अभ्यायेषु द्वादशाहः । २५ अ० अग्निहोत्र प्रायश्चित्तानि ६० । २७-३० होतृकाराणि शस्त्रादि । ३१ एते पशोर्विमांसिनः । ३२ प्रायश्चित्तानि । ३३-४० क्षत्रियपथः । इति ।

अथारण्यकेषु । १ महाव्रतम् । २-३ उपासना । तत्र द्वितीये २१-२६ खण्डेषु आत्मज्ञानम् । तृतीये च दशमे खण्डे मरणसूचकानि प्रायश्चाणि स्वप्नदृष्टानि च अरिष्टानि । ४ महासाम्नीनामका सन्धाः । पञ्चमे तु सृग्ग-
त्मके आरण्यके महाव्रतप्रयोगः । इति ।

(१७) तस्यैतस्य ऐतरेयब्राह्मणस्य ऐतरेयारण्यकस्य च कोषोऽस्माभिर्विरचितः । तत्र च सर्वाणि अनुष्ठेयानि कर्माणि इतरे च विषयाः वर्णक्रमेण निवेदिताः । अर्यवादास्तु नाथ सगृहीताः । तेषां तु शृण्वेव सूची निष्पादिता कर्णक्रमेण तदीयप्रविषाद्यधक्षितमिषयुक्तीरुचिता । तत्र च ऐतरेयब्राह्मणारण्यकयोः कौषीतकिब्राह्मणारण्यकयोश्च वर्तमाना अर्यवादाः सगृहीताः । ऐतरेयकस्य कौषीतकिब्राह्मणारण्यकयोऽपि विरचितः । परंतु तत्रेदानीं ऐतरेयक-
कोष एव प्रसिद्धः कियते, इतरसु प्रसिद्धं मयेन वेति न जानीमः । अस्मिन् ऐतरेयब्राह्मणारण्यकयोः मूलवाक्यान्वयि कचिन्निवेदितानि बाहुल्येन तु मूलार्थकोषकानि स्वरचितवाक्यान्वये निवेदितानि ।

(१८) सोऽयं ऐतरेयब्राह्मणारण्यककोषः १८६८ शक्येन विषयदशस्यमेव लिखित्वा समापितोऽपि १८७४ भाद्रपदमासान्तं यावत् गुाः गुा एवासीत् । आश्विनादौ तु अस्मत्सुहृद्भिः बदलापुरवास्तव्यैः श्री नानासाहेब चापेकरैः स्वीये आर्यसंस्कृतमुद्रणालये मुद्रयित्वा प्रकाशयते इति सधन्यवादः सप्रथम निवेदयित्वा विरम्यते ।

अत्रत्यं मूलाधिक अन्यथा च प्रतिपादनं विद्वाद्भिः सक्षोभनीयमिति प्रार्थना ।

(१९) अस्मदीयप्राप्यमिकलेखस्तु कौलकयोजकानामुपकारको नासीत् । पुनर्लेखने तु कर्तव्ये काल-
स्तावलोपलब्ध इतिरूपा अष्टाद्विमासस्य समुद्रभूतं शुद्धिपतके तु प्राप्तत्वा सर्वं शुद्धं करिष्यते ।

रचनाक्रमस्तु यद्यपि कर्णक्रममुत्तम्येव तथापि निर्दोषा रचना नासीत्, कालभङ्गप्रसङ्गानु पुनारचना कर्तुं न पार्यते । मूलगता विषयास्तु विस्तरेण क चित् सक्षेपेणापि सर्वे एकत्र समाविष्टा एव ।

(२०) कर्णक्रमोऽस्मात् । अ आ ई ई उ ऊ क ण ट ल ए ऐ ओ औ इति स्वराः त्रयोदश । (अनुस्वारः) । : (विसर्गः) कर्गः चवर्गः टवर्गः तवर्गः पवर्गः यवर्गः शवर्गः इति ३५ व्यञ्जनानि, ल इति कचिद् यद्भिशम् ।
वस्तु ककारे गस्तु लकारे अन्तर्भवति ।

‘ओऽऽऽम्’ इत्यस्य ओकारः त्रिसावभ्युगांश्च वा उच्चारणीयः इत्यर्थः । एवं ‘दौ सा वोऽऽऽम्’
इत्यादौ डेयम् ।

(२१) अथ ग्रन्थादिशिक्षाधाराणि तद्विवरणं च ।

श्रुतं.—ऊर्ध्वसंज्ञिता पण्डितसत्तवलेकैः औप्यराजधान्या मुद्रिता । ततः मण्डलं सूक्तं ऊर्ध्व इत्यङ्कनयम् ।

ऐआ.—ऐतरेयारण्यकं आनन्दाश्रममुद्रितम् । आरण्यकं—वंसस्पर्शण्डं—सूत्रं इत्यङ्कनयम् ।

ऐत्रा.—ऐतरेयशास्त्रम् । अयं संक्षेपः आदौ एकदैव निवेशितः । उच्यते सर्वतः गु यत् इत्यात् किञ्चिद्वर्गं अङ्कतः प्राज्ञास्ति तत्र अधिकारिकः ऐत्रा इति संक्षेपोऽस्त्यवेति शेषम् ।

जै.—जैमिनीयामासा अध्यायः षाट् अधिकरणं सूत्रं चेति अङ्कवतुष्टयम् ।

द्र० — द्रष्टव्ये इत्यर्थः ।

पा० — पाणिनिः अध्यायः षाट् सूत्रं इत्यङ्कनयम् ।

प्रयोग — याज्ञिकप्रयोगानुसारेण इत्यर्थः ।

सायणः—सायणभाष्यम् ।

सौत्र—सूत्रोक्तमित्यर्थः

स्वामी केबलानन्दसरस्वती.

। ॐ नमो गुरुभ्यः ।

ऐतरेय ब्राह्मण-आरण्यक कोषः ।

अक्षरपङ्क्तिः—मु मद् पद् षग् दे इति पञ्च
अक्षराणि ।

एतानि होतृजपादौ प्रयोक्तव्यानि । अग्निष्टोमे आप्य
शस्त्रस्य होतृजपे द्वयसंस्कारपङ्क्तिः पठ्यते । ऐमा ८।६।२.

अक्षरादिष्वानानि-उभ्याणः स्वर्गाः स्वराः अन्त-
स्थाः इत्यादीनामुपासनाः । एका ऐमा १।७, द्वितीया
३।८, तृतीया ३।९।१-२२, चतुर्थी ३।११।१-२.

अग्नयः आरण्येन अग्निना संदक्षेन् तदा स्रष्टिती
समारोपयेत् अरण्योरात्मनि वा । तदसंभवे अग्नी
ष्टोत्वा पलायेत । गर्दपत्कादाहवनीयाद्वा उत्सृजेत् षष्ठी-
त्वा पलायेत । तस्याप्यसंभवे अग्नये संवर्गाय अष्टा-
कपालं निर्वपेत् । कुक्षिस्तुनो गविष्ठये० मानो अस्मिन्
महाघने० इति यावयानुवाक्ये । आहुतिं वा आहव-
नीये जुहुयात् अग्नये संवर्गाय स्वाहा इति । (पुनरावाक-
पूर्वकं दर्शपूर्णमासान्तं कृत्वा ततः इयमिष्टिः आहुतिर्वा
कर्त्तव्या इति केवलः) ३।१७।४.

अग्नयः प्राग्वेन अग्निना स्रष्टेन् तदा प्रागभित्त
= अग्नये संवर्गाय अष्टाकपालं निर्वपेत् । कुक्षिस्तुनो
गविष्ठये० मानो अस्मिन् महाघने० इति यावयानु-
वाक्ये । आहुतिं वा आहवनीये जुहुयात् अग्नये संवर्गाय
स्वाहा इति । ३।१६।२.

अग्निं नरो दीधितिभिःरग्णोः इति पञ्चविंशत्यूर्ध्वं
आन्यशब्दं महागते अष्टादशकामस्य । वयः । २-१८ कचः
विवादछन्दस्काः । १९-२५ त्रिष्टुभः । सिः प्रथमाम-
न्याह निरुक्तमात्रम् । ऐमा १।२।१-१२.

अग्निं नरो दीधितिभिः इति पञ्चविंशत्यूर्ध्वं चत्
विध्वजिति आन्यशब्दं तदपि महागते दैवतं द्वितीयं

आन्यशब्दं । प्रबोदेवायाग्रये इति च सप्तत्वे प्राकृतं इति द्वे
इति केचित् । तत्र । ऐमा १।१।३.

अग्निं नरो दीधितिभिः इति विध्वजिति महागते
चान्यशब्दम् । ऐ मा ५।१।४

अग्निं पुरस्तादरन्वि शान्तिप्रदेशे षष्ठी नीयमाने.
६।६।८-१०.

अग्निं देवता पृथगे षड्वे प्रथमेऽहनि । २०।१।१-२.

अग्निः वायोः सकाशाज्जायेत, प्राणादि बलात्
मध्यमानोऽधि जायेत । ४०।५।१२.

अग्निप्रणयनीया ऋतः । अग्निष्टोमे सोमक्रयोचरम् ।
प्रेयः । ५।२।१। ब्राह्मणस्य गायत्री प्रथमा । २-३।
राजन्त्यस्य त्रिष्टुप् प्रथमा । ४-९। वैश्वस्य जगती प्रथमा ।
१०-१२। पन्द्रस्वरेण प्रथमा, द्वितीयायामनुष्टुभि उपास्तुत्य-
स्याम् । १३-१६। अष्टमी परिधानीया । ३७ ४०। निः
प्रथमा निरुक्तमा । ४१। उत्तरवेद्या संमाराः । ९८.

अग्निमग्न्यन्तं । ३।४।६, ३।५।२-४४ । आतिष्यायां
चातुर्वार्येषु च । १।४।२।६.

अग्निमग्न्यनीया कचः षोडश । प्रेय 'अग्नये
मध्यमानायानुमूहि इत्यदाध्वर्युः । ३।५।२. अभित्वादेव०
सावित्री । २-४। त्वाग्रे पुष्करादधि० गृच्यग्रेवे गायत्री
७-८ । यदि न जायेत यदि वा चिरं जायेत शसोध्यः
गायत्रोऽनुज्याः अग्रे रश्मिन्वाजिर्ग० हत्येताः । ३।५।९-१२.
राशोऽध्या एकस्वा द्वयोर्वाऽनुत्तयोरेव यदि जायेत
'उत्तं नुवन्तु कन्त्यः०' इत्यनुज्यात् । ११-१४। वा यं
दस्ते न यादिन० । १५-१९। प्रदेवं देववीर्ये० प्राद्विथ्या
यायाभित्वा । २०-२३। आनातं जत० । २४-२७।
आग्नेवाऽग्निः शमिष्यते । २८-२९ । त्वं क्षये अग्निना ।

३०-३२। त मर्त्यन्त । ३३-३४ । यणेन यज्ञमयजन्त
इति परिधानीया । ३५-३९। मथितस्त्यागैः अग्नौ प्रहरेण
प्रदेवं देववीक्ष्यते । ४०-४१। त्रिः प्रथमा त्रिरुत्तमामन्वाह ।
ताः सप्तदश संप्रत्यस्ते । ४२-४४.

अग्निनेता कक् मरुत्वतीये शस्त्रे धाय्या महामतादौ ।
ऐशा १।१।७.

अग्निर्वै उद्वाह वायुमुत्प्रविशति । सोऽन्तर्धीयते ।
४०।५।१०.

अग्निवर्ती इष्टिः 'उद्दरणे' इत्यन द्र० । ३९।५।१।
अग्निविहरणं पिण्डेषु । आग्नीध्रादेव सदसि
अग्नीन् विहरन्ति । १०।४।२.

अग्निषु अन्तरागमने प्रापश्चितं तदम्बादश्च 'अन्त-
रागमने' इत्यन द्र० । ३९।२।१३, ७.

अग्निष्टोमः १-१५ अष्टाधेयु प्रतिपादितः उत्तरत्वापि
केचिद्विशेषाः उच्यन्ते । अय प्रयोगपुरतःकानुवारेण अग्नि-
ष्टोमस्य हीनविषये रूपरेखा उच्यते । सोमप्रयागः ।
वरुणम् । मधुपर्कः । दीक्षणीया । प्रायणीया । सोमकथः ।
आतिथ्या । तानूनपत्रम् । आप्यायनम् । निहवः ।
प्रवर्त्यः । उपसव् । अग्निप्रणयनम् । हविर्धानप्रणयनम् ।
अग्नीधोमप्रणयनम् । अग्नीधोमीयः पशुः । ऐन्द्राग्रः पशुः ।
विच्छिन्नसप्तानार्थम् । आश्विनः पशुः दौर्वाङ्गण्यनिरा-
सार्थम् । प्रवृत्ताहुतयः । दण्डप्रदानम् । वनस्पतिवागः ।
यूयः । प्रवृत्ताहुतयः । दण्डप्रदानम् । अश्विभुः । मनीषा ।
प्रातःतुवाकः । नवोनपूनीयाः । उपाशुप्रहः । अन्त-
र्यामप्रहः । उपाशुसवनः । श्रावा । वहिष्यवमानम् । सव-
नीयः पशुः । अग्निमत्पनम् । प्रवृत्ताहुतयः । दण्डप्रदा-
नम् । पर्यागिकरणम् । उपस्यानानि । उपवेशनम् ।
सवनीयपुरोडाशाः । द्विदेवत्यप्रचारः । उनीयमानानु-
वचनम् । प्रस्थितयाज्याः । द्विदेवत्यग्रहमक्ष । कतुवाजाः ।
आज्यशस्त्रम् । होतृनयः-शस्त्र-शस्त्रजयः-याज्या-भक्षः
इद प्रतिशस्त्र भवति । प्रउग शस्त्रम् । मैत्रावरुणशस्त्रम् ।
ब्राह्मणाच्छिष्टशस्त्रम् । इति प्रातःसवनम् । आबस्तो-
त्रम् । माध्यदिनपवमानः । दधिपर्वः । सवनीयपुरो-
डाशाः । पशुपुरोडाशः । उनीयमानानुवचनम् । प्रस्थित-
याज्याः । दक्षिणा । मरुत्वतीयग्रहप्रचारः । मरुत्वतीयशस्त्र

होतुः । निष्केवत्यं शस्त्रं मैत्रावरुणस्य । (मैत्रावरुण-
शस्त्रम्) । ब्राह्मणाच्छिष्टशस्त्रम् । अच्छाशक्रशस्त्रम् ।
इतिमाध्यदिनं सवनम् । आद्रित्यग्रहः । आर्भवः पव-
मानः । विपुष्टोमः । हविर्वागः । वनस्पतिवागः । श्विष्ट-
कृत् । इडा । सवनीयपुरोडाशाः । श्विष्टकृत् । उनीय
मानानुवचनम् । प्रस्थितयाज्याः । इहोपादानम् । सायित-
ग्रहप्रचारः । वैश्वदेव शस्त्रम् । घृतवागः सोमवागः घृत-
वागः । पालीयतग्रहः । आग्निमास्तं शस्त्रम् । पाशुक
कर्म । हारिषोमनः । हविर् वृत्तियसवनम् । निष्क्रमणम्
सप्तारुतयः । दधिद्वन्द्वमक्षणम् । सवपविर्जनम् ।
प्रायश्चित्तानि । अवश्रयः । उदयनीया । मैत्रावरुणी
आभिक्षा । देविकाहवीपि । उदयसानीया । इति ।

अग्निष्टोमः आज्यशस्त्रग्रन्थः आग्निमास्तान्तः ।
कौमा १६।९.

अग्निष्टोमगत आग्निमास्तशस्त्रं पृथक्पृथक्प्रथमा-
हस्य आग्निमास्तशस्त्रं च एकमेव । २०।२।१५.

अग्निष्टोमनिष्पादकाः सोमाश्चत्वारः त्रिहृत्, पञ्चदशः
सप्तदशः, एकविंशश्चेति । ऐशा १।८।७ सायनः ।

अग्निष्टोमप्रसंता । १४।१-६.

अग्निष्टोमस्य नवतिशतं (१९०) स्तोत्रीया स्युः ।
प्रातःसवने वहिष्यवमाने लिङ्गं स्तोमः, आज्यशस्त्रमि-
त्त्वारी पञ्चदशस्तोमकानि इति (६९) स्तोत्रीयाः ।
माध्यदिने पवमानं पञ्चदश, पृष्ठस्तोत्राणि चत्वारि
सप्तदशस्तोमकानि इति (८३) । वृत्तिसवने आर्भवः
पवमानः सातदशस्तोमकः, यज्ञापर्यायं च एकविंश इति
(३८) भिक्षा (१९०) । १४।१।४ सायनः ।

अग्निष्टोमस्य यथा प्रायणीया तथा उदयनीया,
विशेषस्तु अस्याः । १४।५।४-८

अग्निष्टोमस्य स्तोत्राणि द्वादश, शस्त्राणि च द्वादश ।
१४।१।६, ३६।४।६.

अग्निष्टोमे वर्हणे च मैत्रावरुण ब्राह्मणाच्छि- अच्छा
वाकना परिधानीयाः । ' परिधानीया ' शब्दे द्र० ।
२७।४।५.

अग्निष्टोमे मनुग्रहप्रचारे ऋतुवाच्यार्थं मैत्रावरुणः
होतादीन् श्रेयति । २४।४।२ सायनः ।

अग्निष्टोमे ऋतुयाज्ञेषु प्रैषवपट्कारौ भवतः, परतु प्रैषनन्तः पठित्वा होतव्यं इति प्रैषो भैत्रावकस्य भवति । होत्रादयोऽपि प्रैषरूपमेव याज्या पठित्वा वपट्कारं कुर्वन्ति । प्रैषानन्तरं अन्नं शृङ्गं न भवति । २२।४।२ सायणः ।

अग्निष्टोमे तृतीयसवने होत्राकाणां शस्त्राणि न सन्ति अतिरात्रे तु सन्ति । ३०।५।१.

अग्निष्टोमे दक्षिणासु नीतासु सा अनु सुनसाण्या सतिष्ठते । २६।३।१२.

अग्निष्टोमे निष्केकस्यशस्त्रान्ते उपस्थं वाचीन्द्रामोष-
शृण्वते त्वा इति जपः । तत्र उपस्थं वाचीन्द्राय इति
भागः उपस्थसप्तं नाम । उपशृण्वते त्वा इति मागस्तु
उपस्थवीर्यं नाम । ५।१२।३-४.

अग्निष्टोमे प्रातःसवने अञ्छावाकस्य शस्त्रं इन्द्राग्नी
आगतं इति । ऐशा ५।१।५ सायणः ।

अग्निष्टोमे प्रातःसवने आष्वं शस्त्रं होतुः, प्रउग
होतुः, भैत्रावकस्य शस्त्रं श्रद्धिगाच्छसिगच्छ अञ्छावाकस्य
चेति पञ्च । तस्मै प्रउग इतराणि चत्वारि आष्वानि
इत्युच्यन्ते । माध्याह्ने एवमेव मरुत्वतीय होतुः,
निष्केकस्य भैत्रावकस्य, भैत्रावकस्य, श्रद्धिगाच्छ-
सिगच्छ, अञ्छावाकस्य चेति पञ्च । तृतीयसवने
वैश्वदेव होतुः, आभिमास्त होतुः इति द्वे । मिलित्वा
द्वादश शस्त्राणि । प्रयोगः ।

अग्निष्टोमे प्रातःसवने भैत्रावकस्य शस्त्रं आनो-
मितावर्याः । श्रद्धिगाच्छसिगच्छ आ वाहि सुपुमा ह्रिदे-
इति । अञ्छावाकस्य इन्द्राग्नी आगतं इति । ऐशा
५।१।५ सायणः ।

अग्निष्टोमे माध्यदिने मरुत्वतीय होतुः शस्त्रं आ-
त्यार्य इत्यादिकं तदन्ते च जनिष्ठा उग्रः सव्ये तुराष इति
सुक्तम् । ऐशा ५।१।८ सायणः ।

अग्निष्टोमे शस्त्राणि द्वादश । सेतु आचमं शयम,
ततामिदैवता । आभिमास्त अन्तिमं तलं विष्णुराम्नातः
इति शस्त्रेः अन्नः, विष्णुः, परमः इत्युक्तम् । ऐशा
उपक्रमे सायणः ।

अग्निष्टोमे सवनादि अक्षतरमाणाभ्येतुः । १।४।१२.

अग्निष्टोमे होता उत्तमे शस्त्रे परिधानीयाया उत्तमे
वचने अन्तिमं चतुरशरं द्विरुक्त्वा प्रणुयात् । यज-
न्ति यज्जरीतोऽऽऽम् इति । अतिरात्रे तु धेहि विधु
धेहि चितोऽऽऽम् इति । २८।७।१३.

अग्निष्टोमे होत्रादयः ऋतुग्रहप्रचारे भैत्रावकस्येन
प्रैषसूक्तगतेन प्रेषिते सति याज्या वपट्कुर्वन्ति ।
अध्वर्युवज्जमानौ तु प्रेषितौ स्वस्वयाज्या ' होतरेतच्छा ' इति
होत्रे प्रयच्छतः, स्वयं वा पठतः । २।२।४२
सायणः ।

अग्निसंसर्गे प्रायश्चित्तं । गार्हपत्याहवनीययोः
३५।५।२, अग्निना जयाया ३, अन्यैरग्निभिः
४, दिव्येनाग्निना ३२।६।२, शवाग्निना ३,
आरण्येनाग्निना ४ । तदन्तं शब्दे द्र० ।

अग्निहोत्रमग्निभिराग्नेभ्यमापद्यत तदा सर्वे अग्नि-
होत्रहव्या पर्याधिष्व प्रादुदेत्य नित्या समिधमाषाय
उत्तरत उष्णं मस्य निष्ठा मनसा अग्निहोत्रमन्तनुत्स्य
प्रजापते न त्वत् इति सचा वा (न मनसा नोपासु)
लुह्यात् । उदयनकाले एकस्मिन् द्वयोर्वा उनीतयोः
सतोः अग्नेभ्यतावे अष्टुष्ट द्रव्यान्तरं अधिश्रवणादिना
संवृत्य लुह्यात् । ३२।४।१.

अग्निहोत्रं अधिश्रितं स्कन्दति वा विस्पन्दतं वा
तदा अग्निभिरपनिनयेत् । दक्षिणेन पाणिना अग्निमध्व-
जयेत् दिवं तृतीयं परोऽग्रात् । ययोरोग्रता स्कन्धिता
रजासि ० (सौम्र) इति मन्त्रमम् । ३२।४।२ ५.

अग्निहोत्रं अस्त्रमिति सायं लुहति, उदिते प्रातः ।
२५।४।१-८.

अग्निहोत्रं (हविः) आहवनीयं प्रति नयनकाले
स्थलेत् अथेत वा तत्रैवोपविश्य तत्रैवानीतायाः स्वास्याः
सकाशात् पुनरुज्जीव्यं लुह्यात् । ३२।४।६.

अग्निहोत्रं वैश्वदेवं रोदशकल = रोदं गवि सत्
(पयः पयः गवि भवति तदा तत् रददेवताकं इत्यर्थः
एव उत्तरम्), वायव्यं उपावस्य (वायव्यं पित्रं
ह्यगन्तावरं), आग्निं दुहमानं, सोमं दुग्धं, वायं
अधिभित (तापत डेवर्के अपरा), प्रीष्यं सुदन्तं
(परं योक्तं ह्यगता), मातं विष्णुदमानं (उदं जाकं

छागता), वैश्वदेव विदुमत्, मेन शरोयहीत (साय आली अष्टता), सावापृथिवीयमुद्रासित (सार्ली उत्तरत्यावर), वाधिय प्रकान्त (हमाकरिता नेष्याभ्या आरभी), वैषय हियमाण, बाईस्वत्य उपसन्न (आहवनीया जयल देवलेले), अग्नि पूर्वाहुति, प्रज्ञापतेस्ततः । ऐन्द्र जुन, इति पाठशकलम् । २५।१।५८.

अग्निहोत्र साय प्रातश्च स्वाहाकारेण लुहति । १४।१।३.

अग्निहोत्रदोहकाले अग्निहोत्री (पेतु) बर्ततेनो-
पस्था यदि उपविष्टेत् तदा यस्माद् मीषा निपीदसि०
इत्यभिमुख्य उदस्यादेव्यदिति० इत्युत्पापयेत् । उद-
पात्र अस्या मुखे कथमि च उपग्रहोयात् । एना
म्राक्षणाव दयात् । २५।२।१-५ । यदि वास्वेत
(हन्रत्याघ) अन्त आदेवेत् स्यवसाद् भगवती०
इति । ६ यदि सन्देह स्वन्देन च पय रञ्जयेत्
तदा स्वन अभिमृशश्च जेत् यदप्य दुग्ध एविवि०
इति । ७-८ । परिशिष्टेन जुह्यात् यदि अल होमाम
स्यात् ९ । सर्वस्मिन् स्तने अन्या दुग्ध्या जुह्यात् ।
अन्याऽमावे दवियशावादिना जुह्यात् । १०-११ ।
तर्तथा जपमये द्व 'अह धन्वा जुहोमि' इति एकस्वरूप
भद्राहोम एव कर्तव्य ।

अग्निहोत्रस्य प्रसङ्गः । २५।३.

अग्निहोत्रस्य सायमाहुतय प्रातराहुतयश्च मिलित्वा
(७२०) भवन्ति । ता यजुस्माल इष्टका एवेति
भ्यातव्यम् । २५।३।१-१२.

अग्निहोत्रादि अपत्नीकस्यापि भवति । तदेवाग्नि
यस्यमापा गीयते । यजेत् सोऽयमप्यामपत्नीकोऽयसोऽयस्य ।
मातापितृभ्यामशुभाधीत्येति यचनाच्छ्रुति (श्रुते)
इति । ३२।८।१-१६. । तस्मादपत्नीकस्य आधानं
सुर्वन्ति । ३२।१०।१ । अपत्नीक आग्नेहोत्र
जुहोति । ३२।१०।१४.

अग्निहोत्रीन्विश्वियये प्रायश्चित्तानि । ३२।२। 'अग्नि
होत्रकाले' इत्यत्र यदुक्त तदेवात्र प्रायश्चित्त प्राधान्ये
नोक्तम् ।

अग्निहोत्रे अविश्रिते यजमानमणे 'अविश्रिते'
इति शब्देऽ० । ३२।१।२.

आम्रहो उदितहोम सिद्धान्तः । अनुदितहोमस्तु
कीर्तितकिना, स तु अत्र निन्दितः । २५।४।-६.

अग्निहो 'उद्गराहवनीय' इति यजमान अप्वयुं
प्रेष्यति । साय अस्तमयात् प्राक् प्रातश्च उदयात् प्राक्
२५।१।४.

अग्निहोत्रे सन्तो 'भूर्भुव स्वरोऽऽग्निर्गोतिर्व्यो-
तिरग्नि स्वाहा' इति साय लुहोति । 'भूर्भुव
स्वरोऽऽग्निर्गोतिर्व्योतिर्व्योति सूर्य स्वाहा' इति प्रातः ।
२५।६।४

अग्नीना तृषणागमि उपस्थान्तौ अग्नये तपस्वते
जनहते पावकवते अष्टकपाल निर्वपेत् । आ याहि तपसा-
जने० आ नो याहि तपसा जने० इति याज्यानुवाक्ये ।
आहुति वा आहवनीये जुहुयात् अग्नये तपस्वते जन-
हते पावकवते स्वाहा इति । ३२।७।४.

अग्नीना तृषणागमि शिपु ससर्गे प्रायश्चित्तः । अग्नये
विश्विचयेऽष्टकपाल निर्वपेत् । स्वर्गवस्तोऽष्टकपालोचि०
त्वमग्ने मानुषीरीकते विश्व० इति याज्यानुवाक्ये ।
आहुति वा आहवनीये जुहुयात् अग्नये विश्विचये स्वाहा
इति । ३२।५।३

अग्नीना द्विव्येगाग्निना ससर्गे (एकरयापि), अग्नयेऽनुमते
अष्टकपाल निर्वपेत् । अप्वमग्ने सविष्टव० यथोदधे मोधेर
प्रादक्ष० इति याज्यानुवाक्ये । आहुति वा आहवनीये
जुहुयात् अग्नयेऽनुमते स्वाहा इति । ३२।६।२

अग्नीना तृषणागमि ससर्गे प्रायश्चित्तः अग्नये जुचयेऽ
ष्टकपाल निर्वपेत् । अग्नि शुचित्ततम० उदग्ने जुच-
यस्तन० इति याज्यानुवाक्ये । आहुति वा आहवनीये
जुहुयात् अग्नये जुचये स्वाहा इति । ३२।६।३

अग्नीयोमप्रवपनीया ऋचः । अग्नीयोमाग्या प्रगी-
यमानाम्यामनुवृहि इति श्रेयः । ५।४।१. चावीर्हि
देव प्रथमाय० इति श्रुतिर्वा प्रथमा । २-३, श्रेष्ठ
प्रदणस्पति० इति ब्राह्मणस्पत्या द्वितीया । ४६,
होता देवो अमर्य० इति नृच आग्नेय गायत्रमन्त्राह होमे
रात्रि प्रगीयमाना । ७९, उपत्वाम्ने दिवेदिवे इति त्रिज.,

प्रभृति (११०) अयदशमी परिषा ३या । शस्त्रयाज्या
विषा वर्षस्य । प्रयोगे ।

अच्छावाकस्य चतुर्विंशेऽहनि महाव्रतं च प्राप्त
सर्वने जायते विशत भियम् । ऐआ ५।१।५.

अच्छावाकस्य अग्निष्टोमे प्राप्त सर्वने परिषानीया
गोमदिरण्यवत्, विहृती आह वस्त्वती वत्ते । अग्नि-
ष्टोमे माघ्यदिने शुन दुवेम । विहृती नून वते ।
अग्निष्टोमे विहृती च तृतीयसर्वने उमा निग्यधु ।
२७।४०५.

अच्छावाकस्य अह्निराह वस्य अभिवेष्टेय दीवया ।
अहीने माघ्यदिने वषातादुपरिभ्यात् । २९।४।१३-२२
अच्छावाकस्य अह्निराह वस्य सूक्ष्मे प्रतिपत् उरु नो
कोनगत् । २९।६।५

अच्छावाकस्य अहर्गणेषु ऐन्द्राग्रछके आरम्भणीया
यासोम जायते । २७।३।५.

अच्छावाकस्य अहीनसूक्त माघ्यदिने द्यावद् वाहि
जैनयन्त । इक्षमे चतुर्विंशे अभिर्जति विपुवति
विप्रजिति गहामते पण्डित्यु नह शु अभ्यावर्षित्यु च ।
२९।२।५,८

अच्छावाकस्य अहीने परिषानीया उमा निग्यधु ।
२८।७।६। उक्थ्ये तु अग्न्यचतुरस्राभ्यां ऐर्येयामैर
वेदा इति । २८।७।१२

अच्छावाकस्य अहीने प्राप्त सर्वने परिषानीया आह
वस्त्वतीवती इति । सा मुक्तिर्नाम । माघ्यदिने गृन् वतो
सा विमुक्तिर्नाम । २९।६।८-१०, २९।७।३.

अच्छावाकस्य अहीने प्राप्त सर्वने प्रक्षितयाज्या प्रातर्वा
वमिरागत । २८।१।६। माघ्यदिने इन्द्राय सोमा
प्रदिवो । २८।३।१२ । तृतीयसर्वने इन्द्राविष्णु पित्रम् ।
२८।४।११.

अच्छावाकस्य अहीने माघ्यदिने द्वे सूक्ते शतनीये
भूय इत् ० इमाण्यु । २८।५।६

अच्छावाकस्य उक्थ्ये तृतीयसर्वने आरम्भणाय सूक्त
जागत ऋतुर्नैमित्री । अन्ते त्रेणम अष्टर्च ऐन्द्रावेण्यव
ह या वर्मणा । १५।५।१, २८।७।२-४.

अच्छावाकस्य चतुर्विंशेऽहनि आवापिकस्तुच प्रयोगे

इति विराट्छन्दस्य । किंवा यो वाचा विवाचो मृधनाच-
इति वैमदस्तुच । पञ्चमेऽहनि यमिन्द्र गर्दभ मृग
इत्यादिलूच पादत् । षष्ठेऽहनि आदिने अत्य वीर्यस्य
चर्चिन् इति वाहच्छेप आरवष्ट तृच । २९।३।८ ९

अच्छावाकस्य तृतीयसर्वने शिल्पेषु अन्ते ऋतुर्नैमित्री
इत्यादय नारायणमित्रा ऋष शतनीया । २८।८।-
१-३

अच्छावाकस्य दक्षिणं अक्षं पशुमाग । ३१।१।२.

अच्छावाकस्य षष्ठेऽहनि प्रयोगे एवयामस्त जागत
अतिजागत वा सूत्रं मासं शतनीयं तान न्यूह्य ।
३०।४।१ ४.

अच्छावाकस्य षष्ठेऽहनि माघ्यदिने द्यौर्नय इन्द्र
इति विष्णुसिद्गोपेते मास्त एवयामस्ता सूत शतनी
यम् । ३०।४।१४ १५

अच्छावाकस्य षष्ठेऽहनि विष्ण्वशले नामाकस्तुच
सा हि मय्यमराणाम् । २९।८।१-३

अच्छावाकस्य सद प्रवेशे विष्टेप । पुरस्तादस्ये
होत्रका सद प्रवर्षन्ति पश्चादच्छावाक । १०।४।५.

अच्छावाकस्य क्षीमविहृदौ आवापिक सूत आया-
हर्षादुप । २९।३।१०-११

अल मेध्य प्रयुक्तम । ६।८।३.

अञ्जं खव = अञ्जस्य इष्टिपशुसोर्गमन्तरेण ऋतु
मार्गेण, खव सोमाभियव बसिन् योगे स । पञ्च त्राया
इति नवर्चं सूक्त, तान पञ्चमादिभिश्चतसृभि अभिषव,
नवम्या द्रोणकलये प्रक्षेप, आद्याभिश्चतसृभिर्होम ।
अनन्तरपेवावमय स्व नो अमे इति द्वाभ्याम् । प्रक्षेप्य
शुनाभेव इतृचा आहवनीयस्योपस्थान इति । सोय अञ्ज-
स्य । ३३।५।२.

अञ्जं नैनयो दीक्षितस्तार । १।३।६ ७.

अञ्जनं यूपस । मैव अञ्जो यूपमनुहृति इति ६।२।१,
अञ्जं त्व त्वामधरे इत्यादय खत फन्च अञ्जानुव
चनीया । तान अञ्जने प्रथमा, उत्तरपक्षे द्वितीया, युवा
युवासा इति त्रयो परिषदयो वा च पारिषानीया । ति.
प्रथमा त्रिचया । ६।२।१ ३३.

अङ्गने महावीरस्य अनुपचनीया अङ्गन्ति य प्रथमनो
४।२।६

अतिक्रम उपसत्सु । सङ्गदतिक्रम्य आश्रावयति ।
४।२।२

अतिच्छन्दस जगती असृजत । १९।६।६
अतिच्छन्दा छन्द षृष्टये पठेह पठेऽहनि ।
२२।७।१.

अतिथि यद्यपि ददि वाचनार्थं चरति तथापि
धर्मार्थं भेषध भवति । न वा असन्मात्रिप्याया
द्रियन्ते । ऐआ १।१।९.

अतिमर्श विहरण, अतिलङ्घ्य मृश्वयानत्वात्
अतिमर्श । वाङ्मित्रिण्येषु प्रथमस्तस्य प्रथमाया
रुच प्रथमपादस्य द्वितीयस्तृतीयास्तृतीया रुच
द्वितीयेन पदेन संयोजनम् । एव १।२।१ + १।२।२,
१।२।३ + २।२।४, २।२।३ + १।२।४ इति । एवमे
वोत्तरज । ३।०।२।६ साधन ।

अतिमर्शप्रशया वाङ्मित्रिण्यासु । ३।०।२। ७-८.
अतिरात्र गवायने प्रथममह । १७।६।१ साधन ।
अन्तिम च । १७।८।३-८.

अतिरात्र । १९।५-६ । तत्र आधिग्न शाल । १७।३
-५ । रात्रिपर्याये प्रथम होतृ शाल पात मा यो अधव ।
१६।६।१-२, पर्यायत्रये होतृ शालवाज्या । प्रथमे
अध्वरवो भरतेन्द्रास सोम, द्वितीये अपाय्यस्थान्यसो
तृतीये तिष्ठा हवी । १६।६।३ । प्रथमपर्याये शले प्रथम
पादा द्विरभ्यसनीया स्तोत्रे इव । ४, मध्यमे पर्याय
मध्यमा पादा स्तोत्रे शले च द्विरभ्यसनीया । ५,
तृतीये पर्याये उत्तमा पादा स्तोत्रे शले च द्विरभ्यसनीया ।
६-७ । इन्द्राय मन्त्रे सुत, इन्द्र वसो मुतमन्त्र, इन्द्र
सन्त्रोजसा मुत इति त्रिभिः स्तुवन्ति च शान्ति च ।
८-९ । द्वादश रात्रिपर्याया चर्च पञ्चदश । गन्तु
द्वयेन एकैक पर्याय । पर्याया साक्षात् त्रय एव
गगालु द्वादश भवन्ति । तत्र होतृचमसमुत्स्य प्रथमो
गग, मैत्रावश्वचमसमुत्स्य द्वितीयो गग, जालगान्छ
सिचमसमुत्स्य तृतीयो गग, अन्त्याकचमसमुत्स्य
चतुर्थो गग । तत्र प्रथमो द्वौ पर्यावौ अवर्ष्यश्चरति,

अन्तिमौ द्वौ प्रतिप्रस्थाता । षोडशस्तोत्रे एकविंश साम,
अन्ते षष्टिस्तोत्र त्रिंशस्तोत्रमकम् । एव च अतिरात्रे
एकोनविंशत् स्तोत्राणि भवन्ति । १४।३।२ साधन ।
नवा 'मृश्व सचिन्द्रवन्त स्तुभ्य' इति स्तोत्र
प्रथममाह । २५।१।५-६ । होतृ उत्तमे शले परिधानी
वाया उत्तमे वचने चतुरशर द्विरुत्ता प्रणुनात् पेहि
चित्र पेहि चित्रोऽऽऽम् इति । २८।७।१३.

अतिरात्रे एकाह तृतीयसवने होत्रकाणा शस्त्राणि
सन्ति भागिष्टोमे तु न सन्ति । ३।५।१.

अतिदाद । प्राक्षणाच्छष्टिशस्त्रे षष्ठेऽहनि वीने देवा
अकृत इति अनुष्टुप् अर्धवंश । शाखान्तरीया इयम् ।
३।०।२०

अतिशसनं स्तोमविद्वदो प्रात सवने माध्यदिने
सवने च एकया द्वाभ्या वा क्रमम् अतिशसेत्, अपरि
मिताभिस्तृतीयसवने । २९।७।१०-११ । तत्र प्रात -
सवने एकया द्वाभ्या वा इति नियम, माध्यदिने एकया
द्वाभ्या अपरिमिताभिर्वा इति विरुद्ध, तृतीयसवने तु
अपरिमिताभिरेव । २७।५।७-८

अतिशसनार्थं स्तोमविद्वदौ, चतुर्विंशतिस्तोमसंयुक्तेषु
अहसु स्तोमवत्पञ्चमस्तिक्रम्य कचा शसन अतिशसन
नाम । तस्मिन् वर्तव्ये मैत्रावश्व को अध नयो इति
सुस्तमावेषत् । प्राक्षणाच्छष्टी सवेन वायौ इति सुस्त,
अन्त्यावाक आवाश्वोऽनुष्टुप् वन्धुरेष्टा इति । २९।३।
१०-२०

अत्यये (अतिक्रमे) अमावास्याया पौर्णमास्या वा
प्राग्विस्त-अग्नये पथिष्ठते अष्टाक्षपाल पुरोडाश निर्द-
येत् । केत्या हि तेषो अचन ० आदेवानामपि न्धा ०
इति याज्यानुवाक्ये । साहुति वा आहवनीये जुहुयात्
अग्नये पथिष्ठते स्वाहा इति । ३२।७।३

अग्नि पञ्चममण्डलस्य कथि प्रात्वेनोपास्य ।
ऐआ २।९।१२-६, २।९।१२-६.

अद्र्य = प्रावाण सोमाभिपनार्थ । ३५।६।४.
अधिकारी द्वादशाहस्य । भूपथी दक्षिणा ददत्
अपापम ईदशो यजमान । 'ददत् वाप्य' । दक्षिणा
प्रतिप्रदीक्षा कलिवा वाप्यम् । उदये रासुवन्ति य एव

विद्राघो यन्नन्ते च याजयन्ति ॥ १ द्वादशो हि याजने
प्रतिपेधो भवति, तत एवमुक्तम् । १९।३।१-२.

अधिश्रिते अग्निहोत्रे सान्नाय्ये हविःषु वा अग्निहोत्राये-
र्मणे यजमानदहनेदो एतानि उक्तानि हवीषि यजमानं
परितः क्षिपेत् यथा सर्वाणि संदोहरन् । ३९।१।२.

अधिपवर्णं चर्म = यस्मिन् सोमः अधिपूयते ।
३५।६।४.

अधिपयनफलके = द्वे उपरिषु काष्ठफलके
रुपयेते, तदुपरि चर्म, तदुपरि हृषद् (पाद), सत्या
सोमः अधिपूयते प्रावभिः (वरवंश्यानीं) । ३५।६।४.

अध्ययनयिषिः षोडशपर्यवसायी । पाठमात्रपर्यव-
सायी वा शाब्दकरदर्शनामुक्तत्वात् । ऐमा उपक्रमे सावयः ।

अग्निगुः । होतुः । प्रेषः अश्वयोः मैतावक्यं प्रति
'उपमेष्य होतर्हया देवेषा' इति । ६।५।६। मैतावक-
यस्य होतारं प्रति उपमेयः 'अजैदमिस्सचनद्वाजं' इति ।

७-९ । अग्निगुः देव्याः शमितार आरमभ्यमुत्त मनुष्या
उपनयत मेधा दुर् आशासना मेघपतिम्या मेघं इत्यादिः ।

६।६।१-१६, ६।७।१-१९ । यदि एकदेवत्यः पशुः
रथात् 'मेघपतये मेघं' इति ब्रूयात्, यदि द्विदेवत्यः
'मेघपतिम्या मेघं' इति ब्रूयात्, यदि बहुदेवत्यः
'मेघपतिभ्यो मेघं' इति ब्रूयात् । ६। ६. 'अस्ता
रक्षः संसृजतात्' इत्यन रक्षःपदं उपाशु यक्तव्यम्
। ६। ७। ५.

अग्निगो शमीष्वं सुशमि शमीष्वमग्निगो ऽऽऽऽऽ
इति त्रिहृदयात् 'अपाय' इति च । ६। ७। ११ ।
अग्निगुपाठानन्तरं जपः 'शमितारो यदन सुशतं
हृणवपामासु तत् यदुभूतमन्यन तत्' इति । ६। ७।
१२-१३.

अग्निगो 'अस्ता रक्षः संसृजतात्' इत्यन रक्षःपदं
नैवोक्त्यर्थे इति केचित् । उपाशु उचार्यमिति विद्वान् ।
६।७।१-९.

अध्ययनः महामते निष्केवल्येयक्रमात् प्राक् अपा-
घादष्टिकातुम्बुनीपादीनां सन्धानं कारयन्ति । ऐमा
५।५।११.

अध्वर्युः ऐन्द्रान् अदं इन्द्रानीं आयात सुत इति

मन्त्रेण यज्जाति । तत्र होतुः आज्यं यज्जम् । १०।५।१७.

अध्वर्युः मैतावर्येण कतुयाज्यार्थे प्रेषितः 'होतरे-
तत्र' इति स्वयाम्ना होत्रे प्रयच्छति (प्रायः)
अग्निहोत्रे । पद्वे पठेऽहनि ॥ स्वयमेव पठेत् ।
२२।४। २ सावयः ।

अध्वर्युः नर्पां सुवेनामिषारयनाद् स्तेकिभ्योऽनुब्रूहि
इति प्रियम् । ७। २। १-२.

अध्वर्युः हिरण्यफक्षिषो आसीनः प्रतिष्ठाति राजस्ये
वीनःशेषाख्ये । शतं मवां प्रतिगारिरे दद्यात् एत-
थैवाचनम् । गोम् इति श्रुचः प्रतिगारः । तथा इति
गायायाः । ३३। ६। ११-१३, १५.

अध्वर्युः होतारं प्रति उचरमाह 'उतेमननमुः'
इति एषवनानु वरवीपरीषु च होतृमने समवनीताशु ।
अग्निहोत्रे । ८। २। १२-१३.

अध्वर्युभिः प्रेदयः उपकल्पनीयः महामते । ऐमा
५। ४। १ सावयः.

अध्वर्योः आन्यस्रजकार्त्तने आहावे अनुपपद्यते,
परार्थं चतुष्पदाधीनं अम्बाह्वयते होता । १०।५।४।
आहावोत्तरमध्वर्युः सम्यद् विपाद् भवति । ५.

अश्वयोः दक्षिणं पार्थं पशुभागः । ११। १। २.
अश्वयोः मैतावक्यं प्रति आग्नीगो प्रेषः 'उपमेष्य
होतर्हया देवेषा' इति । ६। ५। ६.

अश्वयोः होतृस्रजजोत्तरं प्रातःसवने 'ओहृषयथाः'
इति चतुरस्रो जपः । एषं माध्वदिने सवने । तृतीय-
सवने तु ॐ इत्येकाक्षर एष जपः । १२। १। १-४.

अनुचरः तृचः अन्त्रापाकाभ्ये ऐन्द्राप्रस्रजे अग्नि-
होत्रे प्रातःसवने इन्द्राग्नी अप० । प्रयोगः १ निष्केपस्य-
शस्त्रे होतुः पृष्ठे चतुर्थेऽहनि पृष्ठे पद्वे शुभ्री हवं
विपिपाता० । ११। ४। १९ । तत्रैव पठेऽहनि रेतां
इद्रेवतः स्तोता० । २२। ७। १४ । मासगार्ज्यसिआज्ये
अग्निहोत्रे प्रातःसवने आ नो याहि० । प्रयोगः । मरुतवीये
शस्त्रे पृष्ठे पद्वे प्रथमेऽहनि इदं वक्षो सुत० । २०। १। १।
तत्रैव द्वितीयेऽहनि इन्द्र इत् सोमपा० । २०। ३। ६ ।
तत्रैव तृतीयेऽहनि त्रय इन्द्रस्य सोमाः । २१। १। १३ ।
तत्रैव चतुर्थेऽहनि इदं वक्षो सुतमन्व । २२। ४। १२ ॥

तत्रैव प्रथमेऽहनि इन्द्र इत् सोमपाः । २२ । १ । ९ ।
तत्रैव पष्ठेऽहनि सप्त इन्द्राय सोमाः । २२ । ७ । ७ ।
मस्त्यतीये चण्डे एव छन्दोमप्रथमेऽहनि 'इद वसो सुत-
सन्धः' । २३ । १ । २२ । तत्रैव छन्दोमे द्वितीये इन्द्र इत्
सोमपाः । २३ । ३ । १० । तत्रैव छन्दोमे तृतीये त्रय
इन्द्राय सोमाः । २४ । १ । १ । अग्निष्टोमे प्रातःसवने
मैत्रावरुणाभ्ये आ नो गन्त रिशादद्या । प्रयोग । तत्रैव
माध्यदिने मैत्रावरुणपृष्ठे कथा त्वं न ऊत्ता । प्रयोग । तत्रैव
सृतीयसवने वैश्वदेवचण्डे अथा नो देव सवितः । प्रयोग ।
पृष्ठये वषट् वैश्वदेवचण्डे प्रथमेऽहनि अथा नो देव सवितः ।
२० । २ । १, द्वितीयेऽहनि आ विश्वदेव । २० । ३ । २ ।
तृतीयेऽहनि अथा नो देव सवितः । २१ । २ । ६ । चतुर्थे-
हनि आ विश्वदेव । २१ । ५ । ६ । पञ्चमेऽहनि अथा नो
देव सवितः । २२ । २ । ६ । षष्ठेऽहनि 'देवो आमात्' ।
२२ । ८ । ८ । वैश्वदेवचण्डे एव छन्दोमे प्रथमे
अथा नो देव सवितः । २३ । २ । ६ । १२ । छन्दोमे
द्वितीये आ विश्वदेव सवति । २३ । ४ । ८ । छन्दोमे
तृतीये अथा नो देव सवितः । २४ । २ । ९ ।

अनुचरः नवर्चः पृष्ठये वषट् पञ्चमेऽहनि निष्के-
यस्त्वयस्ते स्वाधोरिषा (१-३) आ नो हरिभिः ।
(१-३) इन्द्र मिषा अबीहधन् (१-३) । २१ । १ । ५ ।

अनुचरः प्रगाथ अग्निष्टोमे माध्यदिने मन्त्राणां
पृष्ठे 'सरयिरित् मिषातनि', ब्राह्मणा-छमिपृष्ठे 'तत्त्वा यापि
सुवीर्यं', मस्त्यतीयचण्डे होतुः पृष्ठे 'इद वसो सुत' । अग्नि-
ष्टोमे तृतीयसवने आग्निमाहो चण्डे 'देवो यो हविर्गोदा' ।
पृष्ठये वषट् निष्केयस्त्वयस्ते प्रथमेऽहनि 'अभि त्वा पूर्व' ।
२९ । १ । १३ । द्वितीयेऽहनि 'त्व होदि चेरये' ।
२० । ३ । ११ । तृतीयेऽहनि यदिन्द्र यावत्सु २९ ।
१ । १८ । निष्केयस्ते अष्टौ छन्दोमे प्रथमे 'त्व होदि
चेरये' । २३ । १ । २० । २५ । छन्दोमे द्वितीये 'अभि
त्वा पूर्व' । २३ । ३ । २१ । छन्दोमे तृतीये त्व होदि चेरये ।
२४ । १ । २२ ।

अनुपामीयाः नाम येन्द्रोऽतस्तत्र पत्न्यः इत्यु-
क्तिलाय मधुर्गो उतामय । अथ गदात् प्रतिगरा
'मदमोदेव' इति । आग्निमाहो चण्डे विष्णोः न च

रम् । १३ । ४ । १-२ ।

अनुपमन्त्रणं वषट्कारस्य । मन्त्रभेदेन मन्त्रचतुष्टयम्
'वाक्' इत्येवः पञ्चः । 'वषट्कार मा मा प्रमृक्षो
माऽह त्वा प्रमृक्षं गृह्णात मन उपह्वये ध्यानेन शरीर प्रति-
ष्ठातिप्रतिष्ठा गच्छ प्रतिष्ठा मा गमय' इति द्वितीयः
पञ्चः । 'ओजः सह ओजः' इति तृतीयः पञ्चः ।
'वर्गोजः सह वर्गोजो मयि प्राशयामौ' इति चतुर्थः
पञ्चः सिद्धान्तः । ११ । ८ । २-१० ।

अनुमतिः वा पूर्वा वर्षमासी साऽनुमतिः ।
३२ । १ । २ ।

अनुमन्त्रणं वषट्कारस्य । मन्त्रभेदेन मन्त्रचतुष्टयम्
'वाक्' इत्येवः पञ्चः । 'वषट्कार मा मा प्रमृक्षो
माऽह त्वा प्रमृक्षं गृह्णात मन उपह्वये ध्यानेन शरीर प्रति-
ष्ठातिप्रतिष्ठा गच्छ प्रतिष्ठा मा गमय' इति द्वितीयः
पञ्चः । 'ओजः सह ओजः' इति तृतीयः पञ्चः ।
'वर्गोजः सह वर्गोजो मयि प्राशयामौ' इति चतुर्थः
पञ्चः सिद्धान्तः । ११ । ८ । २-१० ।

अनुपामन्त्रणं वषट्कारस्य । मन्त्रभेदेन मन्त्रचतुष्टयम्
'वाक्' इत्येवः पञ्चः । 'वषट्कार मा मा प्रमृक्षो
माऽह त्वा प्रमृक्षं गृह्णात मन उपह्वये ध्यानेन शरीर प्रति-
ष्ठातिप्रतिष्ठा गच्छ प्रतिष्ठा मा गमय' इति द्वितीयः
पञ्चः । 'ओजः सह ओजः' इति तृतीयः पञ्चः ।
'वर्गोजः सह वर्गोजो मयि प्राशयामौ' इति चतुर्थः
पञ्चः सिद्धान्तः । ११ । ८ । २-१० ।

अनुपामन्त्रणं वषट्कारस्य । मन्त्रभेदेन मन्त्रचतुष्टयम्
'वाक्' इत्येवः पञ्चः । 'वषट्कार मा मा प्रमृक्षो
माऽह त्वा प्रमृक्षं गृह्णात मन उपह्वये ध्यानेन शरीर प्रति-
ष्ठातिप्रतिष्ठा गच्छ प्रतिष्ठा मा गमय' इति द्वितीयः
पञ्चः । 'ओजः सह ओजः' इति तृतीयः पञ्चः ।
'वर्गोजः सह वर्गोजो मयि प्राशयामौ' इति चतुर्थः
पञ्चः सिद्धान्तः । ११ । ८ । २-१० ।

अनुपामन्त्रणं वषट्कारस्य । मन्त्रभेदेन मन्त्रचतुष्टयम्
'वाक्' इत्येवः पञ्चः । 'वषट्कार मा मा प्रमृक्षो
माऽह त्वा प्रमृक्षं गृह्णात मन उपह्वये ध्यानेन शरीर प्रति-
ष्ठातिप्रतिष्ठा गच्छ प्रतिष्ठा मा गमय' इति द्वितीयः
पञ्चः । 'ओजः सह ओजः' इति तृतीयः पञ्चः ।
'वर्गोजः सह वर्गोजो मयि प्राशयामौ' इति चतुर्थः
पञ्चः सिद्धान्तः । ११ । ८ । २-१० ।

अनुपामन्त्रणं वषट्कारस्य । मन्त्रभेदेन मन्त्रचतुष्टयम्
'वाक्' इत्येवः पञ्चः । 'वषट्कार मा मा प्रमृक्षो
माऽह त्वा प्रमृक्षं गृह्णात मन उपह्वये ध्यानेन शरीर प्रति-
ष्ठातिप्रतिष्ठा गच्छ प्रतिष्ठा मा गमय' इति द्वितीयः
पञ्चः । 'ओजः सह ओजः' इति तृतीयः पञ्चः ।
'वर्गोजः सह वर्गोजो मयि प्राशयामौ' इति चतुर्थः
पञ्चः सिद्धान्तः । ११ । ८ । २-१० ।

अनुपामन्त्रणं वषट्कारस्य । मन्त्रभेदेन मन्त्रचतुष्टयम्
'वाक्' इत्येवः पञ्चः । 'वषट्कार मा मा प्रमृक्षो
माऽह त्वा प्रमृक्षं गृह्णात मन उपह्वये ध्यानेन शरीर प्रति-
ष्ठातिप्रतिष्ठा गच्छ प्रतिष्ठा मा गमय' इति द्वितीयः
पञ्चः । 'ओजः सह ओजः' इति तृतीयः पञ्चः ।
'वर्गोजः सह वर्गोजो मयि प्राशयामौ' इति चतुर्थः
पञ्चः सिद्धान्तः । ११ । ८ । २-१० ।

अनुपामन्त्रणं वषट्कारस्य । मन्त्रभेदेन मन्त्रचतुष्टयम्
'वाक्' इत्येवः पञ्चः । 'वषट्कार मा मा प्रमृक्षो
माऽह त्वा प्रमृक्षं गृह्णात मन उपह्वये ध्यानेन शरीर प्रति-
ष्ठातिप्रतिष्ठा गच्छ प्रतिष्ठा मा गमय' इति द्वितीयः
पञ्चः । 'ओजः सह ओजः' इति तृतीयः पञ्चः ।
'वर्गोजः सह वर्गोजो मयि प्राशयामौ' इति चतुर्थः
पञ्चः सिद्धान्तः । ११ । ८ । २-१० ।

अनुपामन्त्रणं वषट्कारस्य । मन्त्रभेदेन मन्त्रचतुष्टयम्
'वाक्' इत्येवः पञ्चः । 'वषट्कार मा मा प्रमृक्षो
माऽह त्वा प्रमृक्षं गृह्णात मन उपह्वये ध्यानेन शरीर प्रति-
ष्ठातिप्रतिष्ठा गच्छ प्रतिष्ठा मा गमय' इति द्वितीयः
पञ्चः । 'ओजः सह ओजः' इति तृतीयः पञ्चः ।
'वर्गोजः सह वर्गोजो मयि प्राशयामौ' इति चतुर्थः
पञ्चः सिद्धान्तः । ११ । ८ । २-१० ।

११।५।२-६। प्रथमे पूर्वाह्ने अयस्ये च । ४।५।४-६ । महान्ते निष्केवल्यस्योन्तान्ते आन्वावपट्कारेणोपसंतनुयात् अनवानम् । ऐसा ५।१३।७.

अनुवपट्कार(निवेधः आदित्यग्रे ११।५।३। प्रत्यु-
सात्रेयु । १।५।६-७। द्विदेवत्येयु । १।५।२-३। वल्लीपत-
ग्रे १२६।३।१। सावित्रग्रे च । ११।५।४.

अनुवपट्कारेण सोमस्य धर्मस्य वाजिनस्य च
लिङ्गहतः विद्धिः । तेषु पृथक् स्विष्टकृत्वास्ति ।
४।५।६.

अनुवादरूपाणां ' द्विः संवत्सरस्य पच्यते ' इत्या-
दीनामर्थवादानां न रसायै प्रामाण्यम् । ऐसा उपक्रमे
सायनः ।

अनुव्याहाराः नाम के चिन्महर्षयः । परकीयदोषो-
क्तिमनु स्वरस्य व्याहाराः शायस्वर्षं वचनं वेसा प्राणोपा-
सकानां ते महर्षयः । शायस्वचनं यथा-१ प्राणं यथा
समवा प्राणं सा संघं सद्यत्वं न अनोपि माणस्या
यंशो हारयति । २ प्राणं यंघं समपिस्त्रियन्त नाशकः
संपातुं प्राणस्या यंघी हास्यति, इति । ऐसा १।४.

अनुवृत्कारं शंसनं नाम वादद्वये अष्टाक्षरे अशाय
चतुर्थपादे प्रणमः । ऐसा ५।१२।२ सायनः ।

अनुवृत् छन्दः चतुर्थेऽक्षनि पृष्ठये पठे । २१।४।१-२.
अनुवृत्पृष्ठं निष्केवल्ये महान्ते इत्येके । ऐसा
२।१७।३.

अनुपुर्मं गायत्री अचनत । १९।५।१.

अनूक्तं= गूढधरितः, सान्ना इत्येके । ३।१।२
सायनः ।

अनुवन्ध्यापशुपुरोडाशं अनु निर्वाप्याणि देविष्वाह-
वीपि देवीना इवीपि च । १५।३-४.

अनुम्रयायाः समिष्टमनुम्रयायाः ' पुनर्नो
अग्निर्नातोदा ददातु सन्नं पुनरिष्ट पूर्वं दातु स्वाहा ' इति मन्त्रेण होमः आहवनीये क्षत्रियस्य यजमानस्य ।
३४।३।३.

अन्तरागमने अग्निपु प्रमथिचं, अनो वा रयो वा
धा वा यदि मन्त्रेद् नैनन्यनसि कुर्वीत । चेन्ननसि
कुर्वीत, गार्हपत्याद् आ आहवनीयं अविच्छिन्ना उदक

पातं ' वस्तुं वस्तन् रजसो ' इति मन्त्रेण विष्टवन्
अव्ययुः मध्येन गच्छेत् । तच्च प्रायश्चित्तापमेवेति न
दोषः । ३२।११।३, ७.

अन्तर्धर्मप्रहं अनुमन्त्रयेत् होता उपांशु ' अपानं
यच्छ स्वाहा स्वा मुख्य धर्माय ' इति अग्निधोमे ।
तमम्यपानेत् ' अपानापानं मे यच्छ ' इति । वाग्विधर्म-
स्येतापं प्रयोगः । ८।८।१.

अन्तर्धर्मप्रहोममर्चन्तं अपोनपूनीयोत्तरं होतुर्वाह-
नियमः । ८।१।२-२.

अन्धाहिः । तस्य सृष्टिः । १३।२।३.

अन्नं अक्षतिवः महान्ते वक्षिस्त्रियं ध्यातस्य निष्के-
वत्यस्य । गायत्री तृचाचीतिः, गार्हती तृचाचीतिः
औग्निही च तृचाचीतिः या वस्यते, स्य अन्नं इति प्यानं
कर्तव्यम् । ऐसा । १।१९।२-४.

अन्नं प्रभूतं वरात् यजमानः महान्ते । ऐसा
५।५।१२.

अजरायकामस्य वैत्यो मूयः । ६।१।६-९.

अजरायकामस्य महान्ते आनयच्छन्नं ' अग्निं नरो दीधि-
तिभिरत्य्योः ' इति पञ्चविंशत्युच्यम् । ऐसा १।२।१-१२.

अग्न्यैरग्निभिः स्वाग्नीनां संघेनं प्रायश्चित्तं, अग्नये
क्षामयते अक्षकपालं निर्वयेत् । ' अरुन्दग्निः स्तनय-
त्रिय योः, अथा यथा न. पितरः परासः ' इति याज्यालु-
वाक्ये । आहुतिं वा आहवनीये जुहुयात् अग्नये क्षामयते
स्वाहेति । ३२।५।४.

अग्वाधामं दक्षिणाग्नेः कर्तव्यमेव । ३२।११।४- ६.

अग्वाधानां दक्षिणाग्नेः कर्तव्यमेव । ३२।
११।४-६.

अपहारे सार्वदुग्धस्य सानाम्यस्य, प्रातर्दुग्धं द्वैषं
कृत्वा मन्त्रतरात् आतप्य उग्राम्या यजेत । ३२।३।१।
प्रातर्दुग्धस्य उग्रमस्यापि वा अपहारे तस्य स्थाने ऐत्रं
महिन्द्रं वा पुरोडाशं निर्वयेत् । ३२।३।२-३ । अयागा-
मेव हविषामपहारे तु धर्मं आत्मं पारिकल्प्य तथैवाज्य-
हविषा दद्यात् यजेत । ततः पुनः सादृगया तथैवेदया
यजेत । ३२।३।४.

अपाशान्तिः नाम मन्त्रः । तस्य वाचनं बराद्ग

राजाभिषेके आसन्त्यामारोहणोत्तरं ' शिवेन मा चक्षुषा
पश्यतामः ० ' इति । २७ । १९९-११२.

अविशर्वराणि नाम अतिरात्रे रात्रिपयविषु 'द्वादश स्तो-
त्राणि अविशर्वराणि ' । १६ । १११.

अपोनपनीं स्रुतं अग्निष्टोमे प्र देवता ब्रह्मणे ० इति ।
तत् संततमनुवृत्तात् । तस्य जिः प्रयसां संततमन्वाह
तेनैव तत्स्य संततमनूक्तं भवति । ८ । १११-८ । एता
प्रयसाः नव कचः अमृष्य हिनोता नो अध्वरं इत्येक-
दशी दशमीत्वेन वस्तव्या । ८ । १११-२ । आसईत्तरी-
षतु इति एकपनासु आवृत्तासु । ३ । प्रति यदापो शिवे
प्रतिहवमानासु एकपनासु । ४ । आ धेनवः पक्का इति
चात्वालसमीपमुवापतीसु । ५ । समन्यां वन्युष इति
सनापतीसु (हाँचमस्यवसतीवरीभिः संयोयन्ति समीप
नीतासु) । ६-८ । आपो न देवीरुपयन्ति इति होतु-
चमभे वसतीवरीषु एकपनासु च समन्यां विमानासु । ९ ।
अय होता अश्वर्षु दृन्वति ' अवेरपोध्वर्षाऽऽऽऽ ' इति ।
१०-११ । अन्वर्षुः प्रत्याह ' उत्तेगनमसुः ' इति ।
१२-१३ । होता मरुचिष्ठि आह च ' तास्वध्व-
र्यो इन्द्राय तारिषोऽऽऽऽ (शीव) । १४-१५ । अनु-
प्रपद्ये च अन्वयो वन्यध्वभिः इत्यनुवृत्तम् । १६-२१ ।
तेजस्वामौ ब्रह्मवर्चसकामस्तु अमूर्या उपसर्ग्ये इत्यनुवृत्तात् ।
२२ । अपो देवीरुपयन्ति इति पञ्चकामः । २३ । एताः सर्वा अनु-
वृत्तम् अनुप्रपद्ये । २४-२५ । एता अम्यनाप उवती
इति छाद्यमानासु वसतीवरीषु एकपनासु च । २६ ।
आमनाप वपती इति सनासु परिधानीया । २७.

आप्तोयर्मानः शत्यतिरात्रः । आप्तोयर्मानो नाम ज्योति-
विष्टोमस्यस्या शेष एव । तत्र अतिरात्रोत्तरं चत्वारि
स्तोत्राणि अधिकानि इति तत्र ग्राह्यविशत् स्तोत्राणि
भवन्ति, तत्र अन्तिमं स्तोत्रं वैष्णवम् । १४ । ११२
शायनः ।

अप्रतिरथं नाम सूक्तं आशुः शिषानो इति ।
२७ । १५.

अभिचारः वपदकारेण । यं दिव्यात् तं ध्यायेत्
वपदकारिणम् (वपदकारम् प्राक् होता) ११ । ६ । ११.

अभिचारप्रयोगः निष्कैवल्य याज्यायां, अनिराजा

(विराट्मिनश्चन्द्रकाया भूचा) अथ याजयेत् गाय-
त्र्या वा त्रिष्टुभा वा अन्येन वा छन्दसा । १२ । १११ । १०.

अभिचारप्रयोगः प्रथमश्रव्याध्वान्तवपदकारेण, यं
दिव्यात् तं ध्यायेत् वपदकारिणम् । ११ । ६ । ११.

अभिचारप्रयोगाः मरुत्वतीपयज्ञे । यः कामयेत्
क्षेत्रे विशं हन्यामिति शिस्तार्हि निविदा स्रुतं विरोसेत्
(स्रुतस्य आदौ मध्ये अन्ते च निविदं दध्यात्) । यः
कामयेत् विशा क्षणं हन्यामिति शिस्तार्हि स्रुतेन निविदं
विरोसेत् (निविलदानां आदौ मध्ये अन्ते च स्रुतं
क्षेत्) । य उ कामयेत् उभयस्रुत एनं विशः (पित्रा-
दिभ्यः पुत्रादिभ्यश्च, मातृपतेरं पितृपते वा) पर्वशच्छि-
नदाने इति, उभयस्रुतः (निविदामादावन्ते च) तार्हि व्याहृ-
तीय (आहावं पठेत्) १२ । ८ । ८-१०.

अभिचारे निविदस्रुतयोः संसेन विरोषः । यं काम-
येत् क्षणैर्न न्यर्षयानि इति, मध्ये निविदः सूक्तं क्षेत् ।
यं कामयेत् विशा एनं न्यर्षयानीति मध्ये सूक्तस्य निविदं
क्षेत् । १० । ११२-३.

अभिहितं सर्वस्तोमः गवामयने विद्युक्तः प्राक्वने
दशोहं व्युत्क्रमेण चतुर्थमहः । १८ । ५ । १२.

अभिहितं माप्यंदिने अहीनसूक्तानि क्षेत् ।
मैत्रावरुणः आ वयो यातु मध्वर्वाकजीवी इति । ब्राह्मणा-
च्छंवी अस्मादु प्र तपते इति । अन्ध्यावाकाः द्यादु
वह्निर्जनकत पट्टि इति । १९ । २ । ८.

अभिष्टुतः पदहः गवामयने आदित्यानामयने च ।
१८ । १२.

अभिष्टुतपदे द्वौ ज्यही । प्रथमे ज्योतिः गौः
आयुः (ज्योतिष्टोमः गोष्टोमः आयुष्टोमः) । द्विती-
ये गौ आयुः ज्योतिः इति व्युत्क्रमः । अथ पदे प्रथमे
पठं चाहः अग्निष्टोमौ ज्योतिष्टोमौ, मध्ये चत्वार
उपस्थाः । तथा च आचम्यौ ज्योतिष्टोमौ, मध्ये गोष्टोमौ
उपस्थौ आयुष्टोमौ उपस्थौ इति चत्वारः । १८ । ११-
१५.

अभिमन्त्रणं अभिषेकोत्तरं रातः ऐन्द्रामहाभिषेके
प्राच्यां त्वा दिशि ० इमा आपः शिवतमा इत्येतेन च वृत्तेन
देवस्य लेति च यज्ञा भूयः स्वरिति च व्याहृतिभिः

इत्येकः पर्वण्यः । दक्षिणस्यां त्वा इत्यादिर्द्वितीयः । प्रमि-
च्यां त्वा इत्यादिस्तृतीयः । उदीच्यां त्वा इत्यादिचतुर्थः ।
उर्वीच्यां त्वा इत्यादिः पञ्चमः । अस्यां त्वा मुनाया
इत्यादिः षष्ठः । इति पदभिः पर्वण्यैः । ३९।५।१२.

अभिमन्त्रणे आसन्त्याः ऐन्द्रमहाभिषेके । वृद्धते
रथेतरं च पूर्वा पादौ इत्यादि । ३९।३।१-२.

अभिमन्त्रणे आसन्त्याः यथादृश्याजामिषेके । ता
पश्चादुपविश्य आस्य जानु दक्षिणे, उमास्या पाणि-
भ्यामासभ्य अभिमन्त्रयेत् यजमानः अभिष्या गावस्या
इत्यादि । ३७।२।२३.

अभिमन्त्रणे राशः गुरापानोत्तरं ऐन्द्रमहाभिषेके ।
अपाम सोमं गो भव० इति । ३९।६।६.

अभिमर्शः पुरोहितेन राजदत्तस्य शिष्टस्य कर्तव्यः,
वा औषधीः सोम राशीर्बहोः घृत० इति । ४०।४.

अभिधान्यवत्ता गौः नाम अभिवाः अभिधातः
अन्यः यत्सः यत्साः वा गौः । २३वत्तो मृतः, अन्य-
स्तेन च खवति वा, वा गौः । ३२।१।४ सायणः ।

अभिषिक्तः क्षत्रियः ज्वार्थिनं शरणागतं राजानं,
तस्य स्वीयस्य वनस्यते वीर्यवद्गौ हि इति श्रद्धा अभि-
मृश्य ब्रूयात् आतिष्ठत्यैता ते दिशमभिमुखः० इतिम-
न्त्रम् । ततः अमीषतेन हविषा इति सूक्तेन एनं दिक्षु
व्यावर्तयेत् । ततः आशुः शिवानः इत्यप्रतिष्ठेन सूक्तेन,
शाश इत्या इति दासकूपतेन, प्रथारयन्तु अयुतः इति
सौपर्णकूपतेन च एनश्नोक्षेत । जयति ह ता सेनाम् ।
३७।६।२-२.

अभिषिक्तः क्षत्रियः पुनः राष्ट्रशास्त्रार्थिनं पुन्यं
शरणागतं अपराजिताया दिक्षि प्रवर्तयेत्, राष्ट्रमयच्छति।
३७।६।७.

अभिषिक्तः क्षत्रियः हस्त्युद्धे ज्वार्थिनं पुन्यं शर-
णागतं अपराजिताया दिक्षि प्रवर्तयेत्, जयति ह तं
संभ्रामम् । ३७।६।६.

अभिषेकः । अभिमन्त्रणोत्तर ऐन्द्रमहाभिषेके राशः
आसन्त्यामाधीनस्य, औदुम्ब्या आर्द्रया सारया सप-
लाद्यया जातकर्मणेन च पवित्रेषु अन्तर्धाम दया आपः
शिवतमा इति सूक्तेन, देवस्य त्वेति च वक्तुया, भूर्भुवः-

स्वस्तिरेतामिष्य व्याहृतिभिः । ३९।४।२.

अभिषेकः उदवधानीयोत्तरं क्षत्रियस्य । यथादृशो-
ऽन्यम् । ३७।१-७ । वन संभाराः । ३७।१।३ ।
आसन्त्याः प्रतिष्ठापनम् । ४। आसन्त्या उपरि व्याघ्रचर्म ।
३७।२।१। आसन्त्या अभिमन्त्रणम् । २-३ । आसन्त्या-
गारोहणम् । ४-८। अपाशान्तिवाचनम् । ९-११ । उदुम्बर-
द्यातामन्तर्धामाभिषिञ्चति, अभिषेके मन्त्राः इमाः आपः
शिवतमा इमाः० यामिरेन्द्रमभ्यर्चयन् प्रजापतिः०
मदान्तं त्वा मर्दिना (इति हितः कचः सोनाः)
देवस्य त्वा सभिनुः प्रचरे-यस्येन्द्रजायाय इति यज्ञः
सौनं, भूर्भुवःस्वः इति व्याहृतयः इति । ३७।३ ।
१-९ । होमः, यज्ञ प्रपद्ये स्वः हा क्षत्रं प्रपद्ये स्वाहा इति
आहुतिद्वयम् । १० । संभारप्रवृत्ता । ३७।४।१-७ ।
गुराकंठं राजहस्ते आदधाति स्वादिदृश्या मददिदृश्या इति ।
८-९ । दान्तिशतवर्नं नाना दि वा देवहितं इति ।
१०-१२ । गुराद्येष्वानं पानोत्तरं निनाय । १३-१४ ।
अवरोहः आसन्त्याः सन्नायात् । ३७।५।१-४ ।
अवरोहणप्रकारः । २ । अवरोहोत्तरं उपस्थे कृत्वा आसनं
५ । मध्ये त्रिंमस्तकारः । ५-६ । वरदानं । ५, ७ ।
याम्बुविजनः । ५, ७ । समिदाधानं । ८-१० । उत्क-
मण श्रीणि पद्माणि । ११-१२ । दिगुत्थानं । १३ ।
शत्रूणां व्यपनुविषयनम् । ३७।६।८ । यथे आगमनम् ।
८ । आन्त्यादुदीः कृतेन चतुर्गृहीताः प्रवद जुहोति ।
९ । ३७।७।१-४ । आदीर्मन्त्रपाठः । ५-६ ।
अन विशेषः तत्तच्छब्दे ३० ।

अभिषेकप्रयोगः यथादृश्याजामिषेकस्य । पुरस्ता-
देव संभारा उपकृतता यवन्ति । औदुम्बरी आसन्दी
प्रादेशमात्रराशे अरिनिमात्रार्थेण्वाऽनूच्या मौक्षविकाना
व्याघ्रचर्मोत्तरणा, औदुम्बरश्चमसः, उदुम्बराद्या अन्ती-
यरी अभिषेकार्थं, तस्मिन्मये दधि मधु सर्पिः आत्र-
वर्ण्या आपः क्षाण्डाणि तोफानि गुरा दूर्वा इत्यष्टौ
क्षिपानि ययन्ति । महावेदेः दक्षिणाया १५वर्तण्या
तमासन्दी प्रतिष्ठापयति, तस्या अन्तर्वेदि द्वौ पादौ, वहि-
र्वेदि द्वौ । अथ यजमानः पश्चादासन्दीमुपविश्य दक्षिणं
जानु जाप्य वासुमाम्ना पाणिभ्यामालम्ब्य अभिमन्त्रयेत्

महायोगेन मन्त्रेण । अभिमन्यु तामारोहति अमे
दक्षिणेन जानुना, अथ तन्नेन तेनैव मन्त्रेण । अथ पुरो-
हितः अवाशान्तिं वाचयति शिवेन मा चक्षुषा इति ।
अपोदुम्बरशाखामन्तर्वासं यजमानमभिषिञ्चति इमा-
आपः शिवतया० याभिर्वाग्म्याविज्ञत् प्रवापतिः०
महान्तं त्वा महीना० इति तिसृभिर्भूमिभिः, देवस्य त्वा
सविदुः प्रथवेऽभिर्नोर्वाहुष्या भूष्णो हस्ताभ्यामग्नेस्तेजसा
सूर्यस्य वचंसेन्द्रस्येन्द्रियेनाभिषिञ्चामि यत्नाय भिष्ये
यशसेऽन्नायाय इति यदुषा भूर्भुवःस्वः इति च ध्याह-
तिभिः । ध्याहृतिवर्जमेकं असाधंमोमस्य । अथ जुहोति
श्रम प्रपद्ये स्वाहा, सन् प्रपद्ये स्वाहा इति । अथ सुरारुचं
यजमानहस्ते आदपाति स्वादिष्टया मद्विद्या इति
मन्त्रा । आधाय शान्तिं वाचयति नाना दि वा देशहितं०
सदस्तुतं० इति । यजमानः सुरा भूयः पीत्वः शेषं
मित्राय प्रयच्छति । उदुम्बरशाखा परिकर्मा भूमौ
प्रविष्टाययति । शाखायाः पादौ प्रतिष्ठाप्य प्रतिषिष्टामि
द्यावापृथिव्योः० इति प्रत्यररोहं यजमानो जपति ।
अथ प्रत्यवररोहेण प्रत्यवरस्य उपर्यं कृत्वा प्रादोक्षीनो
'नमो ब्रह्मणे नमो ब्रह्मणे नमो ब्रह्मणे' इति त्रिनम-
स्कृत्य 'वरददामि जिया अभिजित्ये पित्रि ये सन्निभे'
इति पांचं विमुञ्चते । उपोत्थाय आहवनीये समिधम-
न्पादपाति समिदधि सग्वेह्वेन्द्रियेन शीर्षेण स्वाहा
इति । आधाय समिधं प्राद् उदद् प्रादुदद् वा
प्रीतिं पदानि अन्पुत्कामति (उड्या सालं पुढे
पुढे) क्लृप्तिरिति दिशा० इति प्रतिहर्षं । तेनैव मन्त्रेण
अपराजिता (देशीनी) दिशमुपतिष्ठते । उपस्थाय
'अप प्राच विश्वो जमिनान्०' इति जमिनाणा व्य-
नुत्तिं हुवन् ग्रहमभ्येति । एतत् ग्रहान् पश्चात् ग्रहस्थाग्रे
स्वदिष्टाय अन्वारब्धाय पुरोहितः कतेन चतुर्गृहीतास्तिस्र
आज्याहुतीः ऐन्त्रीः प्रपदं नाथ जुहोति-पूर्णं प्रपन्न
राजकातये परित्रा भूर्भुवः प्राणममृतं प्रपद्यतेऽयमसौ
शर्म वर्मामयं स्वस्तये । सह प्रजया पशुभिर्मित्रैः सन्निवि-
रुहतरण्या रुचयान ईक्षते स्वाहा ॥ अनु हि द्वा मुनं सोम
मदामति मदे सममुचो ब्रह्म प्राणममृतं प्रपद्यतेऽयमसौ
शर्म वर्मामयं स्वस्तये । सह प्रजया सह पशुमीर्षं

राज्ये वर्ज्यो अभि पवमान प्रगाह्ये स्वाहा ॥ अजीजनो
हि पवमान सूर्ये विधारे अ स्वर्गहा प्राणममृतं प्रपद्यतेऽ-
यमसौ शर्म वर्मामयं स्वस्तये । सह प्रजया सह पशुभिः
कमना पवो गोवीरया रश्ममागः पुरं ध्या स्वाहा ॥
इति । अग्नान्ततः प्रजातिमाश्रये इह गावः प्रजा-
यन्तः इति । ३७।१-७.

अभिरेकान्तश्रिययोगोदाहरणं जनमेजयः पारिक्षितः ।
३७।७।१.

अभिष्टयः प्रवर्त्ये । पूर्व पटलम् । तं संभृत्य (प्रवर्त्य-
कर्मोपयुक्तप्राधान्यं संभार संपाद्य) अर्धयुग्मप्रतिष्ठाप्यतातै
आहवतुः 'ब्रह्मन् प्रवर्त्येण प्रचरिष्यामो होतृ-
मयाभिष्टुहि' इति । ४।१।३ । अथ होता ब्रह्मजहानं
'प्रवर्त्ये' । ४।२।१। इयं विन्ये । २। महान् मही अस्तमाद
इति ब्राह्मणस्यत्या । ३ । यमि त्वं देवं सविता इति
सावित्री । ४ । (एताभ्यस्तः शास्त्रान्तरस्या भाष्यलायेन
पठिताः । ४।६।३) । संतीदस्य महो अवि इति महावीरस्य
खरे स्थापनार्थी । ५ । अजान्तं यं इति महावीराय
अजगमानामाभिष्टया । ६ । पतङ्गमस्तः० यो नः वतुल्यो०
भवानो अत्रे० इति दे दे । ७ । कृणुष्य पात्रः इति पत्र
राक्षसोः । ८ । परि त्वा गिर्गणो भिर० आधिद्वयोरदया०
शुक ते अन्यद्० अपर्यं मोषा० । ९ । वा एकमिदं सतिम-
न्नि । सरे ह्यस्वस्य इति नव पावमान्यः । ४।१।१। भयं-
वेनः० पकिरं ते० तपोप्यति० विपत्यमित्रं० । २-४ ।
यवाना त्वा इति ब्राह्मणस्यत्या एकोनविंशत्यर्थः । ४।४।१।
प्रथमं० त्वं परमं त्वः नाम, अपर्यं त्वा त्वं । १२-४।
काराधत् काराधत् आधिदे नयर्च । ५-७ । आभासमिः
श्रेष्ठं पञ्चर्च । ८-१० । प्रावाणैव नैष्टुमं अष्टर्च । ११-१२।
इडे दामा चागतं पञ्चविंशत्यर्थः । १३-१६ । अकृत्वा
उपोत्तमा अपिषा (आनपकोषा) । १७। इडेवार्ज्या
उत्तमा परिषानीया । १८-२० । इति तु पूर्व पटलम् ।
अर्धोत्तर । उपस्थे० हिष्टपृथ्वी० अभि त्या देव० समी-
वाश न० संचल इव० अस्ते स्तनः० गौरीमो नमतेदुः०
संजानाना उपवीदन्० आ दक्षमिर्विस्व० दुहन्ति
सतेका० समिदो अभिरुधिरा० (आत्मान्तरस्या शीर्षी)
समिदो अभिरुधिरा (आत्मान्तरस्या शीर्षी) ददु प्र-

क्षतम् आत्मन्वन्नमो० उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते० इत्युक्त्वा
अवतिष्ठते । अमुक्षत् पिप्पुणी इति दुग्धाया, उपद्रव
पयसा (सौत्री) इति दुग्धे आदिष्यमाण, आ नूनमक्षिनो
इति गव्ये दुग्धे आदिष्यमाने, आ सुते सिञ्चत धिषं इति
आने दुग्धे आदिष्यमाने, समुत्से महीतीराः इति
आदिक्तयोः दुग्धयोः सतोः, (इत्येकविंशतिः)
४।५।१-२ । उदु ध्य देव. सविता इत्यनुचिद्वति,
मैतु ब्रह्मणस्पति इत्यनुमैति, गन्धर्व इत्या पद इति
परमन्वेक्षते, नाने गुण्ये इति उपविशति, वतो वा घर्मो
(सौत्री) उमा विवतमक्षिना इति द्वे पूर्वोद्वे याज्ये । ३।
अमे बीहि इत्यनुवपदकैतोति । ४ । यदुत्तिपास्तोहृत
(सौत्री) अस्य विवतमक्षिना इति द्वे अपराद्वे याज्ये,
अमे बीहि इत्यनुवपदकैतोति । ५-६ । विद्या आरा
दक्षिण इति प्रज्ञा जपति । ७ । होमोत्तर स्वाहाकृतः
शुभि० समुद्रादूर्ध्वं० द्रष्टा, समुद्रमभि० सते सत्ताव०
ऊर्ध्वं क पु ण० ऊर्ध्वो न. पाद्वहव० सचेभित्या० । ८।
पावक शोचै तव इति मन्त्रमाकाङ्क्षते । ९। दुर्तद्विधर्मपु हविः
इति सर्वेषा मन्त्रमन्त्रः । १० । श्वेनो न येनि० आ य-
स्मिन् सत पावका० इति द्वे सत्तावमाने प्रार्थयामहे । ११।
हविर्हयिष्मो महि इति वसन्तदिने आपराह्णिके उपोत्तमा ।
१२ । सुववसाद् भगवतो इति परिधानीया । १३ ।
प्रसता । १४-१५.

अभ्युत्थनं नवनीतेन दीक्षितवत्कार । १।१।४-५.

अभ्युत्क्रमण यज्ञादगक्षिण्याभिषेके । समिषम-
भ्याधाव श्रीणि पदानि प्राहुदद् अभ्युत्क्रमति
(पुर्वे पुर्वे उच्यते मार्गे) कृत्तिरीति दिशा मभि०
इतिमन्त्रेण । ३।७।११-१२.

अभ्युत्क्रोशानं (गुणकीर्तनं) । आश-वासासर्गे
राजान राजकर्तार, अभ्युत्क्रोशति हेन्द्रमहाभिषेके,
इम जना अभ्युत्क्रोशत० इत्यादि । ३।१।१५.

अमात्रायाया पौत्रमास्या वा अत्यये प्रायश्चित्त,
'अत्यये' इति श्रब्दे द्र० । ३।१।४१.

अमित्राणा म्पणुति. यज्ञादगक्षिण्याभिषेके । अथ
प्राच एन्द्र विधौ अमित्रान् इति ब्रुवन् वदनेति ।
३।७।६।८.

अभेध्यपाते अनिहोत्रे प्रायश्चित्तं 'अग्निहोत्रे'
इत्यत्र द्र० । ३।१।४।१.

अयातयाम नाम अमेरायुः नाम मन्त्रकाण्ड=ऐतय
—प्रलम्बाः । तान् ऐतयो मुनिर्ददर्श । एते अथा आ
श्वन्ते इत्यादयः ऋत्-संहितापरिशिष्टे । ३।७।१२.

अयुषं = पृथग्भावरहितं, अक्षिरम् । ४०।१।२
सायणः ।

अयुवमारि = युवमरणरहितम् । ४०।२।२
सायणः ।

अर्धैर्धस्य व्यतिमर्धविहृण वाक्यलिङ्गानां = प्रथम-
सूक्तसप्तमस्याया ऋच. पूर्वार्धस्य द्वितीयसूक्तसप्तमिती-
यस्या ऋचः उत्तरार्धेन सयोजन, व्यस्येन द्वितीयसूक्त-
सप्तमस्याया ऋच. पूर्वार्धस्य प्रथमसूक्तसप्तमस्याया ऋच
उत्तरार्धेन सयोजनम् । अनयैव रीत्या उत्तरासामपि
ऋचा सयोजनम् । २९।८।५ सायणः ।

अवप्रहः नाम मन्त्रः, तं श्रोता पठति द्वादशाहस्य
दशमेऽहनि मानसमहे 'ते वा एते प्रहमप्रहन्त' इत्यादिम् ।
(चतुर्दशम्यपाठस्मश्रुतोत्तर इति सायणः) २४।६।१३.

अवट. = यत्. पयोः पुरीवस्यापनार्थं. ऊवध्वगोहः
नाम । ७।१।८९.

अवभृथं, उन्मुच्य दृष्ट्वाग्निं अवभृथमभ्यवेति ।
१।१।२२ । सर्वे राधवा अभ्यवेति । २६.

अवरौदृणं रात आशन्त्या सपासात् उदुम्बरयो-
स्याया यज्ञादगक्षिण्याभिषेके । उपर्वेन आधीनं स्मूो
पादौ प्रतिष्ठाप्य प्रत्यनरोदमन्त्रमाह 'प्रतिष्ठिष्ठानि चावा-
पूयिष्यो० इत्यादिम् । अवधेहोत्तर उपर्वेन कृत्वा
आसनम् । ३।७।५।१-५.

अत्रस्यु = अवधीय पनरक्षि । ४०।३।१२.

अवान्तरेऽप्रापान सवनीयपुष्टेयाद्यानाम् । अवान्तरे-
अमेव पूर्वे प्राधीयात् अथ होतृचमस भक्षयत् ।
९।६।२-२.

अग्नि. मेघः यज्ञार्ह । ६।८।३.

अग्निहोत्रप्रायश्चित्त=सूर्येण स्व. इति सर्वो अतु-
द्वय आहवनीये एव लुत्वात् । २५।७।५.

अग्निप्राश्र्यं दशममहः द्वादशमहः । यदि प्रभादात्

मन्त्रे तन्त्रे वा ऋषिभिरिति विद्वद्भाष्येण उक्तं समीचीनमन्येन वाच्यं, अत्र तु नारिम्न अहनि केनचित् करयचित् विवाच्यं (इत्यतः) अनिगमनामित्येतदाचक्षते । संशये तु बहिर्वेदि स्वाध्यायप्रयोगः, अन्येदेदीत्येके । पत्नीसंयाजोत्तरं मानसप्रहाय प्रथमेषु । सदसः प्रमृष्य तीर्थदेशे मार्जयित्वा पत्नीशालं प्रपद्य ' समन्वारमभ्यं ' इत्युक्त्वा जुहुयात् ' इहमेह रमन्धे ' इत्यादिना । ततः पत्नीशालात् प्रमृष्य तीर्थदेशे मार्जयित्वा आत्मीयं प्रपद्य समन्वारमभ्यं इत्युक्त्वा जुहुयात् उपवृजन् घृष्टं० इति । ततः आत्मीयात् प्रमृष्य सदा संप्रपद्य यमामयं अन्ये कस्मिन्नः स्तुतवन्ति, संस्पृन्ति उद्गातारः सार्वराजा यक्षु (आयं नोः पुनि०) स्तुपते । मनसा प्रहोति, मनसोद्गापयति, मनसा प्रतिहरति, याचा संसृति (होत) । अथ चतुर्होतृन् होवा म्पाचते । तदैव स्तुतमनुसंसृति । चतुर्होतृन्मास्यानपदतिस्तु औदुम्बरीं कथं समन्वारमन्त्रे ' इममूर्जमन्वारमे ' इति । याचं यच्छति, न दिवा याचं विवृजेत् । किंतु अर्पास्तमिते आहवनीयं परीत्य यदि होनमकर्म० इति मन्त्रेण याचं विवृजेत् । ततः चतुर्होतृन्मास्यानं, ' तेषां चितिः सुगाष्टीऽऽस्तु । चित्ताश्रयमाधीऽऽस्तु । इत्यादि दत्ता वदानि । ततः अथप्रवृत्तको मन्त्रः ' से वा एते प्रदमयह्वत । वाचसते विवे नामन्० ' इत्यादिः । चतुर्होतृमन्त्रे अभ्योः प्रतिगाः ' ओऽऽस्तु होतस्तथा होतः ' इति अवसितेभ्यश्चिते दक्षयु पदेषु । अथप्रदमन्तपटनोत्तरं प्रजापतेस्तनूः नाम मन्त्रान् अनुसृजति ' अत्रादा चानपत्नी च ' इत्यादीन् । अथ प्रमोचं यजति ' अग्निर्दृष्टतिरिति द्वैक आहुः सोऽस्तु० ' इत्यादि । २४।४-६.

अविहृतं बोळकिं (शकं) समृद्धो यजमानः संशयेत् । १६ । ४ । ५-६.

अविहृतं बोडिशिस्त स्त्रीलं च नाम परस्परव्यति-पद्गरहितः सचा यथाधीतपाठः । १६।२।४ सायनः । अवेक्षणं पादप्रसादनोदकस्य पुरोहितेन (प्रधानानां प्राक्) क्रियते ' अस्मिन् राष्ट्रे शिव० ' इति । ४० । ४.

अवेक्षणं पादप्रसादनोदकस्यावशिष्टस्य पुरोहितेन क्रियते ' आपः पादावेनेजनीर्द्विषन्ते निर्दहन्तु मे ' इति । ४० । ४.

अवेष्टेः राजसूयोत्पन्नाः अपि पृथक् प्रयोगो भवति त्रैविणिकाधिकारिकः ऐमा ५ । १ । १ सायनः ।

अप्रत्याचरणे (दिवा स्यापादि) आहितोऽप्ययथेऽहनि कृते प्रायश्चित्तं = अग्नये प्रतपतये अष्टा-कपातं निर्वपेत् । त्वमग्ने मत्पता अवि, यद्वो वयं प्रमि-नाम इति याज्यानुवाक्ये । आहुतिं वा आहवनीये जुहुयात् अग्नये प्रतपतये स्वाहा इति । ३२ । ७ । २.

अज्ञानाभिप्रायोः भागो दत्तः प्रत्येकं इन्द्रिय-विरयमग्नये । ऐमा २ । २२.

अशुक्लरूपे आहितप्रिना उपपत्तयेऽहनि प्रायश्चित्तं = अग्नये प्रतपतये अष्टाकपातं निर्वपेत् । स्वगमे प्रतपतयेऽहनिः० मतानि विभ्रद् प्रतपा० इति याज्यानुवाक्ये । आहुतिं वा आहवनीये जुहुयात् अग्नये प्रतपतये स्वाहा इति । ३२।७।१.

अश्वः मेभ्यः यज्ञार्हः । ६।८।१.

अश्वस्यस्य गृष्टिः । ३५।६।२.

अश्वस्य गृष्टिः । ऐमा २।२२.

अश्वस्य स्तुतिः । २१।२।७-११.

अश्वमेधकर्तारो राजानः तत्पुरोहिताश्वः ऐन्द्रमहा-भिषेककलोदाहृत्यावि० इत्यत्र द्र० ।

अष्टाचत्वारिंशस्तोमस्य विवृतिः

१७।६।९ सामयः ।

अष्टाग्निः सृः । ६।१।३-४.

अस्तोमस्य न्वन्त्रं=स्तोमानां सिद्धत्वाद्दद्यादीनां न्वन्त्रं कृतत्वं छेदः, तदाहिलयु । २३।१।२२ सायनः ।

अस्तातेन अग्निहोतृमग्ने कृते प्रायश्चित्तम् । ऋग्ने वस्यापाशानपातं निर्वपेत् । त्वं नो अग्ने वस्तस्य त्वं नो अग्ने० इति याज्यानुवाक्ये । अहुतिं वा आहवनीये जुहुयात् अग्नये वस्तस्य स्वाहा इति । ३२।७।२.

सहस्रं वायः दीक्षितभंडारः । तत्र सकृद्वीतं नवं
येन सदयं नखम् । ११३।१५-१६.

अहर्द्वः शस्त्रेषु कन्दैः प्रगाथाः । नक्षत्रिन्द्र
स्वामिं, जलमो अश्विनी कन्दवस्वाह्वं इति । ते च
वैदिकग्रन्थेषु स्वात् आरम्भणीयाः । २९।५।१-४.

अहहःशयेषु परिचामीषाः । मेधावयस्य नृद्वयं,
माहवचनंभिनः एवेक्षितं, अन्धशाकस्य नूनं वा ते ।
३३।५।८-१०.

• शहराऽप्येषु धृक्प्रतिपदः विद्युः । नैरावृण्वस्य
अत्र प्राय इह, प्राक्काष्ठेभिनः प्रदया तै प्रदयुता,
अष्ठाकाङ्क्ष उदै नो लोकमनु इवि । के चित् एताः
भगवानां पुराणांशेभिनः ह्य तथा न कुण्ठार किं
एतानां पुराणोद शैलीयाः । आहु न्याहस्यो नाभि
१९१५-१४, १९१७.

अद्वयस्यापि अग्निं प्राप्तिहे । ब्रह्मः
महापाः, प्रसिद्धः अग्निवृक्षानि च । २१।१-४-४
अद्वयस्यापि वृक्षानि । २१।४-७ । निपातः
पक्षे दृष्टो दृष्टो इत्यम् । इति वृक्षान् पुरस्तात् वेदाभि
पक्षे २१।४-१-६ । तस्मात् तस्मैः तद् वृक्षान्
त इति याज्ञिके पक्षे संस्तुतुर्गुणः । ७-१२
अन्त्यापक्षे अभिज्ञेन दीपया इति वेदाभि
अनिरक्तं इत्येव संस्तुतुर्गुणः । ११-२३ ।

अङ्गरेणु दात्राणा आरम्भनायाः । भैरावराक्षस
भैरावराक्षसे दातृनीति नो वदतः । प्राहणाच्छिन्नः ।
येनैः शस्त्रे हन्तुं वी विद्वानखरि । अञ्जनाक्षर-
भैरावने शस्त्रे यन्त्रोम आ सुतेनः । २७।३। १-६.

शहिवुर्मीया कक् उत नोशहिवुर्मीया। इयं आगिमा-
ही शम्मे आनोदिशिवोचरम् ॥३॥२५५॥

अधिनियमकानि । १९११। ४-११ । हेतुकाः प्रायः-
 एते वा (होतीया) वास्तु वापदिने अधिनियमकानि
 संश्लिष्टः । वैवाचकस्य वाक्येषां वाहुं मध्यमं कर्त्रीषां,
 मातृशब्दसंज्ञितः मत्ता इदं प्रत्यये, अन्धकारकस्य
 मातृशब्दसंज्ञितः । कानि यस्मिन् अर्थे भवन्ति
 (प्राप्तये) वापदिने, वापदिनि, विपुजने, निष्कासने
 मत्ता इ १९११। ४-११ ।

वर्हीनस्य युक्तिरियुक्तिश्च (बोधे विरोधः)
प्राज्ञानाच्छक्तिः प्रातः सकले व्यन्तीधर्मविरुद्धे

[illegible]

यतोः, मार्चंदिने वृत्त था वे । १७५१-५२
 अहिने मार्चंदिने आहः सप्तमि, इह
 प्रगाथाः, प्रतिपदः, अर्धनक्षत्रानि च । १७५१-५२
 अहिने, हाहसाहस अहिने, चर्मावर्तिने
 आह्यायिका वणिगोमस्तुर्वा । १७५१-५२

२१ अदितेः प्रापनीमोदयनीयोः ।
२३१३-४.

અનુક્રમણિકા :
૨૦૨૧-૨૨, ૨૦૨૨-૨૩, ૨૦૨૩-૨૪

अथोत्तरम् । ८१३७-८.

२२ जातिवास्तवशास्त्राया
रोहिणी । प्रयाग-विर्ग सा दुर्दिशान्ता

ध्यायत् इत्यादिः । १३।१।१-६,
१०।१-३.

आधिनशस्त्रप्रतिपदार्था । १७।१-३.

आधिनशस्त्रे कर्तृगृह्यार्था ।

१७।१।१.

इन्द्रस्य छन्दसां च प्राधान्यविध्वयार्था ।

१६।५।१-५.

इन्द्रस्य सकृत् सक्तत्वीयवस्त्याज्या-
याश्च प्रशंसार्था । १२।१।१-३.

उत्सव्ययागार्था । १०।५-६.

उत्सवार्था । ४।६।१-६.

ऐशान्याः दिशः अपराजितत्वाार्था ।

१।१।५-६.

कवपस्य ऐलूप्स्य अपोमप्रीयवृक्ष-
प्रशंसार्था । ८।१।१-४.

सतित्स्य सोममक्षराहिन्यार्था ।

३।५।१-५.

तानूतृत्वाार्था । ४।७।४-८.

दृष्णीशंसार्था । ९।७।१-४.

दीक्षनीयार्था । १५।१।१-८.

देवनीयनामकमन्त्रप्रशंसार्था ।

३०।८।२-३, ९।१.

द्वादशाहस्य व्यूढत्वाार्था । १।१।५।१.

द्विवेत्तमप्रदार्था । ९।१।१-३.

नामनिदिष्टस्य । २२।१।१-७.

निकेयव्यशस्त्रयाज्यावाध्याार्था ।

१३।१०।१-४, ११।१-९

प्रवर्ग्यार्था । ४।१-२.

प्रातरनुवाचप्रथमक्रमार्था । ७।६।१, ४.

यूपस्य तथैव स्थापनार्था । ६।३।३.

यूपार्था । ६।१।१, ३।३.

यपाहोमप्रशंसार्था । ७।३।६.

सवनीयपुरोडाशगतपमत्वाप्रशंसार्था ।

८।५।१०.

सवनीयपुरोडाशविधानार्था । ८।५।१.

स्रोतीकृत्यामां निकेयव्यशस्त्रे ।

१२।१।१-२.

‘आगन्म वृक्षदन्तम्’ इति द्वितीयं तृचं प्रथमं शंसत्

‘विशो विशो यो आतिथि’ इत्यान्यशस्त्रे सति महाभते,

पुष्टिकामस्य । ऐआ १।१।५-१४.

आगुः नास्ति द्विदेवस्थानां द्वितीययाज्यामाः

९।४।४-६.

आग्निमाहर्षे शस्त्रं अग्निष्टोमे तृतीयसवने होतुः

अन्तिममिदं त्वरया शंसत्तन्म १३।९-१४ । प्रतिपत्-

‘वैधानराय पुष्ट पाकते’ सूक्तं, तत्र प्रथमा कर्त्तुं अनवान्,

‘अत्र आदौ एव विचार्यं निश्चेतव्यं यथाश्च निर्णयम् ।

१३।११।१-४ । माहर्षं शंसति प्रत्यक्षः सूक्तं,

प्रगाथद्वयं यथापञ्चायो० देवो यो द्विविणोदा० मध्ये

योनिं चानुरूपं च, अथ स्रोतियानुसूची वैधानरीय-

माहर्षसूक्तोत्तरं प्रगाथद्वयम् । १३।११।५-८ । जातये-

दस्यं प्रत्यक्षी, आपोद्वितीयं ‘आपो हि द्या’ इत्याख्य

शस्त्रैः शंसत्तव्यं, अर्द्धिष्णीया ‘उत नोऽर्द्धिष्ण्य’ ।

१३।१२।१-५ । देवानां पत्नीः ‘देवानां पत्नीरुचती

रवन्तु’ उद्भवम्, । राका ‘राकामहं’ ऋग्वयम् । राकां

पूर्वमेके तत्र । पावीरवी, पावीरवी कन्या । यामी ‘इयं

यम प्रस्तर० मातली कन्यैः’ । पित्र्याः, ‘उदीरतामवर’

तिष्ठः । पित्र्यास्तु प्रत्यूचमाहावः । यामी उत्तरामेके

पित्र्याभ्यः । १३।१३।१-२९ । अनुपानीया ऐन्द्रीश्वरः

स्वाहुष्किलायं, अथ सद्वात् प्रतिगरः पदामो देव इति ।

वैष्णवास्त्री, यंयोरोजश स्फुभिता । वैष्णवी, विष्णोर्नु

कं बीर्वावि, । प्राजापत्या, तन्तुं तन्त्रं रजसो । परि-

धानीया, पत्न्या न इन्द्रा मधवा । भूमिमुत्सृष्टान् परि-

ध्यात् । याज्या आग्निमाहर्षी, अक्षेमवज्रिः शुभ० ।

१३।१४।१-१४.

आग्निमाहर्षे शस्त्रं यथायसीयं (प्रयोगपुस्तकरथे)

आग्निष्टोमे तृतीयसवने होतुः । सूक्तं आग्नेयं निधि-

द्धानं वैधानराय पुष्ट १-१० ऋचः, निविदः । ८।१-

१५, पूर्वोक्तसूक्तशेषः एतदधी ऋक्, शं नः करत्य

वैते ऋक्, सूक्तां माहर्षं निविद्धानं प्रत्यक्षः प्रतयौ

१-५ ऋचः, निविदः । ९।१-१४, माहर्षस्तुतरोः

पत्नी कम्, प्रतिपत् प्रगाथ स्तोत्रिय यज्ञायजतो, अनु
चर प्रगाथ देवो वो द्रविषोदा, यस्त आशय निधि
ज्ञान प्रत्यर्था न्यर्था १-७ कच, निविद १० १
१६, आशयमुत्तरेष उष्टमी कम्, वृच आपो हि धा,
उष्ट उत नोऽर्हिष्ठ्य, द्युच दधाना पत्नी रुधवी,
द्युच राकामह सुहवा, कम् पाचोरवी, कम् इव यम
प्रस्तर, कम् मातली कन्देर्वमा कम् उदीरतामवर,
कम् आह पितृन्, कम् इद पितृभ्या नमो, द्युच
स्यादुष्किन्नाम, कम् ययोरोजसा रमिता, कम्
विष्णोर्गु, कम् तन्तु सन्वत् रज्जो, कम् एवा न इन्दो
ममवा परिधानीया ।

आग्निमासत शस्त्र छन्दोपमममऽहनि द्वादश्याह । प्रति
पत् वृच गायन वैधानरो अग्निनन्, सुत मासत
गायन प्रवद्विद्वानिष, कम् जातवेदस्य जातनदस
सुनयाम, सुत जातवेदस्य गायन सुत नो विप्रवेदगम् ।
२१।२।१४-१६

आग्निमासत शस्त्र छन्दोमन्त्रितायेऽहनि प्रतिपत् वृच
गायन कलाचाम वैधानर, सुत मासत गायन मील य
ज्ञायो, कम् जातवेदस्या जातवेदसे सुनयाम, सुत जात
वेदस्य अग्नि नरो दीधितिमि । २१।४।१५-१८

आग्निमासत शस्त्र छन्दोमन्त्रितायेऽहनि प्रतिपत् वृच
वैधानरो न ऊत, सुत मासत गायन मन्त्रो यक्ष हि
क्षये, कम् जातवेदस्य जातवेदसे सुनयाम, सुत जातवे
दस्य गायन प्राग्ने वाचमीत्य । २१।२।१६-२१

आग्निमासत शस्त्र प्रमेऽहनि वृद्धये पञ्चे । इदम
वापिगेमेऽदि, १८६ विरमपि शिञ्चेत् । प्रतिपत् सुत
वैधानराय पुष्यपञ्चे, सुत मासत प्रत्येव प्रनरयो,
इद जातवेदस्य जातवेदसे सुनयाम, सुत जातवेदस्य
प्रत्येव नयमीत्य । २०।२।१०-१४.

आग्निमासत शस्त्र द्वितीऽहनि वृद्धये पञ्चे प्रतिपत्
दृम प्राम् वृथो, सुत मासत वृथे शर्पाय सुताय,
कम् जातवेदस्य जातवेदसे, सुत जातवेदस्य यजेन
वर्धते जात । २०।४।८-११.

आग्निमासत शस्त्र तृतीयेऽहनि वृद्धये पञ्चे प्रतिपत्
सुत मासत शिञ्चेत्, सुत मासत शिञ्चेत्, सुत मासत शिञ्चेत्,

कम् जातवेदस्या जातवेदसे, सुत जातवेदस्य त्वमने
प्रमयो अक्षिरा । २।२।१४।१०

आग्निमासत शस्त्र चतुर्थेऽहनि वृद्धये पञ्चे प्रतिपत्
सुत वैधानराय सुमयो, सुत मासत कम् इव्यक्ता नर,
कम् जातवेदस्य जातवेदसे, सुत जातवेदस्य अग्नि नरो
दीधितिमि । २१।५।१२ १७.

आग्निमासत शस्त्र पञ्चमेऽहनि वृद्धये पञ्चे प्रतिपत्
वृच हविष्मान्तमर, सुत मासत वृद्धये तथिफिद्धये,
कम् जातवेदस्य जातवेदसे, सुत जातवेदस्य अग्नि
दीता यद । २१।२।११-१४.

आग्निमासत शस्त्र षष्ठेऽहनि वृद्धये पञ्चे प्रतिपत्
सुत जहम् कृष्णमह, सुत मासत मन्त्रो यो नाम, कम्
जातवेदस्य जातवेदसे, सुत जातवेदस्य य प्रत्येव
यहवा । २१।२।१५ १०

आग्निमासत शस्त्र महाभते । प्रतिपत् सुत वैधानराय
विष्णा । (१-१५ कच), सुत मासत प्रमययो
मन्त्रो भाव । (१-१० कच), कम् जातवेदस्य
जातवेदसे, सुत जातवेदस्य इम स्तोममहते जात ।
(१-१६ कच) । ऐमा १।२।११-१४.

आग्निमासत शस्त्र महाभते । कामौ यज्ञायज्ये
वामनि प्रपुस्ते सति, सुत वैधानराय विष्णा, कम्
इ न कस्त्यते, सुत प्रमययो मन्त्रो । (१-१० कच),
प्रतिपत् प्रगाथ यगायज्ञा नो, अनुचर प्रगाथ देवो वो,
कम् जातवेदस्या जातवेदसे, शस्त्रेण प्राकृत आपो
हि धा इत्यादि । ऐमा ५।१३।१५

आग्निमासत शस्त्र महाभते सामौ इत्यन्ते वामनि
प्रपुस्ते सति, तत्रापि एववृचगायनयो पूर्वोक्तप्रगाथ
द्वयस्थाने अग्रे वा अग्रे इति पर कच प्रतिपदनुचरी
वर्तन्ते । वृचद्वयगायनयो वृ आग्नि न स्वऽग्निमि
इति पर कच अनुचर कर्त्तव्य । ऐमा ५।१३।१५.

आग्निमासत शस्त्र कम् वाज्या आग्निमासतशस्त्रस्य
जम गन्धर्व उमयदि । २३।२।११४
आग्निमासत शस्त्रेण यगायज्ञा यगायज्ञा आह,
वृचगायज्ञा नास्ति, नेष्टुपयज्ञा आहो नो मन्त्रवति ।

२६।३।८-११.

आग्नीध्रस्थानं पृथक्. कृत्वा अग्नीषोमप्रयत्नीयानु
त्रयोदश्याः अन्तिम पाद अन्वाह होता । ५।४।१५-१६.

आग्नीध्रस्य भ्रातृ सवने प्रस्थितवान्या उद्यालान्य
वशात्ताय । २८।२।५ । आर्घ्यदिने आपूर्णो अस्व कलशः ।
२८।३।३ । मूर्त्तविकल्पे इमं स्तोममर्हते । २८।४।१९ ।
पालीवतमग्ने भस्मिषतयास्या वृत्तीया ऐभिरग्ने चरयम् ।
२८।६।४.

आग्नीध्रस्य सव्यः कुरुः कुरुभागः अजिनं च यः दः
सुत्पामाह । १।१।१२.

आग्नीध्रीयमण्डपे वासः श्रुत्विजा सुत्यायाः प्राची-
नाया राज्ञी । १०।४।१.

आग्नीध्रीमादेव पिण्डेषु अग्निभिहरणम् ।
१०।४।१-२

आग्नीध्रीये होता, मन्त्रयतीये शस्त्रे धरिषते, स्विम
आज्याहुतीर्होति मन्त्रते । ऐआ. ५।१।१०-१३

आग्नीध्रीये होमः पञ्चीद्यालयाः संवृष्य सीधे मावे-
मिषा आग्नीध्रे संप्रथ्य होमः उपसृज्य धर्षणं इति ।
द्वादश्यास्य दशमेऽहनि मानमाह । १४।३।१४-१६.

आग्नीध्रे अपर्युषा आहुत्या ह्यमानाया अग्नीषो-
मप्रयत्नीयानु दशमीमाह होता अग्निधौमे । ५।४।१७.

आम्रप्रयेन अनिष्टा मवानगशने प्रायश्चित्तम् ।
आम्रये वैधानराय द्वादशकपाल निर्वेत् । वैधाने अबी-
जनत्, पृष्टी दिवि पृष्टी अग्निः इति याज्यानुवाक्ये ।
आहुतिं या आहः नीये तदुवात् अग्रे वैधानराय स्वाहा
इति । १२।८।१.

आचार्यः राजहस्ते मुरारंभगादधाति स्वादिष्टया
मदिष्टया इति वेन्द्रमस्तमिरेके । ११।६।३.

आचार्यम दक्षिणादान ऐन्द्रमस्तमिरेके, वरस,
शिरण्यं, शेष, चतुष्पात्, अचरिमितम् । २१।६।२

आजिज्ञासत्याः प्राज्ञागन्तीनिश्वसे पठेऽहनि
अर्पयशः शोकति । रदस्य प्रागसमुद्गृह्णत चतस्रः
पाचः शापान्तरगतः एते पठिताः । ३२०।७।३८.

आज्य शिरस्यस्य प्रतिनिधिः । ७।५।६.

आज्यभागी अनुमन्त्रो करिणोदिवरंभेष्टि ।

अपस्त्रो वधिष्व, अप्सु मे सोमो लभवीत् । आध.
२।१३।२-४ । अयमृषे च । ६।१३।४.

आज्यभागी आग्नेयी अन्वारम्भगीयाया समिधाऽग्निं
द्वयस्वय, एष्टुपु मराणि ते । बुद्धिमादिनदुपती इत्याचक्षते ।
आध. २।८।७-८.

आज्यभागी आतिथ्याया समिधाऽग्निं द्वयस्वय,
आत्वावस्य समेतु ते । आध. २।६।१-४

आज्यभागी जीवतुमन्तो आयुःकामेष्टया आ नो
भमे सुचेदुना, त्व सोम मदे भगम् । आध. २।१०।९-१।
पिन्धया च । आध. २।११।१६.

आज्यभागी दर्शपूर्णमासयोः क्षुपाणो अग्निराजस्य
वेत्तु, नृपाणः सोम आयस्य हविषो वेत्तु, इति । १।६।५ ।
सावयः ।

आज्यभागी दीक्षणीयामाग्निधौमे पूर्वमीजानस्य,
त्यमग्ने चप्रथ्य अग्नि, सोमयास्ते मयाम्रुषाः । पूर्वमीजान-
स्य अग्निः प्रत्नेन मग्मना, सोम गीर्मिष्ट्या इति केचित्,
वावेमो एवेति सिद्धान्तः । अग्निर्होताणि जद्वनत्, त्वं
सोमाग्निं स्वयति । १।४।१-७.

आज्यभागी परोक्षवादीसो ताकयेधेयु मरुभ्यः
श्रीद्विभ्यः इत्यत्र । उत दुवन्तु अन्तवः, भय दृत्तुराभीत ।
माध. २।१८।१५.

आज्यभागी पात्रकन्तो परिनेष्टया अघावेच ।
आग्नेयस्य अग्नि रक्षाति वेपति, एवे परिनेष्टयि ।
सोमस्य यो धारवा वाकया, आ मल्लेषु धावति
पयिने । आध. २।१२।३-६.

आज्यभागी पुषिषन्तो अम्वाधेरे वृत्तीयस्या अग्नी
षोमीसौ अग्निवा रश्मिघात्, गवस्तानो अवीरहा ।
आध. २।१।१७ । वाकयेधेयु आश्लिष्ये । आध.
२।१।४० । एवेसीधे । आध. २।१८।५.

आज्यभागी रक्षितवन्तो रश्मयन्त्यामिहौ अग्ने
रक्षाणो जद्वः, दनः सोम रिषत् । आध. २।१०।५.

आज्यभागी वारंती पौर्ममास्या अग्निर्होताणि जह
कन्तु, त्वं सोमाग्निं स्वयतिः । आध. १।५।३२.

आज्यभागी वृषणन्तो अघावाद्याया अग्निः प्रत्नेन
मग्मना, सोम गीर्मिष्ट्या कन्तु । आध. १।५।३५ ।

आमाधेये द्वितीयस्या वाक्कशुनीष्टौ । आष. २।१।२५।
साकमेधेषु सांतपनीष्टौ । आष. २।१।८।३.

आन्यदशस्य अग्निष्टोमे प्रातःपक्वे होतुराग्न्यम् ।
वह्निपवमानोवरं फलुप्रहमक्षगादूर्ध्वम् । अक्षरपदकिः,
यु मद् पद् यद् दे । विता यातरिषा । आहावः, यो
वायोऽऽम् । वर्णाशंसः, भूर्गिर्व्योतिर्ग्योतिरग्नोऽऽम् ।
इन्द्रो व्योतिर्ग्योतिर्योतिरिन्द्रोऽऽम् । स्यो व्योतिर्ग्योतिः
स्वः स्योऽऽम् । निविदः, अग्निर्वेदेदः अग्निर्वेदिकः
इत्यादिः । (१।१-१२) । सूक्तं, प्र वो देवायामवेऽ
वर्हिदमर्चास्मै । अन्त्या परिधानीया । शस्त्रजना, उर्यं
वाचि घोषापायता । छत्रवाज्या, येऽऽयजमवेऽम्
इन्द्रश्च दाशुषो देवाऽऽनौपद् । अनुसद्कारः,
सोमदाने वीहीऽऽनौपद् । मघः, उर्यपातं (मघं)
अग्ने भक्षयति तत्तममग्निः नारायणं वा भक्षयन्ति,
आम्नाययाम्ति । १०।५।१, १०।१।७-९, १०।१०।१-
३, ५-९ ऐमा. १।१।१ सायना । ऐमा. ५।१।४
सायनः ।

आन्यदशम् । आन्यं पवनानमनु संवति । १०।५।१।
आनेनं होता माग्यं संवति । ४ । आनुदुषं होता आग्यं
संवति । ८ । सतैवा अनुदुषः क्षिः प्रथमा विदधमा । १०।
माग्या विराद् नवक्षिणदक्षरा आग्नेन्दी अग्न इन्द्रश्च
दाशुषो । १०।५।१२-१६ । पदपदं वर्णाशंसं संवति ।
१०।९।१। द्वादशपदा पुरोदचं संवति १ । प्र वो देवा
मानवे इति सूक्तं संवति । १-९ । यागया यजति । १०।
आदावः निषिद् सूक्तम् । आहवते अथ निषिद् दधाति ।
१०, १।८, १०।९।१-१२ । निविदं घस्ता सूक्तं
संवति । १०।१।१, १०।१।१।५ । प्रथमे पदे (पादे)
विहरति, उच्यते पदे समस्यति (वृक्षस्य प्रथमाया ऋचः
प्रथमे पादे विच्छिद् कृषा द्वितीयः पादः संवत्यः ।
अनकान्तेषात् परं मये विवृतिः वर्तय्या । तृतीय-
चतुर्थपादयोस्तु समसमेव, न विहरणम् ।) १०।३।२४.

आन्यदशस्य । आन्यदशस्यि चत्वारि अग्निष्टोमे ।
तानि सप्तानि प्रस्तःपक्वे एव । तत्र प्रथमं होतुः,
द्वितीयं भेषावस्थस्य, तृतीयं द्वादशाष्टोभिः, चतुर्थं
अच्छावास्त्य । प्रयोगः ।

आन्यदशस्य छन्दोमप्रथमेऽहनि द्वादशादे धेदुमं,
समुद्रादूर्ध्वमिष्टुमान् । २।१।१६-२० । द्वितीयेऽहनि
त्रैदुमं, अग्नि वो देवमग्निभिः २।१।१६-७ । तृतीयेऽहनि
त्रैदुमं, अग्न्यम महा यनता । २।४।१।७-८.

आन्यदशस्य पृथगे पक्षे पथमेऽहनि, उर म यतो अक्षरं ।
२०।१।४-५ । द्वितीयेऽहनि अग्नि दूवं वृणीते ।
२०।१।४। तृतीयेऽहनि, युक्ता हि देवदुषमान् २।१।
४-११ । चतुर्थेऽहनि वाक्कृतं, अग्नि न स्रगृप्तिभिः
२।१।४।३-८ । पञ्चमेऽहनि । नागर्तं, हमन् पु वो
मतिथि । २२।१।६ । षष्ठेऽहनि अतिष्ठन्ताः, अथ
जायत मनुषो । २२।७।४.

आन्यदशस्य महान्ते अजायकामस्य, अग्नि नरो
दीधितिभिः । ऐमा. १।१।२-२२ । कीर्तिकामस्य, अजो-
प्यभिः समिषा । ऐमा. १।१।२५ । पुष्टिकामस्य,
विजोविजो वो मतिथि । ऐमा. १।१।५।१४। प्रजाप-
कामस्य, होता कनिष्ठवेतनः । ऐमा. १।१।१६.

आन्यदशस्य महान्ते प्र वो देवायामनवे इति एतत्
प्राकृतं, अग्नि नरो दीधितिभिः इति पञ्चविंशत्युचं च
विभक्ति विहितं यैकृतं द्वितीयं इति के चित् । ऐमा.
१।१।१३.

आन्यदशस्य आरम्भाया प्र वो देवायामनवे इत्यनु-
ष्टुप् अजिनोपे । १२।१।१.

आन्यदशस्य आहवते अथर्वोः चतुष्पदत्वमिष ।
१०।९।४-५.

आन्यदशस्य याग्या विराद् नवक्षिणदक्षरा
आग्नेन्दी अग्न इन्द्रश्च दाशुषो पुरोमे इति ।
१०।५।१०-१६, १०।८।८, १०।९।१०-११.

आन्यदशस्य वर्णाशंसः, भूर्गिर्व्योतिर्ग्योतिरग्नोऽऽम्
इत्यादिः पदपदः । १।७।१-६.

आन्यदशस्य न्यूदक्षः तृतीयपादे उचमावर्जं पृथगे
पक्षे चतुर्थेऽहनि । २।१।१।१२.

आन्यदशस्य पुरोदक्ष (निषेव्) । वर्णाशंसं घस्ता
पुरोदचं संवति । उचः पुरोदचं संवति, द्वादशपदां
पुरोदचं संवति । मघो जातवेदसा । १०।७।५-११,
१०।९।२.

आरण्यशब्दे शब्दने ऋक्छन्दः द्विविधः, ब्राह्मणोक्तः
सूत्रोक्तश्च । सूत्रे एष विरस्य उक्तः ।

ब्राह्मणोक्तः साहित्यिकः (श्रुते १।१३।१-७)

१ प्र नो देवाय	१ प्र नो देवाय	१
२ दीदिवार्ष	५ कताता यत्स्य	२
३ स नः शर्माणि	४ स यन्ता विप्र	३
४ उत नो ब्रह्मन्	६ स नः शर्माणि	४
५ स यन्ता विप्र	३ दीदिवार्ष	५
६ ब्रह्मताया यत्स्य	२ उत नो ब्रह्मन्	६
७ नू नो रास्व परि	नू नो रास्व परिधानो	७
धानीना	७	

ऐसा १०।८।१-११, १०।९।३-१३.

आरण्य-आशिर-पशुमिधिः अग्निहोमे तृतीयकथने ।
१।१।१२-३.

आव्याहृतीः प्रकृता । ७।४।१.

आव्याहृतीः तिष्ठः होता महाव्रते साध्यादिने महत्त्व-
हीमे शब्दे संस्थिते विवर्णितसंचरेण निष्कम्प्य आग्नी-
श्रीमे औदुम्बरेण सुवेण द्रव्येति अनुमागमद्वी, आदित्या
मा विधे, पितरो मा विध इतिमन्त्रैः । ऐसा.
५।१।१०-१३.

आतपयद्वर्षा आपः चमसे पात्रां वा अग्दानेयाः
ऐन्द्रमहाभिषेके संभारः । ३।१।३।१ । यथाद्वाराजा-
भिषेके च चमसे प्रक्षेप्याः । ३।७।१।३.

आत्मानः = विस्तारः, रचना, प्रयोगशास्त्रात्मकः ।
२।१।४।१२ इ०. ऐसा. ५।१।८.

आतिथ्या अग्निहोमे । नक्षत्रपालः पुरोडाशः ।
३।४।१ । विष्णुर्देवता । ४ । अग्निम-यर्ष । ३।४।६,
१।४।२।६, ३।५।१-४४ । आन्वभाषणोः पुरोनुवाक्ये-
३।६।१४ । आन्वे । १ । अध्वानस्य आन्वानुवाक्ये । ६-८ ।
चयाम्ने । १।१० । पूर्वोक्तता इत्ये । ११, १५।१।३ ।
अनुयाजप्रतिपेयः । ३।६।१२-१५ । हरिप्रातिपेयं निरूप्यते
होमे धाननि आगते । ३।४।१-२ । अग्निं सम्पति
होमे राजन्यागते । ३।४।६.

आतिथ्यावर्तिरेव उपकृत्य अग्नीहोमे पशौ च ।
४।८।१.

आतिथ्याय अहन्तं नादियन्ते । ऐसा. १।१।१०.

आत्मनः = देहमध्यस्थ, उपस्थानं चित्तामेः, महाव्रते
साध्यादिने । होता । ऐसा. ५।१।६.

आत्मा अद्भुतः अगतः अमतः अनतः अदृष्टः
अविज्ञातः अनादिष्टः श्रोता यन्ता द्रष्टा भादेष्टा पोष्टा
विज्ञाता प्रज्ञाता सर्वेषां भूतानामन्तरपुरणः । स मे
आत्मा इति विद्यात् । ऐसा. ३।१०।१९.

आत्मा = देहमध्यः निष्क्रेवस्वस्व महाव्रते । तदि-
हास इति सूत्रं नवचं, तां सुते कीर्तिं पशुक्चं, 'मूयं'
इदं वाट्ये पञ्चनं, रुणापुस्वा नृत्तं तृचं, सुदोहा-
अस्य सुदोहासः ऐसा. ५।१।१, ११ । के चित्तु तदि-
हास सूत्रगततृतीकस्या ऋचः तृतीय पादसदृशस्य ।
दक्षिणपक्षगताभिर्यार्ग्यप्रसाधनस्य 'अध्यापन्तो भय-
वभिन्द्र याजिन.' इत्यस्य पादस्य स्थाने पठनीयः,
अध्यापन्तो इत्येतं च 'पूर्वोक्ततृतीयपादस्थाने पठनीयः ।
एवं तदिदाससूक्ततृतीयस्या ऋचः चतुर्थ पादं सता
सदृशस्य उत्तरपक्षगतत्वाभिदिप्रमाणे 'गामधं इत्य-
भिन्द्र सकिर' इत्यस्य स्थाने पठनीयः, गामधं इत्येतं
च पूर्वोक्तचतुर्थपादस्थाने पठनीयः इति वदन्ति ।
ऐसा. ५।१।२-३.

आत्मा निष्क्रेवस्वस्व महाव्रते । तदिहास, तां सुते,
भूयद्, रुणापुस्वा, इति त्रयोविधितः ऋचां 'नदं च
ओदतीनां' इत्यनया सत्वा पादशः पादशो विद्वत्
कर्तव्यम् । किं च तदिदाससूक्तः प्रथमद्वितीयचतुर्थ-
पादेषु पु, क, वः, इति त्रीण्यक्षराणि पञ्चसंख्यं
स्थापनीयानि । तथा सति आत्मस्था एका ऋक्,
नदं च ओदतीनां इत्येषा एका ऋक्, उभयोः पादशो
मित्रने द्वे नृक्षयो मारवः एवं च २१ + २३ = ४४
एतास्वो नृक्षः संपन्नः । तदिदास भुवनेषु स्वयं
यतो जग उग्रस्तेषां नृणां । यतो जगानो निरिणाति
अनूय, अनु यं विधे मदन्त्याः इति ऋक् प्रथमा ।
नदं च ओदतीनां, नदं चो युवतीनाम् । पति यो अप्यनानां,
येन्यामिपुष्पति इत्येका ऋक् नदः नाम । अनयो-
मिश्रण क्वा " अपि निदर्शनायोदाहरिषामा-तदिदास
सूक्तेषुमेवं पु नदं च ओदतीनाम् । यतो जग

उग्रस्त्वेष्वनृत्नो न नदं यो युवतीनोऽऽऽम् । (एषा एका वृहती निष्पन्ना ।) सती ज्ञानो निरिणाति शत्रुन् पतिं यो अभ्यानाम् । अगु यं विधे मदन्त्यूमाः यो धेनु-नामिषुष्यसोऽऽऽम् ।" एषा द्वितीया वृहती निष्पन्ना । इदं वृहतीद्वयं इत्यमेव त्रिःपठनीयं प्रतिपत्त्यात् । अथ सदिदाहेत्याशात्मभागस्थाना सर्वाणां सत्या नदेन विहरणं उपतरीत्यैव वहेव्य 'यु-ह-वा' इत्यस्यैव तु प्रथमायामेव फल्चि, नोत्तरासु । ऐआ. १११।१, ७; १।१५-१६। ५।६।४-६.

आत्मा ब्रह्म चिद्रूपम् । ऐआ. २।२५.
आत्रेयस्य दक्षिणो बाहुः पञ्चमागः । ११।१।२.
आदित्यः अमेर्जायते । ४०।५।१९.
आदित्यब्रह्मः अग्निघोमे सुतीवष्यनारम्भे । १३।५।१-३.

आदित्यग्रहस्य मातुषा आदित्यागो अदितिर् । इय मन्त्रो । १३।५।२.

आदित्यग्रे नानुष्यङ्करोति, न भक्षयति । १३।५।३.

आदित्यात्त्वन्दमा जायते । ४०।५।१४.
आदित्यानां सृष्टिः 'तस्य (प्रजापतेः) यदेतसः प्रथममुदधीष्यत तदवावादित्योऽमरुत्.' 'अयं सुतीव-सदीदेशिव त आदित्यः अभवत्' । १३।१०।१.

आदित्यानामयन = आतिराजः, उपपन्नश्चरिषः, श्रेष्ठं सर्वे आमिन्त्राः पटहाः, अग्रे च महामर्तं, अति-राजः । १८३।५-६, ८.

आदित्योपस्थानं होत्रा गद्याग्रे बाधेदिने मार्जो-लीमहीमोत्तर, तत मार्जोलीमहीममन्त्रा एव स्वाहा-कारहिता दश, द्वौ चाभिर्तो 'एषोवाऽऽऽइदं मधूऽऽऽइदं मधु, इमं सीमशुत पिवाऽऽऽइदं मधूऽऽऽइदं मधु' इति । तत्र आदित्ये प्राक्स्थिते प्रादशुलो होता, आदित्ये प्रत्यक्षस्थिते तु प्रदक्षिण पर्याष्ट्य प्रत्यक्षुताः सन्नुपविष्टे । ऐआ. ५।१।२६.

आदित्यो ये अस्त यन् अग्निमनुप्रविशति । ४०।५।९.

आधवनीयः फल्लमसंभारोऽप्यु उपवत्पनीयः ।

३५।६।४.

आध्वर्यवे यजुषा । २५।७।३-४.

आनुष्टुभं चतुर्थमहः पृथगे वटहे । २१।४।६.

आन्त्राः विद्याभिन्नपुत्रा एव शताः सन्तः संजाताः । ३३।६।२.

आपः आतपवर्षाः चमसे पात्र्या वा समानेयाः ऐन्द्र-महाभिषेके संभारोऽपु । ३१।३।१ । दहाद्गाराज्याभिषेके च चमसे समानेयाः । ३७।१।३ ।

आपः वातावनेऽग्नीर्दिपन्ते निर्वहन्तु मे । ४०।४।९.

आपः द्युक्षाणां भसो मर्ताऽपु । ३५।३।४.

आपोहिष्टीयः रुचः शनैः शनैः शीरस्तन्यः अग्निघोमे आग्निमास्ते शशे जातयेदरयोत्तरम् । १३।२।१-४.

आप्यायनं सोमाप्यायनं=जलेन प्रोक्षणम् । तत्र अंशु-रंष्ट्रे देव सोमाप्यायता इत्यादिर्निम्नः । यजमान फल्चि-जश्च सर्वे सुर्वन्ति । ४।९।३-४.

आग्निः नाम पयोः प्रयाजवाण्याः एकादश । १ वयिषः, २ तनूपात् वयिषं शुनकभिन्नानां, मराशोष्टौ वयिषं शुनकानाम्, ३ इलः, ४ बर्हिः, ५ हुषः, ६ उपा-सानका, ७ वैष्वा होतासः, ८ तिनौ देवीः, ९ त्वष्टा, १० यनस्पतिः, ११ स्वाहावृत्तयः इति १६।४।१-१६। यथार्थः । १६ । अत्र आध्वर्यपः—समिद्धो अग्नि-निहितः प्रथिष्य (सप्त २।३।१-११) इति शुनकानां, जुषस्य नः समिषमग्ने अघ (सप्त ७।२।१-१२) इति वयिष्ठानां, समिद्धो अघ मनुयो दुरागे (सप्त १०।१-११-११ अनाराधय) इति सर्वेषां (शुनक-वयिष्ठमन्त्रानां) आप ३।१।६ । यथस्तपि वा आध्व. ३।२।७। अत्र शनैः शनैः 'कण्वाद्वागिरोद्गस्यशुनका विष्वा भिजोऽग्निरेव च । वयिष्ठः कथयो वाप्यमथो जमदग्नि-रयोत्तरः ॥ इति । अत्र गार्ग्यहृदिः—सुषमिद्धो न आवह क्व १।२३।१-१२ कण्वावा तनूपाजरागंस-छदितम् ।

समिद्धो अघ आवह, सप्त १।२४२।१-१३ कण्व-भिन्नानामाग्निरागम् ।

समिद्धो अघ राजयि, २।१८८।१-११ अमर्त्तानां

अनाराधसम् ।

समिद्धो अग्निर्मिहितः तत्तं. २।३।१-११ शुनकाना
अतनूतपात् ।

समित्समित्सुमना ॥ ३।४।१-११ विश्वामित्राणा
अनाराधसम् ।

सुसामिद्धाय द्योचि ॥ ५।५।१-११ अग्नीनां अत-
नूतपात् ।

सुवस्व नः समिध ॥ ७।२।१-११ वसिष्ठाना अत-
नूतपात् ।

समिद्धो विश्वतस्त्यतिः ॥ ९।५।१-११ कश्यपाणां
अनाराधसम् ।

इना मे अग्ने समिधं ॥ १०।७०।१-११ चाग्रयथानां
अतनूतपात् ।

समिद्धो अथ मनुषो (ऋच १०।११०।१-११)
शुनकयाग्रयथमिन्नभूनां अनाराधसम् ।

प्रजापत्ये तु (पशू) जामदग्न्यः (समिद्धो अथ
मनुषो) सौशा (वसिष्ठशुनकगृह्णतानाम् । आध.
३।२।८.

आग्निः जामदग्न्यः समिद्धो अथ मनुषो द्वादशाहे
प्रजापत्ये पशू । ११।४।६-८.

आग्निः पशुषु वयसि भवति । ११।४।७.

. आयुष्यं सप्तं कथा श्रुता समयवः शनीढाः ।
२१।१।१५. ऐआ. १।६।१२.

आरण्येनाग्निनां अग्नीना दाहे प्रायश्चित्तं, समा-
रोपयेदरण्याः, (अंसंभवे) आहवनीयात् गार्हपत्याह
उत्सृज्य समादाय दूरं गच्छेत्, (तदंसंभवे) अग्नये संव-
गायं गच्छाकपालं निर्वपेत् । कुपितसु नो भविष्ये, मा नो
अस्मिन् महाघने इति याज्यानुवाक्ये । आहुतिं वा गार्ह-
पनीये जुहुयात् अग्नये सगन्धोय स्वाहा इति । ३।२।६।४.

आरम्भणीयस्तुचः मरु वतीयशस्त्रस्य मायादिने
अनुष्ठुप् भा त्या रयम् । १२।३।२.

आरम्भणीया ऋक् आज्यशस्त्रस्य प्रथमस्य प्र वो
देवायाग्रये । १२।३।१.

आरम्भणीयाः अहर्निषेपु शलाभा, मैत्रावरुणस्य ऋजु-
नीती नो वरुणः, माहागाच्छतेनः इन्द्रं वो विश्वतरि,

अच्छावाकस्य यत्सोम आसु ते । २७।३।१-६.

आरम्भणीयानि सूतानि उदस्ये तृतीयसवने
ऐन्द्राग्निं जायतानि । मैत्रावरुणस्य चर्यणी धृतं, माहा-
गाच्छतेनः प्र मेहिष्ठाय, अच्छावाकस्य ऋजुनीनेत्री,
अन्तस्तश्च त्रेष्टुभं स वां कर्मणा इति । २८।७।१-४.

आरम्भणीया वैश्वदेवशस्त्रस्य तृतीयसवने तासाविनु-
र्धृणीमहे । २२।३।३.

आरोपणं आसन्त्या यजमानस्य । ऐन्द्रे महाभिषेके
यस्यस्तथा गायत्रेण छान्दसा इत्यादिमन्त्रेण । ३१।३।
३-४.

आरोहण आसन्त्या यज्ञाङ्गरानामभिषेके । यजमानः
अग्रे दक्षिणेन जानुना अथ सव्येन, अग्निद्वया गायत्र्या
सुषुप् इत्यादिना । ३७।२।३-८.

आर्त्विज्य त्रिविधं जगत् गीर्णं वान्तं इति ।
जगत् = ऋत्विक् घनसंपटः अनुष्ठानतात्पर्यरहितमेतत् ।
गीर्णं = यजमानस्य भवंकरो यदि ऋत्विक् । वान्तं =
पातित्यादिना अपवादेन युक्तः ऋत्विक् यज्ञ । प्रमाद-
कृते ॥ तस्मिन् प्रायश्चित्तं यामदेवसाग्नि । तच्च,
कथानश्चित इति तृतीया गायत्री सतसताक्षरपादा ।
तत् त्रिभिरक्षरैर्न्यूनं, तत्र अतिवाशान्ते ' पु, ह, वः '
इत्यक्षराणि यथासंख्यं उपक्वेत्, अभीष्टाः सस्तीना पु,
अथिता करितृणा ह, शतं भवा स्यूतिभिः वः इति ।
निरवशयोगेऽपि इदं कुर्वात् ' अथि यदि (यद्यपि),
सगृह्णा इव ऋत्विजः स्तुः ' । १५।१।१-७.

आर्त्विज्याधिकारी द्वादशाहे दक्षिणाप्रातिग्रहमर्थः
तपस्री विहाय । ११।३।१.

आर्त्विज्याय आह्वानं स्वीकर्तव्यमेव, ' यद्यथा वा
एषोऽग्नयेति व आर्त्विज्येन, त यः प्रतिदन्वेत् यशः
स प्रतिरुवेत्, यदि तु अयाज्यः स्वयमपोदितम् ' ।
३०।८।४.

आर्भवं वृत्तं गायत्र वैश्वदेवशस्त्रे छन्दोमन्त्रमेऽहनि
अवं देवाय जन्मने । २३।२।१, २२। छन्दोमाद्वितीयेऽहनि
पुनाना पितरः पुनः । २३।४।११ । छन्दोमवृत्तयेऽहनि
इन्द्र इषे ददातु नः । १। ते नो रजानि घत्तन । २-३।
२४।२।२.

आर्भवं निविशानं सुपतं वैश्वदेवशस्त्रे अग्निष्टोमे
तृतीयसप्तमे तक्षन् रथं सुवृत्तम् । प्रमोमे ।

आर्भवं सुपतं वैश्वदेवशस्त्रे वृष्टये पश्ये ॥ प्रमोमेऽहनि
इहेद वो मनसः । २०।२।६, । द्वितीयेऽहनि तक्षन् रथं
सुवृत्तम् । २०।३।५। तृतीयेऽहनि अनस्यो जातो । २१।२।१०।
चतुर्थेऽहनि प्र ऋमुन्मो दूतमिव । २१।५।९। पञ्चमेऽहनि
ऋतुर्विन्वा वाज इन्द्रो । २२।२।९। षष्ठेऽहनि चतुर्दशर्चं
किमु श्रेष्ठः किं मयिष्ठ इत्येकं चतुर्लक्षं, उप नो वाजा
अध्वर इति द्वितीयम् । २२।८।१२.

आर्भयपवमानस्य स्तोत्रियः स्वादिष्ठया सदितया ।
१९।३।३.

आर्भयसूक्तस्य तक्षन् रथं सुवृत्त इत्यस्य वैश्वदेवश-
स्त्रगतस्य आर्भौ सुरूपकृतमुभूतये इति ध्याय्य । अन्ते च
येन्यो माता, एवा पित्र्ये, इति द्वे शस्रगा अयं वेन-
श्रोदयत् इति ध्याय्य । २३।६।१-४.

आलम्भनार्वाधिः आर्भौर्वागवयोः । ६।१।९.
आवापिकं द्युस्तं स्तोमविष्टसौ च्छावैशादित्तोमेपु ।
मैत्रावरुणस्य को अयं नवीं इति सूता, प्राक्षणाच्छं-
दिनः वने न वायो न्यधापि, अञ्छायापस्य आ वासर्वा-
क्षुप । २५।१।१०-११

आधापिका ऋचः उत्तराश्वे पृष्ठमपठहस्य भन्युह
रम्याः । चतुर्थेऽहनि न ते गिरो अपि मृष्ये इति चतस्रः
प्र वो महे महि हृषे इति निजम इति सप्त विरजः । तत्र
मेषमाक्षिप्तः मैत्रावरुणस्य, तृतीयाचतुर्थपिञ्जम्यः ब्राह्म-
णाच्छंदिनः, पञ्चमपिष्टोत्तमः अञ्छावाक्तर्यः । मैमदीराय-
वेत् इति पक्षात्तरं, तत्र यज्ञाग्रह इन्द्र इत्याद्याः । यमदेन
फविना द्युः सप्त । तत्र । १।२।१। मैत्रावरुणस्य, । २।४।५।
प्राक्षणाच्छंदिनः, । ५।६।७ । अञ्छावाक्तर्यः, पट्की-
पञ्चमेऽहनि यक्षिदि सत्य सोमया इति सप्त । तत्र
१।२।३ मैत्रावरुणस्य, ३।४।५ प्राक्षणाच्छंदिनः,
५।६।७ अञ्छावाक्तर्यः । पाकच्छंदिनः षष्ठेऽहनि इन्द्राय
॥ याः इत्यादयः सप्त ऋचः, सप्त । १।२।३ मैत्रावरुणस्य,
३।४।५ प्राक्षणाच्छंदिनः, ५।६।७ अञ्छावाक्तर्यः । जयं
चाधापः सवातोत्तरं अदरहः शस्येन्यथा पूर्वम् ।
२९।३।८-९.

आशिर्-आग्न-पशुवेधिः । १३।२।२-३.

आग्नीर्मन्त्रपाठः प्रवदहोमोन्तरं यहाद्वारावाभि-
पेके 'इह गावः प्रजायन्मविमहाधा इह पूषाः । इहो
सदस्रदक्षिणो वीरस्ताता निपीदतु ॥' इति । ३७।७।५-६.

आग्नीर्वाद्यमन्त्रः स्वस्त्ययनं नाम । स च 'प्र, च'
इत्येव । १३।२।२.

आश्रमचतुष्टयं श्रान्तान्तरैवस्तं मष्टं (१), अक्षि-
(१), क्षमश्रुणि (१), तपः (४) इति । ३९।१।७.

आश्वत्थानि पलानि चमसे पाप्मा वा समोन्वानि
येन्द्रमहाभिपेके संभारः । ३९।२।१-४, । ३९।३।१.

आश्विनग्रहशेषभक्षमन्त्रः शीतुः 'एवं वसुः संवद-
सुरिष वसुः संवदसुर्मयि वसुः संवदसुः श्रोतृणाः भोक्तं मे
पाहि' इति । सर्वतः परिहारमाश्विनं भक्षयति
(स्वधिरः, श्रोतृसामोन्वेन वानस्य प्रदक्षिणीकृत्य) ।
५।३।७-८.

आश्विनशस्त्रं अतिरते । १७।१-५ । पुत्रं मास्य
शंसेत् । १७।१।२ । आहवः शकुनिरिय उत्पत्तिपद-
आहूयत । ३ । प्रतिपत् आग्नेयी अमिर्होता पृथपतिः स
पता । ४ । अग्निं मन्ये विवर इति के चित् तत्र । आग्नेमं
उपस्य देन्द्रं आश्विनं इति । १७।२।२-७। सर्वाणि सप्त-
सप्तच्छन्दो युक्तानि । शीर्षाणि च सप्तच्छन्दाणि इति
के चित् तत्र, चित्तु लीग्वेव शंसेत् । एषो नो दिक्पराष्ट्र,
उद्वत्वं जावदेवधं इति द्वे गायत्रे, चिर्मं देवानाहुइगाव्
इति तैष्टुभं, नमो मित्रस्य वरुणस्य वक्षते इति धामर्तं
इति । १७।२।५-१२ । देन्द्रः प्रगायः इन्द्र मृदुं न
आभर, प्रगायः रथवरयोनिः अभित्वा शूर, प्रगायः
मैत्रावरुणः वक्षः वरचखणः, ऋचौ धारादृषिधीये मही
शौः पृथिवी इति गावजी, ते हि धारादृषिधी इति
जायती, द्विपदा विभ्रस्य देवीमृत्तमस्य । १४।४।१-१८।
परिधानीया ब्राह्मणस्यत्या वृद्धस्ये अति वदर्यः, प्रजाका-
मस्य पञ्चकामस्य च एवा पित्रे विश्वदेवाय इति, तेजस्काम-
स्य मन्त्रवर्चसकामस्य च वृद्धस्ये अति वदर्यः इति । वाज्ये
द्वे उमा पिबतमथिना इति गायत्री, अथिना वासुना इति
त्रिष्टुप । किं वा उमा पिबत गायत्री, प्र वामन्याधि मया
इति विष्ट । १७।५।१-२०.

आश्विनी इति. त्र्याम्बको (इरक्त्वात्) प्राय-
श्रितम् । अश्विन्या दिक्पात्र निर्भवेत्, अश्विनावर्तिरस्य
आगोमता नास्त्या इति याज्यानुवाक्ये । आहुति वा
आहवनीये जुहुयात् अश्विन्या स्वाहा इति । ३२।८।२.

आसन्दी औदुम्बरी प्रदेशमात्रपादा अरस्मिन्
दीर्घ्यानुक्या (अरस्मिन् आदल्या भव्या
नवविधेऽ) मौञ्जविधाना ब्राह्मणमात्राणा । यज्ञ-
हो राजामिषेके समरेषु दक्षिणाया स्वयवर्त्तन्या प्राप्तेष्टा
पयति, अन्वेदि द्वौ पादौ बहिर्वेदि द्वौ । २७।१।२-४ ।
अभिमन्त्रण तस्याः । ३७।१।२ ३ । तत्र आरोहण राज ।
४-८ । अवरोहण ततः । ३७।५।१-४ । ऐन्द्रमहाभिषे-
कऽपि इयमासन्दी उपर्याया, तस्या अभिमन्त्रण, तस्या
राजान आरोहयेत् । ३९।३।१-४.

आसन्दी औदुम्बरी उद्गाता अभिरोहति महाभक्ते ।
देवा. १।८।१०-१२, ५४।१६.

आसन्दीमारोहयेत् राजानं ऐन्द्रमहाभिषेके, वजन-
रत्ना गायत्रेण चन्द्रसा निवृत्ता स्तोत्रेण रथोत्तरेण सप्तऽऽ
रौहन्तु, इत्यादिना मन्त्रेण । ३९।३।२-४.

आसन्त्या अभिमन्त्रण ऐन्द्रमहाभिषेके, वृक्ष ते
रथोत्तरं च पूर्वीं पादौ भवता, वैरूप च वैराज चापरी
शालारैरुत्ते दीर्घाये इत्यादिना । ३९।३।२-२.

आसन्त्या अभिमन्त्रणं क्षत्रिय यगे महाभिषेके,
अग्निष्टव्या गायत्र्या समुक् चन्द्रसाऽऽरोहन्तु मन्त्रितोऽभिहा
इत्यादि । ३७।१।३.

आसन्त्याः प्रातिष्ठापन यज्ञाहो अभिषेके दक्षिणाया
स्वयवर्त्तन्या अन्वेदि द्वौ पादौ बहिर्वेदि द्वौ ।
३७।१।४

आसन्त्यामारोहण यज्ञाहो अभिषेके क्षत्रियस्य
अग्निष्टवा गायत्र्या समुक् इत्यादिनेव मन्त्रेण ।
३७।१।३-८.

आसन्त्यामासीन राजान राजस्वार्तः अम्बुकोशान्त
ऐन्द्रमहाभिषेके, इमं जना अम्बुकोशस्त समानं साधनं
इत्यादि । ३९।३।५ ६.

आसन्त्यामासीनस्य राजोऽभिषेकः यज्ञाह्म, पुर
स्तात् प्रत्यह्मनास्तिष्ठन् पुरोहितः औदुम्बरी आर्द्रया
५

शाश्वता सपेठाश्वयो ज्ञानरूपमयेन च पवित्रेण अन्त
र्धाय अभिषिञ्चति, इमा आपः शिवतमा इत्येतेन
तुचेन, देवस्यत्वेति च यजुषा, भूर्भुवः स्वस्तिवेनाभिष
व्याह्यतेभिः । ३९।४।२.

आह्नस्या. नाम मन्त्राः दश ब्राह्मणाष्टविंशत्यो
पठेऽहनि । तासु न्मूद्वत् । ताश्च यदस्या अनुभेद्या.
इत्यादयः (इन्द्रादित्यपरिच्छेदे पठिताः) ।
३०।१०।४ ७.

आहवर्चस्योपरस्थान क्षत्रियपात्रे । पुरस्तादीक्षया
आहुतिं हुत्वा आहवर्चस्योपतिष्ठते नेन्द्रादेवताया एभि
न विद्युमश्वन्दसो न वज्रदशात् स्तोमात् इत्यादिना ।
३४।५।१-४ । अनुवन्ध्यायाः समिष्टयजुषामुपरिष्ठात्
हुत्वा आहुति आहवर्चस्योपतिष्ठते नात्नेदेवताया एभि
न गायत्र्याश्वन्दसो न विहृत स्तोमात् इत्यादिना ।
३४।५।२-४.

आह्वारः 'अध्वर्यो' इति ; अयं द्वादशाहस्य
दशमेऽहनि मानसप्रदे चतुर्होतृपादहवर्चस्य ।
२४।६।१.

आहावः अभिमन्त्रणशक्त्यन्तसु तिसृषु विश्वसु
जम्बु प्रभृषु च । १३।१३।१९.

आहावः निबिद् राक्षस चेति त्रयाणां विधिः ।
१०।१।१.

आहाव. निम्बेवत्ये शले मन्त्रावते त्रिवे । शस्त्रादौ
'अध्वर्यो षोऽऽसावो' इति, निबिद् परिधानी-
यावाश्रमादौ 'शोऽऽसावोऽऽम्' इति । देवा.
५।५।१०

आहावः प्रातः सवने 'शोऽऽसावोऽऽम्,' माध्याह्ने
'अध्वर्यो' शोऽऽसावोऽऽम्,' तृतीय सवने 'अध्वर्यो'
शोऽोऽऽसावोऽऽम्,' इति । १२।१।४.

आहाव. वैषदेवश्रुते उभयतो धाव्याम् ।
१३।७।२-३.

आहावः शस्त्रस्य अवयवविशेष. शोऽऽसावोऽऽम्
इत्यादि । अथ शस्त्रादौ तन्मध्ये च पठ्यते । आहानं
आहवते जाह्नव इति शब्देत्यमेवोच्यते । १२।१।४
सायणः ।

राय नः इति दशचै सूक्तम् । द्वितीये चमसगणे ब्राह्म-
णांशेविशखे ऐन्द्रावाहृत्य उद मुतो न यवो रक्षमाणाः
इति द्वादशचै सूक्तं, अच्छाम इन्द्रं भतयः स्वर्विद
इत्येकादशचै सूक्तं च । तृतीये चमसगणे अच्छावाकशखे
स वां कर्मणा समिधा इत्यष्टचै ऐन्द्रावैष्वक् सूक्तम् । योतुः
द्वौ ऋष्याजौ प्रसिधतयाश्वाश्च तिस्रः । नेष्टुः द्वौ ऋषु-
याजौ प्रसिधतयाश्वाश्च तिस्रः । १५।६।१-६.

उक्थ्यस्य पञ्चरथा स्तोत्राणि, पञ्चरथा वज्राणि ।
तत्र अग्निष्टोमोत्तरं वीणि । १५।१।१.

उक्थ्ये अच्छावाकः परिधानमियाया अन्तं चतुरस्रं
अभ्यस्यति ऐरयेथामैरयेथा इति । १८।७।१२.

उक्थ्ये तृतीयावसने आरम्भणीयाणि सूक्तानि होन-
काना 'आरम्भणीयानि' इति शब्दे द्र० । २८।७।१-४.

उक्थ्ये तृतीयावसने मैत्र वरुणः इन्द्रावकणा युवं इति
ऐन्द्रावकणा शंसति । तस्य स्तोत्रियातुक्कौ आग्नेयो
पशुपु० आग्निश्यामि० इति । २८।६।९ । प्राक्षमा-
च्छा ईन्द्रावाहृत्य शंसति प्रमोहिष्ठाम इति । तस्य
स्तोत्रियातुक्कौ ऐन्द्रौ वयमुत्वा० योन इद इति ।
२८।६।१० । अच्छावाकः ऐन्द्रावैष्वक् शंसति कतु-
र्जमित्री इति । तस्य स्तोत्रियातुक्कौ ऐन्द्रौ नपाहीन्द्र
गिर्मेया, इयं च इन्द्र गिर्मेया इति । २८।६।१०.

उक्थ्ये विशात् स्तुतशस्त्राणि भवन्ति । ३६।४।३.

उक्थ्ये 'भूर्भुवः स्वस्तिन्द्रवन्तः स्तुध्वं' इति वज्रा
स्तोत्रप्रवचनाद् । २५।५-६.

उक्थ्ये वाकमन्त्रेण शान्ता उक्थ्यस्तोत्राणि प्रवन्ते
प्रमोहिष्तेन शान्ता ता । १५।५।८-१०.

उच्छ्रयणं यूपस्य । होता अनुप्रवचनीया मन्वा उक्ता
अत्र । अज्जो यूपमनुवृष्टि इत्याहाध्वर्युः । अज्जन्ति
त्वा मध्ये इत्यन्वाद् । उच्छ्रयस्य वनस्ते इत्युच्छ्रीय-
माणाय, समिद्धस्य अयमाशः, उध्वं उच्छ्रय, उध्वा नः
पाशद्वयो, जातो जायते, युवा सुवाडा इत्युत्तमा परिदधाति ।
ता एताः स्तान्वाद् । यिः प्रथमास्तान्वाद् निरुत्तमाय ।
६।१।१-३३.

उत्क्रमणं (उक्था) यशोद्वाराभाषिके । आधाय
अधिमं व्रीणि पदानि प्राहुदद् आयमुत्क्रामति क्लृप्ति-

रति दिवा मयि देवेभ्यः इति राजा । ३७।५।११-१२.

उपस्थानं अपराजिताया दिशः यशोद्वाराभाषिके
उत्क्रमणोत्तरं क्लृप्तिरिति दिश मयि इति मन्त्रेण ।
३७।५।१२.

उत्तरवेदी नाभिः । अनुवादोऽयं तेन विधिर्गम्यते ।
उत्तरवेद्या मध्ये नाभिः नाम अक्षीयवती वेदिरेव नियते ।
५।१२।३, ३२.

उत्तरवेद्या योतुदात्वाः परिधयः अग्निष्टोमे ।
५।१२।८.

उत्तरवेद्या संभाराः स्थाप्यन्ते शुभशुक्लं कर्णारुक्काः
शुभान्वितेनाना च अग्निष्टोमे । ५।१२।८.

उद्वृज्जनं = परिष्ठाः परिष्ठा इत्यध्वर्यवो यद्
वदन्ति, उत्तामम् । ३५।६।४.

उद्वयनीया अग्निष्टोमे, प्रायणीयायत् । विशेष्य
पत्नीसंघाताः समिष्टचतुश्चास्ति । प्रायणीयाया उ
न सन्ति । (सत्यापादः ९।६।११, गार्ग्यवृत्तिः ६।१४।२)
देवताः अग्निः, सोमः, सविता, पथ्या स्वस्तिः,
अदितिः इति कलेष । देवताना देवास्तु प्रायणीयोक्ता
एव । प्रायणीयाविष्काले स्थास्या वा (निष्कावुक्ता-
स्थास्या इत्याचारः) उद्वयनीयानियायः २।५।७ ।
होता समानः, त एव कालिका ये प्रायणीयायाम् । आश
६।१४।५ । प्रयाजा न सन्ति अनुयाजाश्च समीति
पूर्वपक्षः, उभयवक्तु सिद्धान्तः । २।५।१०-४ । संयाज्ये
वेदमिनरानीत्यसकन्वान् वेदमिनरौ वनुष्यतो इति
विश्वौ । १।४।४ । ७ । द्रव्यं अदित्याश्वद्, इतरेषा
चतुर्णामभ्यम् । आश ६।१४।३.

उद्वयनीयाया कप्या स्वस्तिः चतुर्थी देवता, प्रायणी-
याया तु प्रथमा । २।५।१५.

उदरं ब्रह्म इति शार्कराख्या उपासते । ऐआ.
२।४।५.

उदकः = अमशानं = विच्छेदः । पुरस्तादुदकं उपरिष्टा
दुदकं समानोदकं इति शेषा । पूर्वकालीनो विच्छेदः
पुरस्तादुदकं, वज्रनादूर्ध्वकालीनो विच्छेदः उपरिष्टा-
दुदकं, यस्मिन् वजे चणः चक्ष्वाणो वा पुन पुन
प्रवृत्त मध्ये तत्सकं समानोदकम् । २१।२।१७ वाक्यः

उदबसानीया द्वादशादशत्य वसन्ते कुर्बुः ।
३९।४।१३.

उदाहिततरः=उनतरः । ऐमा ५।३।११.

उदितहोम एवाग्निहोमे अनुदितहोमस्तु गौणः पक्षः
स च शास्त्रान्तर्गितः । २५।४।१८, २५।५-६ ।
उदितहोमप्रशङ्गा । २५।४.६.

उदुम्बरशाखा अक्षीयती अभिषेकार्या राजाभिषेके ।
३७।४।१-७, २९।३।२.

उदुम्बरस्य वृद्धिः । कर्जो वा एषोऽज्ञायात् वनस्प-
तिराजावत् पशुदुम्बरः । भौज्य या एतद् वनस्पतीनाम् ।
३५।६।१.

उदुहामि=वीरिशातस्वरमानविशेषयुक्तं वक्ष्यामि ।
ऐमा. ५।४।३ सायणः ।

उद्गाता ओङ्मुखीमासन्दीमाधिशममायति महा
मते । ऐमा. १।८।१०-२, ५।४।१६ । औचाच-
मनाचर्य गमने प्राप्ते यजमानस्तु तथा गत्वा पुनरागत्य
पूर्ववत् समारोहेत् । ऐमा. ५।४।१७.

उद्गातारः महान्ते यथायथीय या इहान्द ना सम
भायन्ति । इहान्दगानमपि एकवृत्ते वा तृचद्वये वा
गीयते इति पुनः पक्षद्वयम् । ऐमा. ५।१३।१५.

उद्गातारः= छन्दोगाः = सामगाः (सामगच्छन्दस्य
लोके ' सामक ' इति अपभ्रंशः सन्नः) षोडशिसाम्नः
स्तोत्रियादि नानदशामन्त्रे आनिहृत्यैव, गौरीवीतवा-
मन्त्रे च विहृत्यैव स्तुयन्ति । १६।२।४ सायणः

उद्गातारः मोमे चरी नहुत्पृथग्वि ते स्वाग्मान पूर्वम-
वेशेत् ततो होना इति के चित् । एत, होतैश्च पूर्व-
मवेशेत् । १३।८।६.

उद्गातुः श्वेताकारः यक्षः पशुभागः । ३१।१।३.

उद्गीयः उद्गाता गायः सामाचरणस्तुतीयः पाञ्च-
भक्तिने, सामभक्तिने ॥ चतुर्थः । १२।१२।४.

उद्गरण आहवनीयस्य वाय उवासा समेदात्पुष
उति आतपे शिष्ये चित् । ३२।११।२.

उद्गरणाम्बे सुयोदये रजतमन्त्रार्थः (उपरिष्ठु वा)
प्रातरुद्गरेत् । ३२।११।२ । वर्षासमये च दिव्य
पुष्ट्यै च तामुद्गरेत् । ३२।११।२.

उद्गरणे अग्नौ अग्नेः प्रायश्चित्तम् । तत्र निधानात्
प्रायान्ते उद्गृह्य पूर्वमग्निं अपर निश्चयात् । यदि प्राद-
यानुपमोत् अग्नयेऽग्निवते अष्टाकपाल निर्वपेत् ।
अग्निनाऽग्निः समिधये, त्वं हव्ये अग्निना इति
याम्यानुशाक्ये । आहुतिं वा आहवनीये जुहुयात्
अग्नयेऽग्निवते स्वादेति । ३२।५।१.

उद्गरणे प्रेषः अग्निहोत्रे सायं प्रातश्च । उद्गराहव-
नीय इत्यपराह्णे आह, उद्गराहवनीयं इति प्रातः
(उपति) । २५।१।२-४.

उद्यती नाम निरुत्तरे मत्स्य विदुतिः । उपस्मै, दक्षि.
श्रुतत्वा, पचमानस्य ते इति त्रिषु तुत्वेषु प्रथमप्रथमा रुचः
प्रथमे पर्याये, द्वितीयाद्वितीया नच द्वितीये, अन्तिमा-
अन्तिमाश्च रुचः तृतीये पर्याये इति । १५।४।१ सायणः ।

उद्ययनं नाम अग्निहोत्रहव्यादौ क्षुवादिना वेचनम् ।
३२।४।१ सायणः

उज्जयमानवत्पत्न्याः सप्त होतारः एकैका पठन्ति ।
२८।१० सायणः.

उज्जयमानसूक्तगता आदिमाः सप्त ऋषयः उत्ती
यमानवाग्याग्यानां पुरोनुवाक्याः । २८।१।८.

उज्जयमानसूक्तानि प्रातःसवने आत्वा बहुस्तु इत्यः,
इन्द्र. गायत्री. । २८।१।१-४। सर्वे सूक्तगन्वाः ।
आदिमाः सौषगन्वाः इति के चित् सप्त । नाप्यदिने
अष्टादिषु गोरुर्गुरु, इन्द्रः त्रिष्टुप् ऋषिष्ठः सर्वे सूक्त-
गन्वाः । आदिमाः वक्षेतेति के चित् तन्म । २८।३।१-४।
तृतीयघटने इहोपवात शरणी, वन्देति गीतमः
ऋषवः त्रिष्टुप् । २८।४।१, ४-६.

उज्जेलु रिभः किकताः अर्थे च वैकर्तय पशुभागः ।
३१।१।२

उपगातृणां खण्डं पार्थ पशुभागः । ३१।१।२.

उपग्रेयः सैनावच्छेदोत्तरं प्रति अग्निगौ । ६।५।६.

उपनस्यदिने आदित्योर्म्ये उवरो पातो न
वर्तव्यः । ३२।१।१

उपवधयनिर्गन्धः दर्शपूर्णमासयोः । पूर्वा वीर्यमाश-
नुपरोष्ठे इति वेदस्य उचरातिमिति कौपीतम् । एव-
मव चारामपि । ३२।१।१-५.

उपवसथे अग्रयाचरणे (दिवास्वत्पादि) आदि-
त्तानेः प्रायश्चित्तम् । ' अग्रयाचरणे ' इति शब्दे द्र० ।
३२।७।२.

उपवसथे अभुक्तरणे आहितमिः प्रायश्चित्तं,
' अभुक्तरणे ' इत्यत्र द्र० । ३२।७।२.

उपवासः (रात्रौ) यागप्राग्दिने मत्तार्थं कर्तव्यः ।
३२।९।२.

उपविज्ञाति विष्टरे पुरोहितः वा औपवीः सोम-
रात्री विष्टिताः पृथिवीमनु इति, वरणप्रयोगे । ४०।४.

उपविद्येत् चेत् अग्नीहोत्री चेत्तुः दोहकाले, तदा
प्रायश्चित्तं ' अग्नीहोत्रदोहकाले ' इति शब्दे द्र० ।
२५।२।१५, ३२।२।२-२.

उपज्ञान्तिप्रायश्चित्तं (विज्ञाने), ' नात्रप्रायश्चित्तं
गार्हपत्ये ' इत्यत्र द्र० । ३२।४।८.

उपशान्तौ, ' अग्नीनां प्रयागामि ' इति शब्दे द्र०. प्राय-
श्चित्तम् । ३२।७।२.

उपसप्तप्रशंसा । ४।७।१-३ ४।८।११.

उपसप्तु तिष्ठः सामिधेन्यः तिस्रो देवताः ।
१५।१।४.

उपसृष्टः अग्निष्टोमे । ४।६-९ । आख्यायिका ४।६।
१-७, कालः । ४।६।७। वरिः । ४।८।१। देवता । ४।८।२।
द्रव्यं । ४।८।३। मत्त । ४।८।४-६। सामिधेन्यः । ४।८।७।
वाग्यानुवाक्याः । ४।८।८-१४। प्रयागानुवाजनिधेयः
। ४।९।१। सङ्कटतिष्ठत्य आश्रापणं । ४।९।२। तावत्र
शब्दे विवरणं द्र० ।

उपसृष्टः तिष्ठः अग्निष्टोमे । द्वादश द्वादशाह ।
१०।२।३.

उपसृष्टन्तासु इष्टिषु मरुः स्वः अग्निष्टोमे ।
१५।१।६.

उपस्थानं अग्नेः, प्रयागे प्राप्ते, प्रयागादेत्य, अह-
स्ता । तृष्णीमेव अङ्गत्वादि विषयप्रदर्शनरूपं, चिदा
' अभयं त्र्यम्भं मंडलं ' इति पठेत् । ३२।११।८.

उपस्थानं = ' आदित्योपरधानं ' (इत्यत्र द्रष्टव्यः)
महाव्रते मार्गशीर्षे होतुः । ऐआ. ५।१।४६.

उपस्थानं = आग्रहीवोपरधानं (इत्यत्र द्र०)

सन्निधायामे । ३४।५-६.

उपस्थानं ' नित्याग्नेः ' (इत्यत्र द्र०) महाव्रते मार्ग-
शिर्षे, होता । ऐआ. ५।२।२-६.

उपांशुप्रदं होमादूर्ध्वं होता ' प्राणं मच्छ स्वाहा सुश्व
सर्वाथ इति अभियन्तयेत् । तं अभिप्रायेत् ' प्राण प्राणं
मे मच्छ ' इति, अग्निष्टोमे ८।२।३.

उपांशुप्रदहोमपर्यन्तं अपोनव्त्रीयातुवचनमारभ्य होतुः
वाँदमित्ययः । ८।३।१-२.

उपांशुत्वं नाम ' करणवत् अशब्दं अमनःप्रयोगं
उपांशु ' इति प्रातिशाख्यम् । करणवत् = ओष्ठोपापार-
युक्तम् । अमनःप्रयोगः = मनःप्रयोगव्यापारमात्रम् ।
अशब्दः = परैः श्रवणायोग्यम् । ऐआ. ५।१।३ सायणः ।

उपांशु धात्रीवप्रदस्य वाग्यामाह अग्नीमः ।
२६।३।८.

उपांशुसवनधायाचं ' श्वानायाचं ' इत्यभिमुख्य वाचं
विस्तृज्यं होता अग्निष्टोमे प्रातःकवने । ८।३।३.

उपावहरणं सोमस्य अग्निष्टोमे । सोमं क्रीताया माचीन-
यं नयन् । तत्र होता सोमोपावहरणीयाः अष्टौ
कचः मन्वाह । तत्राष्टौ ' सोमस्य क्रीताय मोक्षमाणाया-
नुग्रीह ' इत्याहार्धयुः । अथ होता भद्रादभिभेयः प्रेहि
इत्येका, सोमं यावत् मयौशुव इति तृचं सौम्यं गायत्रं,
सर्वं नन्दन्ति यजथा इत्येकं, अगन्धेव ननुभिर्वर्धन्तु
इत्येका, याति धामानि हविषा इति सप्तमी, इमां धियं
गिष्ममायस्य देवेति वाक्पथा वरिदधाति । तावा विः-
प्रथमामन्वाह चिरुत्वनाम् । ३ । १-३.

उभममन्वरीण पाठाः नाम क्रमपाठाः । संहिता-
पदक्रमाः । ऐआ. ३।२-६.

उच्छ्रः अनेत्यः अभस्यः । ६।८।६.

उच्छ्रस्व सृष्टिः प्रजापतेः रेतसः प्रदीप्तस्य मरुगनः
सकायत् । १३ । १० । २.

उच्छ्रगृह्यत्वं संपादनीयं ' गायत्रीषु ' इति शब्दे
द्र० महाव्रते निष्काले औष्णिहस्तुचारीतो । ऐआ.
५।११।२ सायणः ।

ऊतयः नाम दृष्टव्य आहुतव्यम् । १।२।४.
ऊरुः ऊर्ध्वभागः, यन्मि च अश्वोभागः, इति मेदः,

३१।१।२ सायणः.

ऊरु महाप्रते निष्केवल्यस्य । इन्द्राग्नी युज सुज इति
५.ऊरुम् । तज द्वितीया सप्तपदा, द्वादशी निष्ठुप्, इतरा
षट्पदा । तज द्वितीया कच आदिमपादतयेण
गायत्रीं कुर्यात्, उत्तरेभ्रतुभिं पादे अनुष्टुप् कुर्यात् ।
द्वादशी विष्टुम् पञ्च शृणुत् । इतरास्तु दश गायत्री
कार शंभेत् । निविधानं सूक्त प्रयोगे मन्दमाना, निवि
दश (३।१-२०) इन्द्रो देव सोम विवतु इत्यादयः ।
सूक्त वनेन वायो इत्यर्चये, यो जात एष इति पञ्चदशार्चं,
त्यष्टुद् वाजिनं तृच, इन्द्रो विश्व विराजति इत्येकपदा
शारान्तरस्या, इन्द्र विश्वा अवीश्व इत्यर्चये आनुष्टुम्,
तज आद्यन्तपौरर्धार्चयो मधाम्नातपाडेनं शसनं, मध्य
माना तु चतुर्दशानामर्धर्चाना व्यतिपद्गणेन शसनं, यथा
प्रथमः अर्धश्च यथाम्नात शसतव्य, तृतीयपादस्य
संयोजनं द्वितीयस्या कच प्रथमपादेन इत्येकानुष्टुप्
सपत्ता । सप्त प्रथमायाश्चतुर्थे पादे द्वितीयस्या द्वितीय-
पादेन संयोज्य प्रथमार्धर्चं कुर्यात्, ततो द्वितीयपादस्तुवाय
पादे तृतीयस्या प्रथमपादेन संयोज्य द्वितीयमर्धर्चं कुर्यात्,
तेन द्वितीया अनुष्टुप् । एषमुत्तरत्राणि एकैकपादान्तरि
तत्वेन द्वौ द्वौ पादौ स्यान्व अर्धर्चांश्च तृत्या तादृशान्या-
मर्धर्चाभ्या एकैका अनुष्टुप् सपादनीया । उत्तम अर्ध
चैतद् यथाज्ञात एव कस्तन्य इति । यिवा सोममिन्द्र
मन्ददृत्वा इति पदं, योमिन्द्र इन्द्र सदेते इति वदकच, तज
आदिमाश्रतक शस्त्वा पठ्ठी शृणुत् । पञ्चम्या परिद-
धाति तथा निष्केवल्यस्य परित्यगाति । ऐमा १।२०-
२१, ५।११।१-२

ऊर्गस्तुका नाम अवि (मैदा) सवन्धिनं शीर्षं
स्या रोमा । ५।२।२८ सायण ।

ऊर्ग्यगोद=पशोः पुरीषस्यापत्तार्थं जवट खनति
पशौ । ७।१।८-९.

ऊर्ग्यतो यज्ञभ्रमपायश्चित् भू ईसाहा इति गार्हपत्ये
श्रुतुपात् । २५।७।१

ऊर्ग्यं व्यतिमर्धेतिहरणं वालितित्त्वाना । १ सूक्ते
१ सूक्त+२ सूक्ते १ ऋक्, १ २।१+१।२ इति रीत्या
सर्वथ । २९।८।९ सायण.

ऊरुम्: नाम ऊच मिनोति मिमाति मीनाति वा ।
ऊचा युक्त इत्यर्थ । ऊर्ग्यशिरस्क प्रेषमन्त्र इति प्रक-
रणात्तात्परिदो यौगिकार्थ । २२।४।६.

ऊर्ग्येदस्य मण्डलस्य प्राण एवेति उपासना । ते च
असर्त्तिन माय्या, उत्समद विश्वामित्र, वामदेवः
अनय भरद्वाज, वसिष्ठ प्रमाथा पाबमान्य क्षुद्रस्तृता,
महावृक्षा इति । ऐमा. २।९-१०.

ऊर्ग्येदस्य दौष्टत्य समाख्यायत्तात् सीमासाया
विचारितम् । ऐमाउपक्रमे सायण ।

ऊर्ग्या शीनं शेपाख्यायगताना प्रतिगर्गः 'ओम्'
इति । १२।६।१२-१३.

ऊर्ग्यप्रहृषागविधि. 'ऊर्ग्यप्राज्ञेश्वरमि' । ९।५।१.

ऊर्ग्यप्रहा द्वादश । तज मैतायद्वयेन प्रेषिता रोता
पोता नेडा अग्नीत् मासपान्छसो प्रचस्ता अच्छावाक
अभ्यर्च्य पश्यतिश्च इत्येते वदमहेतु 'ऊर्ग्यना सोम' इति
याज्याया पठन्ति, सप्तवादिदक्षमान्तेषु 'ऊर्ग्यं प्रहेतु
'ऊर्ग्यमि सोम' इति, एकवाद्यद्वादशयोस्तु 'ऊर्ग्यना सोम'
इति पठन्ति । ऊर्ग्ययागाना नाहुवपदं कुर्यात् ।
९।५।२-७

ऊर्ग्ययाजेषु अग्निहोमे वैशाखरुण प्रेषमन्त्र पठित्वा
होतय्य इति प्रेषमन्त्र । होत्रादयश्च याज्या प्रेष
रुणामेव पठित्वा तदन्ते वदन्त्युच्यन्ति । पञ्चमे पष्ठऽग्नि
तु ऊर्ग्येभ्योऽग्नि उभयं कुर्वन्ति । २२।४।६ सायण ।

ऊर्ग्ययाजेषु मैत्रावरुणे वैश्वमन्त्रमुच्चार्य ऊच पठित्वा
प्रेष कर्तव्य, होत्रादिभिरेति प्रेषमन्त्र पठित्वा तत्र
मुच्चार्य वदन्त्युच्यन्ति 'तस्मात् तस्मै तस्मै एवाग्नि
प्रेषितव्य' 'ऊर्ग्येभ्योऽग्नि वदन्त्युच्यन्ति' इदं सर्वं पठ्ये
ष्वेऽग्नि । २२।४।६

ऊर्ग्ययाजौ द्वौ द्वौ पोतुर्नेष्टुश्च मयत उपरये कर्तौ ।
अग्निहोमऽप्येवम् । होत्रादि होत्रेण 'ऊर्ग्ययाजौ । तत्र
प्रथमं वयमश्च होत्र, द्वितीयोऽप्यमश्च पोतु, तृतीयो
नवमश्च नेष्टु इति । १५।६।६.

ऊर्ग्ययाज्या द्वादश क्रमेण रोता पोता नेडा अग्नीत्
मासपान्छसो प्रचस्ता रोता पोता नष्टा अच्छावाकः
अभ्यर्च्य (अभ्यर्च्यं प्रतियस्त्वाना सह) पश्यतिश्च पठन्ति

अभिष्टोमे । २४।४।२.

. अतुवाव्यापठनार्थं भैत्रावल्याः होत्रादीन् प्रेष्यति अभिष्टोमे । २४।४।२ सायणः ।

अथ्यस्य पशोः सृष्टिः प्रजापतेः रेतसः प्रदीतस्य भस्मनः यकाशात् । १३।१०।२.

श्रवणः अधमेघकर्तृणां पुरोहिताः 'ऐन्द्रमहाभिषेक-लोदाहरणानि' इत्यत्र ३० ।

एकधनासु अग्नौ आवर्तने प्रतिदर्शनं इत्यादिक्रिया-युक्तासु सतीषु होता अपोनपूत्रीया ऋचः आवर्ततती-रथसु इत्यादीनाम् 'अपोनपूत्रीयं स्रुतं' इत्यत्र ३० । ८।१।१-२७.

एकपदाः षष्ठेऽहनि कालखित्याना प्रगाथेप्रगाथे एकैका भन्तेभन्ते प्रक्षेपणीयाः । तास्य पञ्च । इन्द्रो विश्वस्य गोपतिः, इन्द्रो विश्वस्य भूपतिः, इन्द्रो विश्वस्य चेतवि, इन्द्रो विश्वस्य राजति, इन्द्रो विश्वं विराजति इति । तत्र चतस्रः शास्त्रान्तरे दशमेऽहनि पठिताः । पञ्चमी तु शास्त्रान्तरे महाभक्ते पठिता । तास्यैताः अत्रानेतव्याः । २९।८।४-६ सायणः ।

एकविंशस्तोमः चतुर्थेऽहनि पृष्ठये पठे । १।४।१-२.

एकविंशस्तोमस्य विधुविः । १४।४।१-२ सायणः ।

एकादशे अर्धस्तोमेषु अर्धपृष्ठेषु ऐकादिका एव शीघ्रका । ३६।४।१.

एतं द्वे बह्वना महयुक्ते मीमाकडे, एतमव्यावृ-थ्यः, एतं महाप्रते छन्दोगाः । ऐआ. ३।९।१२.

एषयामरुत रास्तं वैभेदकशले षष्ठेऽहनि पृष्ठये बह्वेः प्रवेमोरे मययो यन्तु । छन्दःप्रवृत्तिदिम् । २९।१०। १-४

एषयामरुते अञ्जावाकशिले षष्ठेऽहनि न्युहृतः प्रवो-महे इत्यत्र । ३०।४।१-२.

ऐकादिकाः परिपानीयाः । भैत्रावल्याः प्रातःसवने, ते स्पाम देव वरुण, माघादेने नू पुन इन्द्र नू यवान, तृतीय-सवने इषमिन्द्रं यदगमयमे, मास्त्राचलमिनः प्रातःसवने स न इन्द्रः शिव. सस्ता, माघादिने एवेदिन्द्रं नृपं, तृतीय-

सवने बुद्धसतिनः परि पातु । अञ्जावाकस्य प्रातःसवने गोमदिरपवत्, माघादेने शुनं हुवेम गयवान, तृतीय-सवने उमा जिष्म्युर्न परा । २७।५।१-५ सायणः ।

ऐतरेयं शास्त्रणमारण्यकं च कस्य चिद् बहुपत्नीकस्य इतरायाः नामक्याः पुत्रेण मदिदासेन भूदेवताया अनुप्रदात् छम्, इति ऐतरेयकं इत्युच्यते । उपक्रमे सायणः ।

ऐतद्रात्रलापो नाम सततिर्लक्ष्याकपदसमूहः । अयमेव अत्रोरायुः नाम अयावयामः नाम मन्त्रकाम्यम् । तत्र षष्ठेऽहनि प्रास्त्राणाच्छिष्टिले कुन्तापोचरं पदावप्राहं निविहत् सत्यते । उच्येन पदेन प्रणीति (अन्ते पदे प्रणवः) । एता अथा आप्नन्ते, प्रतीपं प्रतिशरन्ते, इत्यादिः । कण्वेदारिले । तत्र अष्टादशपदावेष्ये दस्त-न्यानि इति के चित् । तं दैके भूयसं संशति सर्वाव्येव । स न निषेधेत् यावत्कार्यं संव इत्येव दूपात् । ३०।७। १-२५.

ऐन्द्रः महाभिषेकः पुनरार्थः । तत्र शपयदानं पुरो-हितेन । ३९।१।१-२। शपयग्रहं क्षत्रियेन । ३। संभाराः । ३९।२।१-४, ३।२। चमसे पाज्या वा वानस्पत्यान् औदवाक्ष संभारान् समीप्य द्रव्यादि अन्मानयेत् । सतः चमसादिः भूमी प्रतिष्ठापनीयाः । ३९।३।१। अभिमन्त्रणं आसन्त्याः । १-२। आरोषणं क्षत्रियस्य आसन्त्याः । ३-४। अग्न्युक्तेष्वनीय । अभिमन्त्रणं । ६, ३९।४।१। अभिषेकः । २। अभिमन्त्राणी । ३९।५।१-२। दक्षिणादानं । ३९।६।२। शुराकंक्षं क्षत्रियहस्ते आदधाति । ३। शुरापानं क्षत्रियेन । ४-७ । अभिमन्त्रणं । ६-७, अभिषेकप्रशंसा । ३९।७।१। (एतेषां क्रियाणां विवरणं तत्रतत्र शब्दे द्रष्टव्यम्) ।

ऐन्द्रमहाभिषेकः क्षत्रियवशाद्गः । उदयशानी-यायां क्षत्रियताया अभिषिद्यन्ति । ३७।१।२। संभाराः । ३। आसन्त्याः प्रतिष्ठापनं । ४। व्याघ्रचर्मोत्तरणं । ३७।-२।१। अभिमन्त्रणं आसन्त्याः । २-३। आरोहणं आसन्त्याः । ३-८। भर्गशान्तिमन्त्रवाचनं । ९-११। अभिषेकः । ३७।-३।१-९। होमः आभिषेकाद्गम् । १०। प्रशंसा । ३७।-४।१-७। शुराकंक्षं क्षत्रियहस्ते आदधाति पुरोहितः ।

८-९। शान्तिवाचनं । १०-१२। सुरापानं, सुराशेषदानं
मिताय । १३-१४। अवरोहः । १७। ११-२। प्रत्यवरोह-
मन्त्रः । ३-४। तमरकारो ब्रह्मणे । ५-६ । वरदानं । ७।
समिदाधानं आह्वनीये । ८-१०। अग्न्युत्कमणं । ११-१२।
दिगुपस्थानं । १३, ३७। ६। १। आमिताषा ज्यमनुचिः ।
८। प्रपददोमः । ९, ३७। ७। १-४। आशीर्वादमन्त्रपाठः ।
५-७। कश्चिन्ना अभिषेकपरिश्रानाभावे निन्दा । ८।
प्रशंसा । ९-१०। ('अभिषेकः उदवतानीयोत्तरं' इति
शब्देऽपि ब्रह्मण्यम् । तत्तत्पदार्थविवरणं तु तत्तच्छब्दे ब्रह्मण्यम्.)

ऐन्द्रमहाभिषेकलोदाहरणानि मनुना पुरोहितेन
अनुप्य पुरोऽभिषेकः कृतः, तेन स राजा समस्त
पृथिवीं जगद् परीयाय अश्वेन च मेधेन ईजे, इ.

पुरोहिताः	राजानः
सुतः कावेयः	जनमेजयः परिक्षितः ३९। ७। १-३
अश्विनः भार्गवः	क्षार्पातः माननः ४
सोमशुभ्या वाजपत्यायनः	कृतानीकः सत्ताजितः ५
पूर्वतारदी	आम्बाष्ठयः ६
"	सुपाश्विः ओमिसेभ्यः ७
कश्यपः	विश्वकर्मा औशनः ८-१०
वसिष्ठा	मुदाः वैजवनः ११
संवर्तः आङ्गिरसः	मरुत आगिषितः १२-१४
जदमयः आमेयः	अरुनः वैरोचनः ३९। ८। १-८
दीर्घतमा मामतेवः	मरुतः दीप्यन्तिः ३९। ९। १-७

ऐन्द्रमहाभिषेकविद्याप्राप्तिपलोदाहरणानि । बृहदुक्तयः
आचार्यैः दुर्मताय पाञ्चालाय प्रोवाच । १। ९। ८ ।
विद्याप्राप्तिपक्षे प्रत्युदाहरणं, राजा अभिषेकः सन्
जिगाय । परस्तात् पुरोहितं सोऽप्यमानवाचके, तेन परा-
जित्ये इति । स च राजा आत्यरातिं जानताभिः
३९। १०। ९। यथाङ्गुभिषेकत्रियावतः सदाहरणं तु
जनमेजयः पारिक्षितः । अभिषेकान्तकश्रियवागोदाहरण-
मपि जनमेजयः पारिक्षित एव । नत्विजा च तादृश-
मिद्याश्रयाना निन्दा । ३७। ७। ७-१०.

ऐन्द्रमहाभिषेकविद्यावत्, पुरोहिताय नृ हुमेज ।

३९। ९। ११.

ऐन्द्रमहाभिषेकविद्यावत् पुरोहिताय आत्यरातिर्जा-
नतपिर्दुद्रोह । तेन स पञ्चाजित्ये । ३९। १०। ९.

ऐन्द्रवायवः ब्रह्मः द्विदेवत्वः ऐन्द्रतुरीयः । पुरोऽनुवा-
क्ये द्वे अनुष्टुभौ इति के चित्, गायत्र्यौ सिद्धान्तः ।
वायव वायवायाहि, ऐन्द्रवायवी ऐन्द्रवायू इमे सुता
उप प्रयोमिरागतम् । वायवे द्वे, गायत्र्यौ इति के
चित् परंतु वायवी अग्रं पिषा मधूना, ऐन्द्रवायवी
शतेनानो अभिक्षिभिः ह्रस्वे-मायन्यौ इति सिद्धान्तः ।
९। १। ३-६। मक्षमन्त्रः एष यस्तुः पुरुवस्तुः—उपहूता
वाक् स ह प्राणेन० । मक्षं पुरस्तात् मत्पश्यम् ।
९। ३। ३-८.

ऐन्द्राग्रं ब्रह्म आश्वयुः इन्द्राग्नी आगतं सुतं इति
यह्नाति । तदर्थं अन्वावाकरय आगम् । १०। ९। १७.

ऐन्द्राग्रस्यस्य आग्न्यशस्त्रस्य यावया अग्र इन्द्र
दाशुषो इति विराट् तपस्त्रियदक्षः । १०। ९। १२,
१७.

ऐशान्या दिशः अपराक्षित्ये आख्यायिता । देवा-
सुरयुदे अग्न्यासु दिक्षु देवाना पराजयः, ऐशान्या तु न
पराजयः किन्तु अय एवेति तस्यास्तात्पर्यम् । १। ३। ५-९.
औरः—गृहम् । ४०। ३। ६.

ओपवीः शतविश्वर्थाः = शतशालामिमाः ।
४०। ४। ५.

औदुम्भरः चमसः ऐन्द्रमहाभिषेके पुरुषार्थे ।
३९। ३। १, यथाङ्गे । ३७। ३। १.

औदुम्भरः वायुः शततन्तुः महास्ते तन्तुपादाविशेषः ।
ऐश. ५। ४। १.

औदुम्भराणि प्रेक्ष्यस्य काष्ठानि पालाशानि वा
महास्ते माध्यदिने । ऐश. ५। ३। ४.

औदुम्भराणि पत्नानि क्षत्रिय यज्ञे पलचमसार्थम् ।
३५। ४। २, ३५। ६। १.

औदुम्भराणि पत्नानि चमसे पात्रा वा समोप्यानि
ऐन्द्रमहाभिषेके । ३९। २। १-२, ३। १

औदुम्भरी आश्वन्दी ऐन्द्रमहाभिषेके पुरुषार्थे ।
३९। ३। १-यथाङ्गे, ३७। ३। १.

औदुम्बरीं आसन्दीमधिरोहति उद्राता महावते ।
ऐआ. १।८।१०-१२, ५।४।१६.

औदुम्बरीं शाखा समन्वारमन्ते सर्वे 'इयमूर्ज-
गन्वारमानहे' इति चतुर्दशोन्मूलन्याख्यानरूपशालाश्रमे
द्वादशाक्षय दशमेऽक्षये मानमग्रे । २४।५।१-५.

औदुम्बरीं शाखा अलीयसी अभियेकार्या ।
३।७।१३, ३९।३।२.

औदुम्बरेण युषेण होता आमोमीये तिष्ठ आज्याहुतो-
र्जशीति मक्ष्वतीये चारेण स्थिते महामते । 'आज्याहुतोः'
इति शब्दे द्र० । ऐआ. ५।१।१०-१३.

औदुम्बरीं आर्द्रया शाखाया सपत्न्याया यन्नमानम-
भियेच्छति ऐन्द्रमहामयेके । ३७।१।१-९, ३९।९।२.

औद्गात्रं साम्ना (सामवेदेन) क्रियते ।
२५।७।३-४.

औष्णिही तृचासीतिः अथ स्रद्धाहाः महप्रते निष्के-
वत्ये शस्त्रे । य इन्द्र सूक्तं (१-२३), इन्द्रः सुतेषु
सूक्तं (१-२३), तप्तमिषगायत्र सूक्तं (१-२३),
तत्र अस्यामुद्धरेत्, इन्द्राय याम गायत्र सूक्तं (१-२२),
सखाय आशिषामहि सूक्तं (१-३०), तत्र अन्तिम-
तृचमुद्धरेत्, य एक इद् विद्यते तृचः, आषाढद्वित्रिभिः
मुनं एवः, पत्य त्वगच्छरं मदे गुणः । वरुणमात्रासु
सर्वासु गायत्रीषु उष्णिग्नस्य संवादीयम् । यदिन्द्राह
मया त्वं इति द्युतं गायत्रं, ॥ वज्राय चर्पणीनां द्युतं
गायत्रं त्वं उत्तमामुद्धरेत्, सुरपटन्तुमुत्तमे द्युतं
गायत्रं, आ खेता नि पीदत इति द्युतं गायत्रं, सुव्रतित
प्रमनस्य इति सूक्तं गायत्रं, अष्टरथानधि रथि इति
द्युतं गायत्रं, इन्द्रेदि मलयगन्धः इति सूक्तं गायत्रं, य
आनयत्तपयतः इति सूक्तं गायत्रं अत्र उत्तमातिष्ठ
उदरेत्, रेवतीनः सप्तमादः इति तृचः गायत्रः । अथ
१३० गायत्रदः उष्णिग्नत्वेन संवादिताः सन्त्यः १।४
उष्णिग्नः संवदन्ते, क्तःशिद्धा उष्णिग्नः १२६, इति
औष्णिगी तृचासीतिः (८० × ३ = २४०) संव-
दते । वदन्ते सूदयोदाः । ऐआ. ५।१२।१-२.

कद्वन्तः प्रगाथाः अदरहः शश्वसु स्रद्धयात्मनाः
वैश्वारम्भेदुत्तात् आरम्भगीषाः । वरुणिन्द्रं व्याचक्षुः

वचस्यो अतधीनां, कद्वन्तस्याकृतं इति । २९।५।१-४.

कन्यादानं आनेयः उदमयः अद्वग्राजपुरोहितः
दधराहस्ताणि निष्कण्ठोः आश्विन्याः अदात् ।
३९।८।६.

कपाटगणेशे (हरकल्याण) प्रत्यक्षितं 'आदिनी
इति' इत्यत्र द्र० । ३२।८।२.

कपाटगुमीय सूक्तं पञ्चदशचं कथा शुभा वषयसः
उनीळाः इति । इदमेव संज्ञातसूक्तं नाम, इन्द्रोऽगस्त्यौ
मस्वत्ये समजानत (तेषा एतेन ऐकमत्यमभूत्),
संतनिगुतं इदमेव संज्ञातसूक्तं, आयुष्यसूक्तं चैवं
आयुष्करत्वात् । द्वादशारे उन्मोमप्रमयेऽहनि मक्ष्वतीये
चारे इदमुपास्य वृक्षम् । २३।१।१३-१६.

करम्भः स्यनीयपुरोडाशेषु द्वितीयं इविः । मन्थं
संयुक्त करम्भः इत्यर्थश्चेत् । ग्रीहिधानानां सत्तयः
मन्थः सन् करम्भः । (पाण्यात किंवा दद्यात् काष्ठयिकेके
भताभ्या लाक्षाचं पीत) ८।५, ८।९।१। तस्य माग्या
'पूषण्वान् करम्भवत्' इति । ८।९।५.

कलिः क्षणानो भवति । ३३।३।४ (वेदावधये
होवा वादणे मूषवे कलि).

कवपस्य ऐलूपरश्च आपकापिका अपौनप्रीय-
सूक्तप्रसंगार्थः । 'अथो ये सरस्वत्या सत्रमावत ।
ते कवपमेद्वय सोमदानयन् दास्याः पुनः त्रितोऽप्यादायः,
कथं नो मण्येऽदीक्षिष्यति, तं वदिष्यन्मोदयदन् अत्रैवं
पिपासा इन्वु. सरस्वत्या उदके मा पादिति । सवदिष्यन्
उद्दृष्टः पिपासया विष एतदधोन्मृषीयमपयत् ॥
देवशा प्रसवे गावृते इति । तेनाप्य भिये पादोवागारं हत् ।
तथाथोऽमृदावत् तं सरस्वती यमन्तं पर्यधान् । संस्मा-
द्वाम्पेतर्हि परितापमिन्वाचस्ये यदेनं सरस्वती - एमन्तं
परितपत । ते वा कथ्योऽमृदावत् भिदुरी हमं देवोः, उपेनं
द्वयामहे इतं तपेति, समुपाह्वयत । ८।१।१-४.

कश्यपगोत्रजन्माश्चरदितं यद् जनमेजयमन्तं ।
३५।१।२.

काण्टवीणाः पत्यो वादयन्ते महामते । ऐआ.
५।५।१३.

काम्येन निवसिद्धिः इति मर्मोपदेशना दिष्टिमः ।

१।२।१६ सायण ।

कारव्या नाम ऋचं कुत्तापसृक्ते चतस्रः । ता पञ्च शस्तव्याः, तासु निनर्द । इन्द्र कारुमन्नुषत् इत्याद्याः । ३०।६।१६-१८.

काल उपसदा अग्निष्टोमे । दिननये सुपूर्वाह्नि एव पराह । ४।६।७

काल दीक्षणीयायाः आमायास्तेन वा हावयेद्वा वीर्यमास्तेन वा तस्मिन्नेव हविषि तस्मिन् पार्हिषि दोषेन (तस्मिन्नेव दिने इत्यर्थः) । एा एका दाशा (एक प्रकारः) । सोमपूर्वमेवाधान इति द्वितीय प्रकारः । १।१।१९.

काल द्वादशाहस्य । वीशिरयोर्मासयोर्दक्षितः । १९।४।१-२ । आपूर्यमाणपक्षेषु यजन्ते । १९।५।८ काल प्रातरनुदाकस्य । महति राज्ये, पुरा वाच प्रपदितो, पुरा यजुर्निवादात्, अम्बुर्गो उवा इति । ७।५।८-१५

किं पुरुष जमेष्वा जमस्य । ६।८।६

किरिश नाम राजा । तस्य पुत्र सुर्नन् । स च सुत्वा भार्गव भर्गव भोगापकम् । ४०।५।१८

कीकसा = पार्श्वे स्थिता मासपञ्च । ३१।१।२ सायण ।

कीर्तिकामस्य महावते आप्यशत्रु, अवोप्याम समिषा इति द्वादशचर्म । ऐआ १।१।२५

कुन्तापसृक्तं निघट्वं पञ्चऽहनि प्रासपाञ्चविंशत्ये वृषाकृषैस्तम् । तत्रतिष्ठत्, “ छ दश वै पशैनाह्ना अहान्ता रवोऽप्यनेदत् (अतिक्रम्यामच्छत्) स प्रजा पतिरिमेभत् परादय रसा लोकान् अत्येभ्यदीति, स परस्ताञ्च दोमि पर्यस्तात्, नारायस्या गायत्र्य, रैव्या निधुम, पारिषिषा जगत्, कारव्या अनुधुम । तत् पुनश्च दत्तु रतमदपात् ” इति । ३०।६।१२ । नारायणी शसति इदं जना सपश्रुन इत्याद्यास्तस्य । ३६ । रैमा शसति, वन्धस्व रेम वन्धस्व इत्याद्या स्तस्य । ७९ । पारिषिती शसति, राशे विधननी नस्य इत्याद्यास्तस्य । १०१ । कारव्या शसति, इन्द्र पादमन्नुषत् इत्याद्यास्तस्य । नारायस्यादपु

कारव्या-तासु न्यूदसो नास्ति । निनर्दस्तु कर्तव्यम् । १६।१८ । दिशा कृष्णी शसति, य समये विदस्य इत्याद्या पञ्च ता अर्धचंश शसति । १९-२२ । जन वत्या शसति, योऽनासृताश्च इत्याद्या षट् अर्धचंश शसति । २३-२४ । इन्द्राया शसति, यादेन्द्रादो दाशराज्ञे इत्याद्या पञ्च, अर्धचंश शसति । दिशा सलप्यादिषु न्यूत्सानिर्दो न सन् । २५-२६

कुम्भ्या = आचारविष्णुरूपः क्रम् । प्रक्षचार्यसि अघोऽशन । कर्म कुम्भ दिवा ना स्याणी इत्यादि । ऐआ. १।२।८।८ सायण

हुष्ठा = कोणा । ऐआ ५।३।८ सायण ।

हुङ्ग = या उत्तरा अमावास्या सा (सा नष्टेऽङ्कसा ऊङ्ग इत्यमरः) । ३२।९।३

कूर्चान् होतका समारोहमिति प्रज्ञा च महाप्रते दर्शनानि । ऐआ ५।४।१६

कृत सपत्ने चरत्, चैव । ३३।३।४.

कृन्तव इन्धन छेद । २३।१।१२

कृष्णाजिनं दीपितस्तकार । उन्मुच्य कृष्णाजि नमयन्धमभ्यवेत्त । १।३।१७-१८.

कौषारस्य = कुषारो कुषारवस्त्रं वा पुत्र भैत्रेयो महर्षि परिवरमन्तज्ञानवान् आसीत् । ४०।५।१८

क्रम । संहितापत्रकसोपासना । ऐआ ३।१६.

क्रय सामस्य प्राच्या दिशि अगिदाभ । ३१।११

होमा = ह्रदवपार्धवर्ती मासपञ्च । ३१।१।२ सायण ।

क्षत्र नाम मानसात्वाद् रूप शीर्षम् । ४०।१।४ सायण ।

क्षत्रिययज्ञ उक्थ्यस्य एव पञ्चदशस्तोम इति क चित् । वस्तुस्तु ज्योतिषाग्ने एवाग्निष्टोम स्यात् । तस्य चतुर्विंशति स्तुतयस्त्राणि मन्त्रिन् । २६।४।२६

क्षत्रिययज्ञे विशेष् । द्रव्यजनमाचन आदित्य प्रत्यन । दोषादिनो पूर्वाह्ण उच्य-अमादित्यमुपतिष्ठेत् ‘ इदं भेद व्याप्तिषा व्यापित्यचम ’ ऋक्, ‘ देव सवितर्देव यजन म देहि ’ इति यजुश्च । ३४।१।१-२.

इष्टापूर्तस्यापरित्यागः नाम होमः पुरस्ताद्दीक्षायाः
चतुर्पदीतमाप्यं आहवनीये 'पुनर्न इन्द्रो मधवा ददातु
ब्रह्म पुनरिष्टं पूर्वेदात् स्वाहा' इति । ३४:३१-२ ।
अथ अन्वह्यायाः समिष्टयजुषामुपरिष्ठात् 'पुनर्नो
अग्निर्जातयेदा ददातु क्षत्रं पुनरिष्टं पूर्वे दात् स्वाहा'
इति । ३४:४ । अथवा 'ब्रह्म प्रपद्ये ब्रह्म मा क्षत्राद् गोपा-
यतु ब्रह्मणे स्वाहा' इति पूर्वहोममन्त्रः, 'क्षत्रं प्रपद्ये मा
ब्रह्मणे गोपायतु क्षत्राय स्वाहा' इत्युत्तरहोममन्त्रः,
३४:४१-७ । आहवनीयोपस्थानं पूर्वहोमादनन्तरं
'नेन्द्रो देवताया एमि न त्रिष्टुभश्छन्दसः' इत्यादिना ।
३४:५१-४ । उत्तरहोमादन्तरं नामोदयताया एमि
न गायत्र्याश्छन्दसः' इत्यादिना । ३४:६१-४ ।
वीक्षितत्वावेदनं, 'वीक्षितश्यामं ब्राह्मणोऽसौ अनुष्य
दुषः' इत्यादिर्वाहागमन्त्र एव । ब्राह्मणप्रवरपेक्षायां
तु पुरोहितस्याप्येव ३४:७१-४ । यजमानमागः
दीक्षणीयादिषु ब्रह्मणे परिहृत्यः, अग्नौ ह्येके जुहुति
'प्रजापतेर्विभ्राजाम लोपस्त्वस्मिन्तया दधामि सह यज-
मानेन स्वाहा' इति । ततश्च न जुर्वात् । ३४:८१-६ ।
फलचमसः । न्यमोपर्यायोपाः फलानि चौदुग्गराणि
आधृत्यानि ह्यक्षानि च अग्निपुण्यात् । क्षत्रियस्य
चोऽयं फलचमसः, न सोमचमसः । ३५:१-५,
३५:६१-३ । फलचमसस्य प्रयोगः । सोमकृपात्
प्राक् न्यमोपायोहान् औदुग्गराधृत्यप्राधकृत्यानि कथेन
संवादनीयानि । सोमाभिप्रेते जाते न्यमोपादि द्रव्यं देधा
विमल्य एतं भागं मत्पदिनाय अकल्यस्य अंतरं भागं
अग्निपुण्यात् । ३५:६४ । सोमचमसोमयनं कृत्वा
फलचमसमुपयेत् । तस्मिन् दे दमेनद्रके फाले स्वाताम् ।
यपरुते तपोरेकं अन्तःपरिधिं प्राक्लेत् आ दधिकः
अपता' इति फला सखाहाकारया । सोमचमसाहव-
नाले यजमानचमसमादेत्, मस्यार्थं सोमचमसोदुग्ग-
फाले फलचमसमुदुग्गीयत् । इत्यामुदुग्ग यथा हेता
सोमचमसं मस्येत् तदा यजमानः सोमचमसं मस्येत् ।
मभान्मध्व 'यद्यपि शिष्टे रस्मिन्ः सुतस्य' इति ब्राह्मणे
पठितः । ३५:७१-४ । आत्मस्पर्शः मध्नोचरं शं न
एषि हरे पीतः प्राण आयुर्वाँवे सोम धारी' इति ।

५१ फलचमसाप्यायनं मन्त्रद्वयेन 'आप्यायस्व समेवु ते'
'सं ते पर्याशि समुयन्तु वाजाः' इति । ७ । आसादनं
प्रक्रमनं सोमचमसवत् । ३५:८ । १ । अथ
नाराशंसस्य फलचमसस्य भक्षणं 'नाराशंसपीतस्य
देव सोम मस्तिविद ऊमैः पितृभिर्गोक्षितस्य भक्षयामि'
इति मन्त्रेण प्रातःसवने । 'नाराशंसपीतस्य
ऊमैः पितृभिर्गोक्षितस्य भक्षयामि' इति मार्घ्यादिने । नरा-
शंसपीतस्य० काव्यैः पितृमिर्० इति वृत्तीयसवने ।
३५:८१ । आत्मस्पर्शः आप्यायनं च पूर्ववत् । मार्घ्यादिने
वृत्तीयसवने च प्रातःसवनयत् सोमचमसाहता च ।
५-६ । स्तोत्रज्ञापेपु विज्ञेयः, प्रातःसवनं वृत्तीय-
सवनं च प्राहृतमेव । मार्घ्यादिने मार्घ्यदिनः पश्मानः
आभिनिदधितवत् । पश्माने रयंतरम् । मरुत्वतीयं
ज्ञारं, प्रतिपत् 'आ स्वा रयं यथोदये' तृचः, अनुवर-
स्तुचः 'इदं वसो सुतमग्वः' । वृहत् पृष्ठ, इन्द्रनिहयः
प्रगाथः ब्राह्मणस्वस्यः प्रगाथः प्रकृतिवत् । धाप्याः प्रकृ-
तिवत्, मरुत्वतीयः प्रगाथः 'प्रथ इन्द्राय वृहते' ऐका-
दिकः । ३६:११-८ । निषिद्धानं द्युतं 'जनिष्टा
उमः सव्ये' इत्येकादशचं गौरीवीतम् । निषेधस्य
ज्ञारं मतिवत् 'स्वामिदि हवामहे', अनुवरः 'अभि-
त्वा शूर', धाप्या 'यद्वावान', सामप्रगाथः 'उमयं
गृणयथ नः' । ३६:१२-५ । निषिद्धानं द्युतं 'तनु द्युहि
यः' इति पञ्चदशं मारदाभं, वृहत् पृष्ठम् । ३६:११-
१-५ । होत्रनाशं द्युत्वाभि प्रकृतिवत् । ३६:४१ ।
अभिपेक्षो यद्वाहः । ३७:१-७ ।

क्षत्रिययज्ञे क्षत्रियः यजमानः इत्यान्यायुमानि
निधाय ब्रह्म आयुषानि स्वीकरोति । ३४:११९-१
क्षत्रिययज्ञे सारं वृहत् पृष्ठम् । ३६:१५-१
क्षत्रिययज्ञे अग्निप्रवर्तनीयासु त्रिदुम् प्रथमा ।
५:१२४-९ ।

क्षत्रियस्य अभिषेकान्वाधितोमयोगोदाहरणं जन-
मेव्यः पारिधितः । ३७:७-१ ।

क्षत्रियस्य यावधानि अपरफः, कवचः द्युयन्व च ।
३४:११२ ।

क्षत्रियस्य साक्षादुक्तस्य सतः मेधत्वम् ।

३३।२।७ ८.

क्षत्रियस्य सोमभक्ष इधिमक्ष अग्निगो वा नेष्ट, किंतु णलचलमभक्ष एव। ३५।३।२ ४.

क्षत्रियस्य सृष्टि प्रजापतिर्वरमसृजत, यज्ञ सृष्ट-
मनु प्रज्ञयते असृज्येताम्। ३४।३।२

क्षत्रियात् ब्राह्मणो भूयात्। ३३।३।८

क्षत्रुविपास्यो सर्वभ्ये इन्द्रियेषु मागो भवति।

ऐसा, २।२१।५.

क्षुद्रसृत्वा मण्डलपय माषदृष्टया उपास्या।
ऐसा १।१।२ ६.

ररमयेक्षते प्रयवे 'गर्भव इत्या मदमरव' इति,
होता। ४।५।३

ररे महावीरस्य सादने अनुयचनीया ऋक् 'सभी
दस्य नहो अदि' इति। ४।२।५.

स्तादिर यूप रगं कामस्य। ६।१।५

गण्डूपदस्य सृष्टि (गाडूळ-गाडवळ)। सोमा-
हरणशक्ते गाय-या सोमपात्रेन नक्ष-छदे हृते यानि
स्नाय नि, ते गण्डूपदा अमवन्। १३।२।२

गताग्रिय प्रजातिकामस्य देविकाहवीणि देवाना
हवीणि च सपुत्रवेन वर्तन्वानि अनु-र-यापुरोडाधोत्तरम्।
१५।४।६, ९.

गर्दमस्य सृष्टे, प्रजापते रेतस प्रदीप्तस्य भस्मन
षकायात्। १३।१०।२

गवय अमेव्य अमश्न। ६।८।२.

गवयस्य सृष्टि गर्दमस्तेन। १३।१०।२

* गवामयन सत्र षट्षधिनद्यात्रधिनद्याष्वम्।
प्रतिदिन च अग्निष्टोम-उत्थ-वोहवी-अतिरात्रात्
संरपानामन्यतमया पुनत सोमयाग एवानुशील। तत्र
प्रथमे दिवसे अतिरात्र, द्वितीये चतुर्विंशस्तोम उत्थ
१७।६ ८। अतिरात्र आतिम। १७।८।३-८। अभि-
मन पटद। १८।१। षडहा षडा १८।१। सवग्निधि
१८।३।२ ४। अभिरात्रादहा, पुत्रयपटदा १८।३।८।
त्रिपुवान्। १८।४-८। त्रिपुवत अवस्तात् परस्ताच्च
दशारद्वयम्। १८।४।४। स्वरसामान प्रयज्य इति पट्।
१८।४ ५। अभिनिव सर्वलोम, विप्रमिद सर्वपुत्रम्।

१८।५।२। महावन १८।८।८।९.

गाथाना प्रतिगर 'एव तथा' इति शौन-
शेपास्याने राजस्ये। ३३।६।२ १३.

गाथा सर्वलोक्तस्य प्रोष्ठद्वार्मप्रतिपादिता ऋक्,
'प्रात प्रातरनृत ते वदग्नि पुरोदवाञ्छुहनि वेदग्नि
होन' इत्यादि। ऐसा २।१८।८ सायण।

गायत्र प्रात सवन अग्निष्टोमे। १६।२।८

गायत्रस्तृतीयस्तनम छदोम-पह। २३।२।२२,
१७, ४।१४, १९. २४।२।१५, २१

गायत्री अनुष्टुभमसृजत। १९।१।६.

गायत्री अष्टाक्षरा प्रात सवनमुदयच्छत्। १३।४।
१-२.

गायत्रीकार शसन नाम पादद्वये अष्टाक्षरे अथ
साय अष्टाक्षरतृतीयपादे प्रणव इति। ऐसा ५।१२।२
सायण।

गायत्री छन्द प्रथमेऽहनि पठेत्। ३०।१।१-२

गायत्री तृचाशीति महाज्ञते निष्कैयत्ये शक्ते
गायत्री तृचाशीति शसति, अथ सूदोहा। ऐसा
१।१९।१। सर्वो इन्द्रो य धोजया इति सूत, तना-
मितम वृचमुदरेत्, पुरोळाया नो अन्वस इति वृच,
इद यतो सुतमन्य इति सूत, तन प्रथम अग्निम च
वृचमुदरेत्, तत्रैव स्वादव सोमा इति ऋचमुदरेत्,
तस्याने 'न ह्यन्य उक्ता' इत्येता श्रयपदधाति, ज्ञानो
नु शसनतु इति ऋक्, पातमावो इति सूत तनान्त्या
सूदरेत्, प्रहता-वृचाणि इति सूत, आ प्र द्रव इति
सूतम्। एव २४० गाव-व वृचाना अशीति।
तत सूदोहा पठनीया। ऐसा ५।१२।२ सायण।

गायत्रीषु उष्णिक्स्वरसंपादन महाज्ञते निष्कैयत्ये
शक्ते औष्णिहस्तृचाशीति। यथा, एता गायत्र्यो मित्रित्वा
पृ-सिद् स्रज्जन्ते। एतस्या गाव या अक्षरचतुष्काणि
पृ-मर्चन्। तेषु एकेक अक्षरचतुष्प पूर्वाणु पदम्
गायत्रीषु प्रत्येकमन्त योजनीय, एत सर्वेऽपि गायत्री
सक्त्येऽनु उष्णिक्स्व संयजते। ऐसा ५।१२।२ सायण।

गायत्रीषु निविद दधाति। २१।५।१, २२।१।२४,
३।५, ८।१३.

गायत्रीसोमाह्रणादिमाहृत्यज्ञानान् दानपात्रम् ।
१३।४।६.

गायत्र्यः द्वितीयस्य ऋहस्य माष्यंदिन वहन्ति ।
२२।७।१३; ८।६.

गायत्र्यौ वृत्तीयसंस्थने वैश्वदेवस्य प्रतिषदः वृत्तस्य
उत्तरे द्वे ऋचौ, अनुचरश्च सर्वः गायतः । १३।४।३.

गायत्र्यौ माष्यंदिने गङ्गवतीपरस्य प्रतिषदः उत्तरे
द्वे ऋचौ, अनुचरश्च सर्वः गायतः । १३।४।२.

गार्हपत्याहवनीयौ यदि मिगः संसृज्येयातां तदा
प्रापक्षितं, अग्नये वीतयेऽष्टाफणलं निर्धयेत् । 'अग्न आ
याहि वीतये, यो अग्निं देववीतये' इति वाच्यानुवाक्ये ।
आहुतिं वा आहवनीये जुहुयात् अग्नये वीतये स्वाहा
इति । ३२।५।२.

गार्हपत्ये उपशान्ते, आहवनीये च सति सर्वमाह-
वनीयं भरतस्त्विहं पारे समोभ्य गार्हपत्यायतने निषाय
अथ प्राञ्चमाहवनीयमुद्धरेत् । ३२।४।८.

ग्रीष्मं आश्विनं तत्र प्रावक्षित च 'आश्विनं
शिविषं' इत्यत्र ४० । १५।२।२-२०.

शुक्लं प्रतिष्ठं धूपतामसम् । ५।२।२८ सायणः ।
शुक्लसमः सण्डलधिः प्राञ्चद्वया उपास्यः । ऐआ
२।१।२-६; १०।१-५.

गृहपतेः भार्यायाः यो व्रतप्रदः, तस्य सर्वौ पादौ
ओद्धार्षं च पशुभागः । गृहपतेर्यो व्रतप्रदः, तस्य तु दक्षिणौ
पादौ ओद्धार्षं च पशुभागः । ३२।१।२.

गृहपतेः सर्वं च अनुकं च (पृथ्वसश्च वास्तस्य
वाल्वा वा) पशुभागः । ३२।१।२.

गोः यमलजने प्रावक्षित 'यमलजने' इति
शब्दे ४० । ३२।८।८.

गोः सृष्टिः । देवताः ईश्वरमुवन् 'आयतनं नः
प्रजानीहि यस्मिन् प्रतिष्ठिता अन्नदामेति । ताम्यो
गामानयत् । ता अनुवन् न वै नोऽय अलं' इति ।
ऐआ २।२.२.

गौः देवता पशुमेऽहनि पठहे । २२।२।१-५.

गौः मेध्यः । ६।८।२.

गौरमृगः नाम पशुः यस्य मृग्ये अपि लोमये । वा

अमेध्यः अमस्यः । ६।८।६। स च प्रजापतेः स्तवः प्रदी-
तस्य भरतः सकाशात् अजायत । १३।१०।२.

गौरिवीतं योजयि साम विद्वते 'अग्निं प्र गोपति
मिरा' इत्यस्यां ऋचि उत्पन्नम् । १६।२।२, ४.

ग्रहग्रहणं द्विदेवतानां एवेनैव पालेण । यागस्तु
पात्रत्रयेण । १।३।१.

ग्रहाः प्रातःसवने नव गृह्यन्ते आग्निष्टोमे 'नव
प्रातर्ग्रहा गृह्यन्ते' वाराग्रहाः । ११।१।१.

ग्रहार्णां द्विदेवतानां प्रतिपक्षे होतुर्मन्त्रास्त एव,
पेरर्घ्यः प्रयच्छति 'मपि वसुः पुरोवसुः' इत्यादयः ।
१।२।२.

ग्रहोक्तं पवमानोक्तं चेति द्वेष्टा उक्तम् । यत्
पवमानस्तोत्रार्थं, तत् पवमानोक्तम् । प्रातःसवने प्रथमं
होतुराग्न्यं, माष्यदिने मन्त्रवतीयं होतुः पृष्ठं, वृत्तीयसवने
वैश्वदेवं होतुः वास इति पवमानोक्त्यानि । माष्यदिने
होतृकाणां चत्वारि वाक्ताणि ग्रहोक्त्यानि । ३६।१।४.

प्रावस्तुत् अग्निष्टोमे माष्यंदिने प्रावस्तोन्नम्याह ।
तत्र अर्घ्यस्य कादवेवस्य ऋचेः । ३६।१।२-३ । तत्र
उष्णीवेण प्रावस्तुतः 'नेत्रवेधनं' ४-७। प्रावस्तोति त्रिचः
यत वा प्रवर्धियत् वा, अपारमितिः इति सुखः पक्षः
। २६।२।१-२। खणनं च अक्षरघाः, चतुरक्षरघाः,
प-ञ्चः, अर्धचर्चः, 'उ-ञ्चः' इति पक्षाः । तत्र अर्धचर्चः
इति सिद्धान्तः । ६-७। गायत्रीभिश्च जगतीभिश्च
। ८-९। त्रैपयो नास्ति । १०.

प्रावस्तुतः स्पर्शवा मणिकाः तिस्रश्च क्रीकवाः
पशुभागः ३२।१।२.

प्रावस्तोत्रीयं 'अग्निं वा देव सविनः' इयं ऋक् सिः,
मुञ्जो मनः इति ऋक्, आ द च इन्द्र इति ऋक्, मा
चिदन्वत् इति ऋक्, प्रैते वदन्तु (१-१३), आव
उञ्जस् ऊर्जा (१-८) प्र वो प्रावाणः (१-४) ।
ततः वादधमिषुतः योमो भवति, यायद् वा प्रहा गृहीता
भवन्ति, तावत् स्वादिष्टया मादिष्टया इत्यादिपावगानी-
भिरमिष्ट्यात् । कुत 'अग्नेरे अग्नि' इति परिधानीया ।
के चित् 'प्रैते वदन्ति' इति चतुर्दशर्चं अर्घ्यदसूतमेव

प्रायस्तोत्रीयं, 'प्र वो ब्राह्मणः' इति चतुर्ध्वमेवान्ये,
गणगारिमेते तु 'आध्यायस्य समेतु ते' इत्यादि अन्य-
देव प्रायस्तोत्रम् । प्रयोगः ।

ग्रीवाः महाभते पशुपकारत्वेन कल्पितस्य निष्केवल्य-
शस्त्रस्य । 'ग्रीवा यत्वेदमारजः' इति तुचः शस्त्रान्त-
रीयः पञ्चमे शीतकेन पठितः, सन्तो सुदोहा । ग्रीवा
अर्धर्चशः शंखनीयाः । ऐमा ११७।२-३, ५।७।
१-५, १४,

धर्मतन्त्रः नाम 'प्रथमस्य यस्य सप्रथमस्य नाम' इति
तुचः । ४।५।१-२.

धर्मसंमरणविधिः । ४।१।१-२ । प्रथम्यानुष्ठाने
अनुष्ठापनमन्त्रः । 'महान् प्रथम्येन प्रचरिष्यामः'
इति । प्रथममन्त्रः होताभिष्टुहि इति । ३.

धर्मस्य स्विष्टकृत्वास्ति तत्प्राप्तुवद्कारेण सिद्धिः ।
४।५।६.

धृतयानस्य द्वितीयस्य याग्या वैध्वनी 'उह निष्णो
विक्रमस्' इति । अग्निष्टोमे माध्यन्दिने वैश्वदेवोत्तरं
धृतयागो द्वौ, मध्ये सौम्यशस्त्रं भवति । ११।८।१.

धृतयागस्य प्रथमस्य यत्वा आग्नेयी 'धृताह्वनो
धृतवृष्टौ अग्निः' इति । ११।८।१.

धृते चतः प्रतिष्ठाकामस्य दीक्षाधीयामा । १।१।
८-११.

चतुर्थैस्तर्प्यं, 'एतदेव मनुष्येषु सर्वं निहितं यश्चतुः'
१।१६।१०-११.

चतुर्थमहः आनुष्ठमं पृष्ठये बह्वे । २।१।५.

चतुर्थैऽहनि न्यूह्रसः निष्केवल्ये शस्त्रे 'बृह धुत
' इन्द्रः करिन्' इति शस्त्रे, माध्यन्दिनीयत्वात् प्रथमे
पादे (२।१।३।२) पृष्ठये बह्वे । २।१।५।१.

चतुर्थैऽहनि न्यूह्रसः प्रातःपुनर्वसु प्रथमे पादे,
आर्यशस्त्रे उत्तमायने पृष्ठये पादे, माध्यन्दिने प्रथमे
पादे पृष्ठये बह्वे । २।१।२।१०-१२.

चतुर्थैऽहनि पृष्ठपदस्य 'न ते मिष्टे अग्नि मृष्य'
इति चतस्रः, 'प्र वो भवे' इति तिस्रः इति सप्त
विराजः अन्वृत्तयाः अहीनमूलेषु आवापिकाः 'यवा-
न् इन्द्र' इत्याद्याः सप्त वैमदीर्घा आवापिकाः ।

२।१।१९.

चतुर्थैऽहनि पृष्ठये बह्वे वाग् देवता, एकविंशः
स्तोमः, वैराजं साम, अनुष्टुप् छन्दः, आर्यशस्त्रं,
प्रउगं, मरुत्ततीयं, निष्केवल्यं । २।१।५।१-४ । वैश्वदेवं
आगमिमास्तम् । २।१।५।१-१७.

चतुर्विंशस्तोमस्य विष्टुतिः । १७।६।१ सायणः ।

चतुर्विंशं नाम गवामयनस्य द्वितीयमहः आग्नेयी-
यम् । उक्थ्यो वा अग्निष्टोमो वा १७।६।८ । चतुर्विंशः
स्तोमः । १७।६।१ । उक्थ्यस्य पञ्चदश स्तोत्राणि, पञ्चदश
शस्त्राणि, श्वोपियाः प्रीणि शतानि पष्टिश्च । अग्निष्टोमः
त्वादित्याहुः, अष्टचत्वारिंशः त्रयः पवनानाः चतुर्विं-
शानि श्वराणि स्तोत्राणि । उक्थ्य एव स्यात् । बृह-
द्रथंतरे सामनी विस्त्येन । निष्केवल्यशस्त्रे 'तदिदास
भुक्नेषु' इति बृहदिवं सूक्तं शंशतम्यम् ।

चतुर्विंशे अहीनपरिधानीयामिः परिदधुः । तत्र
मैत्रावरुणः ऐकाहिकामिरेव सवनद्वये (१-२) परि-
दध्यात्, ब्राह्मणाच्छंसी प्रातःसवने अहीनगताभिः
माध्यन्दिने च ऐकाहिकामिः परिदध्यात्, अष्टावाकः
अहीनमताभिरेव परिदध्यात् । २।१।७।७-९.

चतुर्विंशे अहीनवृत्तानि माध्यन्दिने होत्रकाणाम् ।
२।१।२।८.

चतुर्विंशैऽहनि महाभते च प्रातःसवने मैत्रावरुणस्य
शस्त्रं 'ता नः शक्तं कार्ष्णिक्स्य', ब्राह्मणाच्छंशिनः
सुसुप्तकलुमुत्तये, अष्टावाकस्य 'आ मु ते शिश्रत
भ्रियम्' । ऐमा. ५।१।५ सायणः ।

चतुष्टोमपदस्य निर्वचनं, यवो वद्वा आहित्या
विधेदेवाः इति चतुष्टया देवाः चतुर्विंशे स्तोमे त्रिह्र-
जदगस्तद्वैरुविधेः अस्तुवन् तस्माच्चतुस्तोमः, स
एव चतुष्टोमः । १।५।५।२.

चतुर्होतृमन्त्रः अविवाये दधमेऽहनि. तेषां
चितिः सुगाभीऽऽज्, चित्तमाग्यमाभीऽऽज्' इत्या-
दीनि दधमदानि. तच्छेषमपदतिश्च 'अविवाक्यं
दधमं' इत्यत्र द्र० । २।५।६।१-१२. २।५।३-६.

पत्वारः पुरुषा इति साध्यः कथिः 'शरीरपुरुषः,
छन्दःपुरुषः, वेदपुरुषः' महापुरुषः इति । ऐजा. १।९.

चन्द्रमसो वै वृष्टिर्जायते । ४०।५।१५.

चन्द्रमा आदित्याजायते । ४०।५।१४.

चन्द्रमा वै अमाशास्यामनुप्रविशति सोऽन्तर्धीयते ।
४०।५।८.

चमसः औदुम्बरः । तत्र दधि, मधु, सर्पिः,
आतपवर्ष्या आपः, शष्पाणि, तोक्मानि, मुण, दूर्वाः,
हृष्यश्चो हृष्याणि प्रक्षेप्याणि यथाङ्गराजामिषेयसभाषेपु ।
३७।१।३.

चमसः औदुम्बरः । तत्र वानरवत्यानि कयानि,
औषधानि तोक्मानि, दधि, मधु, सर्पिः, आतपवर्ष्या
आमः, इति प्रक्षेप्याणि ऐन्द्रमहाभिषेकसभाषेपु ।
३९।१।१.

चमसः होमार्थं मन्त्रार्थं च सोमस्य पात्र दीर्घ-
चरत्तल समुदिकम् । ३५।६।४ सायणः ।

चयनानुष्ठाननिषेधः पितृनाचात्पत्तरवागे निष्केव-
स्योपासकस्य । ऐआ. ३।१०।१-६.

चराति चरतो भगः (प्रापवर्ध) । ३३।३।२.
चरः घृते प्रतिष्ठाकामस्य अग्निष्टोमे दीक्षणीयायाम् ।
१।१।८-११.

चरेव । 'नानाभ्रान्ताय औरीस्त इति रोहित
शुभ्रम् । पापो नृपद् (पश्ये वर्तमानः जलसः) चरः
(अपि) जनः, इन्द्र इत् चरतः सखा ॥ चरेव ।
३३।३।१. 'पुष्यव्यभारतो जद्वे, भूष्णुरात्मा पले-
प्रहिः । होरे (होरेते) ऽस्य सर्वे पाप्मानः भ्रमेण प्रपये
हृतः ॥ चरेव । २. 'आस्ते भग आतीनस्य ऊर्ध्व-
स्तिष्ठति लिष्टवः । रोते निपद्यमानस्य चराति चरतो
भगः ॥ चरेव । ३. 'कलिः शयानो भवति सवि-
हानस्तु दापरः । उचिप्रस्तेता भवति कूर्तं संपचते
चरन् ॥ चरेव । ५.

चर्मवेधनं राजपुत्रेण महाजते । ऐआ. ५।५।१३.

चातुर्मास्याना राजक्षयोत्पन्नानामपि पृथक् प्रयोगो
भवति । ऐआ ५।५।१ सायणः.

चातुर्मास्येषु अग्निकल्पनम् । १४।१।६.

चित् एव जात्मा तत्र । ऐआ. २।२५.

चित्पानेः उपस्थानम् । शिरसः, प्रदक्षिणयामि

निष्कस्य अग्नेः यूप पुरस्तात् प्राद्मुखस्तिष्ठन् अग्नेः
शिर उपतिष्ठते 'नमस्ते माकन्नाय यत्ते शिरः इति । ऐ
आ ५।२।२। तेनैव यथेत प्रत्येन्य दक्षिणमुदमुखः पक्षं
नमस्ते राघतराय यस्ते दक्षिणः पक्षः' इति । ५।२।३।
अपरेणाग्निपुच्छमुपकस्य प्राद्मुख उत्तर (पक्ष)
'नमस्ते गृह्णे यस्ते उत्तरः पक्षः, इति । ५।२।४।
पश्चात् प्राद् पुच्छ 'नमस्ते भद्राय यस्ते पुच्छ योते प्रतिष्ठाः
इति । ५।२।५ दक्षिणतः पुच्छस्य आत्मान 'नमस्ते
राजनाय यस्त आत्मा' इति । ५।२।६। इव महाजते
माध्यदिने, होता ।

चित्पानेः उपस्थानानन्तर होतुः सदाप्रवेष्टः महाजते
माध्यदिने । ऐआ. ५।३।१.

छन्दः पष्ठये पठहे प्रथमेऽहनि गायत्री २०।१।-
१-२, द्वितीये लिष्टुर् २०।३।१-३, तृतीये जगती
२१।१।१-३, चतुर्थे अनुष्टुप् २१।४।१-२, पञ्चमे
पङ्क्तिः २२।१।१, षष्ठे अतिच्छन्दाः २२।७।१.

छन्दःपुरुषः वर्षसमाम्नायः । तस्य रसः अकारः,
अग्निमिले इत्यकारादित्यात् । ऐआ. ३।९।२, ४.

छन्दांसि गायत्री उष्णिक् अनुष्टुप् वृहती पङ्क्तिः
लिष्टुर् जगती इति सप्त पूर्वाणि, विराट् द्विपदा अति-
च्छन्दा अन्यथ किंचित् इति चत्वारि उत्तराणि । ऐ-
आ ५।४।९ सायणः ।

छन्दांसि पृष्ठये पठहे गृह्णस्तोत्रशमाधाराणि क्रमेण
गायत्री त्रिष्टुप् जगती अनुष्टुप् पङ्क्तिः अतिच्छन्दाः
इति । १९।६।६ वाक्ये ।

छन्दोमेष्टयः वायु शततन्तुं संस्तूय होता प्रयच्छेति
महाजते । ऐआ ५।४।१-७.

छन्दोमप्रथमेऽहनि आग्न्यं शब्दं २३।१।१-१० ।
प्रथम ११, १ मन्त्रतीर्थं १२-१९। निष्केरत्यं
२०-२९, २३।२।१-५। वैधवेयं २३।२।६-१२।
आग्निमाहन् १३-१६। छन्दोमद्वितीयेऽहनि आग्न्यं
श्लेषं २३।३।६-७। प्रथमं ८-९। मन्त्रतीर्थं
१०-२०। निष्केरत्यं २१-२४, २३।८।१-७। वैध-
देव ८-१४। आग्निमाहन् १५-१९। छन्दोमतृतीयेऽ
हनि आग्न्यं श्लेषं २४।१।३-८ प्रथमं श्लेषं ९-१०

मस्त्यतीयं ११-१८। निष्केवत्यं २१-२२, २४।२-१-६। वैश्वदेवं ९-१५। आग्निमासं १६-२१.

छन्दोमाः क्षयः द्वादशाहे अष्टमनवमैकदाशेषु यद्दः। प्रथमः चतुर्विंशः, द्वितीयः 'चतुश्चत्वारिंशः', तृतीयः अष्टाचत्वारिंशः । छन्दोभिः गांधर्वीत्रिष्टुप्त्रयतीभिः स्वाक्षरसंख्याद्वारेण मीकते परिचित्यन्ते इति छन्दोमशब्दस्य व्युत्पत्तिः । २१।१।८, २४।१-२.

छन्दोविशेषः प्रातरनुवाके अभिरंसे । आग्निवादि उपस्थानि आधिनानि च उत्तरत छन्दोसि, देवतास्तिष्ठः, छन्दोसि सताछन्दसां कमश्वाच गायत्री अनुष्टुप्त्रिष्टुप्बृहती ऽणिक् जगती यद्विहितः इति । ७।७।१२-१७ । अत्र व्युत्पत्तेऽपि बृहतीसंभवक्यात् अशङ्क्यम् । ७।८।५.

जगती अतिच्छन्दसमस्तत । २१।६।५.

जगती छन्दः पृष्ठमे पठे तृतीयेऽहनि । २१।१।१-२.

जगती मूलतः चतुरक्षरा, सोमाहरणप्रसङ्गेन एकाक्षरा अभूत् । सा पुनः गायत्र्याः त्रिष्टुप्त्रयायाः संमेलनेन द्वादशाक्षरा संभवा । सा द्वादशाक्षरा जगती तृतीयं खननमुदयच्छत् । ११।४।३.

जगतीषु निविदं दधाति । २१।१।१८; २।४; १।१७; ४।४. २४।१।१८; २।७.

जगतीसहस्रं महाप्ते निष्केवत्ये शस्त्रे शस्त्रव्यं ह्येके । ऐमा. २।१७।३.

जगत्प्रातः सवनः द्वितीयः स्वहः व्यूढस्य पृष्ठमपठस्य । २१।४।५.

जगत्प्रासहाः । जगत्यः बहुला यावु, ताः तृतीय-सवनगताः प्रस्थितमास्याः । २८।४।२५.

जगत्यो वै छन्दोमन्त्रदस्य मन्थंदिनं वहन्ति व्यूढस्यात् । २१।१।१८; २।१७; ४।३. २४।१।१८.

जग्धे आत्तिज्यं तत्र प्राग्विचं च 'आत्तिज्यं निविधं' इत्यत्र ब्र. । २५।२।१-२०.

जनयद्वा नाम मन्त्राः कुन्त्यापश्वत्सेषु षट् 'योऽनास्तासः' इत्यादयः, ते अर्धचंद्राः ईस्तन्वाः । ३०।६।२३-२४.

जननाशौचं दत्ताहम् । यदा वै षण्मूर्तिर्दशो भवति अथ स मेघो भवति । ३३।२।३.

जन्मत्रयं जीवस्य । पुरुषशरीरात् रेतोह्रपेग खीशरंते प्रवेद्यः प्रथमं जन्म, मातुः ताकाशात् द्वितीयं, मृत्या पुनर्जन्म तृतीयम् । ऐमा. २।१४.

जन्यानि सप्तत्वाः, प्रतिजन्यानि द्विपन्तो ब्राह्म्याः' ४०।३।३, ११.

जपः पुरोहितस्य । यदा राजा पुरोहितं दृगांते, यदा 'अग्निर्वाय पुरोहितः पुथिवी पुरोधाता, वायुर्वाय पुरोहितः जन्तरिक्षं पुरोधाता, आदित्यो याव पुरोहितः सौः पुरोधाता' इति । ४०।४।१.

जपः होतुः पथो अभिगुपाठानन्तरं 'धमितारो यदत्र सुकृतं कृणवथास्मात्तु तत्, यदुत्सुकृतं अग्नय वत्' इति । ६।७।१२-१३.

जपः होतुः महाप्ते प्रस्तोषा प्रथमप्रतिगारस्य काले कथित्वं सति, 'सुरणोऽधि.' इति, उपसवीर्याणि च जपति, 'सं प्राचो वाचा' इत्यादि च जपति, आहूय 'याक्' इति च जपति । ऐमा. ५।५।४-९.

जपः होतुः, पथाद्विजपः महाप्ते मेस्त्रं चाकथयति जपति, पुनश्चाकथयति । ऐमा. ५।४।८-१०.

जागतं वै तृतीयसवनम् । २८।४।२५; ७।१, ५. जातयेदसः आवतनं तृतीयसवनं आग्निमासवशे । १०।७।१०.

जातयेदस्य सत्तं आग्निमासवशे । अग्निष्टोमे अनुस्मोचं, प्रत्यक्षी नव्यशी जागतमन्त्रा त्रिष्टुप् । १३।२।१-२ । छन्दोमप्रथमेऽहनि, 'वृत्तं नो विश्व-वेदत्' गायत्रे अनिषत्तम् । २३।२।११ । छन्दोम-द्वितीयेऽहनि 'गन्धे मृळ महीं अशि' गायत्रम् । २३।४।१८ । छन्दोमतृतीयेऽहनि 'प्राग्ये वाचमीरय' गायत्रम् । २४।२।१९-२१ । पृष्ठमे पठे प्रथमेऽहनि 'प्रतन्वशी नव्यशीम्' । २०।२।१४ । द्वितीयेऽहनि 'यंन यधंत ज्ञाव' जागतम् । २०।४।११ । तृतीयेऽहनि 'त्वग्ने प्रथमो अद्गिराः' जागतं तिस्र त्रिष्टुभः । २१।२।१७ । चतुर्थेऽहनि 'अग्निं नरो दीधितिभिः' विराजद्विष्टुमथ । २१।५।१६-१७.

पञ्चमेऽहनि 'अग्निहोता गृहपति' अतिच्छन्दा तृच ।
२२।३।१४ । षष्ठेऽहनि 'स प्रत्यथा सहसा जायमान' ।
त्रैष्टुभ दक्षम् । २०।८।८-१०.

जातयेदस्या कक् आभिमाश्वशस्त्रे एव, 'जात
येदस्य सुनवाम' इति छन्दोमप्रथमे । २३।२।१५ ।
छन्दोमद्वितीये । २३।४।१७ । छन्दोमतृतीये ।
२४।२।१८ । पृष्ठये षष्ठे प्रथमेऽहनि । २०।१।१२-
१३ । द्वितीये २०।४।१० तृतीये २२।२।१६ ।
चतुर्थे २२।५।१५ पञ्चमे २२।३।१३ । षष्ठे २२।
१०।७.

जाया । 'तज्जाया जाया भवति यदस्या
जायते पुन' । ३३।१।१० । सखा ह जाया ।
३३।१।८ । पतिर्जाया प्रविशति गर्भो भूत्वा । ९ । आभू
तिरेषा भूति बीजमेतानिधीयते १० । देवाभेतामृषयश्च
तेज सममरन् महत् । ११.

जाया बह्व्य । तस्मादकस्य बह्व्यो जाया भवन्ति
नरस्यै बह्व सह पतय । १२।१२।१

जीवति मृतघ्नप्रक्षणे प्रायश्चित्त (त्यक्षिष्ये) ।
'अग्नये सुरभिमते अष्टाक्रमाक्ष निषेपत्' । 'अग्निहोता
न्यर्वावत्, साध्वीनकदेवभीति' इतिवाज्वा५नुवाक्ये ।
आहुतिं वा आहवनीये स्रुत्वात् 'अग्नये सुरभिमते स्वाहा'
इति । ३२।८।७

जीवरूपेण प्रसन्न शरीरे प्रवेष्ट । 'स एतमेव
समान (वस्तरम्) विदार्य एतन्ना द्वाया प्रापयत् ।
ऐमा २।२३।७-८.

जीवस्य जन्मत्रयम् । 'जन्मत्रय जीवस्य' इत्यत्र
द्र० । ऐमा २।२४

जीवो ब्रह्मैव नापर । तच्च चिदेव । 'प्रज्ञान प्रज्ञा'
ऐमा. २।२५।६०.

ज्योतिष्टोम चतु सस्य अग्निष्टोम, उक्थ्य,
बोद्धवी, अतिरात्रयेति । स च सार्येन अध्याश्वोड-
शकेन अग्निहित (ऐतरेयब्राह्मणे) । प्रत्येनाश्वतथ
सस्या आभित्येव गवामयन प्रवर्तते । १०।७।१ सायग ।
ज्योतिष्टोमे यामदेव्यश्वानि तृतीयस्याग्राणि प्रति
पादान्ते '५, ६, ७' इति अश्वरोषणव कर्तव्य ।
६

१५।२।११ १०

तनुमती इष्टि 'सूतकाश्रमक्षणे प्रायश्चित्त'
इत्यत्र द्र० ३२।८।६

तस्मादेकस्य बह्व्यो जाया भवन्ति, नैकस्यै बह्व
सह पतय । (पुरस्परैकमत्येन ॥ वतमाना ॥ दृश्यन्त
इति सायग) १२।१२।१.

सत्य य आमानमावित्तरा वेद । ऐमा. २।१४।१.

तस्य (प्राणरूपस्य ईश्वरस्य) वाक् तन्ति (दावण)
नामानि दामानि । ऐमा २।६।१

तानूनपत्रम् । ते देवा अभिभु अस्माक विप्रमाण-
मनु इदमसुरा आ भविष्यन्ति इति (क्षामच्या आप
सातीक्ष यादवीयुक्ते अगुराचे 'पावते') ते व्युत्क्रम्य
(एकान्तामर्थ्यं पृथक् पृथक् सभा घेऊन) असन्नयन्त ।
अग्निर्वसुमित्रवक्रामत्, इन्द्रा रुद्रै, वरुण आदित्यै,
वृद्धपतिर्विधेदेवै । तेऽनुयन् हन्त या वै न हमा
विक्रमास्तान् वा वरुणस्य राहो यद्रे सनिदधामहे ।
ताभिरेव न स न सगच्छाते, यो न एतदतिनामात्
(जो कोणी एकीचा निषम मोडील त्याची भिवतान्
त्याना परत भिळणार नाही) य आल्लोभमिपात्
(लोभाने न्यासी कवन उपद्रु पाहील) तपति । ते
यद् वरुणस्य राहो यद्रे तान् सन्पदधत्, तत् तानून-
पत्रमभयत् । तत् तातूनस्य स तूनस्यत्तम् । तत्तर्भ
स्वस्य ह आतिष्याया प्रोवात् सुनि चमसे वा जाज्य
समयति चतुरस्रस्य वज्रापत् वा, 'आयतये त्या
यह्नाम' इत्येते प्रतिमन्त्रम् । 'अनापृष्टमसि०' इति
यजमानसहस्रदा फलित्वा तानूत्तं समवभृशन्ति
(आन्वाला स्वर्ध करून सैमीची शयन ध्यावी)
इति । ४।७।४-८.

तानूनपत्रं पुर्वद्वि परपर श्रोत्रो न कर्तव्य ।
४।७।७.

तादर्थ्यं सूक्त 'त्यम्पु वाविन देवता' इति, छन्दो-
धेयु लिपु, शुद्धे वक्त्रे च पश्यन्ति अद्गु, निधेवस्य
सस्ते भवति । २०।१।१६-१७, २०।३।१४ इ.

तिथिस्वरूप, या पारि अस्तमिषात् अम्युदिषात्
वा इति, सा तिथि (यावार्हा) । ३२।१।४.

तीर्थं उदकरचात्वालयोर्मध्यदेशः । ऐआ ५।३।३
साययः।

तीर्थे मार्जयित्वा । पत्नीशालायाः प्रसूय्य तीर्थे मार्ज-
यित्वा, आग्नीध्रं संप्रपद्य, समन्वारमध्यमित्युक्त्वा 'उप-
सृजं धरुणं' इति आग्नीध्रीये, जुहुयात् । द्वादशाहस्य
दशमेऽहनि मानवग्रहे । सदसः प्रसूय्य, तीर्थे मार्जयित्वा
पत्नीशालां संप्रपद्य, समन्वारमध्यमित्युक्त्वा 'इह रमेह
रमध्यं' इति शालानुर्वाये जुहुयात् । २४।३।६-१६.

तूष्णींशंसः प्रथमे आवयशस्त्रे । भूरग्निस्र्वोतिस्त्र्यो-
त्रिमोऽऽहम्, इन्द्रो ज्योतिर्भुवोज्योतिरिन्द्रोऽऽहम्, स्र्वो
ज्योतिर्भुवोतिः स्वः स्र्वोऽऽहम् । इति पदपदः तूष्णींशंसः ।
१।७।४; ८।१ । आहोवोर्त्तरं स्याद्यु तिर इव (अस्पष्टं)
पदपदः । १०।७।१-४; १०।९।१ । तिपदः पदपदो
वा इति माहवाक्यनः (५।९।११) । तूष्णींशंसं शस्त्वा
उच्चैः पुरोश्च (निविदं) शंसति १०।७।५-६.

तूष्णींशंसे शस्ते केन चिन्विन्द्रायां कृत्यायां शप्ते
वा दत्ते 'एष एतैतानातिमार्तिरिष्यति प्रातर्वाय वयमयेवं
शस्ते तूष्णींशंसे संस्थापमानस्तं यथा यद्यामितं कर्मणाऽ
नुसमिदादिवमेवैनमनु समिमः' इति मन्त्रं जपेत् ।
१।७।६.

तूष्णींशंसे शस्ते केन चिन्विन्द्रा न कर्तव्या व्यापो
या न देयः (शंसनं कर्त्तव्यं) । १।७।६.

तृतीयसप्तमं ऐन्द्रार्भकम् । २८।४।६.

॥ जागतम् । २८।४।१५; ७।१.

॥ जातयेदस आवर्त्तनं आग्निमाश्वे शस्ते
१०।७।१०.

॥ द्वादशाक्षरा जगती उदक्कृत् । १३।४।३.

॥ नापशंसं वै तृतीयसप्तमम् । २८।८।१.

॥ वैषदेवम् । २७।१।६-११; २८।७।१.

॥ सङ्गाराशंसम् । ८।६।३.

• तृतीयसप्तमः रम्ये आग्निप्रग्रहः । १३।५।१-३.

तृतीयसप्तमे अग्निष्टोमे अधिने च मैत्रावरुणस्य
परिधानीयाः 'इयमिन्द्र वरुणं', माहवाक्य-अधिनिः 'वृहस्प-
तिर्नः परिपातु', अन्वावाक्यस्य 'उमा निर्ययुः' ।
२७।५।५। साययः ।

तृतीयसप्तमे अग्निष्टोमे होत्रकाणां शस्त्राणि न सन्ति

अविराये तु सन्ति । २०।५।१.

॥ सवनीयपशोः अपयित्वा अट्गर्होमः ।
७।३।८-९.

॥ अन्वावाकः अन्ततः शित्वेषु, अनाराशंसः
शंसति. (नाराशंसं च बन्धुरहिताः ऋतुर्जनित्री इत्यादयः
ऋषयः) । २८।८।१-३.

तृतीयसप्तमे आरम्भणीयानि सूक्तानि ऐन्द्राणि
जागतानि शस्यन्ते उपप्ये । २८।७।१.

तृतीयसप्तमे उर्जयिमानसृजं मैत्रावरुणस्य इष्टो-
पयात शवसो नयात' इति सूक्तगता आदिमा नव ऋचः ।
समैवेति के चित्. तत्त । २८।१।६-१२; ४।१.

तृतीयसप्तमे प्रतिगरः । 'शंसामोदेवोम्' इति
अध्वर्युः प्रतिपथाति पञ्चाक्षरेण । ११।१।४.

तृतीयसप्तमे प्रश्रियतवाक्यः होतुः 'इन्द्रक्रमुमिर्वा-
जवद्भिः', मैत्रावरुणस्य 'इन्द्रावरुणा सुतपाः', माहवाक्य-
विनः इन्द्रश्च सोमं विपत्तं', वोढुः 'आ वो वदतु सप्तयः,
नेष्टुः 'अमेव नः सुहवा', मन्वावाक्यस्य 'इन्द्राविष्णू
विपत्तं', आग्नीध्रस्य 'इमं स्तोममर्हते' । २८।४।६-१२.

तृतीयसप्तमे बलिष्ठतमया वाचः शंसेत् । १४।६।५.

॥ भरुवतीयसृक्तस्य आरम्भणीयं सूक्तं
'वैश्वानराय ध्रुवाजते' इति वैश्वानरीयम् । १२।३-
४-५.

तृतीयसप्तमे मद्यान्ते आग्निमासवं शस्वन् । ऐआ.
१।२२।१-२४, वैषदेवम् । १।२२।१-१०,
५।१३।१४.

तृतीयसप्तमे मैत्रावरुणः ऐन्द्रावरुणं 'इन्द्रावरुणा
भुवं' इति सूक्तं शंसति । तस्य स्तोत्रियः आग्नेयः
'एहध्रुव' इति, अनुस्यः आग्नेयः 'आग्निरगतामि'
इति । माहवाक्य-अधि ऐन्द्रावाहस्यं '॥ मोहिष्टाय'
इति शंसति । तस्य स्तोत्रियपानुस्यो ऐन्द्रो 'वयमुत्वा'
'यो न ददं' इति । अन्वावाकः ऐन्द्रावैष्णवं शंसति
'ऋतुर्जनित्री' इति, तस्य स्तोत्रियपानुस्यो ऐन्द्रो
'अघाहीन्द्र मित्रेयः', 'इयं त इन्द्र मित्रेणः' ।
२८।६।१-१०.

तृतीयसवने वैश्वदेवशस्त्रस्य प्रतिपदस्तुचस्य उचरे द्वे ऋचौ गायत्री अनुक्तरश्च गायतः । १२।४।३.

तृतीयसवने शस्त्रजयः होतुः 'उक्थं वाचीन्द्राय देवेभ्यः' इत्येकादशाक्षरः, अथर्वोः ओम् इत्येकाक्षरः । १२।१।४.

तृतीयसवने शस्त्रेणु एकां कचं शिष्ट्वा निविद्धा-
नम् । १२।१०।३-५, १०-१२.

तृतीयसवने सवनीयशस्त्रहोमाः । ७।३।८-९.

तृतीयसवने स्तोमविष्टौ अतिशेचनं अपरिमिता-
गिरेष ऋग्भिः तथा मार्ग्यदिने । प्रातःसवने तु एक्या
हार्ग्या वा । २७।५।७-८; २९।७।१०-१३.

'तृतीयसवने 'स्वीन्द्रवन्तः स्तुष्वं' इति प्रह्ना
स्तोनप्रसवमाह । २५।९।५-६.

'तृतीयसवने होतुः एक्यामस्तु वृक्षं शस्यं भवति ।
३०।५।३। तथा हो नः करति इति शौद्याः घाव्यावा
उपरिष्ठात् शस्त्रस्तुक्तस्य च पुरस्तात् । ३०।४।१४-१५.

तृतीयेऽहनि पृष्ठये पठेद् भूदे मिष्टेदेवा देवता,
एतदशः स्तोमः, वैरुपं साम, जगती छन्दः । २१।१।
१-३ । आर्यं शस्त्रं 'सुखा हि देवद्वृत्तमान' । १२।
प्रठगं 'वायवामाहि कीतये' इत्योषिहम् । १२।
मद्वत्तीयं । १३-१७। निष्केवल्यं । १८-२२, २१।१।
१-५। वैश्वदेवं । ६-१३। आग्निमाह्वम् । १४-१७.

तेजस्कामस्य अपोनपूर्वाये 'अमृता उप ह्ये'
ह्यनया अनुपपदन एक्यनामु । ८।२।२२.

तेजस्कामस्य पाठादौ युः । ६।१।१०-१३.

स्तोकमाः = घाव्याहपुराः (मोक्ष पुटहेले घान्य)
महाङ्गराजामिषेके संमार्शु चमरे वाभ्यां वा प्रक्षेप्याः ।
३७।१।१। ऐन्द्रमहाभिषेके तु घान्यचतुष्टयस्य मीहीनां
महामीहीनां पियर्गुनां यन्त्रानामिति । ३९।२।३-४;
३।१.

प्रयाशिदाः स्तोमः षष्ठेऽहनि पृष्ठये पठे ।
२२।७।१.

विजयः स्तोमः षष्ठेऽहनि पृष्ठये पठे ।
२२।१।१-५.

त्रिष्टुप् स्तोमः प्रथमेऽहनि । २०।१।१८-२.

त्रिष्टुप् स्तोमस्य उचयी नाम विदुतिः । 'उपास्ते
गायता, दविष्टु तत्त्वा उचा, वषमानस्य ते कवे,
इति त्रिष्टु तुष्टेयु आदिमाः श्लेषः ऋचः प्रथमे पर्याये
गातव्याः, द्वितीया द्वितीये पर्याये, अन्तिमाश्च तृतीये
पर्याये' चेवं उचयी विदुतिः । १५।४।१ चापणः ।

त्रिष्टुप् छन्दः द्वितीयेऽहनि पृष्ठये पठे ।
२०।३।१-३.

त्रिष्टुप् पञ्चमिषुजत । १९।६।६.

त्रिष्टुप्प्रातःसवनः छन्दोमम्माह । २३।१।१०.
-११; ३।७, ९; २४।१।८-१०.

त्रिष्टुप् मूलतः चतुरशरा, चौमाहरणकाले एकाक्षरा
अभूत् । पुनः गायत्रीसंमेलनेन एकादशाक्षरा संभवः
सा एकादशाक्षरा त्रिष्टुप् मार्ग्यदिनं सवनमुदयच्छत् ।
११।४।२.

त्रिष्टुप्पृष्ठयं महामते निष्केवल्यशस्त्रे शंस्तव्यं इति
केचित् । ऐआ. २।१७।३.

प्रेता, उचिच्छेदा भवति । ११।३।४.

त्रिष्टुभानि च जागतानि च वृक्षानि गयामवने
विपुवति शस्त्रये 'यस्तिष्ठमद्युग्मा,' 'दिवाभिरस्य
इति । १८।७।६; १८।८।३-७.

त्रिष्टुमो हि मार्ग्यदिनः । ऐमा. १।६।२२.

अयहः द्वितीयः जगत्प्रातःसवनः २१।४।५.

पठे उत्तरास्मिन् आवापिकाः पचः अन्यूरुष्याः ।
विराजन्मनुयेऽहनि, 'न ते पितो अपिष्ट्या' (१-४),
'प्रथमेऽहनि यद्विष्टे' (१-३) इति सप्त मात्रः ।
तामु मैत्रावरुणस्य (१-३), ब्राह्मणान्छेदिनः (१-५),
अच्छत्रावकस्य (५-७) इति । अपथा वैमदीः गाय-
वेरन्, 'यजामह इन्द्र' इत्याद्याः सप्त । तामु मैत्राव-
रुणस्य (१-३), ब्राह्मणान्छेदिनः (३-५),
अच्छत्रावकस्य (५-७) इति । यद्विष्टोः पञ्चमे,
'यदिदि सप्तशोमयाः' इति सप्त । तत्र विभागः
पूर्ववत् । पारुष्टेयीः पठे 'इन्द्राय हि योः' इत्यादयः
सप्त । विभागः पूर्ववत् । २९।३।८-९.

दक्षिणाः मार्ग्यदिने चरने नीक्ष्यते । १३।१।३.

दक्षिणामेरन्याधानं कर्तव्यमेव । ३२।१।४-६.

दक्षिणामौ 'अनादायानपत्ते स्थाहा' इत्याहुति
उहोति अन्वाधानोत्तरम् । ३९।११५.

दक्षिणा । दातव्येयस्ये दक्षिणा भवति अन्वाहिकाऽ
पि । ३०।१।११.

दक्षिणादान आचार्याय ऐन्द्रमहाभिषेके । अग्नि-
शिक्षः अभियेक्ष्ये ब्राह्मणाय सत्स दद्यात्, सेत दद्यात्,
चतुष्पाद् दद्यात्, अवरिमितमेव दद्यात् । ३९।६।२.

दक्षिणा द्यौष इत्या स्यक्तः । उती तैर्नैव या अन्वेन
या न प्राह्या । 'न मृत्तुदक्षिणा प्रायेष्टद्यात्' ।
३०।१।६-३.

दक्षिणासु मीढासु, ता अनु सुगन्ध्या सतिष्ठते
मागिष्ठेमे । २६।३।१२.

द्विधर्मे दत्ता चरन्ति । १४।२।३.

दधि क्षमेवे पात्रा या अभ्यानेय ऐन्द्रगहाभिषेके
संभारः । ३९।३।१ । यडाद्गे च राजाभिषेके ।
३७।१।१.

दधि वैश्वानरः भक्षः सोमवागादी, न सोमः ।
३५।३।१.

दन्तोत्तरचयनन्तर, द्वितीयदन्तोत्तरचयनन्तर भेत्स्वत्
कुमारस्य । ३३।१।४-७.

दक्षीपूर्णमासयोः उपवस्यदिननिर्णयः । पूर्वा वीर्ण-
मासीनुपवेदिति वैश्वः, उत्तरामिति कौपीतकम् । या
पूर्वा वीर्णमासी साऽनुमतिः, योत्तरा सा रात्रा । या
पूर्वाऽमावास्या सा सिनीवासी, योत्तरा सा जुह्वा,
उत्तरानुपवेत् । ३१।९।१-५.

दर्शपूर्णमासयोः पञ्चदश सामिष्यन्त्यः । १४।२।४.

दर्शपूर्णमासाविष्टिरुषः । इन्द्रादयः, सर्ववनिष्ठाः,
पविष्टवराः, शौनक्त्यस्रम् । १४।२।९ (आपरतम्.)
सायणः ।

दशममहः द्वादशहे-२४।३।६ । प्रचंछा ।
२४।३।१-४ । इदं अविशक्न नाम, नक्षित्रहनि
केन चित् कस्य चित् विराज्ये (न वक्तव्यम्) ।
संशये बहिर्दिष्ट स्वाध्याययोगः, अन्तर्वेदि हत्येके
(आश्रयाः) । ५ । ब्राह्मणमुद्योये गार्हपत्यहोमः
६-१३ । आग्नीध्रिये होमः । १४-१६ । सार्वरा-

त्रीयु स्तोत्रं । २४।४।१-५ । होता चतुर्होतृन् व्याचष्टे,
तदेव शब्धं । ६-१०; २४।६।१-१३ । प्रजापतेस्तनूः
महोद्यं च अनुद्रवति । १४-२२ । शक्रादौ औदुम्बरी-
समन्वारम्भः । २४।५।१-५ । यादुनियमः । ६-९ । वाग्-
विस्मयः समयाविविधे ख्ये अस्तमिते एव वा । १०-१६
मानसमहः । २४।३।६-१३, २४।४-६.

दशमेऽहनि मानसमहे । उदयः प्रतृप्य तीर्थे मार्ज-
यित्वा पत्नीशाला सप्रपद्य 'समन्वारम्भं' इत्युक्त्वा
'इह रमेह रमन्' इति शालामुल्लोके जुहुवात् । पत्नी-
शालायाः सकृप्य (सर्वे) तीर्थे मार्जयित्वा आग्नीध्रे
सप्रपद्य 'समन्वारम्भं' इत्युक्त्वा 'उपवृत्तं धर्मं' ।
इति आग्नीध्रिये जुहुवात् २४।३।६-१६.

दशापवित्रं यदाऽग्राणाभिषेके अर्घ्यैर्दक्षयति ।
३५।३।४.

दास्यायणसङ्गे पयसा प्रचरति । १४।२।७.

दाधिकी नरु अतुष्टु । 'दक्षिकाध्वो अरारिष' ।
इति षष्ठेऽहनि ब्राह्मणसंविधिक्ये । ३०।१०।८-९.

दानं अदानं च । काले एव दद्यात् काले न दद्यात्
न सर्वदेव दातव्यं रिक्तत्वप्रवृत्त्यात् । न च सर्व-
देव अदातव्य अपकीर्तिप्रवृत्त्यात् । ऐआ. २।१८।१३.

दानपात्रं मायनीवोमाहस्यादिनाहास्यभक्षानवात् ।
१३।४।६.

दासीपरितर्जनं मार्जलीयं परितः महाभते माय-
दिने । तिष्ठः भवमाः पशुक्षमाः (कर्मितं कमी ३,
जास्तीति जास्त ६) धिररिपतपूर्णकुम्भाः प्रस्थाः
प्रति सशस्ति (होता) इमं विषये उदकुम्भं च
(सत् स्थापित) विः प्रदक्षिणं परिभजाय दक्षिणैः
पाणिभिः दक्षिणान्कुम्भाग्रानाः 'एषेवाऽऽऽहं
मधुऽऽऽहं मधु इतिवदन्त्यः' इति । ताम्र उद-
कुम्भान् विपठि अपि निषाय दास्यो मार्जलीयं परि-
नृत्यन्ति पदो निवृत्तीः इदमधु मायन्त्यः । ऐआ.
५।१।१७-२८ । उपाहृत स्तोत्रे सशस्ति 'कुम्भ-
मुदकं तैष निषाय अत्र (मार्जलीये), उत्तरे मार्ज-
लीये (आग्नीध्रिये हव्यः), रोषमन्तर्वेदि' इति ।
तास्तथा कुर्वन्ति । ५।२।१.

दाहे । अग्निदाहे प्रायश्चित्तं 'अग्नयः प्राग्धेय' इत्यत्र, तदुत्तरे च द्र० । ३२।६।; ७।४.

विष्णुपस्थानं यथाद्गरावाग्निभिर्ये समिदाधानो-
क्तमनोत्तरं 'सत्प्रतिरति दिशां मयि०' इति अपरा-
जितां दिशमुपतिष्ठते । ३७।५।१३.

दियाकीर्त्यं, दिव्ये कीर्तनीयं मन्त्रजातं यस्मिन्,
सत् विपुवदहः दिवाकीर्त्यं मयामयने मध्यममहः ।
१८।४।४.

दिव्येनाग्निना जसनीना संक्षेमं प्रायश्चित्तं 'अग्नीना'
इत्यादौ द्र० । १२।६।.

दिशाङ्गुलीः नाम मन्त्राच्च युक्तावपुस्ते अर्धचंद्राः
संति. 'यः समेषो विदध्यः' इत्यादौ पञ्च ।
३०।६।१९-२२.

दीक्षणीया अग्निष्टोमे । देवता अग्नाविष्णु । १।१।१
-२। द्रव्यं एकादशकपालः पुरोडाशः घृते चर्षा प्रवि-
ष्टाकामस्या ३-७। काष्ठः, आमाषास्येन वा हांस्येन वा
वीरगमाधेन वा तस्मिन्नेव हविषि तस्मिन् नरिषि दोषे वा
पयो (एषा च) एका दीक्षा १२ । सप्तदश सामेषेनी-
स्तनूपात् । १३-१५ । संस्काराः यजमानस्य दीक्षि-
ताय । १।१।१-२३। १।६।६-१२। आत्मभामयोः ।
पुरोऽनुवाक्ये १।४।१-७, प्रधानस्य याज्याऽनुवाक्ये ।
१।४।८-११ । संयाज्याः काज्याः त्रिविधे च । १।५।१
-२५। १।६।१-५ । समस्तं शब्दे द्र०

दीक्षानिवादिषु इष्टिषु यजमानमागो ब्रह्मे देवः
क्षत्रियेन यजमानेन । अग्नौ हेके जुहति 'प्रजापतेर्वि-
मानाम्' इति मन्त्रेण । १४।८।१-६.

दीक्षणीया पत्रसिंवाजान्ता । १५।१।१.

दीक्षा द्वादश द्वादशदि । १९।२।२.

दीक्षायाः पूर्वे होमः क्षत्रिययागे । चतुर्दशीत्वान्नं
आदयनीये 'पुनर्न इन्द्रो मयता' इति कवचमु-
हृत्य 'मम पुनरिष्टं पूर्तं दातुं स्वाहा' इति । इत्यपूर्वस्या-
परिधानि नाम होमोऽयम् । १४।१।२।१-२; ४।१-४.

दीक्षायाः प्राक् द्वादशदि याजासत्तं यजुं आचनेत् ।
१९।४।४-१२.

शीक्षितत्वावेदने पक्षिष्वपि यजमाने याज्ञगल्क्य-

स्यैव प्रयोगः । ३४।७।१-४.

दीक्षितविमितात् दीक्षितेन बर्हिर्न गन्तव्यं, गम-
नेऽपि सूर्योदये सूर्यास्तवये च प्रत्यागन्तव्यं, अन्यैरपि
यजमानाय शपनीयं तथा इति नियमः । १।२।१२-१४.

दीक्षितस्य संस्काराः दीक्षायां प्र । स्नानं १।१।२-३।

अभ्यञ्जनं नवमीतेन १४-५ । अञ्जनं नेत्रयोः । ६-७।

वाचनं दर्भपुञ्जीभिः । ८-९ । आलाप्रयेदाः । १०-११।

नियमविशेषः दीक्षितविमितात् बाह्यैर्ममनाभावः इत्यादिः ।

१२-१४। अहत्तं वाचनं १५-१६। कृष्णाजिनम् । १७-१८।

उन्मुच्य कृष्णाजिनं शपमृषमभ्यवेति । २१। मुष्ठीकरणम् ।

१९। एवमवदनम् । १।६।६ । विचक्षणपदप्रयोगः अन्य-

संयोगेन । ७-१२.

दुष्कृतोक्तस्य (अपवादेन जनैर्भयद्वङ्गस्य) अग्नि-
ष्टोमे प्रातरनुवाके कचां अग्नौ क्षतानि अनुक्षयानि ।
७।७।६.

दुष्टे केचकोटादिना धार्यं सान्नाय्ये प्रायश्चित्तं, एषं
'प्रातः, उष्यपरिमथ । एतत् सर्वं 'सान्नाय्यं' इति शब्दे
द्र० । त्रयाणामेव हविषा रौप्ये प्रायश्चित्तं, 'हवीर्य'
इति शब्दे द्र० । ३२।३।४.

दुहित्वा कृष्णं अग्नौत्वात् परकीयत्वात् । ३३।१।८.

दूरोहणं रोहति. हंसकस्या कचः 'हंसः शुचिषत्'
इत्यनया । १८।६।१-१९, स्वर्गकामस्य तु तावन्नं
युजते 'स्यमृष याजिनं' इत्यनेन । २०-२१, आहूयं
दूरोहणं रोहति (मन्त्रसंस्कारेण दूरोहणारोहणम्).
पञ्चः प्रथमं, अर्धचंद्रो द्वितीयं, अथ त्रिपदा, तर्पण
कचा चतुर्थे इति चतुर्वारोऽष्टादशः आरोहे । प्रत्यवरो-
हणे तु विचारयेत्. तत्र त्रिपदा प्रथमं, अर्धचंद्रो
द्वितीयं, पञ्चसूत्रीयमिति । स्वर्गकामानां तु प्रत्यवरोहणं
नास्त्येन । १८।७।१-५.

दूरोहणं 'हंसः शुचिषत्' इति हंसकस्या कचः
पञ्चः अर्धचंद्रः त्रिपदा कर्कशः (अनञ्जने) त्रिपदा
अर्धचंद्रः पञ्चः इति सप्तभिः प्रकारैः पठनम् ।
२९।११, पञ्चदशस्य तु ऐन्द्रे जागते महापुत्रो
बहगा ऋषिर्वा दृष्टे 'प्र तं मेहे' इति तयोदयचं
दूरोहणं, पश्चिमाक्रमस्य तु 'शुष्टी मां. यश्च उच्यते,

उलोपा ' इति ऐन्द्रावक्ष्ये यस्ते, सौम्ये वा ' इमानि
वा भागधेयानि ' इति सौम्ये यस्ते ' प्रधारयन्तु ' इति
यस्योक्ते वा यस्ते द्रोहणं रोहेत् । २१।१।२-७.
द्रोहणोत्तरं देकादिकानि शस्त्राणि शंसनीयानि
न तु बालस्त्रिह्याम्यः पूर्यम् । तत्रापि ' चरणीधृतं ' इत्येन्द्रं
एकादिकं स्वाप्यं, ' आ वां राजानी ' इति ऐन्द्रावक्ष्ये तु शंसनीयं, मान्वात् । २१।१।१-१०.

सूर्या दशरुद्राणाभिषेकसंभारेषु चमवादी प्रक्षेप्या ।
१७।१।३.

देवता आतिथ्यायां विष्णुः । २।४।४.

देवता उदयनीयायां प्रायणीयावत् । विशेषस्तु
पथ्या स्वस्तिः आत्महविषो उत्तमा (आयुल. ६।१४।१, सत्यापाठः १।६।८) तथा च अग्निः,
सोमः, सविता, पथ्या स्वस्तिः, अदितिः इति क्रमा,
देशस्तु प्रायणीयानुरोधेन तत्तद्देवतानियत एव ।
२।६।७-८.

देवताः उपसत्सु अग्निः सोमः विष्णुश्च ।
४।८।१. .

देवताः त्रिविधाः आहुतिभागाः स्तोमभागाः
छन्दोभागाः इति । या अग्नौ आहुतयो हूयन्ते तामि-
राहुतिभागास्तुष्टयति, अथ यत् तुष्टयति उद्गातारः,
तेन स्तोमभागास्तुष्टयति, अथ यत् शंसन्ति होतारः, तेन
छन्दोभागास्तुष्टयन्ति । ७।८।६.

देवताः दीक्षणीयायां आग्रावैष्यन् एकादशवर्षात्
पुरोवाही निर्ब्रूयन्ति दीक्षणीयं अग्निष्टोमे । १।१।१-७.
देवताः बृहदे बृहदे । प्रथमेऽहनि अग्निः
२०।१।१-२, द्वितीये इन्द्रः २०।१।१-२, तृतीये
विद्येदेवाः २१।१।२-२, चतुर्थे वाक् २१।१।२, पञ्चमे
शोः २१।१।२, २२।१।१, षष्ठे सोः । २१।१।२.
२२।७।१.

देवताः प्रत्ये शस्त्रे सन् । यामनं शंसति, ऐन्द्र-
वायवं शंसति, मेनत्रावर्षं शंसति, आश्विन शंसति, ऐन्द्रं
शंसति, वैश्रदेवं शंसति, सारस्तवं शंसति २१।१।३-८.
२१।१।५-१०. (मायोनेन, वायव्येन्द्रवायवमेनत्राव-
रणास्तृचाः, अश्विना द्वादश, आश्विनेन्द्रवैश्रदेवसारस्त-

वास्तृचाः, सतीताः प्रत्येदेवताः इति सर्वाण्युक्रमेण).

देवताः प्रातरनुवाके अग्निः उषाः अश्विनौ
७।१।२-७। आग्निना सन् चन्द्रांसि, उपस्थानि सन्,
आश्विनानि सन् । ७।७।२२-२७.

देवताः प्रायणीयायां अग्निष्टोमे । पथ्यां स्वरिति यजति
पुरस्तात्, अग्निं यजति दक्षिणतः, सोमं यजति प्रतीच्यां,
सवितां यजति उत्तरतः, उत्तमामदितिं यजति
ऊर्ध्वायां दिशि (मध्ये इत्यर्थः) पञ्च देवता यजति ।
उदयनीयायामेता एव, परंतु पथ्या स्वस्तिभयुर्धा, देवास्तु
ते एव । २।१।१-१६. २।२।११-१६.

देवताध्यानं वपट्कारात् प्राक् होषा कर्तव्यं ' यस्यै
देवतायै हविर्देहीतं स्यात् (अथर्वशुक्ल) ता प्यायेत् वपट्
करिष्यन् ' । १।१।८।१.

देवनीधः नाम मन्त्रः ब्राह्मणाच्छंसिष्ये पठेऽहनि.
' आदिष्या ह जरितरक्षिराम्यः ' इत्यादीनि सप्तदश
पदानि, तानि पदावमाहं निविद्धत् शंसनीयानि
३० । ८-२६.

देवयजनवाचनं यष्टभूमिवाचनम् । ब्राह्मणे
रान्त्यो वैश्यो दीक्षिष्यमाणः क्षत्रियं (राजानं) देवयजनं
वाचति. राजा तु यदहर्दीक्षिष्यमाणो भवति, तदहः
पूर्वाह्ने एव उच्यन्तादिः शुभपतिष्ठेत् ' इदं भेदं ष्योतिषां
प्योतिषश्चमं ' इति जुक् ' देव यजितदेवयजनं मे देहि
देवयज्यायै ' इति देवयजनं वाचति । ३४।१।१-५.

देवरातः शुनःशेषः वैधामितः आय, कापिलेयाः
ब्राह्मणाश्च सस्य वन्द्यः जमयन् । ३३।५।२.

देवता पत्नीः नाम ' देवता पत्नीहृती ' इति
श्रुत्यर्थं आग्निमाश्वे शस्त्रे अहिर्बुभियोश्चरम् ।
१३।१।१।५.

देविक्राह्वीवि अनुत्पन्नायशुपुरोडाशमनु निर्वा-
प्यावि, घाले पुरोडाशं द्वादशप्यालं, अनुगत्यै चर्चं,
रात्रायै चर्चं, सिर्वावात्यै चर्चं, सुहं चर्चन् । के वित्तु
अनुपत्तादिचतुष्टये मत्वेकं पुरस्तात् भ्रातारं आग्नेन
यजेत् इति वदन्ति, तत्र । १५।३।१-२३ ।
देविक्राह्विषा देवीना हविर्भिर्बिरुस्तः गत्रत्रियः प्रजाति-
कामस्य तु समुक्त्यः, धनकामस्य तु न समुक्त्यः

१५।४।५-८.

देवीना हवीषि । सर्वाय पुरोडाशमेकादशकपालं निर्वपेत्, दिवे चर्चं, उपधे चर्चं, गवे चर्चं, पृथिव्यै चरम् । एतेषा देविकाहविर्मिर्विकल्पः । के चित्तु चतुर्णा चरणां पुरस्तात् प्रत्येकं सूर्ये आच्येन यजेत् इत्याहुः, तत्र १५।४.

देवाक्रमः प्रायणीयोदपनीययोः देवताना यगेषु 'देवताः प्रायणीयया' इत्यस्य द्र० । २।१।१-१६. २।१।११ १६.

दोहकाले अग्निहोत्री भेनुः उपविष्टा चेत् प्रायश्चित्तं, यायेव चेत्, स्पन्देव चेत् तेन च पयः स्फन्देव चेत् । 'अग्निहोत्रोहकात्' इति शब्दे द्र० । २५।२. ३२।२.

वापापृथिवीयः चतुर्मुखोऽहोमः पृथगे पृथगे पृथगेऽहनि वैश्वदेवशब्दे 'मही वापापृथिवी' इत्यादिः २२।२।८.

वापापृथिवीयः तृचो यावन्नः वैश्वदेवशब्दे छन्दोम-प्रथमेऽहनि, 'मेता यशस्य चंमुवा' इति २३।२।८, १२. द्वितीयेऽहनि 'मही योः पृथिवी चन' इति २३।४।१०, तृतीयेऽहनि 'मं या महिपृथिवी अग्नि' इति । २४।२।११.

वापापृथिवीयं एकं निमिद्वानं अग्निहोत्रे वैश्वदेव-शब्दे 'प्र वापा यजे' । १३।५।७.

वापापृथिवीयं सूक्तं पृथगे पृथगे वैश्वदेवशब्दे प्रथमेऽहनि 'प्र वापा यजे' २०।२।५, द्वितीये 'ने दि वापापृथिवी' २५।२।४, तृतीये 'पृतेन वापा-पृथिवी २१।२।९, चतुर्थे 'प्र श्रुम्यो दूतमिव' २१।५।८, पञ्चमे 'मही वापापृथिवी इह (चतुर्मुखः) २२।२।८, षष्ठे 'कतरा पूर्वा कतरा परा' २२।८।१०.

यौः देवता पृथगे पृथगे पृथगेऽहनि । २२।७।१.

द्रव्यं भातिष्पायाः नवकपालः पुरोडाशः । ३।४।२.

द्रव्यं उज्जलु आम्बरग्नौ भवति । ४।८।३
द्रव्यं दीर्घायायां आम्बरग्नौ एकादशकपालः पुरोडाशः, षुने चरणां प्रवेष्टाकानस्य । १।१।१-११.

द्रव्यं प्रायणीयोदपनीययोः अदितेभ्यः, इत्येषा

चतुर्णामात्मम् । २।५।१३-१४.

द्रोणकलशः नाम काष्ठपात्रं सोमाभात्भूतं अग्नि-
होत्रे । ३५।६।४.

द्वादशाहः । अहःश्लोकस्तु अतिरात्रः, पठहः, छन्दोमज्यहः, दशममहः, अतिरात्रः इति । १९।२।१.

द्वादशाहः द्विविधः । भरतः व्यूढश्चेति । तत्र व्यूढस्य विधानं १९-२४. अध्यायेषु । तत्र पठहे प्रथममहः । २०।१-२, द्वितीयम् । ३-४, तृतीयम् । २१।१-३, चतुर्थम् ४-५, पञ्चमम् २२।१-३, षष्ठम् ४-१०; सप्तमम् । (प्रथममज्यहोमः) २३।१-२, अष्टमम् (द्वितीयमज्यहोमः) ३-४, नवमम् (तृतीयमज्यहोमः) २४।१-२, दशमम् २४।३-६.

द्वादशाहस्य अधिकारी । पयमानः भूपर्वोर्ध्विणा ददत् अपापम् । शस्त्रिह, दक्षिणः प्रातिघ्नत् अपापः । १९।३।१-७.

द्वादशाहस्य कालः, शैशिशोर्मासयोर्दक्षितः । १९।४।१-३ आपूर्णयागपक्षेयु यजन्ते । १९।५।८.

द्वादशाहे दशममहः अविद्यास्यं नाम । तत्र न केन चित् कल्पे चित् विवेकस्यं, संशये ॥ पक्षिवेदि दशाध्या-
यप्रयोगः, अन्तर्वैरीत्येके । २४।३-६.

द्वादशाहे दीक्षा द्वादश, उपसदो मुन्याश्च द्वादश द्वादश, इति पद्विन्दहोत्रम् । १९।२।६.

द्वादशाहे दीक्षायाः पुरस्तात् प्राशानस्यं पशुमाह-
भेत् । १९।४।४-१२.

द्वापरः । र्वचिदानस्तु द्वापरः । आत्स्वयं स्वप्नरा यदु-
त्थानं स एव द्वारोत्थानम् । ३३।३।४.

त्रिवेद्यत्या महाः । के चिदेवाः अहं प्रथमः निर्वेयं अहं प्रथमः निर्वेयं इत्याजिजीयुः । तेषां आग्नि
यज्ञा वायुः प्रथमं श्रवणत्, अवेन्द्रः, अथ मित्रावरुणौ,
अथापिनी । तत्र इन्द्रमुदीरयामाकृ बाधोर्माग्रायः
इति इन्द्रशब्दोः संक्षिप्तम्, तेन वेन्द्रशब्दापवादः इन्द्र-
तुरीयः । १९।२-६। ऐन्द्रशब्दस्य पुरोऽनुशब्दे अनुश्रुतौ,
वाग्ये च यावज्जी इत्येके नन, छिद्र 'यावज्जीवादि
दर्शने, इन्द्राणां इत्येताः इति दे यावज्जी पुरोऽनु-
वात्ये, 'अयं रिवा मरुतां, उदेनानो अग्निशिभिः'

इति द्वे गायत्री याज्ये १।२।३-६। ग्रहमक्षमन्त्रः
 होतुः 'एष वसुः पुरुवसुरिह वसुः पुरुवसुः' इत्यादिः
 १।२।३-५। पुरस्तात् प्रत्यग्रमेन्द्रवाक्यं मक्षयति ८।
 मन्त्रावरणग्रहमक्षमन्त्रः एष वसुर्विद्वसुरिह वसुर्विद्वसुः
 इत्यादिः १।३।६ पुरस्तात् प्रत्यग्रं मैत्रावरणं मक्षयति
 ८। आश्विनग्रहमक्षमन्त्रः 'एष वसुः संयद्वसुरिह वसुः
 इत्यादिः, सर्वतः परिहारं (शिरः प्रदक्षिणीकृत्य)
 आश्विनं मक्षयति १।३।७-८। द्विदेवत्वा एकपात्रेण
 गृह्यन्ते पात्रद्वयेन द्वयन्ते । अपच्युः येन यज्ञया द्विदे-
 वत्वग्रहं प्रयच्छति, तेनैव होता प्रविष्टहति १।३।९-१०।
 पाण्यादयं अनुमानमेव पठेत्. येषजान्ते इति आगूल्
 प्रथमयाज्यारम्भे एव पठितव्या, न पुनर्द्वितीययाज्यारम्भे
 १।४।१।५ मैत्रावरणप्रवेशः 'होता यक्षद्वायुग्रे गां०'
 इत्येकः 'होता यक्षदिन्द्रयामू अहंता' इत्यादिर्द्वितीया,
 प्रत्येकान्ते होतव्यं होतव्यं इति पठेत् । होतव्यद्-
 कारस्तु. पाण्याद्वयान्ते एक एव, न द्वौ । अयं विशेष
 ऐन्द्रवाक्ये १।४।४ सायणः । द्विदेवत्वेपु अनुव्यदकारो
 नास्ति १।४।९-१०। द्विदेवत्वमहोत्तरं सवनीयपुरोडाशस्य
 ह्योपाह्वनम् १।६।१। द्विदेवत्वानां संज्ञायाम् होतृषमते
 समवनयति । १।६।४.

द्विपदाः अष्टाक्षरद्वादशाक्षरवादाः षष्ठेऽहनि तृतीय-
 क्षये मैत्रावरणस्य-शिक्षणशले 'अग्रे त्वं नो अन्तमः'
 इत्याद्याः । २।१।१।१-१२.

द्विपदाः छन्दोमप्रपमेऽहनि वैश्वदेवशले 'आ वाहि
 वनसा सह' इति २।३।१।१०। द्वितीयेऽहनि इमा नु के
 गुनना' इति २।३।४।१२। तृतीयेऽहनि यञ्जुरेकी विपुणः
 इति । २।४।१-१३.

द्वितीयेऽहनि पृष्ठे षष्ठे इन्द्रो देवता, पञ्चदशः
 स्तोमः, नृदत्तं साम, विष्टुप् छन्दः । आग्न्यं अग्निं दूतं
 ऋषीमरे इति । प्रथमं पात्रो ये ते सहस्रिणः इत्यादि ।
 मरुवतीयं, मिथ्येचल्यं, वैश्वदेवं, आग्निमास्तम् ।
 २०।३-४.

ष्टामुच्ययाजो देवरातः पुनः शेषः । अर्धायत
 देवरातो रिचययोऽमर्शोऽग्निः । जद्वन्ता चाधिपये देवे
 वेदे च गाधिनाम् । ३।१।१९.

घनकामस्य देविकाहविषां देवीनां हविषां च न
 समुच्ययः । १२।५।७-८.

घनानि = राष्ट्राणि । ४०।३।१०.

घात्रे पुरोडाशः देविकाहविःषु, तत्र घाता ददातु
 दात्रेण इत्यनुवाक्या, घाता प्रजागां इति याज्या ।
 १५।३।११ सायणः ।

धानाः शृष्टाः यवतण्डुलाः । सवनीयपुरोडाशेषु
 प्रथमं इमिः । तत्र याज्या हरिषा इन्द्रो धाना अतु
 इति । ८।६।१-६.

धाव्या निष्कैवस्ये शले अग्निशोमे माध्यन्दिने
 यद्वावान इति । नीचैस्तरामिव शंस्त्रम्या । १२।११।
 १-११; १२।१३।५-७.

धाव्या निष्कैवस्ये शले पृष्ठे षष्ठे प्रत्यहं,
 छन्दोमेषु च प्रत्यहं यद्वावान इति । १०-१४ अध्या-
 येषु उपस्थिदय.

धाव्यामैरेव इमाँल्लोकान् धवति मयं कामं काम-
 यते । आभिः कामं धवति सा धाव्या । यत्रयन वै
 देवा यदस्य चिदं निरजानन् तद्वाव्याभिरविष्टुः
 तद्वाव्यानां धाव्यात्वं । दधाति अविदधाति आभिः
 ता धाव्याः । एताभिर्वैश्वस्य छिदं संवदपदेति, आभिः
 दधाति संवदधाति सा धाव्याः । १२।७।३-४, ६.

धाव्याः मरुवतीये शले, अग्निर्देवा भग एष कितीनां
 इति आग्नेयी विष्टुप्, त्वंघोम ऋतुभिः सुक्तुर्भूः इति
 सौम्या विष्टुप्, पिथ्यन्त्येषो मरुतः सुदानवः इति
 वैष्णवी विष्टुप् । तान्यो मरे इति तृतीया के चित् तन्न ।
 एता अग्निष्टोमे १२।७।१-१४, पृष्ठे षष्ठे प्रत्यहं
 छन्दोमेषु च प्रत्यहम् । १०-१४ अध्यायेषु.

धाव्या महाजने निष्येवत्स्यस्य । पुच्छे यद्वावान इति
 ऐमा. १।२।८।१०; ५।८।१०.

धाव्या धाव्याश्च प्रकृतौ विहृतौ च समाना एव ।
 १३।७।४.

धाव्या वैश्वदेवशले आग्नेये सृष्टे आदौ मरुष-
 इत्युक्तये इति, अन्ते च येषो माता एषा पिथे इति
 द्वयोः संज्ञोत्तरं अयं वेनक्षोदयत् इति । १३।६।१४.

धाव्याः शाभिधेनीषु महाजने यिपुवतक्षोदप्राताः

पृथुपात्रा अमत्यः इत्यादयः पद, गतामयेन मध्यमेऽ-
हनि च । ऐआ. ५।१।२ सायणः ।

घाण्यां सानिपेभीषिय खल्लेऽपि अधिकत्वेन प्रहे
वणीया कर्तुं कचौ श्वचः शलाकयवः । १२।१२।७.

घाण्याधानं सामिपेभीषिय खल्लेऽपि अधिकत्वेन प्रहे
अथ आहुतः इत्यनयोर्मध्यम् । ऐआ. ५।१।२ सायणः ।

धियायसुः = धिया वृद्धा वसति आप्तादयति
इति, मुद्रिप्रदा इत्यर्थः । इति सरस्वती एव धियायसुः ।
ऐआ. १।४।१७.

धिष्यदशस्त्रं शिल्पं शस्त्रं पठेऽहनि तृतीयसवने
मैत्रावरुणस्य नामाकास्तुचाः । १।८।१-३। शिल्प । ४।
वालीखत्तानां पन्थो विहरणं । ५। वाचभूटः । ५।
एकपदाः । ५। माहानामनानि पदानि । ७। अर्धचंद्रः
विहरणं वालखिल्यानां । ८। कर्तुः विहरणं । ९। विह-
रणप्रसंगा । १०। चतुर्थे शंसनं अभिदूतं यथापाठं,
परंतु अष्टमं दूतं सप्तमत्वेन सप्तमं चाष्टमत्वेन शठ-
मीयं इति विपर्ययः कार्यः । ११-१२। शिल्पशस्त्रप्रसंगा ।
१६। दूरोक्षेण हंसयथा कचा । १९।१।१-७। ऐन्द्राव-
रुणं दूतं 'आ वा राजानौ' इति । १२।१।१-१०।
स्तोत्रे द्विपदाः अष्टासराद्वादशाक्षरपादाः 'अग्रे एवं नो
अन्ततः' इत्याद्याः । ११-१२। वाक्या ऐन्द्रावरुणी
'इन्द्रावरुणा मधुमत्तमा' इति । १३-१४.

धिष्यत्-दीतुधिष्यत् पदमात्रे प्रेदतः अयस्या-
पनीया महायते । ऐआ. ५।१।१२.

धिष्येत्, अभिरिहणं आग्नीमादेव अभिष्टोमे ।
१०।४।१.

नराशंसपङ्क्तिः = द्विपदासंज्ञे प्राक् पञ्चन,
द्विपदास्य माप्यदिन षण्णं, सङ्गनाराधय तृतीयपञ्चन,
इति आग्नेष्टोमे । ८।५।३.

(नक्ष करणे पुत्राकरिणः) — स (हरिश्चन्द्रः) यद्य
राजानमुत्तराण पुत्रो मे जायतां तेन त्वा यजे इति ।
तस्य पुत्रो जठे रोदितो नाम । २२।२।१-२.

मानदं योजयि काम अचिद्वे 'प्रसरमे विगीयो'
एवस्यामुषि उत्तमम् । १६।१।२-४.

नापुत्रस्य शोकोऽस्तीति तर् शो पयसो विदुः ।

तस्मात्तु पुत्रो मातरं स्वसारं चाधिरोहति । ते मात्राऽपि
मिथुनीभवन्ति । तस्मात् पुत्र आवश्यक इति भावः ।
नारदो हरिश्चन्द्रमुवाच । ३३।१।१२-१३.

नामाकाः तुचाः पठेऽहनि धिष्यदशस्त्रे । मैत्रा-
वरुणस्य 'य. कृष्णो' निषारयः' इति तृचः । माश्र-
वाञ्छसिनः 'पूर्वाष्ट इन्द्रोपमातयः' इति तृचः । अञ्छा-
वाञ्छस्य वा हि मध्यमराणा इति तृचः । २९।८।१-३.

नामानेदित्स्य सत्वयस्तुः कथा । २२।९.

नाराशंसीः शिल. कुन्तापत्तौ प्रमाहं पठतः,
निनदंश्च, 'इदं जना उपश्रुत' इत्याद्याः । ३०।५।१-६.
नाशप्रायश्चित्तं, उपशान्तिप्राप्त्यधिक 'गार्हपत्ये'
इत्यन द्वं । ३२।४।८. ३२।७।४.

निरननं दूरस्य अर्थस्य । ६।१।२.

निरनं नाम सामानवरः अग्निमः ॥ सर्वगातव्यः ।
१२।१२।४ सायणः ।

निरदः कारण्यात् कुन्तापत्तौ पठेऽहनि । ३०।६,
१६-१८.

निरदः नाम तृतीयपदादयः प्रथमादारभमुदात्तं द्वितीया-
क्षरमुदात्त इति शंसनं (कृष्णो यथा रोषीति तथा) ।
३०।६।५ सायणः ।

निरदः नाराशंसीषु । ३०।६।१-६। पारिषितीषु ।
१०।१५। रेभीषु । ३०।६।७ ९.

निरमयिषोपः दीक्षितस्य दीक्षाया, दीक्षितमि-
तात् महिर्गनामायः पदाचित् गमने, दूरोदये नृवो-
स्तमने च दशयाने एव स्थातव्ये, अन्येथ शरानीयो
दीक्षितः । १।१।१२-१४.

निर्मुजपाठः नाम संदितापाठः । ऐआ. १।१।१-६.

निर्मुजप्रवाहः शेरिवोपपन्नः । ऐआ. ३।३।१.

निर्वोपः प्राक्पनीययाः निष्कषे स्थात्वा वा उद-
पनीयानिर्वातः । २।५।७-८.

निश्चितमकस्य अर्थं दयात् । ११।११।३.

निश्चित् 'अथ मदे जयित' इत्यादिः षोडशपदा
(११।१२६ निश्चित्याये) षोडशितमये उत्तमे तृये
उत्तमायुचं सिद्धा पीयते । १६।१।६.

निरद इन्द्रो देवः इति निश्चित्ये महाशने ।

वागमादौ षोऽऽसाथेऽऽऽम् इत्याहावः । ऐआ.
५।५।२०.

निविद् एकमे कम्पदात्मके वा सूक्ते न दध्यात् ।
१।१।२।१९.

निविद्प्रयोगे १।०।१।५-८.
निविद्सूक्तयोः शंखे अभिचारार्थं विधेयः ।
१।०।१।२०.२.

निविद्: आग्नेये सूक्ते आग्निमाहते शब्दे अग्निष्टोमे
तृतीयसंखे (१०।१-२६), द्वितीये आग्नेयसूक्ते च ।
(८।१-२५) प्रयोगे ।

निविद्: आज्यशब्दे अग्निष्टोमे प्रातःसंखे
(१।१।१२) मार्घ्यदिने निधेयसंखे (२।१-२०)
महर्तृतीये शब्दे ' जनिष्ठा उग्रः ' इति सूत्रे षण्णामृचा
मुपरिष्ठात् (२।१-२०) पुनश्च षष्ठं क्रमः । तृतीय
संखे वैश्वदेवशब्दे चापावृथ्मिषीये सूक्ते (५।१-५)
प्रयोगे ।

निविद्: द्वादश पदानि अग्निष्टोमे आज्यशब्दे ।
१०।२।१-१२.

निविद्: पञ्चः शब्दन्ते । १।१।११।२.

निविद्: षट् नातीकात् (न परित्यजेत्) । १।१।११।
४-५.

निविद्: षडे न निपरिहरेत् (विपर्ययो न कार्यः) ।
१।१।११।६.

निविद्: षडे न समस्येत् (वाक्यद्वयं न संक्षेपयेत्) ।
॥ प्रेदं मन्त्र प्रेदं धर्षं एते एव तु षडे (वाक्यद्वयं)
समस्येत् । ८.

निविद्: गार्हरे सूत्रे आग्निमाहशब्दशब्दे (१।१-
१०), वैश्वदेवसंखे वैश्वदेवसंखे (७।१-३०) ।
प्रयोगे ।

निविद्: सवित्रे मूले वैश्वदेवशब्दशब्दे सवित्रा देवः
शोभन्त विष्णु (४।१।-२० निविदस्यार्थे) इति ।
१।१।५।५.

निविदानं शूत्रे चतुर्थे (अधिकृत्येति) कर्तव्यं
सूत्रे तु न कर्तव्यम् । १।१।१।१९ । निविदानं प्रातः-
संखे चक्ष्णां पुरस्तात्, मार्घ्यदिने संधे, तृतीयसंखे

॥ अन्ते एकाग्रं च शिष्टवा । १।१।२०-२१.

निविदानं सूक्तं ' अभि त्वं मेघं ' इति जागतं,
निधेयसंखे छन्दोमप्रथमेऽहनि अन्तिमम् । २।१-
२।२-५.

निविदानं सूक्तं ' अमृदेवः सविता ' इति सवित्रं
वैश्वदेवशब्दे । प्रयोगे ।

निविदानं सूक्तं ' अहं भुवं वसुनः पूर्वे ' इति
जागतं । छन्दोमपुत्रीयेऽहनि निधेयसंखे । २।४।१।६.

निविदानं सूक्तं ' आ न इन्द्रो दूराम् ' इति पृष्ठये
पठ्ये प्रथमेऽहनि निधेयसंखे शब्दे । २०।१।१.

निविदानं सूक्तं ' आ नो भद्राः कृतवाः ' इति वैश्व-
देवं वैश्वदेवशब्दे । प्रयोगे ।

निविदानं सूक्तं ' आ यातिन्द्रः ' इति पृष्ठये पठ्ये
प्रथमेऽहनि मरुत्वतीये शब्दे । २०।१।१.

निविदानं सूक्तं ' आ नो भद्राः कृतवाः ' इति वैश्वदेवं
वैश्वदेवशब्दे । प्रयोगे ।

निविदानं सूक्तं ' आ यातिन्द्रः ' इति पृष्ठये पठ्ये
प्रथमेऽहनि मरुत्वतीये शब्दे । २०।१।१२.

निविदानं सूक्तं ' इन्द्रस्य तु वीर्याणि ' इति, तद्वान्त्या-
परिधानीया, निधेयसंखे शब्दे । प्रयोगे ।

निविदानं सूक्तं ' इन्द्रस्य तु वीर्याणि ' इति पञ्चदशर्चं
हैरण्यसूत्रं निधेयसंखे शब्दे, तच्च प्रतिष्ठितमन्त्रा वाचा
संस्तव्यं (धारणेन वाचिनां-वाचनः । धीरमंभीर
दमदार स्वराभिः—वैयलः) । १।२।१।१०-११.

निविदानं सूक्तं ' जनिष्ठा उग्रः ' इति एकादशर्चं
महर्तृतीये शब्दे । ऐआ. १।६।१७.

निविदानं सूक्तं ' जनिष्ठा उग्रः ' इति गीरिधीत शास्त्रं
मेघुं अग्निष्टोमे मरुत्वतीये शब्दे, तस्य अर्धाः (षट्)
दाहः अर्धाः (षष्ठं) परिशिष्य सन्धे निविदं दध्यादि
अन्नमन्त्रः इव । टोमसावर चट्टाना पट्टका
वाग्ने । १।२।८।१-७.

निविदानं सूक्तं ' तजन् एष गृहं ' इति आर्धं
अग्निष्टोमे वैश्वदेवे शब्दे । प्रयोगे ।

निविदानं सूक्तं ' सम्यं चापा ' इति जागतं
छन्दोमद्वितीयहनि मरुत्वतीये शब्दे । २।१।१।१६-२०

निविदानं सूक्तं 'त्य जुमेयं महया' इति जागत
छन्दोपप्रथयेऽहनि मरुत्वतीये शब्दे । २२।१।१७-१९.

निविदानं सूक्तं 'दिव्यशिदस्य वरिषा' इति जागतं
छन्दोमद्वितीयेऽहनि निष्केवल्ये शब्दे । २२।४।२७.

निविदानं सूक्तं निविदं विना न पठेत् । विस्मरणे
तु अन्यत् सहेयस्य तत्तन्मदस्य सूक्तमाह्वय तस्मिन्
निविदं शब्दात् । आहूतात् सूत्रात् याक् 'मा प्रणाम
पथी वय' इति सूक्तं नन्तं पठेत् । कैव तत्र प्रायश्चित्तिः ।
२१।११।२२-२२.

निविदानं सूक्तं 'प्रतन्वर्षी मरुत्वती' इति
आग्नेय अग्निष्टोमे आग्निमास्ये शब्दे । प्रयोगे ।

निविदानं सूक्तं 'प्रवक्ष्यन् प्रवक्ष्यः' इति
मास्यं अग्निष्टोमे आग्निमास्ये शब्दे । प्रयोगे ।

निविदानं सूक्तं 'प्र याया वयै' इति यावापृ-
थिवीयं अग्निष्टोमे वैश्वदेवे शब्दे । प्रयोगे ।

निविदानं सूक्तं 'प्रवक्ष्यन् प्रवक्ष्यः' इति मास्यं
अग्निष्टोमे आग्निमास्ये शब्दे । प्रयोगे ।

निविदानं सूक्तं 'प्र याया वयै' इति यावा-
पृथिवीयं अग्निष्टोमे वैश्वदेवे शब्दे । प्रयोगे ।

निविदानं सूक्तं 'प्रमृष्टेन पितृभ्यः' इति जागतं
छन्दोमद्वितीयेऽहनि मरुत्वतीये शब्दे । २४।१।१७-१८.

निविदानं सूक्तं 'यो जात एव प्रथमः' इति पृथ्वे
पद्वे द्वितीयेऽहनि निष्केवल्ये शब्दे । २१।२।१-५.

निविदानं सूक्तं 'यो जात एव प्रथमः' इति पृथ्वे
पद्वे द्वितीयेऽहनि निष्केवल्ये शब्दे । २१।२।१-५.

निविदानं सूक्तं 'वैश्वानराय प्रयुषावया' इति
अग्निष्टोमे आग्निमास्ये शब्दे । प्रयोगे ।

निविदानं सूक्तं 'अथ ह येन वा हृद' इति
गायत्रि पृथ्वे पद्वे षोडशनि मरुत्वतीये शब्दे वर्षाशः ।
२२।७।१२-१३.

निविदानं सूक्तं 'हव तु मायिन हुवे' इति
गायत्रि पृथ्वे पद्वे त्रयोदशनि मरुत्वतीये शब्दे वर्षाशः ।
२१।४।१९-२८

निविदानं सूक्तं 'उप नो हविभिः सुत' इति
गायत्रि पृथ्वे पद्वे षोडशनि निष्केवल्ये शब्दे वर्षाशः ।

२२।८।५-६.

निविदानं सूक्तं 'तमिन्द्र वाजयामसि' इति
गायत्रि पृथ्वे पद्वे पञ्चमेऽहनि निष्केवल्ये शब्दे ।
२२।३।४-५.

निविदानं सूक्तं 'रक्षु वः सतासाहै' इति
गायत्रि पृथ्वे पद्वे त्रयोदशनि निष्केवल्ये शब्दे ।
२१।५।४-५.

निविदानं सूक्तं 'मरुत्वो हृद्री दीदवा' इति
पृथ्वे पद्वे पञ्चमेऽहनि मरुत्वतीये शब्दे ।
२२।१।१०-१४.

निविदानं सूक्तं '१०।१।१-८, २।१-२२.

निविदानं सूक्तं '१०।१।१-८, २।१-२२.

निष्कासे स्वास्या वा प्रायणीषाणां उदपनीषा-
निर्यापः । २।५।७

निष्केवल्यं सूक्तं अग्निष्टोमे । आत्ययाविना, भाष्यदिने
चरने, यत्किञ्चिद् ग्रहः, निष्कृष्टः, पृष्ठं काम । १२।१।७

२-४ । चर्या 'यद्वायान' इति, त्रयोदशनि शब्दः
प्रयोगः, यावत् विना शेष इति, आग्निचाप्रयोगः

१२।१।१-१० । आत्ययाविना श्रोत्रिपुत्राणां,
सामयज्ञप्रवृत्ता १२।१।१-८ । श्रोत्रियः 'आम-

स्वास्त्य' इति । तं मन्त्रमवा वाचा संवृतिः, अनुस्वः
'अभि वा पूर्ववितवे' इति व उच्येत। अग्निं संवृत्तः,

य या 'यद्वायान' इति सा नीमैतत्तस्मिन् अन्तर्यामि,
प्रगाथ 'सिन्धु पृथ्वी रश्मिः' इति व स्वरण्या वाचा

अन्तर्यामि, निविदानं यन्त्र 'इन्द्रा नृ वीर्याणि' इति
पञ्चदशनि श्रोत्रियत्वं तत् प्रतिष्ठितमप्या यावा श्रोत्रियः

वत् आश्री (१-८) कवः शब्दे निविदः (१।१-२०)
ततः सूक्तयोगः । १-१५ पञ्चदशी वृत्तिनामा । प्रमाणः ।

निष्केवल्यं सूक्तं सारिवर्षे । प्रतिज्ञा प्रमाणः
'रागिदि हवामहे', अनुस्वः प्रमाणः 'अभि-वा-

स्त', वाया 'यद्वायान' । सामग्र्यात् 'उत्तमं
पुनर्य', निविदानं सूक्तं 'तमुद्दि यो अभि'

पञ्चदशनि मा ज्ञानम् । १६।३।२७.

निष्केवल्यं सूक्तं छन्दोपप्रथयेऽहनि । प्रतिज्ञा
वृत्ता श्रोत्रियः 'रागिदि हवामहे', अनुस्वः प्रमाणः
'तत्तेन ज्ञाने' ।

‘अमि त्वा ह्य’। सामप्रगाथः ‘पित्रा सुतस्य’, तार्क्ष्यं सूक्तं ‘त्वम् पु वाजिनम्, सूक्तं’ मैत्रुषं ‘इन्द्रस्य तु वीर्यानि’, निबिद्धानं जागतं सूक्तं ‘अग्निष्यं देवम्’। २३।१।२०-२१। २.

निष्केयवर्णं शब्दं छन्दोमद्वितीयेऽहनि । प्रतिपत् प्रगाथः रथंतरस्य स्तोत्रिणः ‘अमि त्वा ह्य’, अनुचरः प्रगाथः रथंतरस्यानुस्वः ‘अभित्वा पूर्व’, धार्या यद्वायान, प्रगाथः वृत्तो योनिः ‘व्यामिदि इजामदे, सामप्रगाथः ‘उभयं दृगन्वय’, तार्क्ष्यं सूक्तं ‘त्वम् पु वाजिनम्, सूक्तचतुष्टयं मैत्रुषं ‘अपूर्यां पुरुनमा’ ‘तां मु वे कीर्ति’ ‘एवं महो इन्द्र वो ह’, ‘एवं महो इन्द्र हम्बम्’, निबिद्धानं जागतं सूक्तं ‘देवमिदस्य वामि’। २३।१।२१-२५; ४।१-७.

निष्केयवर्णं शब्दं छन्दोमद्वितीयेऽहनि । प्रतिपत् तृचः वृत्तोः स्तोत्रिणः ‘व्यामिदि’, अनुचरस्तृचः वृत्तोऽनुस्वः ‘त्वं देहि चेत्ये’, धार्या ‘यद्वायान’, प्रगाथः रथंतरस्य योनिः ‘अमि त्वा ह्य’, सामप्रगाथः ‘इन्द्र पिपात्रु वारणम्’, तार्क्ष्यं सूक्तं ‘त्वम् पु वाजिनम्’, सूक्तानि चत्वारि मैत्रुषानि ‘सवत्ये जनुः’ ‘कदा भुवन् रथधामि’ ‘आ सत्यो वातु मयजान्’ वसुधैवित्रं परमम्, निबिद्धानं जागतं सूक्तं ‘अह भुव वसुना’। २४।१। २१-२२; २।१-६.

निष्केयवर्णं शब्दं पृष्ठये पष्ठे प्रथमेऽहनि । प्रतिपत् प्रगाथः ‘अमि त्वा ह्य’, अनुचरः प्रगाथः ‘अभि त्वा पूर्व’, धार्या ‘यद्वायान’, सामप्रगाथः ‘पित्रा सुतस्य’, तार्क्ष्यं सूक्तं ‘त्वम् पु वाजिनम्’, निबिद्धानं सूक्तं ‘आ न इन्द्रो दूताम्’। २०।१।१३-१७; २।१.

निष्केयवर्णं शब्दं पृष्ठये पष्ठे, द्वितीयेऽहनि । प्रतिपत् तृचः व्यामिदि, अनुचरस्तृचः ‘त्वं देहि चेत्ये’, धार्या ‘यद्वायान’, सामप्रगाथः ‘उभयं दृगन्वय’, तार्क्ष्यं सूक्तं ‘त्वम् पु वाजिनम्’, सूक्तं ‘वा त उजिजिषमा’। २०।१। १।१४; ४।१.

निष्केयवर्णं शब्दं पृष्ठये पष्ठे तृतीयेऽहनि । प्रतिपत् प्रगाथः ‘वत् वाय इन्द्र ते’, अनुचरः प्रगाथः ‘अदिन्द्र वातमन्वयम्’, धार्या ‘यद्वायान’, प्रगाथः रथंतरस्य

योनिः ‘अभि त्वा ह्य’, सामप्रगाथः ‘इन्द्र पिपात्रु वारणम्’, तार्क्ष्यं सूक्तं ‘त्वम् पु वाजिनम्’, निबिद्धानं सूक्तं सत्रनीयं गार्क्ष्यमदं ‘यो ज्ञात एव प्रथमः’। २१।१ १८-२२; २।१-५.

निष्केयवर्णं शब्दं पृष्ठये पष्ठे चतुर्थेऽहनि । प्रतिपत् तृचः ‘पित्रा सोममिन्द्र’, अनुचरस्तृचः ‘धृषी ह्यं गिषेयानस्य’ धार्या ‘यद्वायान’, प्रगाथः वृत्तो योनिः ‘व्यामिदि’, सामप्रगाथः ‘त्वमिन्द्र प्रवर्तिषु’, तार्क्ष्यं सूक्तं ‘त्वम् पु वाजिनम्’, सूक्तं न्यूत्तलघोर्हतं ‘बुह भूत इन्द्रः’, सूक्तं मैत्रुषं ‘युमस्य ते वृषमस्य’, तृचः पर्वोः ‘त्वम् वः स्यात्तामम्’। २१।४।१९-२४; ५।१-५.

निष्केयवर्णं शब्दं पृष्ठये पष्ठे पचमेऽहनि । प्रतिपत् मह नागशः नाम ‘विदा मयजन् विश’ इत्यादयः, अनुचरः नवर्षा ‘स्वादीरिषा’ (१-१) ‘उप नो हरिभिः’ (१-२), ‘इन्द्रं विश्वा अवीरुषम्’ (१-३), धार्या ‘यद्वायान’, प्रगाथः रथंतरस्य योनिः ‘अमि त्वा ह्य’, सामप्रगाथः ‘मो पु त्या वाचन’, तार्क्ष्यं सूक्तं ‘त्वम् पु वाजिनम्’, सूक्तं वाङ्मनं ‘श्रेष्ठं मया वृषत्र्ये’, ‘इन्द्रो मयाय वाङ्मने’, सूक्तं वैश्वं ‘यदा मदावस्तव’, तृचः पर्वोः ‘तमिन्द्र वातवामि’। २२।२।१-९; ३।१-५.

निष्केयवर्णं शब्दं पृष्ठये पष्ठे षष्ठेऽहनि । प्रतिपत् तृचः ‘देवतीनः सव’, अनुचरस्तृचः ‘देवा इन्द्रेषव’, धार्या ‘यद्वायान’, प्रगाथः वृत्तो योनिः ‘व्यामिदि’, सामप्रगाथः ‘इन्द्रमिद्रेयज्ञाये’, तार्क्ष्यं सूक्तं ‘त्वम् पु वाजिनम्’, सूक्तं वाङ्मने ‘एन्द्र वापुस नः’, सूक्तं ‘यवाभ्यस्तमहतः’, सूक्तं मैत्रुषं ‘अपूर्यां रथिषते’, तृचः पर्वोः निबिद्धानं गावयः ‘उप वो हरिभिः युजम्’। २२।३।१-४-१८; १८।१-६.

निष्केयवर्णं शब्दं षष्ठ्याहने। देवताः । द्वितीयेऽहनि । मन्त्रोपासनाभ्यस्तान् । व्याहृतः । प्रतिपत् । ‘एतदेव मुनेषु’ । ‘वातुजानः उवका’ पु-५-५; रथधामि द्वितीये प्रथमेऽहनि वसुधैवित्रादौषु प्रवेष्टनीयानि, ‘नि वसुधैवित्रादौ’, ‘नदं व ओदीना’ एति निगदीया

क्रान् । आत्मा—‘तदिदाम्’ नवर्चं विः प्रथमा, ‘ता
युते’ पञ्चमं, ‘भूय इद् वायुषे’ पञ्चमं, ‘गुणामु त्वा
तृचः’ इति पञ्चविंशतिरुगात्मकः । सूददोहाधः ‘ता
अस्य सूददोहः’ इति । ग्रीवाः—‘ग्रीवाः’ इति शब्दे
द्र० । शिरः—‘शिरः’ इति शब्दे द्र० । विजयाः—‘विजयः’
इति शब्दे द्र० । पक्षः दक्षिणः, पक्षः उत्तरः, पुच्छं,
अधीतयः, गायत्री नृचाशीतिः, एते यदार्थाः तत्र तत्र
शब्दे द्र० । बार्हती नृचाशीतिः ‘ता विद्वन्पञ्चसंवत्’
इति एकृषानर्थात् (२१ ऋचः), ‘विवा सुवस्य रश्मिः’
इति विशतेः दत्तमी चास्मी चोद्धरति, ‘यदिन्द्र प्राग-
पागुरद्’ इति चतुर्विंश (१४ ऋचः) ‘वर्षं य स्या
सुतावन्तः’ इति पञ्चदश, ‘नो पु त्वा वापतध्वन’
इत्येतस्य (सूक्तस्य ‘रायस्वामः’ इति—) द्विपदां
चोद्धरति (‘अभि त्वा शूर’ इति) राघ्वनरं च
प्रगायं, अय हास्य ‘नक्तिः सुदासी रमं’, इत्येतं प्रगा-
यमुच्छस्य तत्पर्याये ‘त्वाभिदा सो नरः’ इत्येतं प्रगायं
प्रत्ययवधाति, ‘अभि य वाः सुराघतं’ इति पद् बाल-
विष्वानां वृत्तानि, ‘यः सत्राह विष्वमिः’ इति शेषः
(१२ ऋचः), ‘अयं ते अरु रश्मिः’ इति सूक्तं (द्रि)
‘उभयं शुभयध नः’ (इति सूक्तं, तत्र) वृत्तमी
चास्मी चोद्धरति, ‘तरोभिर्गो विद्वद्भु’ इति (सूक्तं तत्र)
उत्तमासुद्धरति, ‘यो राजा शर्षमीना’ इत्येकादश,
‘तं यो दसमवृषीर्ह’ (इति सूक्तं), ‘आ नो विधा-
मुहयः’ (इति सूक्तं), ‘या इन्द्र भुञ्ज आभर’
इति नव (१४ ऋचः), सूददोहाः (ता अरय सूददोहः
इति ऋक्) । ‘सर्वं बार्हती नृचाशीतिः ॥ अय
ओष्णिही नृचाशीतिः ‘ओष्णिही’ इति शब्दे द्र० ।
यशः (उत्तरं) ‘यशः’ इति शब्दे द्र० । ऊरु-
ऊरुशब्दे द्र० । उपययद्-ऊरुः, उपययद्-ऊरुः ।
सप्त सप्त शब्दे द्र० । अयं तु रोत्र उपययद् वाचयति,
अप्यर्थः स्वयं वा यति । ‘ओनुययद् यय सोमस्य’
इति इग्यापे यंयेपिः ‘ये ययमहे’ इत्यागूर्ध्वं नित्य-
मेव (‘मिमा ओममिन्द्र इति’) यति । ययान्वे
अनुययद्परोति । ययद्वायानुगन्तव्यं (वागीशः इत्यादि
प्रविरथं) । मयप्रसो होता प्राक् प्रेदसादचरोति ।

अयेतं प्रेदसं प्रायश्चम्यमन्त्रं यथा शंघितारं मय-
विष्वन्तं नोपहनिष्यति । प्रेदसस्यायतनमासीनो होता
हवतासापूर्वकं ‘वाग्देवी सोमस्य’ इति मन्त्रजपेन
मक्षयति । ऐमा. १।७-२१, ५।३-११.

निष्केशस्य शब्दं महावते प्रेदसमाह्वयं शस्यते ।
ऐमा. १।७।१ शायणः ।

निष्केशस्य शब्दस्य पञ्चमेऽहनि स्तोत्रियः ‘विदा
मपवन् विदा’ इत्यादिः । ऐमा. ४।१।१-९.

निष्केशस्य शब्दे अभिचारप्रयोगः । अबिराज्ञा
(विर दूष्णदोभिजेन) अयं यजेत् गायत्र्या वा त्रिष्टुभा
या अन्वेन वा छन्दसा ॥२॥११-१०.

निष्केशस्य शब्दे गायत्री बार्हती ओष्णिही च
नृचाशीतिः, प्रत्येकान्ते ययदोहाधः, महावते । ऐमा.
१।११।१-४.

निष्केशस्य शब्दे निविद् ‘इन्द्रो देवः’ इत्यादिः
महावते । ऐमा. ५।५।१०.

निष्केशस्य शब्दे निविद्दानं द्युतं ‘आ न इन्द्रो
दूरत्’ इति संपातो नाम । २०।२।२.

निष्केशस्य शब्दे प्रतिगारः अविहृतः प्राकृत्य एव ।
ऐमा. ५।५।१०.

निष्केशस्य शब्दे बृहद्विं नाम ‘वदिदाध भुवनेषु’
इति सूक्तम् । तत्र महावतस्तत् ननुर्विधे गवामयनस्य
द्वितीयेऽहनि संस्तव्यम् । १७।८।१-२.

निष्केशस्य शब्दे स्तोत्रियोचरं पुरीषशानि नाम
मन्त्राः पञ्चमेऽहनि । ‘पुरीषशानि’ इति शब्दे द्र० ।
ऐमा. ४।१।१०-१५.

निष्केशस्य शब्दे पुरुषात् प्राक् अप्यर्थः विष्णोरा
अवासादल्लक्ष्मीनां (वाधानां) शब्दान् कारयति
महावते । ऐमा. ५।५।११.

निष्केशस्य आदायः त्रिरेव । त्रय आदायाः शब्दादेः,
निविदः, परिधानीयायाः इति महावते । ऐमा.
५।५।१०.

निष्केशस्य त्रिष्टुष्टस्येके, जगतीवहस्येके, अनु-
दुष्टस्येके । ऐमा. २।१७।३.

निष्केशस्य प्रतिपद् राजनधामस्तोत्रिय एव महा-

भते । ऐआ. ५।५।१३; ६।७-९.

निष्फेयस्ये पाण्या 'ओमुक्थया यत्र सोमस्य' इति श्रेयसि 'ये यजामहे' इत्यामूय 'पिपा सोममिन्द्र' इति अनवानं वषट्कारश्च । वषट्कारानुमन्त्रणं 'वागोमः' इत्यादि प्राकृतमेव महामते । ऐआ. ५।१३।७-८.

निष्फेयस्योत्तरं उक्थसंपत् नाम सन्तरय जषो होतुः महामते । ऐआ. ५।१२।३.

निष्फेयस्योपासकस्य परकीययो निष्फेयस्यसंघ-
नस्य वषट्कारस्य महाश्रुतौ नमोऽहमत्तच्छानुष्ठानस्य च निष्पद्यः । पित्रे आचार्याय वा वषेत्, तत्र न निष्पद्यः । ऐआ. ३।१०।१-६.

निष्फेयस्योपासना-प्राशदृष्ट्या । अहमोऽन । अधिवैतत् अय्यासं च । इदमेव स्मृतदेहस्येव उक्थ-
स्योपासनम् । ऐआ. २।४-२०.

निष्कृषः = तमस्कारयिषेयः । दक्षिणेन वैशन्ते प्रस्तरं निधाय दक्षिणां पाणीन् उचानान् कृत्वा सम्वात् नीत्वाः । (कृत्वा न्युञ्जान्) तत्र, एषा राय एषा वामानि प्रेये भगाय । वृत्तमृतवादिभ्यो नमो दिवे नमः वृषिभ्ये' इति प्रस्तोत्रं त्रिन्दुवते । ४।१।५.

निष्टकर्मः प्रमिथः = शिलापन्थवत् सहसा मीच-
विहं शक्यत्वं निष्टकर्मस्यम् । ऐआ. ५।३।८ सायणः
(शुक्राङ्ग) ।

नेष्टुः उपस्थेः आर्धिनः आर्धप्रः पालीवतप्रहस्य
भक्षयति । २६।१।१०-११.

नेष्टुः दक्षिणं दोः पशुभागः । ३।१।१२.

नेष्टुः प्रातःसवने प्रस्थितवाग्या 'अत्रे पत्नीरि-
हावह' इति । २८।२।४। मध्यदिने 'तवयं स्तोमः' ।
२८।३।११। तृतीयसवने 'अमय नः सुखा' ।
२८।४।११.

नैयप्रोषफलानि चमले पात्र्या वा यमोप्यानि ऐन्द्र-
महाभिषेके संभारः । ३९।२।१-२.

नौघससामप्रोतिः 'इममिन्द्र मुनं धिव' इति
१९।१।६ सायणः ।

न्यग्रोधाः (यद्वृथाः) न्युञ्जः कुक्ष्येते प्रथममुत्पत्तः ।

तेभ्यो हान्ये अधिजाताः । न्यग्रोहः = न्यग्रोधाः ।
३५।४।३-४.

न्युद्दृतः अञ्छायाकशिक्षे एवयामते पष्टेऽहनि ।
३०।४.

न्युद्दृतः आहृतस्यागु पष्टेऽहनि । ३०।१०।७.

न्युद्दृतः । निवरां विषमप्रकारेण रुद्धत्वं उच्यते-
यम् । द्वितीयं रश्मं कोकारं त्रिमात्रं उदासं त्रिः, तस्य
तस्य चोपरिष्ठात् अपरिमितान् पञ्च वा अर्धोकारान्
अनुवाचान्, उत्तमस्य तु तीनान् । पूर्वमक्षरं निहन्त्येते
न्युद्दृतमाने (आध्या ७।११।१-७) । मन्त्रादी-
चत्वार्यक्षराणि उच्यन्ते न्युद्दृते यस्तस्यः । सोऽयं चटु-
रक्षरेण इत्येकः पक्षः । व्यक्षरेण एकाक्षरेण इति च
पञ्चो व्यक्षरेण इति त्रिद्वयः । २२।३।१-९।
चतुर्वेऽहनि निष्फेयस्यस्ये 'कुह भुत दन्द्रः' इति
यैमदे वृत्ते. माध्यंदिनीयत्वात् प्रथमे पादे न्युद्दृतः ।
११।५।१ । चतुर्वेऽहनि प्रातरनुवाकप्रतिपदि अर्धर्चा-
योर्न्युद्दृतः (आध ७।११।१-७) प्रातरनुवाके
प्रथमे पादे न्युद्दृतः, आप्यशस्ते तृतीयपादे उत्तमावर्जं,
माध्यंदिने प्रथमे पादे चतुर्वेऽहनि षष्ठये पठेत् । २१।
३।१-९ नृयाकपिपुते प्राक्षयान्छंतिशिखे पष्टेऽहनि
न्युद्दृतः । ३०।३.

पक्षः उत्तरः निष्फेयस्यस्यस्य पक्षित्वेन कक्षिरस्य
महामते । तस्य असी सोकः, आदित्यः, मनः, गृह्य
समं, भरद्वाजः, शतसंख्या, इति पञ्च वीर्याणि । ऐआ.
१।१८।२। बार्हत् उत्तरः पक्षः । ऐआ. ५।८।४.
स्तोत्रियः प्रगायः बार्हत् स्वाभिदि हयामदे, अनुरूपः
प्रगायो बार्हत् 'त्वं त्वेहि चेरये,' पञ्चदशर्षं सूर्यं
'तमु पुदि यो धामि,' दशर्षं सूर्यं 'सुवे इत्थं
निमित्तम्,' 'गृषा मदः इति च । नवर्षं या त ऊतिः'
पञ्चावर्त्तानि शब्दे सूक्तानि 'अगूरेकः' आगूरेषां पुन-
तमा 'य ओजिष्ठः,' 'यं च त्वे,' 'कदा भुवन्'
'तत्रा मदायः' 'अवार्गं रयं' 'अरादितः' इति ।
एकादशर्षं ज्वातः नाम 'कषा महानवृषत्' इति ।
एका पद्विः 'इन्द्रो मदाय' इति । अथ मूदशोहाः ।
ऐआ. ५।८।४-६.

पक्षः उत्तरः निष्केषत्य महाप्रते । बार्हता उत्तरः,
सप्तदशः स्तोमः, द्विदश (१०२), महाज्ञाप्रसाहः ।
ऐआ. ५।८।७.

पक्षः दक्षिणः निष्केषत्य शत्रुस्य पशित्वेन कश्चित्तरथ
महाप्रते तस्य अयं लोकः, अग्निः, वाम्, दधतरं, पशिष्ठ,
शतसंख्या (१०१) इति षड् वीर्याणि । ऐआ. १।१८।१।
राथंतरो दक्षिण पक्ष ऐआ. ५।८।१ । प्रतिपद प्रगाथः
स्तोत्रियः 'अभि र्वा दूर' । गनुचरः प्रगाथः अनु
रथः अभि र्वा पूर्वप्रांतये । प्रतिपदनुचरौ बार्हतौ ।
पक्षदधर्च 'इन्द्रस्य गु वीर्याणि' 'त्वे ह यत् पितरः'
इति च । एकादशर्च यस्मिन्मग्नूगो वृषभः । दशर्च
उमो जशे वीर्याम् । षड्वचे द्वे 'उदु मन्नाम्बेरत',
'आ ते मह इन्द्रः' इति च । पक्षर्चानि 'न सोमः'
'इन्द्र नरः' 'शत्रुणा' 'अय सोमः' इति चत्वारि
। एकादशर्च स्यातः नाम 'आ न इन्द्रो दूरात्' ।
'इत्या हि सोमः' इति एका पद्वक्तिः । सूदशोमम् ।
ऐआ. ५।८।१-३.

पक्षः दक्षिणः । राथंतरो दक्षिणः पक्षः, पक्षदशः
सोमः, एकदश (१०१), पशिष्ठमासाहः निष्केष-
कस्य महाप्रते । ऐआ. ३।८।७.

पक्षी निष्केषकस्य महाप्रते ऊनाक्षिरस्त्री भवतः
दक्षिणस्य पक्षः (१०१), उत्तरस्य पक्षः (१०२)
इति । ऐआ. १।१८।३.

पक्षिं विष्टुं अखजत । १९।६।६.

पद्वक्तिः छन्दः पक्षमेऽहनि पुष्टये पक्षे । १२।१।१.

पक्षतुः व्यतिमर्षयिहर्षां बाल विल्लानाम् । २९।८।५

राधयः ।

पक्षः शतनं नाम एकस्मिन् पादे अववाय उत्तर-
स्मिन् पादे प्रथमप्रयोगः इति । ऐआ. ५।१२।२
राधयः ।

पक्षदशः स्तोमः क्षितिबिन्दुनि पक्षे । २०।१।१-३.

पक्षदशस्तोमस्य विपुलि. १२।६।४, १४।४।२
राधयः ।

पक्षमेभिः पुरोक्षितः । वाचि एष, तस्या शान्तिः
स्वागतेन आसनदानेन च । पादचोरेका, तस्याः शान्तिः

पादप्रवालनोदकदानेन । त्वचि एका, तस्याः शान्तिः,
अलकरणेन गन्धमास्यैर्वस्त्रैश्च । इदमे एका, तस्याः
शान्तिः अलदानेन मधुपर्केण च । उपरमे एका, तस्याः
शान्तिः अनवरुद्धं वेश्मनि वसता । ४०।१।६.

पक्षमेऽहनि निष्केषत्ये । शस्त्रे पुरीषपदानि स्तोत्रि-
योत्तरम् । ऐआ. ४।११।०-१५.

पक्षमेऽहनि 'यच्चिद्वि सत्य सोमपाः' इत्याद्याः
सप्त पद्वक्तयः अर्हिनभूक्तेषु आवापिकाः । १९।१।९.

पक्षमेऽहनि गौर्येवता, तिणवः स्तोमः, शाक्र सप्त,
पद्विषत्तन्दः २२।१।१-५ । आग्न्य, यजुर्गो, मरु-
त्स्वीय । २२।१।१-८ । निष्केषत्यं, वैश्वदेवं, अग्नि-
मावतम् । २२।१।१-१४.

पक्षद्विंशस्तोमं महावतम् । ऐआ. १।२९।४।११.

पक्षावत्तैव यथा चदुराक्षिनोऽपि । आग्ने, हि-
ष्यशकल, वषा, हिरण्यशकलं, आग्न्य इति । हिरण्या-
स्यं प्रतिनिधिराग्न्यम् । ७।४।३, ६.

पत्नी वार्धपत्यमनूची (पश्वाह) आशते । १३।१।३।१.

पत्नीनां जाघनी पञ्चमायः । ता प्राप्ताय ददुः ।
३१।१।२.

पत्नीरहितस्यापि अग्निहोनादि भवते । ३२।८।९-

१६; १०।१-४.

पत्नीशाला प्रथम शालामुलीये होमः द्वादशारथ
दशमेऽहनि मानवगृहे । २४।३।८.

पत्नीशालायाः सप्तसृण्य सौम्ये मार्जयित्वा आग्नि-
संभव्य आग्नीषीये होमः द्वादशादस्य दशमेऽहनि मानव-
गृहे । २४।३।१८-१६.

पत्नीशयाजनिषेधः प्राधनीयाया, वदयनीया तु
कृत्स्ना संतिष्ठते । २।०।५-६.

पत्न्यः काण्डवीणा वादयन्ते महाप्रते । ऐआ.
५।५।१२.

पथ्या स्यन्तिः प्रायणीयायां प्रथमा देवता, उद-
गनीयाया तु चतुर्थी । २।५।१५.

पदानि संहिता क्रिनः एषानुवाकना । ऐआ.
३।१-६.

पयस्य मेधावकनी सन्धीयपुरीषायेषु पक्षमेऽहनि ।

८।४।१०.

पराग वचनं नाम आशुचिमन्तरेण ऊर्ध्वपाठः ।
१।६।८ सायनः ।

परिपुनन्ति = पांशु परिपुनन्ति स्थूणा परितः
अथे दातार्य औदुम्बरकाष्ठेन । ऐआ ५।२।२८.

परिधयः पोतुदारवाः उचरन्वेवां अग्निहोमे ।
५।२।२८.

परिधानीया प्रातरनुयाजस्य 'अभूदुषा रुधिरम्याः' ।
७।८।११-१२.

परिधानीया भूमिमुपस्पृशता संस्तव्या आशिमास्त-
यस्ये । 'एवा न इन्द्रो मयवा' । ११।१४।९-११.

परिधानीया अहरहःस्येषु । मेतावरणस्य 'नू
हुत', प्राज्ञापाच्छंतिनः 'एवेदिन्द्रम्', अच्छापावस्य
'नूनं वा ते' । २१।६।८-१०.

परिधानीयाः । मेतावरणस्य अहीने प्रातःसवने 'ते
स्याम देवः', मार्प्यदिने 'नू हुत इन्द्र', तृतीयावसवने
इयमिन्द्रम् । एकाहे प्रातःसवने ते स्वाम, मार्प्यदिने
'नू हुत, तृतीयावसवने 'इयमिन्द्रम्' । प्राज्ञापाच्छंतिनः
अहीने प्रातःसवने 'इन्द्रेण रोचनाः' मार्प्यदिने 'एवे-
दिन्द्र', वृष्यं, 'तृतीयावसवने 'इदस्वतिर्नः' । एकाहे
प्रातःसवने 'स न इन्द्रः शिवः', मार्प्यदिने 'एवे-
दिन्द्र' तृतीयावसवने 'इदस्वतिर्नः' । अच्छापावस्य
अहीने प्रातःसवने 'आहं कस्तुतीवतो', मार्प्यदिने
'नूनं वा ते', तृतीयावसवने 'उभा शिवयुः' । एकाहे
प्रातःसवने 'गोमदिरप्यवन्, मार्प्यदिने 'गुनं हुवेम',
तृतीयावसवने 'उभा शिवयुः' । २७।५।१-५.

परिधानीया यूपस्य वरियग्रे वृषी 'उवा मुवासाः'
इति । ६।२।२९-३२.

परिधानीयागु मन्वन्नुच्छाभ्यामः ॥ चित् । उच्ये
अच्छापावः 'देवेषामेवेणा' इत्यम्यस्य चित्तरा-
म् । अग्निहोमे होता 'वज्रिणे वज्रिणोऽऽऽऽम् इव-
भारती चउच्छाम् । अग्निगमे होत्र 'येदि निचं येदि
पिरोऽऽऽम्' इति । सोडाचमि मय्युः पदे मय्युः
पदेऽऽऽम्' इति । २८।३।१२-१४.

परिधानीयागु विधातः । २८।३।५-११.

परिधानीयास्तुतिः । २७।५।१-१०.

परिसारः नाम कर्मविशेषः चतुर्नाशर्यः । ४०।५.

परिवापः । कामान् परिवाप इत्याचक्षते । न वै
सात्वैम्यस्तुयान् संहरन्ति । इदं सवनीयपुरोडाशेषु वृत्तीयं
हविः । ८।५-६। तत्र यान्वा 'हररक्तीवान् भारती-
वान् परिवापः' इति । ८।६-५.

परिव्याणे यूरस्य अञ्जनाद्यनुपचनीयानु सतमी
'युवा मुवाताः परिकीतः' इति परिधानीया ।
६।२।२९-३२.

पर्यङ्कारः 'मेवास्थिनाये' इति शब्दे द्र. १३।१।१-
७-९.

पर्यामिकरणं पयोः । प्रैयः 'पर्यमये क्रियमाणायानु-
युहि' इत्याहार्थ्युः । अग्निहोता नो अय्यो' इति वृच-
मात्रेयं गायत्रमग्राह मेवायशमः (आहवनीयावुत्सक-
मादाव आसीधः 'परियानवसिः' इति निः प्रदक्षिणं
पर्यामिकरोति (आपस्तम्बः) । ६।५।१-५.

पर्याप्तः तुचः । (पर्याप्त इति चात्ताख्या=मैमिनिः)
गायत्रः निविद्वानःस्य मुवः वनासाहं' वतुयेऽहनि मिष्के-
यस्ये शये । वयमेऽहनि 'तमिन्द्रं याजवावसि', पठेऽहनि
उप नो होरभिः मुनम' २१।५. २२।२, ८। मरुत्वतीय-
शये चतुयेऽहनि 'इमं नु मायिनं', पयमेऽहनि मरुत्वो
इन्द्र मीदवः', पठेऽहनि अहं हयेन वा इदम्' । ११।४;
२१।२, ७.

प्रहस्यतः आर्धः नाम वृत्तीयसवनगतः ।
१८।५।१-३.

प्रमाताः प्रवोद्वि अष्टाचत्वारिंश भवन्ति गवाम-
यनस्य द्वितीयेऽहनि चतुर्विंशे आग्निशोमयनये । उच्य-
यनये तु चतुर्विंशः । ११।६।८-९.

प्रमनोपयं प्रदोष्यं चेति द्विपिपुत्रपम् । तत्र
मरुत्वतीयं शयं प्रमनोपयम् । ३६।१।४ यापनः ।

प्रविश्रक्तनाम्नो (रसन्ध्याम) प्रायश्चित्तम् । अग्रे
पावचयनं अष्टाध्याः निर्दिष्टं 'वैशं से शिवं' 'तौ-
व्यविशं शिवं' इति यान्याद्युवाचये । आहुतिं वा
आहवनीये नुदुगम् 'अग्रे परिचक्षते न्याहा' इति ।
३।२।८।२.

पवित्रायती इष्टिः पवित्रकलावे । ३२।८।३.

पशवो विवाहाः (विवाहावर्षाः) । ३२।१।८.

पशुप्रीयोमीयः । ६।३।९-६।७।१-४.

पशुकामः अयोन्युप्राये एकपनाम् 'अयो देवीरुपह्वये'

इत्यनया अनुप्रपद्येत । ८।२।२३.

पशुकामस्य यूपसिष्ठेत् । नाम्नी प्रहेत् । ६।३।१-४

तत्पक्षे स्वयम्हरणमग्रे । ६।३।८.

पशुपुरोडाशः चायव्यो द्वादशाहे प्रानापत्यपशोः ।

१९।४।९-४२.

पशुपुरोडाशः मीहिमयो यवमयो वा । ६।८।१-८,

९।१-४. ७।२।१०-१३.

पशुपुरोडाशस्य अग्नीषोमीयस्य इष्टोपाङ्गानम् ।

६।९।२१ । याव्या 'आन्ध दिवो मातरिषा' इति ।

६।९।७-८ । संयान्या 'स्वदस्य इमा' इति ।

६।९।९-२०.

पशुप्रधानहविषो वाय्या 'अग्नीषोमा हविषः प्रस्य-

सस्य इति । ६।१०।५-७.

पशुप्रधानावदानकालीनं अनुवचनीय मनोवा-

स्तुतं प्रेषश्च अग्नीषोमीये । ६।१०।१-४.

पशुप्रयाजस्य उत्तमस्य पुरोऽनुवाक्या च प्रेषश्च

याव्या च याः स्तोत्रानुवचनीयास्ता एव, न पृथक् ।

देवताश्च मिश्रेदेवास्त एव । 'होता यक्षदग्निं स्वाहा'

इत्यादिः प्रेषः, आग्नीस्तुतस्था उत्तमा याव्या ।

७।३।१-५.

पशुप्रशंसा । ७।८।८.

पशुविधिः अग्निहोमे । १३।३।२-३.

पशुयोजमक्षः । अग्नीषोमीयपशुयोजमक्षो न कर्तव्य

इति पूर्वपक्षः, कर्तव्य इति सिद्धान्तः । ६।३।११-१२.

पशुषु आभियः (प्रयाजयाव्याः) यथार्थं भवन्ति ।

'यथार्थं' शब्दे द्र० । १९।४।७.

पशूना अशनापिपासे एव विज्ञानं, न विज्ञातं

यदन्ति, न विज्ञातं पश्यन्ति, न विदुः शस्त्रं, न

लोकालोको, त एवाभवन्तो भवन्ति, वयापश हि

संगताः । देवाः २।१४।५.

पशूना कृष्णाणा रोहिताणा अश्वाना च, गौरस्य

८

गवस्य तदस्य उधृत्वा गर्दमस्य च सृष्टिः प्रजापतेः
सृदीतात् रेतःपिण्डात् । १३।१०।२.

पशोः प्रयाजा एकादश तन्मन्त्राश्च । ६।४।१-१६।
यथार्थं । १६.

पशोः विभक्तिः कस्य को भाग इति । एते सर्वान्-

यपशोः शेषमक्षगोपयोगार्थम् । अयातः पशोर्विभक्तिः ।

तस्य विभामं यक्षयामः । हन्तुं सजिद्धे प्रस्तोतुः । श्वेनं

घनं उद्रानुः । कण्ठः काकुद्रः (काकुर्द्र) प्रतिहर्तुः ।

दक्षिणा ओषिहर्तुः । सम्पा (ओषिः) मक्षणः ।

दक्षिण सक्षिप्य मैत्रावरुणश्च । सम्प (सक्षिप्य) प्राकपा-

न्डंभिनः । दक्षिण पार्श्वं सावमन्त्रयोः । सव्य (पार्श्व)

उपगातृणाम् । स-व्योऽवः प्रतिप्रस्थातुः । दक्षिणं दोर्दे

नेषुः । सव्य (दोः) षोतुः । दक्षिण ऊरुः अञ्जना-

वाकस्य । सव्यः (ऊरुः) आग्नीमस्य । दक्षिणो बाहुः

अग्निवस्य । सम्प. (बाहुः) । सव्यस्य । एवं चानूक

च गृहपतेः । दक्षिणो पादौ गृहपतेर्नैतमदस्य । सम्पौ

पादौ गृहपतेर्पार्श्वौ ऋतमदस्य । षोष्ठः एतर्मा (ऋत-

प्रदयोः) सवाणः (गृहपतिना विभज्य देयाः) । बाधनी

मन्त्रीन्यो हरन्ति, ता मक्षणाय दधुः । स-व्योऽवश्च

मणिकाः, तिलश्च कीकताः प्रावस्तुतः । तिलश्चैव

कीकताः अर्धे च वैज्वस्य उज्जैतुः । अर्धे चैव वैज्वस्य

ज्जिमा च सक्षिपुः, तद् मक्षणाय दद्यात् यदि (शमिता)

अग्नीमस्यः स्यात् । शिरः सुप्रसव्यायै । यः श्वः तुत्या

प्राद तस्य (आग्नीमस्य) अजिनम् । इत्या एषेवा

(साधारणी) होतृणां (असाधारणी) । ए एष स्वर्ग्यः

पशुः, ए एतैश्च विभजन्ति । अयं यैतोऽयस्या, तद्यथा

सैलगाः (वैज्वलोदरपोषयवरायणाः) पापहृतो वा

पशु विमर्ग्यन्तु, तादृक् तत् । ११।१।१-७.

पशोः श्यामितदेवो नृकनम् । तं वा एतं पशुं आशीर्तं

सन्त (प्रयाजैस्तोषितं) पर्याजिह्वतं उद्वं नयन्ति, तस्यो-

व्युक्तं पुस्तादरन्ति । ७।३।३-५.

पशोः शिरःपृष्ठौ विधिः 'स्विष्टकृतं यजति' ।

६।१०।१०.

पशोः हृदयादेः प्रयोनहविषामरक्षान्नादे मनो-

वाऽनुवचने प्रेषः 'मनोवायै हविषोऽनदयमानायानुवृद्धि'

पुत्रप्रदांसा । ३३।१-१४.

पुत्रविक्रयः अजीगर्तेन कृतः । ३३।१।७.

पुत्रस्तु ज्योतिः स्वर्गस्य । ३३।१।८.

पुत्रेण पितृकथापाकरणं भवति । ३३।१।४.

पुरीषपदानि नाम मन्त्राः पृथपथदस्य पञ्चमेऽदि निष्केयस्ये शक्ने स्तोत्रियोत्तर उपसंतीयाः । ' एषा हो-
षेवा ह्यमा३६ । एषा होषेवा ही३३न्द्रम् । एषा होषेवा हि
विष्णा३७ । एषा होषेवा हि पूष३८ । एषा होषेवा हि
देवा३९ । एषा हि शक्नो वशी हि शक्नो वशो अनु ।
आ यो मन्त्राय मन्त्रे उपो मन्त्राय मन्त्रे । उपेहि
विश्वथ । विदा मधवन् विदो३६म्' इति । ऐआ. ४।१।
१०-१५.

पुरीषत्पापमार्थ ऊक्त्वमोहः नाम अवष्टः कर्तव्यः
पशौ ७।१।८-९.

पु-ह-पः इति लीङ्यक्षराणि यदाप्रते निष्केयत्वस्य
प्रतिपदि प्रथमाद्वितीमचतुर्थपांशेपु क्रमेण विहरणीयानि ।
ततो 'नन्द व ओदतीना' इत्यस्या कचः पादयो विह-
रणम् । ऐआ. १।११।१७-१८.

पुष्टयरथ (मनुष्यस्य) सृष्टिः परमेश्वरेण कृता ।
ऐआ. २।२६.

पुष्ट्ये त्वेव आविस्तारामात्मा स हि प्रशनेन संपत्त-
तमो विहातं वदति, विहातं पश्यति, वेद स्वशतेन, वेद-
लोकालोको, मर्त्येनामृतमीप्सति, एष संपन्नः ।
२।१४।४.

पुरोडाशः सवनीयपुरोडाशेषु अष्टाध्यायाः प्रातः-
सवने, एकादशकपालो माध्यन्दिने, द्वादशकपालाष्टसूदीय-
सवने इति के चित् । ८।५।४। एवं एकादशकपाला
एवेति सिद्धान्तः । सवनीयपुरोडाशाश्च नाम आनं-
धानाः करभः परिषावः पुरोडाशः एकस्या चेति ।
८।५।७. ८।५।१.

पुरोडाशभागस्य पूतेनामृतस्येव मय इति के चित् ।
अस्तस्य अनस्तस्य चेति सिद्धान्तः । ८।५।६-८.

पुरोडाशासत्रं लोकं (प्रेक्षणीयं इति वाक्यः ।
क्षायं इति केचलः) । ६।१।४.

पुरोधातारः तस्य देवानां, पृथिवी अन्तरिक्षं चोवाति ।

४०।४.

पुरोऽनुवाक्याः आज्यभागयोः दीक्षणीयानाम् ।
पूर्वमनीजानस्य, 'त्वमग्ने सप्रथाः सोम याक्षो मयोभुवः'
इति । पूर्वमीजानस्य 'अग्निः प्रनेन मन्मना, सोम गीर्भि-
क्ष्वा वय' इति के चित् । तत्रादत्तं 'अग्निर्ह्यग्निः, त्वं
सोमासि' इति वार्जन्वो एव कुर्वीत् । १।४।१२-७.

पुरोऽनुवाक्याः । उनीयमानवृत्तानि प्रातःसवने
आ त्वा यस्तु हरयः । इति ऐन्द्रीर्गायत्रीरम्वाह न वै ।
माध्यन्दिने अवावि देवं यो तूनीक इति दशार्चं सूतम् ।
तूनीयसवने दशोपपात शक्ता इति नयचम् । एतानि
सूक्ताभ्येव अनुवक्तव्यानि इति सिद्धान्तः । प्रतिदर्कं
आदिमाः समसैव वाचो-ब्राह्मण इति पूर्ववक्षः ।
२८।१।१२-९.

पुरोऽनुवाक्याः । वाक्यो वै पुरोऽनुवाक्यास्तापस्यो
वाक्याः । २८।१।८

पुरोऽनुवाक्याः पञ्चमपाकस्य उत्तमस्य ता एव, याः
स्तोत्रानुवचनीयाः । ७।३।१-५.

पुरोऽनुवाक्या वाक्यावाः सहासत् स्तूना या समा
वा कार्वा, न जायधी । व्यर्थं वा एतन्ने त्रिपते, यन्
पुरोऽनुवाक्या प्यावधी वाक्यायै । १।२।५.

पुरोऽनुवाक्ये आर्यभागयोः आतिथ्यायां 'सामवा-
हि दुवत्सत, आत्मादस्य सवेदु ते' इति । ३।६।१-४.

पुरोदक् (निनिम्) आन्यसुप्ते जग्निशोभे । दूर्वा-
शंगोर्ध्व, उच्चैः, द्वादशयश, चात्वेदस्ता । आग्निर्देव्यः
इत्यादिः (१।१-१२) । १।२।१९-११; १।२.

पुरोहितः पद्मनेति । पद्मनेतिगच्छे ५० ४०।१।६.

पुरोहितः पादपञ्चाब्जकाष्ठे दर्शने पादमननेति
इत्यादि मन्त्रस्य इत्यन्तं पठेत् । पादपञ्चाब्जना-
मिष्टोदकं च आनः पादाभ्येर्जनीर्द्विपन्तं मिष्टंस्तु मे
इति श्वेतेव । ४०।४.

पुरोहितः । यो ह वै श्रीम् पुरोहितान् श्रीम् पुरो-
हितं वेद स ब्राह्मणः पुरोहितः । अग्निर्वा पुरोहितः
पृथिवी पुरोहिता, वायुर्वा पुरोहितोऽन्तरिक्षं पुरोहिता,
आग्निर्वा वायु पुरोहितो योः पुरोहिता । ४०।४.

पुरोहितः सप्ता वदमानेन चर्तव्य । ४०।१२-५.

पुरोहितः राष्ट्रगोपः, विद्वान् ब्राह्मणः पञ्चः पुरोहितः ।
४०।२।२-४; ४।२-३.

पुरोहितः विष्टरमभिमृशति वरुणप्रयोगे । 'अभिमर्श-
शब्दे' द्र० विष्टरे च लपविद्यति । 'उपविशति' शब्दे द्र० ।
४०।४.

पुरोहितप्रशंसा । राजानं परिहृष्ट निष्ठति, अनिष्ट-
परिहारं करोति, इष्टं प्रापयति, प्रजास्तुराणं जनयति,
अयुवमार्यस्य (अयुवं धार्कस्य इति वा अयुक्कारि
अस्य इति वा पदच्छेदः) राष्ट्रं गवति, नैनं पुरा
आयुषः प्राप्नोति जहाति, आजरसं जीवति, सर्वमायुरेति,
न पुनस्त्रियते, क्षत्रेण क्षत्रं जयति, पलेन बलमभ्युते ।
४०।२।१-३। तस्मै विश्वः संजानते संतुष्टा एकमनसः,
तस्य राजा 'मित्रं' मनति, द्विषन्तमपवाचते ।
४०।४।२। पुरोहितः आह्वनीकः, तज्जाया गार्हपत्यः,
तुसुप्तः अन्वाहार्यपचनः । ४०।२।३-५.

पुरोहितचरणे राज्ञो भग्नो भग्नोऽश्मारिभ, तनूराति
तन्य इति । ४०।४।४.

पुरोहितस्वाधेयेण क्षत्रियस्य. प्रवरादि प्रवरापे-
क्षायाम् । ३४।७।२.

पुरोहितस्य जपः चरणप्रयोगे । 'जप' शब्दे द्र० ।
४०।४.

पुरोहितस्य प्रतिष्ठा भूम्युत्तरोत्तरं इति मन्त्रेण ।
४०।४.

पुलिंवाः नाम समाजः विधाभिन्नपुताः ये पित्रा
यताः । ३३।१।२.

पुष्टिकामस्य आश्वयज्ञं महाप्रते विशोयिषो वो
अतिपि इति पञ्चदशर्चम् । तथ च 'अयम्य वृद्ध-
न्तम' इति द्वितीयं तृचं प्रथमं श्येत् । ऐआ.
१।२।५-२१.

पुष्टिकामस्य वैल्नो यूपः । ६।१।६-९.

पूतभृत् नाम घोममात्रविशेषः । ३५।६।४.

पृथिवी मेधा । ६।८।५.

पृष्ठसामानि पद्धे क्रमेण रथंकर-वृहत्-वैरूप-वैरुज-
शाकर-वैरुतानि । ११।६।१-५ सायणः ।

पृष्ठपः पद्धः २०-२२ अप्यायिषु प्रतिपादिताः ।

पृष्ठये पद्धे चतुर्थमहः आनुष्टुभम् । २१।४।६।
चतुर्थेऽहनि न्यूहसः । २१।३।१-२। छन्दोवि क्रमेण
रामाधारभूतानि प्रथमेऽहनि गायत्री, द्वितीये त्रिष्टुप्,
तृतीये जगती, चतुर्थे अनुष्टुप्, पञ्चमे पङ्क्तिः,
षष्ठे अतिच्छन्दाः । ११।६।६ सायणः ।

पृष्ठये पद्धे देवताः । प्रथमे अग्निः, द्वितीये इन्द्रः,
तृतीये विश्वेदेवाः, चतुर्थे वाक्, पञ्चमे गौः, षष्ठे द्यौः ।

पृष्ठये पद्धे षष्ठेऽहनि प्रातःसवने माध्यन्दिने च
प्रस्थितवाक्यानां पुस्ततात् पारुष्टेयीः छत्र उपदध्यात्,
प्रत्येकमेकैकाम् । २२।५।१-५.

पृष्ठये पद्धे स्तोमाः । प्रथमे त्रिष्टुप् । २०।१।१-२।
द्वितीये पञ्चदशः । २०।३।१-२। तृतीये सप्तदशः ।
। २१।१।१-२। चतुर्थे एकविंशः । २१।४।१-२। पञ्चमे
त्रिंशः । (३×९=२७) । २२।१।१-२। षष्ठे त्रयस्त्रिंशः
२१।७।१-२.

पैतुदारवाः परिधयः उत्तरवेद्या भग्निद्यौमे । पैतु-
दावः नाभ खदिर इत्येके, देवदावः इत्यग्रे । ५।२।२८
सायणः ।

पैतुः पशुयात्री (प्रेवसुष्टे ५।२, ८) दुक्ष्ये
कृत्वा, प्रविषतवाक्याभ तिलाः । १५।६।६.

पैतुः प्रातःसवने प्रस्थितवाक्या 'मरतो यस्य
दि' इति । २८।२।३। माध्यन्दिने 'अर्वादेहि सोम-
कामं' । २८।३।१०। तृतीयसवने 'आ वो बहन्तु
सप्तयो' । २८।४।१.

पैतुः सन्य द्यौः पशुभागः सते । ३१।१।२.

पौर्वमास्या अमत्यास्यायाः वा अत्यये प्रायश्चित्तं
'अत्येय' इत्यत्र द्र० । ३२।७।३.

प्रत्तमम् । आग्नेयोषु सामगाः स्तुवते, वायव्या
देवा प्रतिपवते । ११।४।१-२१.

प्रत्तमं आश्वयज्ञोत्तरं, आर्यं तु महिष्यमनो-
त्तरम् । १०।५।२.

प्रत्तमं यज्ञं अग्निशोमे प्रातःघने । वायव्यस्तुचः
वायवावादि, ऐन्द्रवायवस्तुचः इन्द्रवायू इमे सुताः,
मैत्रावरुणस्तुचः मित्रं हुवे पूतदसं, आश्विनस्तुचः
अश्विना यज्यन्ती, ऐन्द्रस्तुचः इन्द्रावादि चित्रमानोः

वैश्वदेवस्तृचः ओमासश्रृण्वी, सारस्वतस्तृचः पायका नः ।

११।१२-१२. ११।२।४-२० । सप्त देवताः

शंसति ११।१।२। याव्या विधेभिः सोमं मधु ।

११।४।२। वयदकारानुवयदकारौ । ११।५।१६ ।

प्रउमेण आचम्यनु संसृति होता ११।५।१९.

प्रउम शस्त्र छन्दोमप्रथमेऽहनि तैष्टुमम् । आ वायो-

भूय, प्र याभिर्वाहि, आ नो नियुद्धि- इति प्रथमस्तृचः ।

प्र सोता जीरो, ये वायव इन्द्र, या वा शत नियुतो इति

द्वितीयस्तृचः । प्रयज्ञा मिथावरुषा इति तृतीयः ।

आ गीमता नास्त्या इति चतुर्थः । आ नो देव

स्वसा इति पञ्चमः । प्र वो वयेषु देवयन्तो इति

षष्ठः । प्र क्षोदता धावता इति सप्तमस्तृचः । ११।१।१२. ।

प्रउमं शस्त्र छन्दोमद्वितीयेऽहनि तैष्टुमम् । कुपिरक्ष

नमसा, पीवो अर्धोरवि, उन्-उन्नुषस- इति तृच

प्रथमः । उशन्ता दूता इत्येता, वायव्यस्त-सो इति द्वे

इति द्वितीयस्तृचः । प्रति वा सूर सदिते इति तृतीयः ।

पेयुः प्रत्यस्य काम्य इति चतुर्थः । प्रताण इन्द्रोम इति

पञ्चमः । ऊर्वो अग्निः सुयति इति षष्ठः । उत स्वा नः

सरस्वती इति सप्तमस्तृचः । ११।१।८-९.

प्रउम शस्त्र छन्दोमतृतीयेऽहनि । प्रवीरया शुभयो

दक्षिरे ते (वह्निताया 'वा' इति पद, अत्र तु 'ते' इति

पद) इति प्रथमस्तृचः । ते सत्येन मनसा इति द्वितीयः ।

दिधि क्षपता रजस- इति तृतीयः । आ निधमापदधिना

इति चतुर्थः । अय सोम इन्द्र तुभ्यं इति पञ्चमः । प्र

प्रज्ञावो भक्षिरणो इति षष्ठः । सरस्वती देवयन्तो,

आनो दिवो ब्रह्मा, धरस्वामि नो इति सप्तमस्तृचः ।

१४।१।९.

प्रउम शस्त्र दुष्टये वरुहे प्रथमेऽहनि । वायवा याहि

दर्यत इत्यभिरामयत् । २०।१।६ । द्वितीयेऽहनि वायो

ये ते यक्षसिगः इति । २०.३।५। तृतीयेऽहनि औथिह

वायवा याहि वीर्ये इत्येता, वायो याहि शिवा इति द्वे

इति प्रथमस्तृचः । इन्द्रश्च वायवेया इति द्वे, तन्

अन्यतरा दिव्यस्तस्या इति द्वितीयस्तृचः । आ मिने वरुणे

वयं इति तृतीयः । अधिमावेद गच्छ इति चतुर्थः ।

आ याज्ञप्रिभिः स्य इति पञ्चमः । सन्निवेशेभिर्देविभिः

इति षष्ठः । उत नः प्रियाः प्रियासु इति सप्तमस्तृचः ।

२१।१।२२.

प्रउम शस्त्र चतुर्थेऽहनि । वायो शुक्रो, मिहि होना,

वायो शत हरीषा इति तृचः प्रथमः । इन्द्रश्च वायवेया

इति द्वितीयः । आ चिकित्वा न सुकृ इति तृतीयः ।

आ नो विद्याभिभक्तिभिः इति चतुर्थः । त्वमुये अमहन्,

इति पञ्चमः । अयत्न वृजिन रिपु इति षष्ठः । अभि-

रुषे नदीवमे इति सप्तमस्तृचः । इदमानुष्टुमम् । २१ ।

२।१०.

प्रउमं शस्त्र पञ्चमेऽहनि । आ नो वय दियिस्तृप्यं

इति द्वे, आ नो वायो मदे इत्येता इति प्रथमस्तृचः ।

रयेन पृषु पाजसा इति द्वितीयः । मालः सूचक्षसः

इति तृतीयः । इया उ वा दियिप्रथः इति चतुर्थः ।

विषा सुतस्व रातिन- इति पञ्चमः । देवदेव वषे इति

षष्ठः । बृहदु गाविषे इति सप्तमस्तृचः । इद बार्हवम् ।

२२।१।७.

प्रउम शस्त्र षष्ठेऽहनि वारुधेयं अतिच्छन्दाः

सप्तपदा । स्त्रीर्षे बर्हिष्य नो इति प्रथमस्तृचः ।

आवा रयो नियुवान् इति द्वितीयः । तु पु मा

यात्वमग्निभिः इति तृतीयः । तुग स्तोत्रेभिर्देवयन्तो

इति चतुर्थः । अयर्षह इन्द्र इति द्वे, वृषानिन्द्र- इत्येता

इति पञ्चमः । अस्तु धौवद्, ओ पु नो अग्ने, ये

देवासी, दिव्येतावस इति षष्ठः । इयमददाद्रमधमु

इति सप्तमः । २२।७।५.

प्रउम शस्त्र मरामने औथिह आनुष्टुभं चरितं

पादक वैपुभ जागत वा कुर्वाद् इति षष्ठाः ।

गावत्रयेनेति विद्वान्तः । ऐआ. १।१।२-२.

प्रउम शस्त्र विषाजिते महामते च प्राकृतेभ्य

वाक्वायादि दर्शत इति । ऐआ. ५।१।४.

प्रउमः शस्त्र वैश्वदेवमृणादूर्ध्वं अत्यते । ऐआ.

५।१।४ गावचः ।

प्रउमशस्त्रवाज्वान्ते वयदकारः । १२।५।१.

प्रउमशस्त्रे विक्रारेण काम्याः प्रयोगाः । अनिष्टजनकाः

यज्ञोः । ११।१।३-९। इष्टजनको यगमानस्य ।

११।१।१०.

प्रगाथः अच्छावाकशब्दे अग्निष्टोमे मार्घ्यदिने उदिन्वस्य रिच्यते इति । प्रयोगे ।

प्रगाथः अत्र प्रप्रथनं क्रियते । यथा प्रनूनं इति वृहती । तत्र चतुर्थे पादेयु अक्षराणि क्रमेण । ८।८।१२।८ इति । तमिद् बोचेम इति सतोवृहती । तत्र चतुर्थे पादेयु अक्षराणि क्रमेण । १२।८।१२।८ इति । अनयोः प्रप्रथनेन तिस्रो बृहत्सो निष्पादनीयाः । तत्र प्रनूनं इति वृहती यथाश्रुतैव । तत्रत्यः अन्तिमः अष्टाक्षरः पादः द्विः षडनीया इति एकोऽर्धर्चः संपन्नः । अयं तमिद् बोचेम इत्याद्याः प्रथमाद्वितीयापादार्था अर्धर्चः इति मिलित्वा द्वितीया वृहती । अयं तमिद्वोचेम इत्याद्याः द्वितीयां पादं द्विरापर्य्य एकोऽर्धर्चः, उत्तरोऽर्धर्चस्तु यथाश्रुत एवेति मिलित्वा तृतीया वृहती इति । १२.६।३ हायणः ।

प्रगाथः अनुचरः अग्निष्टोमे मार्घ्यदिने अच्छावाकशब्दे तरगिरिस् तिपा, आग्निमास्तशब्दे देवो वो द्विणीदाः । प्रयोगे ।

प्रगाथः अनुचरः अग्निष्टोमे मार्घ्यदिने निष्केवल्ये शब्दे अभि त्वा पूषं । प्रयोगे । मार्घ्यदिने ब्राह्मणाच्छावाकशब्दे मरुत्वतीये शब्दे च सत्त्वा यामि सुवीर्यम् । प्रयोगे ।

प्रगाथः अनुचरः निष्केवल्यशब्दे छन्दोमप्रथमेऽहनि त्वं होहि चैरवे । २३।१।२०-२५। छन्दोमद्वितीये 'अभित्वापूर्व' । २३।१।२१। छन्दोमतृतीये 'त्व होहि चैरवे' । २४।१।२१। षष्ठे प्रथमेऽहनि 'अभि त्वा पूर्व' । २०।१।१३। द्वितीयेऽहनि 'त्वं होहि चैरवे' । २०।१।२१। तृतीयेऽहनि 'यदिन्न वायतस्त्वम्' । २१।१।२८.

प्रगाथः इन्द्रनिहवः 'इन्द्र नेदीय एदिहि' इति मरुत्वतीये शब्दे, छन्दोमेयु निष्पत्ति, पृष्ठये षष्ठे च सर्वेषु अष्टैः । २०-२४.

प्रगाथः निष्केवल्ये शब्दे अग्निष्टोमे 'पिपा सुवस्य' । स्तोत्रियः 'अभि त्वा शूर' मध्यमया वाचा १२।१२।१-२। अनुष्पः 'अभि त्वा पूर्व' उत्तरेऽक्षराणि ३-४। मात्पोचरं 'पिपा सुवस्य' स्वर

वत्या वाचा । ८-९

प्रगाथः निष्केवल्ये शब्दे छन्दोमद्वितीयेऽहनि वृहती योनिः 'त्वामिदि हवामहे' २३।१।२३। छन्दोमतृतीयेऽहनि रथतरस्य योनिः 'अभि त्वा शूर' २४।१।२२.

प्रगाथः निष्केवल्ये शब्दे पृष्ठये षष्ठे तृतीयेऽहनि अभि त्वा शूर २१।१।२०। चतुर्थेऽहनि त्वामिदि हवामहे २१।४।२१। षष्ठेऽहनि अभि त्वा शूर २२।२।७। षष्ठेऽहनि त्वामिदि हवामहे २२।७।१६.

प्रगाथः प्रतिपत् अग्निष्टोमे अच्छावाकशब्दे मार्घ्यदिने श्रोभिर्षो । आग्निमास्ते शब्दे 'यत्रायसा वो' । निष्केवल्ये शब्दे अभि त्वा शूर । ब्राह्मणाच्छावाकशब्दे मार्घ्यदिने 'तं वो दस्त्वृती । मरुत्वतीये शब्दे 'आवारयम्' । छन्दोमे प्रथमे तृतीये च त्वामिदि हवामहे । द्वितीये अभि त्वा शूर । पृष्ठये षष्ठे प्रथमेऽहनि अभि त्वा शूर । द्वितीयेऽहनि त्वामिदि हवामहे । तृतीयेऽहनि 'यद् वाय इन्द्र से' २०-२१.

प्रगाथः बर्हवकाकुमादिः ब्रह्मयात्मकः, आनुष्प-मस्तु कृषः । शक्तावयवविशेषः । १२।१२।७.

प्रगाथः ब्राह्मणस्पष्टः मरुत्वतीये शब्दे अग्निष्टोमे होतुः 'प्र नूनं ब्रह्मणस्पतिः' । प्रयोगे.

प्रगाथः ब्राह्मणस्पतः मरुत्वतीये शब्दे छान्दोम-प्रथमेऽहनि 'प्रेतु ब्रह्मणस्पतिः' २३।१।११। द्वितीयेऽहनि 'उच्छिष्ट ब्रह्मणस्पते' २३।१।१०। तृतीयेऽहनि- 'प्र नूनं ब्रह्मणस्पतिः' । २४।१।१९.

प्रगाथः ब्राह्मणस्पतः मरुत्वतीये शब्दे पृष्ठये षष्ठे । प्रथमे चतुर्थे चाहनि प्रेतु ब्रह्मणस्पतिः । द्वितीये षष्ठमे च उच्छिष्ट ब्रह्मणस्पते । तृतीये षष्ठे च प्र नूनं ब्रह्मणस्पतिः । २०।२२.

प्रगाथः ब्राह्मणाच्छावाकशब्दे अग्निष्टोमे मार्घ्यदिने 'उडु ले य्यु' प्रयोगे.

प्रगाथः मरुत्वतीयः मरुत्वतीये शब्दे अग्निष्टोमे छन्दोमप्रथमेऽहनि च, प्र ॥ इन्द्राय २३।१।१२. द्वितीयेऽहनि वृहदिन्द्राय २३।१।१०। तृतीयेऽहनि गविः मुदासो २४।१।११। पृष्ठये षष्ठे प्रथमे चतुर्थे चाहनि

प्र व इन्द्राय बृहते । द्वितीये पन्थमे च बृहदिन्द्राय
गायत । तृतीये पठे च 'नक्तिः सुशो रय' २०।२२-

प्रगाथः मैत्रावरुणस्य अग्निशोभे माप्यंदिने कस्त-
मिन्द्र स्वा यसु । प्रयोगे.

प्रगाथः-सामप्रगाथः । निष्केष्ये शस्त्रे छन्दोमप्रथमेऽहनि
विवा सुतस्य । २१।१।२८ । द्वितीये उभयं शृग्वच ।
२३।१।२४ तृतीये इन्द्र सिधातु । २४।१।२२ । पृथ्वे
पद्वे प्रथमेऽहनि 'विवा सुतस्य' । २०।१।२५ । द्वितीये
उभयं शृग्वच २०।३।२९ । तृतीये इन्द्र सिधातु
२१।१।२१ । चतुर्थे 'समिन्द्र प्रवर्तिषु' २१।४।२१ ।
पञ्चमे 'नो तु स्वा गायतः' २२।२।८ । पठे 'इन्द्र-
मिद्वेतातये' २२।७।१८.

प्रगाथाः नाम मण्डलपर्यः प्राकट्टया उपास्याः ।
ऐमा. १।१।१-६, १।१०।१-५.

प्रज्ञापतेन्दनवः नाम मन्त्राः अप्रमहपठनोर्वा
द्वादशाहस्य दशमेऽहनि मानसपदे । 'अनादा चात्र-
पतिश्च, भद्रा च कृपाणी च, अग्निश्चा वापमया च,
अनाता चानाया च, अश्रुश्चा चाप्रतिपृष्या च,
अपूर्वा चा भ्रातृश्चा च' इति । २४।६।१४-२१.

प्रज्ञापशुक्रामस्य महाशते आग्वयज्ञं हेतवानिति
चेतनः इत्यदर्थम् । ऐमा. १।१।१६.

प्रज्ञातमा अशीरः । ऐमा. १।१।८.

प्रज्ञानं मम । ऐमा. २।२५।६.

प्रणयस्य तृष्टिः । प्रजापतिः तानि शुक्राणि
(व्याहृतिपरं) अन्वतन्तु लेपप्रयोगे यज्ञा अनायन्त
अकार उकारो मकार इति । तानेकया सममस्तु,
तदेतन् ओम् इति । १५।७।२०.

प्रतिगरः 'ॐ होतस्तथा होतः' इति अवस्थिते-
अवस्थिते दशतु पदेतु चतुर्होतृमन्त्राणां पदान्तरस्य
द्वादशाहस्य दशमेऽहनि मानसपदे । २३।६।२०.

प्रतिगरः प्रहसितव् अविद्वतः महामने निष्केष्ये ।
ऐमा. ५।६।१०.

प्रतिगरः प्रातःसवनान्तये अग्निशोभे 'संज्ञानो-
देशोम्' इति । १२।१।१६, १-४.

प्रतिगरः मदान् 'मदानो देव' इति आग्निमाहृ-

शस्त्रे अनुपानीयासु । १३।१४।१-२.

प्रतिगरः द्यौनाः शेषाख्याने त्रयां 'ओम्' इति,
गाथायाः 'एवं तथा' इति । २३।६।१२-१३.

प्रतिज्ञा पुरोहितस्य वरणप्रयोगे 'भूर्भुवः स्वरोम्' ।
इति । ४०।४.

प्रतिनिधिः यूपस्य स्वयः प्रहणे यशुकामस्य ।
६।१।८.

प्रतिनिधिः दिग्ग्वस्य आग्वम् । ६।४।५-६.

प्रतिपत् तृचः अञ्जयाकृच्छ्रे अग्निशोभे प्रातः-
उत्तरे इन्द्राग्नी आगतम् । प्रयोगे.

प्रतिपत् तृचः गायत्रः आग्निमाहृते शस्त्रे छन्दोम-
प्रथमेऽहनि 'वैश्वानरो अग्नी' २३।२।१३ । छन्दोम-
द्वितीये कतावानं वैश्वानरम् । २३।४।१५ छन्दोम-
तृतीये वैश्वानरो न ऊने २४।२।१६ । पृथ्वे पद्वे
द्वितीयेऽहनि पृथस्य वृषो २०।४।८ । पञ्चमेऽहनि
एनिष्वान्तमनरम् २२।३।११.

प्रतिपत् तृचः निष्केष्ये शस्त्रे पृथ्वे पद्वे चतुर्थेऽ-
हनि विवा सौमिन्द्र । २१।४।१५ । पठेऽहनि
रेवतीर्नः सप । २२।७।२४.

प्रतिपत् तृचः प्राज्ञानान्तविवाश्वे अग्निशोभे प्रातः-
उत्तरे 'आ यतिह सुपुना' । प्रयोगे.

प्रतिपत् तृचः मस्तवरीये शस्त्रे । प्रथमा अनुपुपु,
उत्तरे द्वे गायत्री आ स्वा रथे यपीतप । १२।४।१-३.
१२।६।५.

प्रतिपत् तृचः मस्तवरीये शस्त्रे छन्दोमप्रथमेऽहनि
आ स्वा रथे २०।३।१२२ । द्वितीयेऽहनि विश्वानरस्य
विशति २३।३।१० । तृतीयेऽहनि संतमिद्रापठे ।
२४।१।११.

प्रतिपत् तृचः मस्तवरीये शस्त्रे पृथ्वे पद्वे प्रथमेऽ-
हनि आ स्वा रथे २०।१।७ । द्वितीयेऽहनि विश्वानरस्य
वस्तति २०।३।१६ । तृतीयेऽहनि संतमिद्रापठे २१।१।-
१३ । चतुर्थेऽहनि सं तथा यशोभि २१।४।११ ।
पञ्चमेऽहनि यत् पाञ्चम्यया २२।१।८ । षष्ठेऽहनि
स वृषो महानाम् । २२।७।६.

प्रतिपत् तृचः मैत्रावरुणस्य अग्निशोभे प्रातःसवने

आ नो मित्रावरुणा । माध्यन्दिने कवा नाश्विन । वैश्व-
देवशस्त्रे तत् सवित्रुर्ग्रीमहे ॥ प्रयोगे ।

प्रतिपत् तृचः वैश्वदेवशस्त्रे अग्निष्टोमे तत् सवित्रुर्ग्री-
मीमहे । छन्दोमप्रथमेऽहनि तत् सवित्रुर्ग्रीमीमहे
२३।२।६ । द्वितीयेऽहनि विधो देवस्य नेतुः इत्येका
'तत् सवित्रुर्वरेण्यं इति द्वे मिलित्वा एकमृचः २३।४।८ ।
तृतीयेऽहनि तत् सवित्रुर्ग्रीमीमहे । २४।२।९ .

प्रतिपत् तृचाः वैश्वदेवशस्त्रे पृष्ठये पष्ठे । प्रथमेऽहनि
तत्सवित्रुर्ग्रीमीमहे २०।१।३ । द्वितीयेऽहनि विधो देवस्य
इत्येका तत्सवित्रुर्वरेण्यं इति द्वे २०।३।२ । तृतीयेऽहनि
तत्सवित्रुर्ग्रीमीमहे २६।१।६ । चतुर्थेऽहनि द्वितीयाहवत्
२१।५।६ । पञ्चमेऽहनि तृतीयाहवत् २२।२।६ । षष्ठे-
ऽहनि अग्निं त्वं देवं इत्येकां तत्सवित्रुर्वरेण्यं इति द्वे ।
२२।८।७ .

प्रतिपत् नवर्षः निष्केवत्ये शस्त्रे पृष्ठये पष्ठे
पथमेऽहनि महानाम्नीषु अन्नं स्तुवते चाक्षरेण साम्ना,
'विदा मयवन् विदा (१-९)' । २२।२।९-८ .

प्रतिपत् निष्केवत्ये गृह्णते । 'तद्विदास मुयनेषु'
इति त्रिषु 'नदं य ओदतीनां' इत्यनुष्टुप्, अनयोः
पादयोः विहरणं तद्विदासपादः नदंयपादः इति रीत्या ।
तद्विदासकृचः प्रथमपादान्ते 'पु' इत्यक्षरं, द्वितीय-
पादान्ते 'ह', चतुर्थपादान्ते च 'पः' इति अक्षर-
विहारं कृतवा 'नदं यः' इत्यास्याः पादानां विरहण
कर्तव्यं, तेन वृत्तीद्वयं संप्रत्ये । एवं त्रिः प्रथमा 'उरू' ।
मिलिषा वद् वृत्तयो मवेयुः ॥ तेषु एकावती प्रतिपत् ।
ऐमा. १।१९-१२. १।२३१-६. ५।६।६ .

प्रतिपत् प्रगाथः अन्धशराक्षरशस्त्रे अग्निष्टोमे माध्यं-
दिने तपोमित्रो, निष्केवत्ये अग्निं त्वा दूर, आग्नि-
माहते यशायशा यो । प्रयोगे ।

प्रतिपत् प्रगाथः निष्केवत्ये छन्दोमप्रथमेऽहनि
त्वामिदि हवामहे २३।१।२१ । द्वितीयेऽहनि अग्निं
त्वा दूर २३।३।२१ । तृतीयेऽहनि त्वामिदि हवामहे ।
२४।१।२१ .

प्रतिपत् प्रगाथः निष्केवत्ये पृष्ठये पष्ठे प्रथमेऽहनि
अग्निं त्वा दूर २०।१।१३ । द्वितीयेऽहनि त्वामिदि

हवामहे २०।३।११ । तृतीयेऽहनि यद् द्याव इन्द्र
ते । २०।१।१८ .

प्रतिपत् प्रगाथः ब्राह्मणाच्छंसिषस्त्रे अग्निष्टोमे माध्यं-
दिने 'तं वो दस्य', मरुत्वतीये शस्त्रे 'आ त्वा रयम्' ।
प्रयोगे ।

प्रतिपत् मातरनुवाकस्य 'उरू तिः पठनीया, 'आपो
रेवतीः' इति । ७।६।१-६ .

प्रतिपत् वैश्वदेवशस्त्रस्य तत्सवित्रुर्ग्रीमीमहे । १३।५।४ .

प्रतिपत् राजारम्भे पत्रमान अवयवविशेषः । 'स च'
'उरू प्रगाथः तृचः सुक्तं वा मयति । प्रायः सामाधार-
भूतो यः स्तोत्रियो नाम वृचादेः सेव शस्त्रे प्रतिपत् ।
औद्गाते स्तोत्रिया, होत्रे प्रतिपत् इत्युच्यते । १२।-
१२।४ .

प्रतिपत् सुक्तं वैश्वानरीय आग्निमाहवत्ये अग्निष्टोमे
वैश्वानराय पृष्ठ १३।११।१ । पृष्ठये पष्ठे प्रथमेऽहनि
वैश्वानराय पृष्ठ २०।२।१० । द्वितीयेऽहनि 'पृषात्य इणो'
मरुत्स्य २०।४।८ । तृतीयेऽहनि वैश्वानराय धियता
२१।२।१४ । चतुर्थेऽहनि वैश्वानराय हुमतो २१।५।१२
पष्ठेऽहनि 'अहम् कृण्वम्' । २१।१०।५ .

प्रतिपत् उत्तरे द्वे शस्त्रौ मायन्वी अग्निष्टोमे माध्यं-
दिने मरुत्वतीयशस्त्रे, तृतीयशस्त्रे च वैश्वदेवशस्त्रे ।
१३।४।२-३ .

प्रतिपदः सूक्तप्रतिपदः सिधुमः अद्वयः शस्त्रेषु ।
एताः प्रगाथानां पुरस्तात् चाप्यात्येन शंसन्त्याः इति के
चित्तल । मैत्रावरुणस्य 'अप प्राच इन्द्र', मातृगान्धर्विनः
'मल्लका ते महा मुजा', वाञ्छावाकस्य उद्रे नो लोकमतु
इति । २१।६।१-७ .

प्रतिप्रस्थातुः स्वर्गोऽहः पशुमागः षष्ठे । ३१।१।२ .

प्रतिप्राथः नाम मन्त्राख्यः मातृगान्धर्वसिधिल्ये पठेऽ
हनि 'मुमिषामिगतः' इत्यादयः । तानि पदानि नाम ।
३०।७।१९ .

प्रतिप्राकमरय दीशनीयायां षष्ठे चरः अग्निष्टोमे ।
१।१।८-११ .

प्रतिहर्तुः वण्डः काकुद्रथ (काकुदं) पशुमागः षष्ठे
३१।१।२ .

प्रतिहारः प्रतिहर्ता गातव्यः पाञ्चमस्तिके चतुर्थः, साप्तमस्तिके च षष्ठः सामावयवः । १२।१२।४ सायनः ।

प्रतिहारः महाभते । प्रसोतार प्रशान्ति होता । राजनारूपस्य साम्नः पञ्चविंशस्य सोमस्य तिसृषु, अर्ध-
तृतीयासु (२॥) अर्धत्रयोदशासु (१२॥) वा परिशि-
ष्टासु (इति त्रयः पक्षाः) प्रथम प्रतिहारं प्रवृत्तात् इति ।
'अर्धत्रयोदशासु प्रवाचयत' इति जादूकर्ण्यः । ऐआ. ५।५।१-२.

प्रवृण्णापाठः नाम पदसङ्घः । ऐआ. ३।३।२-६.

प्रथमेऽह्नि पृथगे षडे अभिर्देवता, त्रिष्टुप् सोमः,
रथंतरं साम, गायत्री छन्दः । २०।१।१-२। आप्तं,
प्रतंगं, महरवतीयं, निष्केषत्वम् । २०।१।४-१७।
पेद्वेदेवं, अभिनाहतम् । २०।२।१-१५.

प्रधानस्य यावदास्तुवाक्ये दीक्षणीयाया 'अभिर्मुत्त
प्रथमो देवतानां, अभिश्च विष्णो तप उत्तमं' इति
त्रिष्टुभौ । १।४।८-११.

प्रधानानां याज्यास्तुवाक्याः प्रायणीवोदनीययोः ।
पद्यायाः स्वरितेः त्रिष्टुभौ 'स्वरित नः पद्यासु, स्वस्ति-
रिद्धि प्रथमे' इति । ओगोभिष्टुभौ 'अमे नय नुयथा, आ
देवानामपि नयाम्' इति । सोमस्य त्रिष्टुभौ 'स्वं सोम
प्रचिकितो, या ते धामानि दिवि' इति । सवित्र-
गांपथ्यौ 'आ विश्वेदेवं सवति, य इमा विश्वा
जातानि' इति । अदितेर्जगत्सौ 'मुचामार्गं पृथिवी
या, महोमू यु मातर' इति । २।३।७.

प्रपदं नाम होममन्त्राः । प्रक्षिप्त पदजाते यस्मिन्नु-
च्चारणे, तदुच्चारणं प्रपद नाम । ३७।७।१-२ सायनः ।

प्रपदहीनः यथादृष्टाजामिगेके षडे आगमनोचरम् ।
एव गृहान् गृहसामेवविशाय अन्वास्थाय कस्मिन्
सर्वप्रयोगान्ते कंठेन चतुर्गृहीतास्तस्य आग्याहुनीः
रेन्द्रीः प्रपदं करोति । पशूषु घन्यवान्घातके, अनु दि
त्या मुने सोम, भक्षोऽनी दि पवनान इति घन्यपथे
द्वितीयपदेयु मन्त्रान्तप्रसंगोऽस्ति, ते मन्त्राः वैश्वेदमथ
प्रपदं नाम । ३७।१।९; ७।१-४.

प्रमंदिष्टीयं साम 'प्र मंदिष्टाय गायत्र' इति
कसि उत्तमम् । १५।५।९ सायनः ।

प्रमंदिष्टीयेन साम्ना उक्थ्यस्तोत्राणि कर्तव्यानि
शास्त्रमन्त्रेण वा । १५।५।८-१०.

प्रयाज्यान्त्याः आप्रियः जामदग्न्याः 'समिद्धो
अथ मनुषो' । द्वादशोद्रे प्राजापत्यपथौ । १९।४।६-८.

प्रयाजाः अग्नीषोमपथोरेकादश । समिधः, तनून
पात् वशिष्ठश्रुनवेतरेषा गोनाथा, नराशंसं, इन्द्रः वहिः,
धुरः, उपासा नवना, देव्या होतासा, तिष्ठो देवीः, क्षत्रा,
धनस्यतिः, स्वाहाहृतयः इति । यथर्षि आप्रियः ।
६।४।१-१६.

प्रयाजा अनुयाजाश्च प्रायणीयाया, प्रयाजाः सन्ति
अनुयाजा न सन्ति, उदयनीयायास्तु प्रयाजा न
सन्ति अनुयाजाश्च सन्ति इति पूर्वः पक्षः । उभयथा
उभयं इति सिद्धान्तः । २।५।१-४.

प्रयाजाः पथौ यथर्षि भवन्ति । 'यथर्षि' इति शब्दे
द्रष्टव्यम् । १९।४।७.

प्रयाजानुयाजनिषेधः उपसक्तु । ४।९।१.

प्रयाजेषु काम्याः प्रकराः प्रायणीयायाम् । प्रयाजो-
द्वितीयेभिः प्राटिपात् प्रम्वर्चसकामः । दक्षिणा इयात्
अजायकामः । प्रवद् इयात् पशुकामः । उदद् इयात्-
भूकः सोमवीयकामः । मध्ये स्वर्गकामः । १२।१।१-१०.

प्रवर्ग्यः । आख्यायिका, प्रैयः, अभिष्टनः उत्तरं
पठन् । ४।१-५.

प्रवर्गे अभिष्टनार्थं फवः । पूर्व पठन् । प्रवृजः,
कानं, इवं पित्र्ये, महान् मही (ब्राह्मणस्यात्वा).
अभि त्वं देवं (सामिदी) एताभ्यतजः घासान्तरगता-
आष्वलायनेन (४।६।१) पठिताः । एं सीदस्य
महान् इति महाशीरस्य सरे संस्थापनार्थो । भक्षन्ति यं
इति महावीराय अज्यमानायाभिष्या । पठन्मज्ज,
यो नः सनुज्यो, मानो अग्ने इति द्वे द्वे । इगुय
पात्रः इनि पत्र राशोऽप्यः । परि त्या गिरंगो, अपि
हयोदधः, शुक ते अन्यद्, अपरं गोयाम् । त्रा
एकवर्णशक्तिर्भवन्ति ४।१।१-११। सजे द्रव्यस्य इति
यत्र पावमान्यः, अयं वेनभोदयन्, पवित्रं ते, तपोऽ-
वित्रं, विव्यपिभं, मयानां त्या माह्नस्यस्य एकोन
विंशतिसं, प्रपथ तुवं धर्मतन्त्रः नय, अपरं त्या

तृचं० कारावत् नवचं कासीयसमाश्रितं, आ मात्याभिः
पञ्चर्चं त्रैभूमं, प्रायाणेव अष्टर्चं त्रैभूमं, ईळे चावा
पञ्चविंशतृचं जागतं, 'अरुचत्' उपोचमा आधेया,
ईळेचावीया उचमा परिधानीया । इति तु पूर्वं पठ्यम् ।
४।३-४ । अयोत्तरं पठ्यम् । उपह्वये (त्रिः)
हिरण्यवी, अभित्वा देव सवितः, समी वसं, सं वाध
इय, यस्ते स्तानः, गौरमीमित्, नमसेदुप, संजानना,
आ दशभिर्, दुहन्ति ससंक्रां, 'समिद्धो अभिरश्मिना,
समिद्धो अभिर्हृपगा' इति द्वे कालौ शात्तान्तरादि
आश्रलापनेन पठिते । तदु प्रथम, आत्मन्वन् ।
उचिष्ठ ब्राह्मणस्यते इत्यवलिखते । अधुनात् पिपुषी
इति धेन्वां हुन्धापाम् । उग्रव पयसा इत्याह्वयमाधे
दुग्धे । इयं शात्तान्तरगता आश्रलापनेन पठिता । अ
नूनमश्विनोक्तः इति गव्ये दुग्धे आशिष्यमाने ।
आमुते विद्यत इति गात्रे दुग्धे भाषिष्यमाने । उधु
त्वे महीरायः इत्याश्विनतयोः उधु प्य देवः सवित्
हिरण्यवा इति अनुचिद्यति मित्र मदाशरयति इत्यनुवैति ।
गन्धर्व इत्या पदमस्य इति श्वरं (महावीरत्पावनायी
येति) । अवेधते । नाके मुनर्गुप इत्यनुविधति । 'ततो
वा पमं' (इति शात्तान्तरगता आश्रलापनेन पठिता)
उमा विवत्रमश्विना' इति द्वाभ्यां पुराङ्गे यजोति (द्वे
याग्ये इत्यर्थः) । अग्रे वीदि इत्यनुवदकारः ।
' उदुतिशास्त्रादृतं (शात्तान्तरगता आश्रलापनेन
पठिता), अथ विवत्रमश्विना' इति द्वाभ्यां अवगाह्ये
यजति । अग्रे वीदि इत्यनुवदकारः । मदाशः
' विशा आशा दक्षिणयात्' (शात्तान्तरगता आश्र-
लापनेन पठिता) इति कक् । रोमा रोमादूर्ध्वं पद-
नीयाः एत कचः, ' एवादाहृतः उचिर् (शात्तान्तरगता
आश्रलापनेन पठिता), उनुदादूर्ध्वमिदियति, द्रष्टुः
उनुममि, एते एमप्यं, ऊर्णं क पु वः, उर्णो नः
पातयंताः, सं पेभित्या' इति । पावक घोने इति मन्त्र-
मावाद्यते । हुतं रविर्गु (ब्राह्मणपठिता) इति
धर्मस्य मदाशति । रेनो न योनि, आ परितन् यत्
पातयः (आश्रलापनेन पठिता) इति द्वे प्रथम्या-
उंशान्ते । हरिर्दक्षिणे महि इति कक् उपोचमाधेन आश्र-

पनीया यदहरत्तादधिष्यन्तो भवन्ति । धृयवताद् मग-
वती इत्युत्तमया परिदधाति । अथ प्रवर्ग्यप्रशंसा ।
४।५।१-१५.

प्रथमं पयसा प्रचरति । १४।१।७.

प्रबद्धलिका नाम मन्त्राः ऐतश्रमलापोत्तरं ब्राह्मणा-
न्धंसिधित्वे पठेज्जनि ' विततो किरणौ द्वौ' इत्यादयः
पठ् अनुपुमः अर्धर्चशः संशत । ३०।७।१६-१७.

प्रवासे प्राप्ते जम्भुपस्थानम् । प्रवासादेव य ।
अहरश्च क्षणीमेव विनश्यदर्थनम् । किंवा ' अमर्षं
चोऽमर्षं मेऽस्तु' इति पठेत् । ३२।१।८.

प्रवासे यजमानमरणे स्वगृहे पुत्रादिः अभिवान्य-
वतायाः पयसा लहुपात् । अपि वा यत् एव कुतश्च
पयसा लहुपात् । किंवा अमीन् अज्जान् क्षेम-
रहितानेव हर्षीरन् आ शरीरावाभास्तौ । ३२ । १ ।
४-६.

प्रवेद्याः परब्रह्मणः जीवकमेव उरिरे । ऐआ.
३।२।७-८.

प्रस्तावाः प्रस्तोत्रा मातङ्गः द्वितीयः कामावपवा ।
१२।१।४.

प्रस्तोत्तरं प्रेक्षतास्वी होता संशति मदाशते ।
' राजनसाम्नः पञ्चविंशस्य स्तोमस्य त्रिगुण अर्ध-
तृतीयागु (२॥) अर्धमयोदद्यागु (१२॥) वा परि-
शिष्टागु प्रथमं प्रतिहारं प्रनुवात्' इति । ऐआ.
५।५।१-२.

प्रस्तोत्रः इत् सजिह्वे पयमायाः सधे । ११।१।२.
प्रस्तोत्रा प्रथमपतिहारकाले प्रोचते होता अपति
गुणयौऽपि मत्त्वान् इत्यादि मन्त्रपथं मदाशते । ऐआ
५।५।१-९.

प्रस्थितयाग्याः तिलः पोत्रुः उचये कर्तौ ।
१५।५।६.

प्रस्थितयाग्याः प्रातःसंधने । रोदः, इदं ते सोम्यं
अगु । प्रातयाच्यंजिनः, इन्द्र त्वा हृषमे वयम् ।
मैत्रावरुणस्य, मित्रं वयं हवामहे । पोत्रुः, महतो पयसि दि-
क्षये । नेदुः, अग्ने यन्नीहिहवह । मासीप्राय, उधा-

नाम वद्यानाय । अन्तावाकस्य, प्रातर्षोवमिरागतम् ।
२८।२। माध्यन्दिने । हेतुः, पिवा सोममभि । मैना-
वरुणस्य, ॥ ई पादि यः । ब्राह्मणाञ्छेतिनः, एवा पादि
प्रत्यया । पोतुः, अर्वादेहि सोमकामम् । नेष्टुः, त्वायं
सोमस्त्वमेक्षार्वाह । अन्तावाकस्य इन्द्राय सोमाः प्रदिवो ।
आग्नीध्रस्य, आ पूषो अस्य कलशः । २८।३।
सृतीयसवने । हेतुः, इन्द्र फभुमिर्वाज्जवाङ्गे ।
ब्राह्मणाञ्छेतिनः, इन्द्रश्च सोमं पिबतम् । मैनावरुणस्य,
इन्द्राय स्वाहा हुता । पोतुः आ यो वहन्तु सतयो ।
नेष्टुः, अमेय नः सुहवा । अन्तावाकस्य, इन्द्रायिष्णु
पिबतं मध्वो । आग्नीध्रस्य, इमं स्तोममर्हते । २८।४।

प्रस्थितयाज्याना सताना पुरस्तात् प्रत्येक एकैका
पादच्छेदी भ्रक् उपधातव्या पृष्ठये चन्दे । प्रातःसवने
क्रमेण वृषभिन्द्र, सुपुमा पात, वनोति हि सुन्वन्,
मो दु यो अल्पदभि ओ पू णो अमे, गर्भि हेतारं मन्ये,
दध्यद् इ मन्ये । इति (आश्रका ८।१।२) माध्यन्दिने
तु 'पिवा सोममिन्द्र' इत्येका, इन्द्राय हि घोरसुतो
इति पद (आश्रका ८।१।४) २९।५।१-५।

प्रहरणं यूपस्य (अग्नी) स्वर्गकामस्य । ६।१।८।

प्रहरणं स्वरोरेव यूपप्रतिनिधिःवेन प्रतिष्ठाकामस्य ।

६।१।८।

प्राजापत्यं पशुमालमेत द्वादशाहे दीक्षायाः पुर-
स्तात् । तत्र सामिधेन्यः सतदश आप्रिवः जामदग्यः
'समिद्धो अद्य मनुयो' इत्यादयः । ११।४।४-८।

प्राज्यापत्या श्रक् 'कतुं तन्वन्' इति आग्नि-
मादतशक्ते वैश्वम्नाः उत्तर, प्राजापत्योत्तरं च 'एवा
न इन्द्रो मधवा' इति परिधानीयः । ११।१।५-८।

प्राणः प्रपदाभ्या शरीरे प्रापयत आत्मा तु मूर्ध्ना ।
ऐसा. २।४।१।

प्राणभैष्ठयार्थे इन्द्रियकलहः । ऐसा ४।४।१-१५।

प्राणस्य वंशत्वं शरीरे । वंशो यक्षस्य मध्यस्थाना ।
ऐसा. १।४।२; ७।१।

प्राणाः शरीरे द्वादश । सप्त शीर्षाभ्याः, द्वौ स्तन्यौ,
सप्तोऽधः । नाम्ना सह । ऐसा. १।२।०।७।

प्राणोपासनम् । महात्मनस्त्वन्मन्त्रेणैवत्ययस्य प्राय-

दृष्ट्या उपासनम् । प्रायः सूक्ष्मदेहात्मकः । अतः सूक्ष्म-
देहस्येण उक्त्योपासनं इत्युच्यते । अहंप्रहोऽह । ऐसा.
२।४।२०।

प्रातःसवनं आग्नेयम् । २७।१।४-५।

प्रातःसवनं गायत्री लदयन्कृत् । ११।४।२।

प्रातःसवनं दिनाराधनम् । ८।६।३।

प्रातःसवने अन्तावाकशर्लं अग्निष्टोमे (आग्न्यं)
'इन्द्राग्नौ आगतं सुतं' इति । प्रयोगे ।

प्रातःसवने शम्भवाकशर्लं चतुर्विधे महाप्रते च
'आ सुते विशत' इति । ऐसा. ५।१।५।

प्रातःसवने अन्तावाकस्य परिधानीया । 'आहं
सरस्वतीशतोः ।' वा च युक्तियोगः । २९।७।२।

प्रातःसवने उलयमानसूक्तं (मैतावरुणस्य)
ऐन्द्राग्न्यर्चितामैव 'आ त्वा वहन्तु हरयः' इत्यादयः ।
आदिमाः समवेति के चित्, तव । २८।१।१-१२।

प्रातःसवने नव ग्रहा यज्ञान्ते (धाराग्रहाः), नवभिः
नवमाने स्तुवते । अग्निष्टोमे । ११।१।१।

प्रातःसवने प्रतिगदः 'संग्रामो देवोम्' इति ।
११।१।१।

प्रातःसवने प्रस्थितयाज्याः । २८।१।१-१० ।

प्रस्थितयाज्या चन्दे द० ।

प्रातःसवने बहिष्पवमानोत्तरं आग्न्यशर्लं, ततः
प्रतगम् । १०।५।१।

प्रातःसवने ब्राह्मणाञ्छेतिनः अग्निष्टोमे परिधानीया
'स न इन्द्रः धिनः सता' इति । विहृतौ तु 'इन्द्रेण
रोचना दिवः' इति । २७।४।५।

प्रातःसवने ब्राह्मणाञ्छेतिनः अहीने 'व्यन्तरिक्ष'
इति पर्वोत्सृजः । 'इन्द्रेण रोचना दिवः' इति परि-
धानीया । २९।७।२।

प्रातःसवने ब्राह्मणाञ्छेतिनः अग्निष्टोमे 'आ
याहि सुपुमा हि' इति । चतुर्विधे महाप्रते च 'गुरुप-
कृत्यमृतये' इति । ऐसा. ५।१।५।

प्रातःसवने ब्राह्मणाञ्छेतिनः अग्निष्टोमे स्तोत्रिय-
सूक्तः भिरद्वेकेषु महियो, अनुसूक्तः 'एन्द्रया
इयु नः' इत्येका, 'इन्द्राय हि योः' इत्येका

‘प्राग्वर्मे’ इत्येका इति शिक्षित्वा । प्रयोगे । प्रातःसवने
‘भूरिन्द्रवन्तः शुभ्रं’ इति ब्रह्मा स्तोत्रप्रत्ययमाह ।
२५।१।५-६.

प्रातःसवने गन्धवा वाचा शंभेत् । माष्यंदिने वषी-
यस्या वाचा । ‘तृतीयसवने वलिष्ठतमया वाचा ।
उत्साहानुवारेण उत्तरोत्तरिण्या वाचा शंभेत् ।
१४।६।५.

प्रातःसवने माष्यंदिने च षष्ठेऽहनि प्रस्थितयाज्यानां
पुरस्तात् प्रातर्कं एकैका पारुण्येण उपदध्यात् ।
२२।५।१-५.

प्रातःसवने मैत्रावरुणस्य अग्निष्टोमे अहीने च परि-
धानीया ते स्याम देय वरुण । प्राद्वान्छोमिनः अग्नि-
ष्टोमे ‘स न इन्द्रः दिवः स्रजा’ इति, विह्वी तु
‘इन्द्रेण रोचना दिवः ।’ अञ्छावाकस्य अग्निष्टोमे
गोमादिःषण्यत्, विह्वी तु आहं सरस्वतीवतोः इति ।
२७।४।१; ५।१.

प्रातःसवने मैत्रावरुणशर्लं अग्निष्टोमे ‘आ नो
निष्ठावरुणा वृतेः’ इत्यादि । ऐआ. ५।१।५ सायणः ।
चत्वारिंशे ब्रह्मणे च ‘ता नः शरते पार्थिवस्य’ इति ।
ऐआ. ५।१।५ सायणः ।

प्रातःसवने याज्या अनवानम् । २७।५।६.

प्रातःसवने घटवज्रः होतुः ‘उक्थं वाचि’ इति
चत्वारिंशत् । अथर्वोः ‘ओमुक्थयाः’ इति चत्वारिंशत् ।
१२।१।२.

प्रातःसवने द्वात्रिंशत् पुरस्तात् निषिद्धानम् । ११।
१०-११.

प्रातःसवने स्तोमविह्वी अतिर्धनं एक्या द्वाभ्यां
वा, नाधिक्या । २७।५।७-८. २९।७।१०-१३
छापः ।

प्रातरनुवाकः । प्रैयः ‘देवेभ्यः प्रातर्वाग्भ्यो रोत-
गुह्रि’ इत्याद्याभ्युः । महति राज्ये अनूच्यः पुरा
पाचाः प्रवदितोऽनूच्यः, पुरा शकुनिवादादनुब्रूवात् ।
अथो तत्तु यदेवाप्यनुवृत्तायुषां (प्रैयं दद्यात्) अथा-
नुब्रूवात् । ७।५।१।१५। अतमनूच्यमाहुष्कामस्य । जीमि
च यजानि पश्चिमानूच्यानि यक्षकामस्य । सतः च यजानि

विंशतिश्चानूच्यानि प्रजापशुकामस्य । अष्टौ शतान्यनू-
च्यानि अम्राज्योक्तस्य, यो वा दुरुक्तोऽस्तः शमल-
ग्रहीतो यजेत । सहस्रमनूच्यं स्वर्गकामस्य । अपरिमित-
मनूच्यं सर्वेषां कामानामवदच्यै । सप्त अग्नेयानि छन्दा-
स्सन्वाह । छन्दःक्रमश्च गाव्यी अनुबुद् शिषुद् बृहवी
तामिङ् जगती पङ्क्तिः इति । सप्त उपस्थानि छन्दा-
स्यन्वाह । सप्त आश्विनानि छन्दास्यन्वाह । ७।७।
१-११। ‘आपो रेवतीः’ इत्यनया त्रया आरम्भः ।
७।६।१-६ । पञ्चः अनूच्यः इति कैचित् । अर्ध-
वैश्व एयानूच्यः इति सिद्धान्तः । ७।८।१-४ । ‘अ-
भुदुषा श्वात्पशुः’ इत्युक्तपया वरिदधाति । ७।८।१२।
(आश्वला ४।१३-१५.)

प्रातरनुवाकस्य व्यूढस्य सप्तः अन्यूढत्वं बृहतीमध्य-
कत्वात् । ७।८।५.

प्रातरनुवाके न्यूढः प्रथमवादे द्वयसरेण चतुर्थेऽहनि
पृष्ठे पदे १२।१।१०.

प्रायणीया शंभन्ता । १५।१।२.

प्रायणीये धाप्यारहिताः कामिधेन्यः पञ्चदश । १५।
२।४.

प्रायणीकोदयनीये अग्निष्टोमे । शीता एवः, देवताः,
देवक्रमः, प्रवाजानां काम्याः प्रकाशः, याज्यानुवाक्याः
प्रधानानां, संशय्ये, प्रयाजानुवाजाः, पानीरुपाज्वास्तु
न सन्ति, समिधयश्च नास्ति, प्रायणीयानिष्काशे,
स्यात्वां वा उदयनीयानिर्वापः, व्यतिपद्गो याज्याऽ
नुवाक्यानां, द्वयं आदित्यश्चः प्रायणीयो भवति आदि-
त्यश्चरुदयनीयः इतोरेषा चतुर्गमाज्यम् । (आश्वला
६।१।३) (तत्तच्छब्दे तत्तद्विदेशा द्रष्टव्याः)
२।१-५.

प्रायश्चित्तं अग्नी अग्नेरुदरे । ‘उदरे’ इत्यत
द्र० ३२।५।१.

प्रायश्चित्तं अग्निदाहे । ‘अग्रयः प्राग्भेन’ इत्यत
द्र० ३२।६।१.

प्रायश्चित्तं अग्निनाये । ‘अग्निनाये’ इत्यत ।
‘भग्नीनां प्रयागामपि उपशान्ती’ इत्यत द्र० ३२।४।८;
३२।७।४.

प्रायश्चित्तं अग्निषु 'अन्तरागमने' इत्यत्र ३० ।
३२।११।३, ७.

प्रायश्चित्तं अग्निसेतुर्गो । 'गार्हपत्याहवनीयोः' इत्यत्र,
अग्नीना त्रयाणां इत्यत्र, 'अग्नैराग्निभिः' इत्यत्र,
'अग्नीनां दिव्येनाग्निना' इत्यत्र, 'शक्वाग्निना' इत्यत्र च
इत्यत्र ३२।५-६.

प्रायश्चित्तं 'अग्निहोतृदोहकाले' इत्यत्र ३० । धेनुः
यदि उपनिशेत्, यदि याभ्येत, यदि स्पन्दनेन पयः
कन्दयेत् । २५।२।७-२१; ३२।२।१-४.

(इत उत्तरं अयतरत्रचिह्नयुक्ते अन्ते कृत्वा प्रायश्चित्तं
ब्रह्मव्यम्, पौनस्त्वभ्यस्त अत्र न विवृतम्.)

प्रायश्चित्तं अग्निहोत्रद्विविधे अग्नेध्याते । 'अग्निहोत्र
अधिष्ठित अग्नेध्व' इत्यत्र । ३२।४।१.

प्रायश्चित्तं अमायास्यायाः पौर्णमास्याः वा 'अरत्ये'
३२।७।३.

प्रायश्चित्तं 'अधिशक्तप्रायश्चित्तं' । २५।७।५.

प्रायश्चित्तं 'अस्नातेन' अग्निहोत्रहमे कृते ।
३२।८।५.

प्रायश्चित्तं 'आम्रयज्ञेनानिष्ट्वा' नवाक्षप्राग्मे ।
३२।८।९.

प्रायश्चित्तं आरण्येनाग्निना विहारस्थाग्निना संवर्धे,
अग्नये क्षामयते अष्टाकपात्रं निर्वपेत्, तस्य वाग्यऽनु-
वाक्ये अकन्ददग्निः स्तनयन्, अपा यथा नः पितरः
इति । आहुतिं वा आहवनीये लुह्यात् अग्नये क्षामयते
साहा इति । ३२।५।४.

प्रायश्चित्तं आर्त्तिन्यदग्नेनिसार्धं पृष्ठस्तोत्रे वागदे-
व्यसामगाने 'अग्नीं पु नः खर्वीना पु', 'अविष्ठा
जरीतृणा व', 'यत्तं भवार्युतिभिः पः' इति पुष्पपदाक्ष-
राणि प्रक्षिप्य उद्गातारं गायेयुः । नित्येऽन्वेत् कर्त्तव्यम् ।
३५।२।६-१०.

प्रायश्चित्तं आहिताग्निना उपवस्यदिने 'अशुकरणे' ।
३२।७।१.

प्रायश्चित्तं 'अधिष्ठिते' अग्निहोत्रे, शानाप्ये, हवि पु
वा आहिताग्नेऽग्ने । ३२।१।२.

प्रायश्चित्तं आहिताग्नेः उपवस्यदिने 'अग्न्याचरणे'

३२।७।२.

प्रायश्चित्तं आहिताग्नेः उपवस्यदिने मरणे ।
३२।१।१.

प्रायश्चित्तं प्रवस्ये यजमानमरणे । ३२।१।४-६.

प्रायश्चित्तं प्रवस्ये मरणेन अर्ध्यादीनामग्न्याग्ने यदि
शरीराणि (अरवीनि) न विनेरन् पर्णशरः कर्तव्यः ।
'प्रेतारिषिदिनाये' । ३२।१।७-९.

प्रायश्चित्तं आहिताग्नेः 'हविःपु वेद्यामासवेयु' मरणे ।
३३।१।३.

प्रायश्चित्तं उद्धरणाभावे 'सूयोस्तमये' 'सूयोदये' ।
३२।१।१-२.

प्रायश्चित्तं तप्ततः आर्त्तौ 'भूः' इति गार्हपत्ये लुह-
यात्, यलुहः आर्त्तौ 'भूवः' इति यज्ञे आग्नीध्र्याग्ने
हविर्यज्ञेयु ल 'अन्याहार्यपचने । सामतः आर्त्तौ 'स्वः'
इत्याहवनीये । अधिष्ठातापामार्त्तौ सर्वतो वा आर्त्तौ
'भूसुवःस्वः' इति सर्वाग्निः आहवनीये एव । २५।७।५।
एतत् मन्त्रा करोति । २५।९।४.

प्रायश्चित्तं 'कपलनाये' । ३२।८।९.

प्रायश्चित्तं 'अविष्टे मृतसन्ध्यावर्णे' । ३२।८।७.

प्रायश्चित्तं निविद्वानविम्वरणे । अन्धत् तदैवत्यं
वच्छन्दस्कं सूतग्राह्यत् तस्मिन् निविदं दध्यात् ।
आहतात् सूतात् प्राक् 'या मगाम पयो वयं' इति वृत्तं
सूतं पठेत् । धेयं सक्त प्रायश्चित्तः । २१।१।१-
१४-२२.

प्रायश्चित्तं 'प्रथिनकनाये' । ३२।८।३.

प्रायश्चित्तं प्रायः नाम नाशः तस्य चित्तं समाधानम् ।
प्रायश्चित्तरवि तदेव । ३२।१।२ सामयः ।

प्रायश्चित्तं मित्रे 'सुक्' दायत्र । २२।४।७.

प्रायश्चित्तं 'सूत्रकाचगले' । ३२।८।६.

प्रायश्चित्तं जिघा मयि वा 'यमलजने' । ३२।८।८

प्रायश्चित्तं 'हविर्दोषादिक्रिये' । ३२।१।४; ४।१.

प्रायश्चित्तं 'दिरण्यनाये' । ३२।८।४.

प्रायश्चित्तानि चित्तत्वारिण्यत् उक्तानि । मले
३२।१। दोहयज्ञे । ३२।२। हविर्दोषे । ३२।३। हविषि
अग्नेध्याते, स्कन्ने, स्कन्ने प्रये वा, मित्रे, अग्निनाये ।

३२।४। उदरणविषये, अग्निसमं ॥३२।५; ६।२-३।
अग्निना केन चिदन्वेनाग्निना दाहे ॥३२।६। अष्टरुणे,
अमर्याचरणे, यागात्यये, अग्नीना उपशान्तौ ॥३२।७।
सामपणाकरणे, वषाळनाद्ये, पवित्रकनाद्ये, दिव्यनाद्ये,
अस्तातेन होमे, सुतक्रान्तमक्षणे, जीवति मृतशब्दश्रवणे,
यमलजनेन । ३२।८।

प्रार्थनामन्त्रः, शान्तिमन्त्रः । वाक्ये मनसि प्रति
छिता, मनो मे वाचि प्रतिष्ठितम् । आविरावीर्य एधि,
येदस्य न आग्नी रथ', भुतं मे मा प्रहासीः, अनेनावी-
हेनाहोरात्रात् सदधामि, यत्तं यदिष्यामि, सत्तं यदिष्यामि,
सन्मामयतु तद् यक्तारमयतु, अयतु मा, अयतु यवतार-
मयतु यक्तारम् । ऐमा. २।२६।१२।

प्रासाहः=बाहुव्यम् । लगत्प्रासाहः जगतीरुन्दश्च-
क्रान्तुल्लाः वृत्तीमयवनगताः प्ररिपतपान्थाः । २८।४-
१५। सायणः । वसिष्ठप्रासाहः निष्पेक्षस्य उचरः
यसः । तस्मिन् वसिष्ठो मुनिः स्वकामध्वेन संपादितवान्,
अतोऽयं वसिष्ठप्रासाहः । एष भरद्वाजप्रासाहः ।
५।८।७।

मियङ्गूनां तेषामानि चमसे वाक्यं वा समोन्मानि
येन्द्रमहाभिवेके संभारः । २९।१-२।

प्रेहृत्प्रमादस्य शस्त्रे महाभते निष्पेक्षस्य वाक्यम् ।
तस्य पञ्च एकमेवेति वै चित्, त्रीणीत्यग्रे, हे इति
शिद्धान्तः । हे पञ्चके औदुम्बरे भूमिवीतययोर्वच्ये ।
उदमुने स्वादा भूमि वीतय च (तिर्वनूकाश्च उपरितन)
यया न सृष्टेयाताम् । एतवः दक्षिणावृत्ताश्च सध्यावृत्ता-
श्चेति सम्यग्, दाम्प्यः । प्रेहृत्स्य उदरण अग्निनाये
भूमेस्परि इति के चित् । प्रादेशमात्रे इत्यग्रे । मुष्टि-
मात्रे इति शिद्धान्तः । पुष्टकेन उपसृष्टेय अग्निरोग्य-
काळे श्रवत् । अग्निनायामपिरोहेत् स्वेनयत् । एक
पादं भूमे स्थापयेत् । प्रेहृत् होता अधिरोहेति ।
उद्गाता औदुम्बरीमाण्दीम् । होतृताः समदाकाः वृत्तीः
अधिरोहन्ति । होता पण्डित्यत् प्रेहृत्पादवरोहेत् । इति
के चित्, भसं दाते यदीवा जपरोहेत् इत्यग्रे । यज
इत्या जपरोहेत् इति शिद्धान्तः । प्राह जपरोहेत् ।
ऐमा. १।७-८।

प्रेहृत् होता दार्वपरीक्षणार्थं चालयति । 'भूते-
म्यस्त्वा' इति । पञ्चाधे फलके वाणी प्रतिष्ठापयति ।
'प्राणमनु प्रेहृत्स्व' इति प्राञ्ज प्रेहृत् प्रणयति ।
'व्यानमन्वीडस्व' इति तिर्यञ्चम् । अपानमन्वीड-
स्व इत्यन्यात्मम् । भुम्बुः स्वोरिति जपति ।
'प्राणाय स्वा' इति प्राञ्जमेव पुनश्चालयति, व्यानाय
स्वा इति तिर्यञ्च, अपानाय स्वा इति अन्यात्मम् । ऐमा.
५।४।८-१०।

प्रेहृत् महाभते माध्यन्दिने अष्टवर्गुमिषपकल्पनीयः ।
ऐमा. ५।४।१ सायणः ।

प्रेहृत् महाभते माध्यन्दिने सदः प्रवेद्यात् पुरस्ताद्
चपलतो भवति । श्वये रज्जु वीचय इत्येतत् प्रस्ताव्य
वीथेन प्रपाद्य उचरेणाग्नीध्रिय परिष्वस्य पूर्वपा द्वा
उदः, सर्वात् धिग्वानुचोष । औदुम्बराणि काष्ठानि
प्रेहृत्स्य भवन्ति, पालासानि, मिश्राणि वा । त्रीणि
पलकानि उभयतल्लक्षानि, हे वा, स्वयम्भू तापस्यः ।
इपुमानः प्राह प्रेहृत्, निमुष्टिकः (मुष्टिमुनेपुमानः)
तिर्वङ् (प्राह = इदी, तिर्वङ् = लानी) । उदगप्रः
प्रागवाम्ना सूचीम्पा समुतः (प्रोतः=मात्र भर्त्ता) । दक्षि-
णोत्तरं श्वये निताप अभितो होतुपदनं वीचयम-
त्वादधाति आस्यलभिव यजमानस्य । प्रेहृत्स्य दृष्टान्त
(कोणेषु चतुर्षु) छिद्राणि भवन्ति, रज्ज्वन्मागूर्ध्वमुदयति,
दक्षिणतो दक्षिणया (दक्षिणावृत्तवा एतन्ना), उचरतः
सम्बया (सम्पावृत्तया रज्ज्वा) । दाम्प्यं निगुणे स्वाता
रज्जुः । सत्यदक्षिणे पञ्चव्यामे दिगुणे, वीचधे त्रिः प्रदक्षिणं
पर्वस्य ऊर्ध्वमग्निं निदक्ष्ये (पुरगाठ) यन्नाति । घाताभिः
वृत्तीभिर्वा परिकल्पन्ति (पात्स्व अयेट पर्वदेत्) अग्न-
वभिय यया स्वात् । चतुरङ्गुणेन एष विभूमः
(शुर्द सोडुन वर) प्रेहृत् स्यात् मुष्टिमात्रेण वा ।
दक्षिणतः सदाधिकारः (दक्षिणोऽयं जरा उंच) । प्रपद-
मात्रे पिच्छात् । ऐमा. ५।३।२-१२।

प्रेताग्निविनाशे वर्णयतः । यक्षिः त्रीणि च घटानि
पलाशवृत्तानि (वान, ये दाते) माहाय तेषां पुण्यम्-
कमिव कृत्वा जप्नीतु तैः संत्यजे उदावयेयुः । ददन-
किण्डदानादि च कुपुः । तत्र (१५०) इत्यादि

शरीरमप्ये, ७०+७० खनिष्णी, २५+२५ ऊरु,
श्रेयं (२०) शिरशि इति पुण्यरूपककल्पति ।
३२।१।७-९.

प्रैयमेघाः (प्रियमेघपुत्राः) ऋषयः उदमयं नाम
अङ्गराजपुरोहितं अयाजयन् । ३९।८।४.

प्रैयः । अग्निप्रणयने ' अक्षये प्रणियमानायानुवृद्धि ' इत्याहावर्धुः । ५।२।१ । अग्निमन्थनीयाऽनुवचने ' अग्नये मन्थमानायानुवृद्धि ' इति । ३।५।२ । अग्निश्रेष्ठे सदस्ये ' उद्वराह्वनीय ' इति । २५।१।१९ । अग्नीषोमप्रणयनीयास्तु अग्निहोत्रे ' अग्नीषोमाम्या प्रणी-
यमानाम्यामनुवृद्धि ' इति । ५।४।१ । अग्निगौ मैत्रावरुणं प्रति, ' उपमेय होतव्यो वैवेम्यः ' इति । ६।५।६ । उपमृग्ये मूषस्य ' मूषाकोऽग्निमाग्यामनुवृद्धि ' ' उपमृ-
ग्माग्यामनुवृद्धि ' इति वा (आनस्तम्यः) । ६।२।६-
सायनः । समस्तभरणविधौ (प्रवर्णोऽभिष्टयने) ' मन्त्र-
प्रवर्णैः प्रवर्णिष्यामो होतरभिष्टुद्धि ' इति अर्धयुः प्रति-
प्रस्थाता च । ४।१।३ । वसुधैवकुतश्च उत्तमस्य ' होता
यस्तदग्निं स्वाहा ' इति प्रैयवृत्ते अन्तिमः । ७।३।१-२
सायनः । यशोः पर्यग्निक्रणानुवचने ' यथानये क्रिय-
माग्यामनुवृद्धि ' इति । ६।५।१ । प्राचीनबंधे सोमे नीध-
माने ' सोमाय क्रीताय प्रोक्षमाग्यामनुवृद्धि ' इति ।
३।१।१ । प्रातस्तुवाके ' देवेभ्यः प्रातर्थावभ्यो होतरनु-
वृद्धि ' इति । ७।५।१ । मनोताऽनुवचने ' मनोतायै हविषोऽ
यदीयमाग्यामनुवृद्धि ' इति । ६।१०।१ । मूषस्याङ्गना-
वृत्ते ' अग्न्यो मूषमनुवृद्धि ' इति । ६।२।१ । मूषस्य
परिम्ये ' मूषाय परिधीममाग्यामनुवृद्धि ' इति । ६।२।२ ।
पक्षेऽग्निं कर्तृपात्रेण मैत्रावरुणं ऋद्धिरःकृषिमाश्रो-
धरं पठनीयः, न तु अग्निहोत्रे इव केरुप्रैयमन्त्रोत्तरम् ।
२२।४।१-६ । होमप्रोक्षणानुवचनीयास्तु ' सोमाय क्रीताय
प्रोक्षमाग्यामनुवृद्धि ' । ३।२।१ । सोमपुत्रवचनीयास्तु
यवां खुवेपाभिभारयनाहावर्धुः, ' सोकेभ्योऽनुवृद्धि ' इति ।
७।३।१-२ । हविषानप्रवर्तनीयास्तु ' हविषां-
नाम्नां प्रोक्षमाग्यामनुवृद्धि ' इति । ५।३।१ । यद-
स्तिद्वयं मेष्पति । ११।१।६-८.

मैत्रवृत्ते (५।२, ८) वेद्यः कर्तृपात्रो, उपमे कर्तो ।

१५।५।६.

प्रोहणं (अकटेन नयनं) सोमस्य क्रीतस्य प्राप्तवंशे
अग्निहोत्रे १३।१-३.

प्लक्षस्थ पत्मानि चमसे पात्र्यां वा सनोप्यानि
ऐन्द्रमहाभिषेके संमारः । ३९।२-३.

फलफल्गि प्रेष्टारस्य त्रीणि द्वे वा उभयस्तथानि
महाभ्ये माघ्यादेने निष्केर्वस्वार्थम् । ऐआ. ५।३।५.

फलचमसः शक्तिरस्य । न्यमोधावरोहान् औदुम्बर-
आश्वत्थ-प्लाखानि च फलानि पुरस्तादुपप्लुतानि
भवन्ति । अथ सोमं राजानं प्रीयाति । रात्र एषावृता
(रीत्या) उपरतवपर्वशं चरेत् (मूत्रवेत् फलानि) ।
यदा राजानं प्रातराग्निमुवासीति तदा एतानि द्वेपा
विषङ्गोवात्, एकं भागमभिपुष्पात् अपरं भागं माघ्य-
दिनाव परिशिष्यात् । ३५।९।४ चमवान् यदा उत्त-
मेषुः, तदा यजमानचमसमुचयेत्, तस्मिन् द्वे दर्मे-
तत्पक्षे प्राप्ते स्थाताम् । तयोः पूर्वं (एकं दर्मे) वषट्कृते
अन्तःपरिधिं पास्तेत् दधिक्रान्तो अग्नारिषं इत्येतमर्चा
सत्याहाकारया । अनुवषट्कृते अपरं (दर्मे) ' आ
दधिराः शक्वा ' इति । यदा एतांश्चमसानाहरेयुः
तद् एतं यजमानचमसमाहरेत् । तान् यदा उद्वृष्टीयुः
तद् एतं उपोद्वृष्टीयात् । यदा होता नमसं भक्तयेत्
अथैनं ' यदनं धिष्टं रश्मिः ' इति मध्यधत् (क्षत्रियो
वैश्यो वा यजमानः) । ' सं त एधि हरे ' इत्यात्मनः
प्रत्यभिमुखः । ' आप्यायस्व तमेव ते, सं ते वक्रांति ' इति
होम्यां चमसपाप्याययति । ३५।७।१-७ । तथा च
फलचमसस्य उचयनं, होमः, मधः, आग्नयशः,
आप्यायनं, आवादनं, प्रकम्पनं, नाराशंजनमसमश्रुणं,
आत्मस्यर्धः, आप्यायनं इति कर्मानि भवन्ति, मन्त्रास्तु
सोमचमसादन्ये । ३५।८।१।६.

पत्रचमसहोत्रे महाश्रमियाः तदनुदायका फलवधः ।

कपयः

राजानः

रात्रो मार्गकः शत्रवः

विश्वतः श्वेतद्वन्द्वः

दूरः कावेयः

मन्त्रेश्वरः पारिष्विकः

पर्वतनारदौ
अग्निः
वसिष्ठः

सौम्यः साहदेवः
{ सहदेवः साञ्जयः (सुञ्जय)
वभ्रुः देवानृषः
भीमः वैदर्भः
नमोऽभिन् गान्धारः
{ सनःश्रुतः अरिन्दमः
{ कृतविद् जानकिः
मुदाः पेशपनः

३५।८।७-२०.

पञ्चमसप्रसंगा । महाराजो ममति । आदित्य इव
मिषां प्रतिष्ठितस्तपति । सर्वान्यो दिव्यो बलिमान-
वति । अयं शास्य राष्ट्रमप्ययं ममति । ३५।८-९.

बद्धम् = कोटिहस्तम् । ३५।८।४ । बद्धं बद्धं इति
पर्यायो ३५।९।३ सामगः । द्वे द्वे सहस्रं बद्धानाम् ।
३५।८।४ । सत्तं बद्धानि सत्तं गजान् पदो ३५।९।३।
बद्धो ना विभेजिरे सहस्रं माक्षगाः ३५।९।४।
भीमद्वानावते दीक्षायां भीमैरस्तु बद्धं = २५०८० इति
संख्या उक्ता ।

वदित्पञ्चमानस्य उपामि मायता नरा इति
स्तोत्रियः । ३५।९।१.

वदित्पञ्चमाने नयमिर्नयिः सुखे उज्ज्वलः ।
उपामे, ददितुताया, पश्य इति पश्यतुचाः । तत्र
आश्रितो प्रहो एवमेव दद्यमानं, दृष्टं च तृतीयनेन ।
३५।९।२.

वदित्पञ्चमाने शीता सर्वोदितेके, न सर्वोदिति सिद्धान्तः
किमु शेषार्थानः ' यो देवानामिद ' , ' मुममति मुमं
मुमति ' इति चातुस्रमेव । ८।४।१-९.

वदित्पञ्चमानोऽयं आग्नेयस्य वाः प्रथमम् ।
३५।९।२.

बद्धपत्नीकस्य पुण्यस्य, दक्षयतिस्तं न स्विताः ।
" तामादेकस्य बद्धो नारा भवन्ति नैकस्य दस्यः सह
पत्नयः " न तु विषयेन एकस्यः स्विताः बद्धः पत्नयः
पत्न्योऽप्येवमेव पत्न्यन्ता दस्यो इति मायः (पश्यः
पश्यः देवदत्तं वदित्पञ्चमाने इति वा । इति
दृष्टी देवः) ३५।९।२.

चार्हती नृचाशीतिः गहानते निष्केवत्ये शस्त्रे । ' मा
चिदन्वद्विज्जत ' इति एकमानत्रिंशत् (२९), विषां
सुतस्य रश्मिः इति विज्ञेयः सप्तमी चाष्टमी चोदरतिः
' यदित्त्र प्राक्पापुदक् ' इति चतुर्दश, यमं पला
सुताचन्द्रः इति पञ्चदश, मो ११ त्वा वापतश्चन इत्ये-
तस्य द्विपदां चोदरति रायंतरं च प्रगायं (अभित्वा
घूर इति कन्दुषमुदरति) । अयं शास्य नाकेः सुदासो
रयं इत्येतं प्रगायमुद्भूतं (तस्य स्थाने) त्यामिदा
सो नरः इत्येतं प्रगायं प्रत्ययदपाति, आभि प्र याः सुरापसं
इति पदवाक्यरित्त्वानां एतानि, या सत्ताहा विचर्षणिः
इति, त्यामिदि हवामदे इति सुतस्य द्वादशमगात्मकः—
शेषः, अयं ते अस्तु हवतः इति सुते (अयं ते,
आम्नेः इति द्वे सूते इत्यर्थः), उमयं नृगणस्य नः
इति (एतत्, तत्र) सप्तमी चाष्टमी चोदरति, सरो-
मिषो विशदत्तुं (इति एतत्, तत्र) उत्तमापुदरति, यो
राजा चर्यमानो इत्येकादश, यो वो दसममृतीपदं (वृत्तं),
आ नो पिषासु हवः (सुते), या हवः पुन आमर
इति नय, सुदोहाः । इति । ऐशा. ५।१०।१-३.

वृत्ताः=वृत्तः वृत्तं वाक्यकारिनिर्मितः भावन-
विशेषः । ऐशा. १।८।१३ वायवः । तद्विपना-
माठनार्थं वृत्तवर्तीतालपत्रेषु द्वादशनिर्मितः अस्या पञ्च-
विधेया । ऐशा. ५।१।९ वायवः ।

वृत्तः अनुरूपः प्रगायः तं कोटि येन इति ।
२०।३।१२.

वृत्तः योनिः प्रगायः त्यामिदि हवामदे ।
२०।३।१२.

वृत्तः उक्तावात् वेदावस्य यतिः ऐतत्तत्त च ।
१९।६।२, ४.

वृत्तनीमाहसं महानते निष्केवत्ये सयं (अयं साक्षात्
कचो वदयं नास्ति, किं तु अक्षरादिगणनमेव कया विद्
मुस्या । ऐशा. २।१२.

वृत्तद्विषं नाम वृत्तं ' वदित्पञ्चमाने मुदनेषु वदेष्ट ' इति ।
तत्र गायमने चतुर्विंशत्ये द्विर्विंशति गहानताये च
उमयेत्येवमिति समानं निष्केवत्ये सयं १७।८।१-२.
वृत्तप्रत्ययस्योर्विद्वत्प्रत्यये १७।७।१-७.

बृहस्पतिर्वै वे देवानां पुरोहितः, तमनु अन्ये
मनुष्यराजा पुरोहिताः । ४०।२।४.

बृहस्पतेः सृष्टिः । प्रजापतेः रेतः।मिण्डस्य प्रदीप्तस्य
अद्गासः पुनरवधान्ताः उददीप्यन्त तद् बृहस्पति
रभवत् । २३।१०।१.

चैत्यः यूपः अनायकामस्य पुष्टिकामस्य ॥
६।१।६-९.

प्रज्ञाचारिपुंश्चरयोः संप्रवादः महानते । स च साम-
ब्राह्मणे दर्शितः । देवाः ५।५।१९.

ब्राह्मणः प्रवर्ग्ये ' पिथा आया दक्षिणसात् '
इत्यादिः सौत्रो मन्त्रः । ४।५।७.

ब्राह्मणः जीवरूपेण शरीरे प्रवेष्टः।ऐआ२।२-।७-८.

प्रक्रमः परिमरोप्रासना तद्वज्रगण्यस्य पुरोहितस्य ।
४०।५।१-२०.

प्रक्रमः सव्या भोगिः पशुमागः सजे । ३१।१।२.

प्रक्षणे यजमानस्य क्षत्रियस्य (वैश्यस्य च) मागो
देवः दीक्षणीयादिषु । अग्नौ देवे लुहति ' प्रजापते
विमानानां लोकः ' इति मन्त्रेण, सन्न तथा ।
३४।८।१-६.

ब्रह्मत्वम् । यदेतत् षष्ठ्यै विद्यायै शुन (ज्वाहृतिप्रय)
तेन ब्रह्मत्वमकरोत् । २५।७।३ । केन ब्रह्मत्वं क्षिपते
इति (प्रश्ने) प्रत्या मित्रया इति श्रूयात् । २५।८।१ ।
यदि षष्ठे कस्त आर्षिर्भक्षति, श्रूयति गार्हपत्ये लहवाय,
यदि वष्टः, मुन इत्याग्नीषीये (सोमे) अन्वाहार्यपचने
वा इविर्गच्छेत् । यदि सामतः, स्वरित्याहवनीये, यत्
विशाता सर्वव्यापद् वा, भूर्भुवःस्वपिति आहवनीये एव
क्षयाय । २५।७।५ । ब्रह्मा उपाकृते प्रातरनुवासे
वाच्यमः स्यात् आ उग्रायकतर्पणमयोहोमात्, उपाकृ-
तेषु पयमानेषु आ उदचः (सपातिर्यन्तम्), अथ
यानि क्षोत्राणि सप्रथाणि आ तेषां सप्रकारात् ।
प्रसोता उपाकृते सोमे अह ' ब्रह्मन् प्रसोताभ्यामः
प्रयास्ता ' इति, स श्रूयति ब्रह्मा प्रातःपचने श्रूयात्, भुव
इति माध्यन्दिने, स्वपिति तृतीयपचने, भूर्भुवः स्वरि-
त्युप्ये वा अतिरात्रे वा श्रूयात् । प्रवेद्यन्ते च ' इन्द्र-
यन्तः सृष्टः ' इति श्रूयात् । २५।१।५.

ब्रह्मयर्चनक्रामः अघोनिपुत्तये एकधनासु अमर्या उप
सूये इत्यनया अनुप्रपद्येत । ८।२।२२.

ब्रह्मवर्चस्कामस्य पालाशो यूपः । ६।१।१०-१३.

ब्रह्मा कर्मवद् ब्रह्मिष्ठः स्यात् । ऐआ । ३।९।६.

ब्रह्मणे नमस्सरोति त्रि. अभक्षादाधीनो राजा,
' नमो ब्रह्मणे नमो ब्रह्मणे नमो ब्रह्मणे ' इति । यज्ञा-
द्गण्यजाभिषेके । ३७।५।५६.

ब्रह्मा होत्रकाश्च कूर्वाण् समारोहमिन् महावते । ऐआ.
५।४।१६

प्रसोत्रं = ब्राह्मणानां उत्र सग्राहः । अभिप्रद्वर्षति-
रिति हेतु आहुः इत्यादिः । आदिनाक्ये दक्षमेऽहनि ।
२४।६।२२.

ब्राह्मणः आदायी (प्रतिब्रह्मर्मा) आपायी
(सोमपायी वाजनपर्मा) आवलप्यो (परपदे भोजन-
वाचनपर्मा) यथाकामप्रयाप्यः (कोणी हि धुङ्का-
वून सावर्णे, परात्न पालवून धावे अता) । ३५।३।२.

ब्राह्मणः क्षत्रियात् भूयान् । ३३।३।८.

ब्राह्मणः देवपजन (यज्ञभूमि) क्षत्रिय पावने ।
३४।२।१.

ब्राह्मणः भिद्रान् रामो राष्ट्रगोचः पुरोहितः । ४०।२.

ब्राह्मणस्यत्या प्रताय. अभिनशेने, छन्दोमनुतीये
ऽहनि प्रथमे पक्षे तृतीये षष्ठे चाहनि ' प्र नूने ब्रह्मणस्य-
ते ' इति । छन्दोमनुतीयेऽहनि, षष्ठे पक्षे द्वितीये पञ्च-
मे चाहनि ' उच्चिद्य मदायस्यते ' इति । छन्दोमनुतीये
ऽहनि, षष्ठे पक्षे प्रथमे चतुर्थे चाहनि ' प्रैतु ब्रह्मणस्यते ' इति । २०।१।९; २०।३।७; ६.

ब्राह्मणस्य अभिनप्रपचने यावन्ती प्रथमा ' प्र देव
देव्या पिथा ' इति । ५।२।२-३.

ब्राह्मणस्य अनामप्रपचने शिष्टेऽस्तस्य अभिशेधे प्रातः-
सुराके अशौ शतानि कचा अनुप्यानि अत्राक्षगोकः
= राजतेयाधिकारी । ७।३।६.

ब्राह्मणः हुतादा आर्त्तिन्यात् । ३४।१।११.

ब्राह्मणानां सोमो भयः, न क्षत्रियैर्यस्योः ।
३५।२।२०.

ब्राह्मणानां सृष्ट्यैऽहमनु । हुतादः प्रयाः, यद्

प्राज्ञा । ३४।१।१

प्राज्ञस्त्वत्य प्रगाथ अग्निष्टोमे, छन्दोमवृत्तयेऽहनि, पृष्ठये षडहे वृताये षडेचाहनि 'प्र नून ब्रह्मणस्पति' इति । छन्दोमाद्वितीयेऽहनि, पृष्ठय षडहे द्वितीये पयमे चाहनि 'उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते' इति । छन्दोमवृत्तयेऽहनि, पृष्ठये षडहे प्रथमे चतुर्थे चाहनि 'प्रैष्ठ ब्रह्मणस्पति' इति । २०।१।१९ २०।३।७, इ

प्राज्ञाणाञ्छसिन, अग्निष्टोमे प्रातः सवने परिधानीया 'स न इन्द्र शिव सक्ता' इति, विकृतौ 'इन्द्रेण रोचना दिव' इति । उभयत्र माष्यदिने 'एवेदिन्द्र वृषणम्' । उभयत्र तृतीयसवने 'इहस्पतिर्न परिपातु' । २७।५

प्राज्ञाणाञ्छसिन अहरह शस्य उदु ब्रह्मणैरत इति वासिष्ठ षड्मन्त्र सप्तातादुपरिपातु । २९।४।७ १२। अहरह शस्ये सूक्त प्रतिपत् कर्त्तुं ब्रह्मणा ते प्रसा युता । २९।६।४। अहीनयूक्त माष्यदिने अस्मा इदु प्र तपसे । चतुर्विंशे, अग्निजिति, विपुवति, विश्व भित्ति, महाभते च । २९।२।५, ८। अहीने परिधानीया 'एवेदिन्द्रम्' । २९।६।८-१०। अहीने प्रातः सवने 'व्यन्तरिभ' इति पर्यायस्तुच, 'इन्द्रेण रोचना दिव' इति परिधानीया मुक्तिर्नाम । माष्यदिने 'एवे दिन्द्रम्' इति परिधानीया विमुक्तिर्नाम । २९।६।२ । उदये तृतीयसवने आरम्भणीय सूक्त ज्ञातव्यं 'प्र महि द्याम्' । २८।७।१। ऐन्द्रे शक्ते आरम्भणीय 'इन्द्र वा मिधतस्परि' । २७।३।१-६। चतुर्थेऽहनि आवाविश्वस्तुच तुभ्येदिमा सपना, प्र को महे महि वृधे, इव त्वचसे माहने इति विराज । हरीन्वस्य, यदा नज, होचिमु शृष्टि इति त्वच वैमद । पयमेऽहनि शिप्रित् वाजना, निष्वापया, सक्नुत्वा इति त्वच पादक । षष्ठेऽहनि विधेयु दि त्वा, वि त्वा ततके, विदुष्टे अय वीर्यस्य इति त्वच पादक । २९।३।८-९। परिधानीया नृदसतिर्न परि पातु । २८।७।६। प्रातः सवने प्रसिपत् पाज्या इन्द्र त्वा वृषम वयम् । २८।२।१। माष्यदिने प्रसिपत्पाज्या 'एवा माहि प्रनया' । २८।३।९। तृतीयसवने प्रसिपत्पाज्या 'इन्द्रम सोम निमतम्' ।

२८।४।८। माष्यदिने द्वे सूक्ते शशनीये इन्द्र पूर्वित्, उदु ब्रह्माण । २८।५।५। व्यन्तरिक्षमविरात् इति सूक्ते तृतीया 'इन्द्रेण रोचना दिव' इति परिधानीया अहीने प्रातः सवने । २७।४।३-९। षष्ठेऽहनि शिल्पशक्ते नामाकस्तुच 'पूर्वैष्ट इन्द्रोप' । २९।८।१-२। श्लोम विवृद्धौ आवापिक सूक्त 'यने न वा यो न्यधावि' । २९।३।१०-११

प्राज्ञाणाञ्छसिन सव्य सदिय पशुभाग सक्ते । ३।१।९,

प्राज्ञाणाञ्छसिञ्चल अग्निष्टोमे प्रातः सवने । ऐन्द्रम् । प्रतिपत् त्वच 'आ माहि सुयुमा' इति । अनुस्व त्वच 'आ नो माहि' । सूक्त त्रयोदशर्चे 'आ माहि सुयुमा' (इत्यनुवर्तते) । द्युति नवर्चे 'इन्द्र त्वा वृषम' इति । सूक्त त्वच उदयेऽहनि सुता इति, तत्र तृतीया परिधानीया प्रयोगे । ऐजा ५।१।५ साप्य ।

प्राज्ञाणाञ्छसिञ्चल अग्निष्टोमे माष्यदिने । प्रतिपत् प्रगाथ 'त वो दत्तमृवीपह' इति, अनुस्व प्रगाथ 'तत्त्वा यामि सुवीर्यम्, प्रगाथ ऐन्द्र उदु त्वे मधुमत्तमा, सूक्त ऐन्द्र इन्द्र पूर्वित्शक्तिरत् एकादशर्चम्, सूक्त ऐन्द्र 'उदु ब्रह्मणैरत' त्वच षष्ठी परिधानीया । प्रयोगे ।

प्राज्ञाणाञ्छसिञ्चल चतुर्विंशेऽहनि महाभते च प्रातः सवने 'सुखस्तु' इति । ऐजा ५।१।५

प्राज्ञाणाञ्छसिञ्चल महाभते प्रातः सवने । प्रतिपत् त्वच त्रिकुट्टेऽहनि महिषो, अनुस्व त्वच ऐन्द्र वाङ्मय न ह्येका, इन्द्राय हि वोरुषो इति द्वितीया, प्रोचस्वे पुरीरुच इति तृतीया । इन्द्र ब्रह्मणान्तरातुकारेण । ऐजा. ५।१।७.

प्राज्ञाणाञ्छसिञ्चले उत्तरये कर्तौ 'उदयुतो न वयो' इति द्वादशर्चे सूक्त, अञ्ज इन्द्र मयय ह्येकादशर्चे सूक्त च शशनीयम् । २९।५।२.

प्राज्ञाणाञ्छसिञ्चल षष्ठेऽहनि । मुक्तिर्ति शसति 'आप प्राच' । वृषाकर्त्ति शसति पाद्वत् 'विदि सोतो रसुक्षत' नृत्वायति । वृषाकर्त्तिपक्ष पञ्च शस्यम् । २०।३।१-५ । कुतपस्तुक्त लिङ्गद्वय, तत्र नारा शसीतिव्य प्रवाह (पादे बादेऽवगाय) शसति, रैमी-

स्तिष्ठः प्रगाहं शंसति, पारिक्षितीधत्तः प्रगाहं शंसति, कात्याधत्तः प्रगाहं शंसति । नाराशंस्यादिषु न्यूह्रवो न कर्तव्यः, निनदंशु कर्तव्यः । दिशं कर्त्तुमीः पञ्च अर्धचंद्राः शंसति, जनकस्याः षट् अर्धचंद्राः शंसति, अतोमयश्च न्यूह्रवो निनदंशु न कर्तव्यौ । इन्द्रगाथाः पञ्च अर्धचंद्राः शंसति, न्यूह्रवनिनदौ न स्य प्रथ । १०।६। ऐतद्यप्रकायं सप्तविंशत्यक्षपदसमूहात्मकं पदा-
पगाहं शंसति, तस्योत्पत्तेन पदेन प्रगौति । प्रवह्लिकाः षट् अर्धचंद्राः शंसति । आजिगालेशः सप्त सप्तः अर्धचंद्राः शंसति । प्रतिराधे षडक्षपातकं मन्त्रं शंसति । अतिवादं मन्त्रं अर्धचंद्राः शंसति । १०।७। देवनीयं सप्तदशपदमन्त्रं पदापगाहं शंसति, तस्योत्पत्तेन पदेन प्रगौति । १०।८-९ । भूरेच्छदास्तिष्ठः अर्धचंद्राः शंसति । आहनस्याः दश शंसति, ताः न्यूह्रवपति । दधिकार्त्तुः अकारिणमिति दाधिकी शंसति । सुधाधो मधुमक्षमाः इति पावमानीस्तिष्ठः शंसति । अथ द्रव्यो अंशुमती इति ऐन्द्रावाहैस्त्वयं तृप्यं शंसति । १०।१०।

ब्राह्मणाच्छंटी उच्यते तृतीक्षपदे प्रमोहंश्चाम इति ऐन्द्रावाहैस्त्वयं शंसति । तस्य रतोयिकानुस्वी ऐन्त्री 'वपुस्त्वा, यी न ह्वे' इति । १८।१६।१०।
ब्राह्मणाच्छंटी महाभते प्रातःसमये रजस्रज्जाते ईद-
रपन्तीरपस्युषा इति पञ्चमे सुस्तमावपेत । माप्यंदिने 'आ नो विद्यातु हव' इति रजस्रज्जाते 'वीक्षस्या-
मिषपक्षः' इति षष्ठ्यं सुस्तमावपेत । ऐसा. ५।१।६।
भक्षः आदिः वप्रहृष्य नास्ति । १३।५।३।
भक्षः उच्यपवाजादीनां, आहृति अर्धचंद्रावप्याव-
मतिशयान् चमवाक्ष, भक्षं प्रतिस्थाप (शात्वा) होता प्राद् प्रेक्षादवरोहति, अपेक्षं प्रेक्षं प्रत्यक्षमव-
ब्रमन्ति यथा शंसितारं भक्षयिष्यन्तं नोपहन्तिपति, प्रेद-
सरायावतनमावीनो होता भक्षयति, अथ तदुच्यपवातं होता उपसृष्टेन (अनुशास्त्रेण, जनेन भक्षयति 'वादेवो रोमसव तुप्यन् । क्षीनो मे यज्याऽऽपुः प्रागाप कर्तु ।
य मे प्रागः सर्वनाऽपुंश्च म्द्व' इति । ऐसा. ५।१३।११-१२।

भक्षः द्विदेशप्रहाणां, ऐन्द्रावापस्य मीतावरस्य

पुरस्तात् प्रत्यञ्चं, आधिनस्य तु सर्वतः। परिहारं (स्वधिरः प्रदक्षिणीकृत्य) । एष वधुः पुरुषपुरिह वधुः इत्यादि-
मन्त्रेण ऐन्द्रवापवं भक्षयति, एष वधुर्विददधुः इत्यादिना मैत्रावर्णं भक्षयति, एष वधुः संबधुः इत्यादिना आधिनं भक्षयति । १।३।३-८।

मक्षः पान्नीवतप्रहस्य, आग्नीध्रः नेरुहस्यमावीनो भक्षयति । २६।१।१०-११।

मक्षः प्रथमे, पावकशोचे तव हि क्षयं परि इति भक्षमाकाङ्क्षते । 'हुतं इयिर्मधु इयि० मा मा हिंसी' इति धर्मस्य भक्षयति । ४।५।१-१०।

मक्षः सवित्रप्रहस्य नास्ति । १३।५।४।

भरतः दौःपतिः ऐन्त्रेण महाभिपेक्षेण समन्तं पृथिवीं जवन परीषाय अथेन च मेत्येनेने । १९।१।१-७।

मस्तद्वादशाहः । तस्य महःवहतिः । अतिरातः, अभ्रिष्टोमः, अष्टौ उच्यन्तः, अभ्रिष्टोमः, अतिरातः इति । १९।१।१-६।

भरद्वाजः मनुजार्थः प्रागदद्या उपास्यः । ऐसा. १।९।१०।

भरद्वाजप्राहाहः । भरद्वाजेन संपादितः महाभते निष्पेक्षस्य उच्यते पक्षाः, बर्हिता, सप्तदशस्तोमः द्विशतम् (१०२) । ऐसा. ५।८।७।

भरद्वाजी वै क्षत्रीयामनुचानतमः दीर्घजीवितमा उपरिक्तम आष । ऐसा. १।५।८।

भर्गः नाम राजा, तस्य गोत्रापत्यं निरिष्टस्य पुत्रः सुत्या नाम । तस्य शत्रुपुत्राः पञ्च राजानः परिमरन्त-
पाठम् परिमरुः । ४०।५।१८।

भगवाधिकारिणे भगवादने भदातुर्नामः । 'क्षो वै मागिनं मागान्मुदने चपते (चपायति) वैनं, य यदि वैनं न चपते, अथ पुत्रमथ वीर्यं, चपते त्वेनम् । ६।७।४।

मिक्षे पावभित्तं 'सुहृ' चपते ४० । १२।१।३।
भूतना भैषुने (मागधनुंस्त्योः) उत्तरस्या वेदि-
भेल्ल्या परिधिरे । महाभते । ऐसा. ५।५।१३।
भूतेच्छदः नाम मन्त्रः माक्षशाच्छंदिदस्ये पदेऽ-

हनि । स्वामिन्द्र क्षमैरिषा इति तिस्रः अनुष्टुभः अर्ध-
चंद्रः घोरतन्वाः । ३०।१०।१-३.

भूमिः विश्वकर्माणं भोजनं नाम राजानमाह । 'न
मा नर्यः कश्चन दातुमर्हति विश्वकर्मान् मौनं मा
दिदाति । निमरूश्वेदेहं सलिलस्य मध्ये सोपस्त एष
कश्यपायाव संगरः' इति (कश्यपस्य भूमिप्रतिग्रहविषयः
संगरः मोक्षः आसः) । ३१।७।१०.

भूमिदुन्दुभेः आहननं महाप्रते । भूमिदुन्दुभिर्नाम
अंगेण आभीक्षीय भूमिदुन्दुभि अवष्ट (गते) खनन्ति ।
अर्धमन्त्रवैदि अर्धं वहिर्वैदि । तस्माद्रेण चर्मणा उत्तर-
लोम्ना अभिवितत्य (प्रसार्य) द्यद्भूमिं परिनिहृत्य
अत्रैतत् पुच्छकाण्डं (पथीः) आहननार्थं निदधाति ।
पुच्छकाण्डेन भूमिदुन्दुभिमागन्ति (आवस्यन्वाः) ।
ऐआ. ५।५।१३ वाक्यः ।

भ्रंशः नाम सावत्सेन द्रव्यपतनम् । रत्नखनं तु
विन्दुपतनम् । तत्र प्रायश्चित्तं, अग्निहोत्रहविः आहवनीयं
प्रति नयनकाले यदि रत्नछते भ्रंशते वा तदा स तलै-
वोपविशेत् । अन्यः पुरवश्च स्थालीगतं अग्निहोत्रद्रव्येष्वेव
तलगीये आहरेत् । स च पुनश्चतुस्त्रीयं जुहुयात् इति ।
३२।४।६.

भ्रातरः रिद्धयिभाम् पिगरी सत्यपि कुर्वन्ति ।
'नामानेदिष्टं वै मानये प्रलचये वसन्त भ्रातरो निर-
मजन्' । ३२।९।२.

सज्जिष्ठा-वर्षदिशेऽद्वयं रत्नम् । ऐआ. ३।१.०।१०.

मथितस्यामेः अग्नौ प्रहरणम् । तदा च 'प्र देव
देवनीतये' इति फलं पठेत् । ३।५।२०-२३.

महान् प्रतिगरः 'मदामो देवं' इति आग्निषाष्ट-
शब्दे अनुषान्नीयान् । ३३।१४।१-२.

मधु ऐन्द्रमहामिषैके संभारः चर्मणे पात्र्यां वा जन्मा-
नेयः । ३३।३।१ । यज्ञाद्गराजामिषैके च । ३।७।१।३.

मनोतासूक्तं 'त्वं रश्मिं प्रथमो मनोता' इति
एतुप्रपातावदागकालीनं अनुवचनीयम् । ६।१०।१-४

मन्त्राः अभिवेके यज्ञाद्गे । इमाः आपः क्षित-
माः, याभिरिन्द्रमन्थयिष्यत्, गदाना रसा मदीना, देवस्य
त्वा सविनुः ० यशसेनायाय भूर्भुवः सुनः इति । व्याहृतयो

न सन्तीति के चित्, छत्र । ३७।३।१।१०.

मन्यनमग्नेः आतिथ्यायाम् । प्रैयः आये मध्य-
मानावानुवृष्टि इति । अग्निमथनीया फचः, अभि-
त्वा देव सवितः इति सावित्री, मही यौः पृथिवी
इति व्यापृथिवीया, त्वामग्ने पुष्करादधि इति तृचाः
आग्नेयो गायत्रः (अभरजनने चिरजनने वा निमिसे,
अग्ने हवि न्यविषं इत्यादयः पञ्च रात्रौष्यः) उत
सुवन्तु जन्तवः इति जाताव, आपं हस्तेन स्वादिनं, प्र देवं
देववीचये इति प्रद्वियमाणाव, आ जातं जातवेदसि,
अग्निनाऽग्निः समिष्यते, एवं छन्दे अग्निना, तं सर्ज-
यन्त सृष्टुं, यजेन यज्ञ । इति त्रयोदश । त्रिः प्रथ-
मामन्वाह त्रिदशमाह । ३।४।६. ३।५।१-४४.

मन्याचक्षानां वृष्टिः सोमनयनकाले गायत्र्या यौ वागः
सोमपातेन प्रक्षिप्तः तस्य पक्षेभ्यो जाताः (ये जीवविशेषाः
वृष्टयात्मानु अपोमुखा अवलम्बन्ते=वायवः । सर्वटोळ.)
३३.२।१३.

भरणविषये आहिताग्नेः, प्रागग्निज्ञानि । आहि-
ताग्निस्त्वस्ये भ्रियेत, नैर्नं वाजयेत् (उच्चरो वागो न
कर्तव्यः) । आहिताग्निः अभिधियेत् अग्निहोत्रे सानाये
वा हविःषु वा भ्रियेत, तदा यजमानदहनदेशे एव
एतानि हवींषि पर्वाद्धयात्, यथा सर्वाणि ऐन्द्रैरन् ।
३२।१।२-२ । आहिताग्निः आसग्नेषु हविःषु भ्रियेत, तदा
याम्य एव तानि देवशाम्यो हवींषि गृहीतानि भवन्ति
ताम्य. त्वाहा इत्येतेनाग्नि आहवनीये चर्चकुन्ति जुहुयात् ।
३२।१।३ । आहिताग्निः प्रशक्त् भ्रियेत, तदा अभिशाम्य-
यत्तायाः पयसा, अवि वा यश एव कुतश्च यथा अग्निहोत्रं
जुहुयात्, अथवा अग्नीन् अजक्षान् गजुद्धतः इन्धीन्
आशरीराणामाहतोः । यदि शरीराणि न विदेरन् पर्वा-
शयत् । ३२।१।४-७.

भरणसूचकानि अरिष्ठानि । प्रत्यक्षाणि = (१)
चन्द्रमा इत्यादितो दृश्येन न रस्यथः प्रातुर्भवन्ति, (२)
लोदिनी लौर्भवति यथा यजिष्ठा, (३) व्यस्तः वायुः
(विहृतो भवति न सजेचयितुं शक्यते), (४) काक-
कुलामग्निरथस्य शिरो वायति (दुर्गमं प्रसारयति),
(५) वन छिद्र इवादित्यो दृश्यते रयताभिरिवामि-

ख्यायेत, (६) छिद्रां वा छायां (स्वस्य) पश्येत्, (७) अयाण्यादर्शं वा उदके वा जिह्वशिरसं वा आशिरसं वा आत्मानं पश्येत्, (८) विषयस्ते वा कन्याके (डोल्यां-तील वाटुल्या) जिह्वेन वा दर्शयेताम्, (९) अपि-पायाक्षिणी उपेक्षेत तस्या वटरकाणि (बुद्धकृष्णानि क्षुधमर्तुलानि) संपतन्तीव दृश्यन्ते, तानि यदा न पश्येत्, (१०) अयापि अपिषाय कर्णौ उपशृणुयात्, स एष ओरिष प्रत्यक्षतः रसस्येव वा उपदिः (धोपः) तं यदा न शृणुयात्, (११) यत्र नील इवामिर्दृश्यते यथा मयूरप्रीवा, (१२) अमेघे वा विघ्नतं पश्येत्, मेघे वा विघ्नतं (खीमपि, न पश्येत् महामेघे वा मरीचीरिव पश्येत्, (१३), यत्र भूमि ज्वलन्तीविव पश्येत्, तदा न चिरमिष जीविष्यतीति सम्येत । अथ स्थमाः । पुरुषं कुणं कुणदन्तं पश्यति स एनं हन्ति, बराह एनं हन्ति, मर्कट एनमारुहयति, आशु वायु-रेनं प्रवहति, सुवर्णं प्लावित्वा अपगिरति, मधु अभ्राति, बिहानि भक्षयति, एकपुण्डरीकं (रक्तमयं) चारयति, खैरैर्वाशुर्भुक्तैर्भुजति (रथादिना), कुम्भाः पेटुं मलदमाली दक्षिणामुखो नाबधति । तदाऽपि न चिरमिष जीविष्य-तीति विधात् । ऐआ. ३।१०।७ १७.

मरुते अरिष्टिणीते यत् कालीयं मयेत तत् कुर्वीत । ' यदन्ति यच्च दूरके ' इति छा जयेत् । आदित् प्रानस्य इत्येका, यत्र भस्मा पवमान इति वद्, उदयं तप्तसरपरि इत्येका इति सर्वं जयेत् । उबोष्ण पापर्वं श्यालीपार्कं अयापित्वा रात्री व्यस्यत् इति रात्रीपुष्तेन प्रत्युषं हुत्वा, अभ्येताजेन ब्राह्मणात् भोजयित्वा, चतं (हुतशेषं) त्यजं प्राशीयात् । अन्तरपुरुषं आत्मरनेन जानीयात् । ऐआ. ३।१०।८, १८.

' मरुतः परिवेष्टारो मरुतस्य (रात्रः) आचमन् गृहे । आयाचितस्य कर्मशेषेर्बिभे देवाः सधासदः ॥ ' ३।१०।१४.

मरुतः आनिशितः ऐन्द्रेण महाविषेकेषु सर्वं धृषिषी जपन् परीयाय अथेन च मेघेनेमे । ३।१०। १२-१४.

मरुत्वती इति मरुजन्ने । ३।१०।८.

मरुत्वतीयं ग्रहं गृह्णाति, मरुत्वतीयं प्रगाथं संसति प्र व इन्द्राय बृहते इति, मरुत्वतीयं दूरनं संसति, ' जनिष्ठा उय ' इति, मरुत्वतीया निविर्दं दधाति इन्द्रो मरुत्वान्-इत्यादि, मरुत्वतीया यजति ये स्वाऽहिहस्ये मृषवन् इत्यनया । १।१।४-६.

मरुत्वतीयं शस्त्रं पवमानोर्क्यमार्धदिने । ३६।१।४.

मरुत्वतीयं शस्त्रं अग्निद्यौ मार्धदिने पवमानोत्तरम् । प्रतिपत् आ त्या रयं, अनुचरः इदं यवी मुत, इन्द्र-निहवः प्रगाथः इन्द्र नेदीय, ब्राह्मणस्पतः प्रगाथः प्र-नूनं भक्षयत्यसि, धारयाः अग्निनेता० त्वं सोम० पिन्वन्त्यः०, तान् वो महे इति तृतीया इति के नित् तत्र, मरुत्वतीः प्रगाथः प्र व इन्द्राय बृहते, निविद्वानं सूरतं ' जनिष्ठा उयः सहसे ' गैरित्रीयं शाययं, तस्य अर्षाः (पट्) शस्त्रा अर्षाः (वट्) परिशेष्य मये इन्द्रो मरुत्वान् (३।१.१०) इति निविर्दं दधाति आक-मनाथ इव संसेत् (यौगतावर चक्राणां गृहस्थात्तारलं) यमः सुपर्णा इति परिषानीषायां ' पूर्षि चक्षुः ' इत्यंश-पाठनाले चक्षुषी मरीचुप्येत । यावया, ये स्वाऽहिहस्ये मृषवन् इति । १।१।४-८.

मरुत्वतीयं शस्त्रं क्षत्रियस्ये । ब्राह्मणस्पतः प्रगाथः उचिष्ठ भक्षयत्यस्ये । शेषं समानं अग्निजोमरममरुत्वतीयेन । ३६।१-२

मरुत्वतीयं शस्त्रं छन्दोमप्रयनेऽहनि । प्रतिपत् तृचः, अनुचरस्तृचः, इन्द्रनिहवः प्रगाथः, ब्राह्मणस्पतः प्रगाथः, धारयाः, मरुत्वतीयः प्रगाथः इति प्रयनेनाह्ना समान आत्मनः । कथा शुभीयं दृक्तं त्रेदुमे कथा शुभा सययतः इति । निविद्वानं सूरतं जागवे ' त्वं सुमेयं महया ' इति । २।१।१२, १९.

मरुत्वतीयं शस्त्रं छन्दोमद्वितीयेऽहनि । प्रतिपत् तृचः विधानरस्य वस्यतिम् । अनुचरस्तृचः इन्द्र इत् सोमया एकः । इन्द्रनिहवः प्रगाथः इन्द्र नदीय एदिहि । ब्राह्मणस्पतः प्रगाथः उचिष्ठ भक्षयत्ये । धारयाः अग्नि नेता० त्वं सोम० पिन्वन्त्यः० । मरुत्वतीयः प्रगाथः बृहदिन्द्राय गायत । इत्येतावान् द्वितीयनादा समान आत्मानः । श्रुतानि त्रेष्टमानि ऐन्द्राणि चलारि संघा

महामित्रं, महश्चित्त्वामिन्द्र, पिता सोममग्निं य, महोन्द्रो
नृवदा, सुक्ते जागते ऐन्द्रे निविधानं तमस्थ चावाष्टपित्री
इति । २१।३।१०-२०.

मरुत्वतीयं द्वास्त्रं छन्दोमन्त्रायेऽहनि । प्रतिपत् तृचः
तंतमिद्राधये । अनुचरः तृचः त्रय इन्द्रस्य सोमाः ।
इन्द्रनिहवः प्रगाथाः इन्द्र नेदीय । ब्राह्मणस्यत्यः प्रगाथाः
प्र नूनं ब्रह्मण । धाव्याः अग्निनेता, त्वं सोम, पिन्वन्त्यपः ।
मरुत्वतीयः प्रगाथाः नकिः सुदासो । सुक्ताग्नि
नैधुमानि चत्वारि इन्द्रः स्वाहा विषतु, गावत् सोम न-
भ्यं, तिष्ठा हवी रथ आ, इमा उ त्वा पुस्तमस्य । सुक्ते
जागते निविधानं प्रमदिने पितृमदर्थता । २४।१।
११-१८.

मरुत्वतीयं द्वास्त्रं छन्दे षष्ठे प्रथमेऽहनि । प्रतिपत्
तृचः आ त्वा रथं यथोत्थे । अनुचरः तृचः इवं वसो
सुतमन्थः । इन्द्रनिहवः प्रगाथाः इन्द्र नेदीय । ब्राह्मण-
स्यत्यः प्रगाथाः प्रेतु ब्रह्मण । धाव्याः अग्निनेता, त्वं सोम
पिन्वन्त्यपः । मरुत्वतीयः प्रगाथाः प्र य इन्द्राय वृद्धे ।
सुक्ते निविधानं आयोत्तिन्द्रोऽवस । २०।१।७-१२.

मरुत्वतीयं द्वास्त्रं द्वितीयेऽहनि । प्रतिपत् तृचः विधा-
मस्थ वर्योतिम् । अनुचरः तृचः इन्द्र इत् सोमपाः ।
इन्द्रनिहवः प्रगाथाः इन्द्र नेदीय । ब्राह्मणस्यत्यः प्रगाथाः ।
उत्तिष्ठ ब्रह्मण । धाव्याः अग्निनेता, त्वं सोम, पिन्व-
न्त्यपः । मरुत्वतीयः प्रगाथाः वृहदिन्द्राय गावत् । सुक्ते
निविधानं इन्द्र सोमं सोमस्ते । २०।१।६-१०.

मरुत्वतीयं द्वास्त्रं तृतीयेऽहनि । प्रतिपत् तृचः तंतमिद्रा-
धये । अनुचरः तृचः त्रय इन्द्रस्य सोमाः । इन्द्रनिहवः
प्रगाथाः इन्द्र नेदीय । ब्राह्मणस्यत्यः प्रगाथाः प्र नूनं
ब्रह्मण । धाव्याः अग्निनेता, त्वं सोम, पिन्वन्त्यपः ।
मरुत्वतीयः प्रगाथाः नकिः सुदासो । सुक्ते निविधानं
चर्ममा मनुषो । २१।१।१३-१७.

मरुत्वतीयं द्वास्त्रं चतुर्थेऽहनि । प्रतिपत् तृचः तंतत्वा य-
शेभि । अनुचरः तृचः इदं वसो सुत । इन्द्रनिहवः
प्रगाथाः इन्द्र नेदीय । ब्राह्मणस्यत्यः प्रगाथाः प्रेतु ब्रह्मण ।
धाव्याः अग्निनेता, त्वं सोम, पिन्वन्त्यपः । मरुत्वतीयः
प्रगाथाः प्र य इन्द्राय वृद्धे । सुक्ते शुची इवमिन्द्र ।

सुक्ते प्रैधुमं मरुत्वो इन्द्र । निविधानः तृचः पर्यासः
गावत्तः इमं नु गाविमन् । २१।४।११-१८.

मरुत्वतीयं द्वास्त्रं पञ्चमेऽहनि । प्रतिपत् तृचः यत्
पाञ्चजम्बया । अनुचरः तृचः इन्द्र इत् सोमपाः । इन्द्र-
निहवः प्रगाथाः इन्द्र नेदीय । ब्राह्मणस्यत्यः प्रगाथाः
उत्तिष्ठ ब्रह्मण । धाव्याः अग्निनेता, त्वं सोम, पिन्वन्त्यपः ।
मरुत्वतीयः प्रगाथाः वृहदिन्द्रस्य गावत् । सुक्ते पाङ्कते
पञ्चपदे द्वे अवितापि सुन्वतो, इत्या हि सोम इन्मदे ।
सुक्ते प्रैधुमं इन्द्र विव शुभ्यं सुतो । निविधानः तृचः
पर्यासः गावत्तः मरुत्वो इन्द्र मीढ्वः । २१।१।८-१४.

मरुत्वतीयं द्वास्त्रं षष्ठेऽहनि । प्रतिपत् तृचः स पूर्वो
महानाम् । अनुचरः तृचः त्रय इन्द्रस्य सोमाः ।
इन्द्रनिहवः प्रगाथाः इन्द्र नेदीय । ब्राह्मणस्यत्यः प्रगाथाः
प्र नूनं ब्रह्मण । धाव्याः अग्निनेता, त्वं सोम, पिन्वन्त्यपः ।
मरुत्वतीयः प्रगाथाः नकिः सुदासो । सुक्ते पाङ्कतेयं यं
त्वं रथगिन्द्र । सुक्ते स यी ब्रुवा हृष्योभिः । तृचः
प्रैधुमः इन्द्र मरुत्व इह पाहि । निविधानः तृचः पर्यासो
गावत्तः अयं ह येन वा इदम् । २१।७।६-१३.

मरुत्वतीयं द्वास्त्रं महाप्रते माप्यदिने षट्पर्वशात्
वाह्यम् । उदन्ते च अस्तु मे जरितः, पिता सोममग्निं,
कया शुभा, मरुत्वो इन्द्र वृषभो इति चत्वारि
सूक्तानि शंसनीयानि सर्वान्ते च षड्वित्पदं जनिता उग्रः
इति सुक्तेन समाप्तिः । ऐआ ५।१।८-९। प्रतिपत् तृचः
एकाहिकः आ त्वा रथम् । अनुचरः तृचः एकाहिकः
इदं वसो सुत । इन्द्रनिहवः प्रगाथाः इन्द्र नेदीय ।
ब्राह्मणस्यत्यः प्रगाथाः त्रयः प्रेतु ब्रह्मण, उत्तिष्ठ ब्रह्मण,
प्र नूनं ब्रह्मण । धाव्याः अग्निनेता, त्वं सोम, पिन्वन्त्यपः ।
प्रगाथाः त्रयः प्र य इन्द्राय वृद्धे, वृहदिन्द्राय गावत्,
नकिः सुदासो । ऐआ. १।५।१-१४ । सुक्ताग्नि चत्वारि
अस्तु मे जरितः इति षट्पर्वशतृचं वासुकं माजापलं,
पिता सोममग्निं इति पञ्चदशर्चं मारुद्वाजं, कया शुभा
इति पञ्चदशर्चं, मरुत्वा इन्द्र वृषभो पञ्चर्चं वैधामिनम् ।
सुक्ते निविधानं एकादशर्चं एकाहिकं जनिता उग्रः ।
ऐआ. १।६।१।१७.

मरुत्वतीयं द्वास्त्रं विधाभेति अग्निशोमादतिदिश्यते ।

अधिकांश के चिद्विशेषाः विशिष्टाणि भवन्ति । तदेत-
त्सर्वं महाव्रते अतिदिश्यते । पूर्वस्मान् तत्रापि कश्चिद-
धिको विशेषः । ऐआ. ५।११।८ सायणः ।

मरुत्वतीयं सूक्तं अग्निहोत्रे मरुत्वतीये श्रुते निवि-
द्वानं जनिष्ठा उग्रः इति । प्रयोगे ।

मरुत्वतीये प्रगाथः अग्निहोत्रे मरुत्वतीये श्रुते प्र व
इन्द्राय । ११।८।१ । छन्दोमपयमेऽहनि प्र व इन्द्राय ।
२१।१।१२ । छन्दोमद्वितीयेऽहनि बृहदिन्द्राय गायत ।
२३ । ३ । १० । छन्दोमरुत्वतीयेऽहनि नक्तिः सुदासो ।
२४।१।१९ । पृथ्वे वरुं प्रयमेऽहनि 'प्र व इन्द्राय' ।
२०।१।११ । द्वितीयेऽहनि बृहदिन्द्राय । २०।३।१ ।
तृतीयेऽहनि नक्तिः सुदासो । २१।१।६ । चतुर्थेऽहनि प्र व
इन्द्राय । २१।१।२१ । पञ्चमेऽहनि बृहदिन्द्राय । २१।१।१५ ।
षष्ठेऽहनि नक्तिः सुदासो । २१।७।७ ।

मरुत्वतीयप्रदेशे त्रिषु मध्ये तृतीयेऽथ होमात् प्राक् मरु-
त्वतीये श्रुते होमा संसमीयन् । ऐआ. ५।१।८ सायणः ।
मरुत्वतीयसत्यप्राग् वे त्वाऽहिहमे मयवन् ।
१३।१।५-७ ।

मरुत्वतीयश्रुत्य आरम्भगीतः तुषः आ त्वा रयन् ।
११।१।२ ।

मरुत्वतीयश्रुत्य महाव्रतगुरुः प्रकृतिः चतुर्विंशत्यं
मरुत्वतीयम् (ऐआ. ५।१।१) ऐआ. १।१।१ सायणः ।
मरुत्वतीयश्रुते निविद्वानं सुक्तं सुदासो नाम आ
सायिन्द्रोऽवत् इति । २०।१।२ ।

मरुत्वतीयश्रुते माध्वंदिने प्रतिपदः उत्तरे द्वे ऋचौ
गायम्यौ । १३।४।२ ।

मरुत्वतीयश्रुते वनाग्रे होता आग्नीध्रीये तिलः
आहुतीर्जुहोति महावते । 'संस्थिते मरुत्वतीये होता
विंशतिपर्वचोऽग्नौ निष्काम्य आग्नीध्रीये तिल आहुतीर्जु-
होति औदुम्बरेण सुवेण । अनु माग्निन्द्रो अनु मां बृह-
स्पतिः, आदित्या मा निषे अचन्द्र देवाः, मित्रो
मा विश्वमिदं च भूतं' इति । ऐआ. ५।१।१०-१३ ।

मण्यारः नाम देशविशेषः । 'द्विष्येन परीक्षान्
कृणान् शूद्रवतो गृणान् । गमान् । मण्यारे भरतोऽद-
दात् शतं वदानि सत च ॥' ३९।१।३ ।

महादेवाकीर्त्यसामयोनिः विभ्राद् बृहत् पिण्डु
इति । १८।५।३ सायणः ।

महानाम्नीनामुत्सर्गाः नाम मन्वाः । १ प्रचेतन,
२ प्रचेतय, ३ आ वादि पित मत्स्य, ४ ऋतुरङ्गद भक्तं
बृहत्, ५ सुम्न आभेदि नो वशे इति । एते पञ्च
विद्वन्वीर्यश्रुते अतिच्छन्दःसु ऋक्ष उपसङ्ख्याः ।
१६।४।१-३ ।

महानाम्नीनां पञ्चाक्षरा उत्सर्गाः । १ एवा हि एव,
२ एवा हि इन्द्रम्, ३ एवा हि शक्राः, ४ वशा हि
शक्रः इत्येते विद्वन्वीर्यश्रुते याग्यायां प्रतिवादान्ते
उपसङ्ख्याः । १६।४।१४-१५ ।

महानाम्नीमन्त्राः पृथक्पृथक् पञ्चमेऽहनि निष्के-
वत्पद्यन्त्यस्तोत्रिपस्तुचः यदि उद्गातारः शाकरं
गायेयुः तदा । चतुर्थे आरण्यके 'विदा मयवन् विदा'
इत्यादयो नव ऋचः पठिताः । तत्र तिस्रस्तिस्रो भिन्नित्वा
एकैका ऋक् भवति । एवं सति नव लिखित्वा एव
संपद्यते । तुषश्च पुनरप्यर्चकारं शंशावः । (आश्व
७।२।१०) ऐआ. ४।१।२-९ ।

महापुरुषः कालात्मा, तस्य रश्म आदित्यः । देशा.
३।१।२, ७ ।

महाभिषेकः ऐन्द्रः पुरुषार्थः ३९।१-९ ।

महायाजमित्त्वा नान विहारः वालिह्वाना अति-
मर्थं यद् वस्तानि । प्रथमं यच्छः, पुनः यद् अर्धर्चयः,
पुनः यदपि ऋचयः, पुनश्च यथापादं यदपि सूक्तानि ।
सप्तमाष्टमयोस्तु सूक्तयोः केचन विपर्यायः अष्टवं सप्तम-
त्तैन, सप्तं चाष्टमत्तेनेति । ३०।२।३ सायणः ।

महावीरस्य अजने अनुवचनीया, अजान्ति यं प्रद-
यन्तो इति । प्रथम्ये । ४।२।६ ।

महावीरस्य खरे तादृजे अनुवचनीया 'संधीदस्य
मर्हो अस्ते' । ४।२।५ ।

महाव्रतं यवामकरश्च उपसङ्ख्यपदः । एकादश्वेष
पृथक् प्रयोगोऽपि भवति । वीर्यवीर्यस्य चेदं दशमवर्ध-
वति इति अहीनत्वेनापि प्रयोगोऽस्य । ऐआ. ५।१।१
सायणः । तत्र सप्तोत्सवं महाव्रतं प्रकृतिः, एकादः अही-
नश्च विहृतिः । १८।८।८-९ सायणः ।

महान्तं पञ्चविंशतिस्तोमम् । ऐमा. १।२।९.
१।४।२१.

महान्तं वृषं हतवते महते इन्द्राय सोमपानात्मक
कर्म । ऐमा. १।१।२.

महाप्रतगतमरुत्वतीवशास्त्रस्य ननुर्विशाल्यमहः
प्रकृति । ऐमा. १।६।१ सायणः ।

महाप्रतगतस्य पित्राचार्येतरयागि निषेध. निष्के-
वृत्तयोपासकस्य । ऐमा. ३।१०।१-६.

महान्ते अहोनव्युत्तानि दोनकाया माघ्यदिने ।
२९।२।८.

महान्ते आप्यशस्त्र अजात्यकामस्य अग्निं नरो
दीधितिभिः इति पञ्चविंशत्युक्तम् । ऐमा. १।२।१-१२।
कीर्तिकामस्य अशेषाग्निः समिधा इति द्वादशचम् ।
ऐमा. १।१।१५ । पुष्टिकामस्य विशो यिजो वो इति
पञ्चदशचम् । ऐमा. १।१।५ १४ । प्रजापशुकात्मस्य
होताऽजनिष्ठ चेतनः इत्यष्टचम् । ऐमा. १।१।२६ । प्र
वो देवायाम्ये इति प्राहुर्न एरुमेयेति सिद्धा-न्तः । तत्र
रादिकामस्यापि । अग्निं नरो दीधितिभिः इति पञ्च-
विंशत्युक्तं वेदते द्वितीय, विद्वन्निजि विद्यमान सौस्तव्य
इति केचित् । ऐमा. १।१।३.

महान्ते उद्गाता औदुम्बरीमाखर्दं समारुह्य भाषति ।
ऐमा. ५।४।१६.

महान्ते चतुर्विंशेऽहनि च प्रातःसमये अष्टायाकशर्षं
आ जुते विप्रस श्रियं इति । ऐमा ५।१।५.

महान्ते वृषीषवर्चनं अभिष्टरावहस्य पञ्चादहो प्राशे,
अम्पत् (विना) वेददेवात् निजिदानात् । ऐमा.
५।२।१।२४.

महान्ते निष्केरुत्वोषट् उपयवंप्रजपान्ते उपयदौह-
संक्रमत्यजयः । ऐमा. ५।१३।१-५.

महान्ते पत्न्यं काण्डवीणा. वादयन्ते । ऐमा.
५।५।१३.

महान्ते प्रमृतमर्चं दद्यात् यजमानः । ऐमा. ५।५।-
१२.

महान्ते प्रात एवमे प्रउगं नायवायादि दर्शत इति
पतृचतस्रं मापुच्छन्त्यम् । ऐमा. १।३-४ । नासया

च्छविशस्त्र सुषुह्लुमुत्तये । तस्य स्तोत्रियस्तृचः
त्रिकुक्षेषु महिषो । अनुरूपस्तृचः एन्द्र यासुप न,
इन्द्राय हि योः, गोप्यस्यै पुरो । मेवावस्यशर्षं चतु-
विंशत् तानः शकं माधिवस्य ऐमा. ५।१.

महान्ते प्रेष्टार. अज्यगृभिः उपकल्पनीयः तत्रास्टो
होता संसति । ऐमा. ५।३.

महान्ते माघ्यदिने आदित्योपरधानं मार्जालीय-
होमादूर्ध्वम् । मार्जालीयस्यैषेति तद्वत् प्राहुस्तुतः आदित्य-
मुपतिष्ठते, पर्व्याह्वे (आदित्ये) प्रदक्षिणाद्यात् । अग्नि
रिबानाधृष्यः इत्यादिभिर्दक्षिणैर्मन्त्रैरस्वाहाकारैः, एक्षेवा
इदं मधु इत्यादिना च । ततः प्रेष्याः सशस्ति पूर्ण-
कुम्भा. तिस्रोऽज्यमा. वल्लुतमाः, " इमं निष्णमुदकुम्भं
च त्रिः प्रदक्षिणं वरिजनाय दक्षिणैः पाणिभिर्दक्षिणा-
नूत्नाप्रानाः, एक्षेवाऽऽऽइदं मधुऽऽऽइदं मधु इति यदन्त्यः
उपाह्वते स्तोत्रे त्रैव निनवाय अत्र यत्तरे च मार्जा-
लीये (अज्यगृभोरे इत्यर्थः) शेषमन्त्रवेदि " इति ।
ऐमा. ५।१ । प्रदक्षिणमग्निं निष्कच्य अग्रेग यूपं पुर-
स्तात् प्र यद्गुप्यस्तित्यन् अग्रे. शिर उपतिष्ठते ' नमस्तै
गामनाय यते शिर ' इति । तेनैव संवत् प्रत्येच दक्षिण
उदह्मुतः पञ्च ' नमस्ते रायंत्राय यते दक्षिणः पञ्चः '
इति । अरेण्यामिषुच्यतिष्ठत्यं प्राहुस्तुत उत्तर (पञ्च)
' नमस्ते वृक्षे यन्ता उत्तरः पञ्चः ' इति । पश्चात् प्राहुः पुच्छं
' नमस्ते भद्राय यते पुच्छं या ते प्रतिष्ठा ' इति । दक्षि-
णतः पुच्छस्य आत्मानं ' नमस्ते राजनाय यन्तं वाता ' इति । ऐमा. ५।१। यत्तरे चतुः प्रवर्षति । ऐमा.
५।३।१.

महान्ते माघ्यदिने निष्केरुत्व घञ्च प्रेष्टारमारुह्य होता
संसति । ऐमा- १।३।२१.

महान्ते माघ्यदिने मासगाच्छविशस्त्र आ नो विद्यातु
हन्मः इति । तदन्ते च तीमस्थाभितयत इति पञ्चचर्म-
नयेत । ऐमा. ५।१।६.

महान्ते माघ्यदिने मरुत्वतीयं शस्त्र आ त्या रथं
यथोत्तये इत्यादि । उदन्ते च अनिष्टा उग्रः सृष्टे इति
स्तुतम् । ऐमा. १।५।६ । तस्मिन् सविधे होता
आग्नीषीये विष्ट आहुर्विहोति । ऐमा. ५।१।१०-१२.

महाप्रते माध्यन्दिने मार्जालीयः विहरणप्रभृति जागृताः रक्षात् परितृप्तश्च भवति, द्वारं च तस्य प्राग्वा उदरं वा प्रागुदरं । ऐआ. ५।१।२३.

महाप्रते माध्यन्दिने मार्जालीयहोमः आग्नीमीयहोमोऽसम् । ऐआ. ५।१।२४-२५.

महाप्रते माध्यन्दिने 'राजपुत्रेण चर्म व्यावयन्ति, आग्रन्ति भूमिदुग्धुभिः, पत्न्यश्च काण्वीणाः (बादयन्ति) भूतानां च मेयुन (उत्तरस्यां येदिशोऽप्या पुश्चलोमाग्नः यथोः परिभिते), प्रसन्नचरिर्बुधस्यो सप्रवाद । स च सामनाक्षणे दर्शितः । ऐआ. ५।१।२३.

महाप्रते षाण द्युततन्तु (तन्तुयाद्याविशेषः) सङ्कल्प्य होता छन्दोगेभ्यः प्रवक्ष्यति । ऐआ. ५।४।१-७.

महाप्रते शिखानि । षाणः शततन्तुः, प्रेक्ष्यः, आसन्दी औदुम्बरी, कूर्चकल्ले, कूर्चाः, अश्यादलिका, ताञ्जः, वीणाः, काण्वीणाः, पिच्छोटा, अलानुकृतिर्विषया इति । ऐआ. ५।५।११. सत्यापादौ १६।६.

महाप्रते सयनीयः पशुः वैधर्म्यं नमः पार्श्वे द्विरूपः । १८।८।८-९.

महाप्रते सयनीयपशुभिर्वेदा वैधर्म्येण ज्ञेयः सयनीयते तदा पशुविद्यति. सामिगेभ्यः । अन्यथा तु सतदधेव । ऐआ. ५।१।३.

महाप्रीह्वाणि तोषनाभि चमते पाश्या वा समोप्यानि महामिषेके सभारः । १९।२-३.

महासूक्तः मण्डलवैयः प्रागदृष्ट्या उपास्याः । ऐआ. १।९-१०.

माध्यन्दिनं सवन एकादशाक्षरा त्रिष्टुप् उदयच्छत् । १९।४।२.

माध्यन्दिनं सवन त्रैष्टुभं त्रैष्टुभो हि माध्यन्दिनः । ऐआ. १।६।२२.

माध्यन्दिनं सवन द्विनाशांछम् । ८।६।३.

माध्यन्दिनः पयमानः निवृत्त्याः पञ्चदशः । उच्यते जात इति षट्सु मायसीषु स्तुवते, पुनानः तोम इति षट्सु वृष्टीषु । तान् प्रप्रथ्य तिस्रो वृष्टीः कृत्वा शीरं साम गीयते । पुनः तैष्व प्रप्रथ्य योपाज्यं साम गीयते इति द्वे एव ज्वौ सयौ षट् सयन्ते । 'प्र तु द्वय'

इति त्रिष्टुप् त्रिष्टुप्, इति त्रिष्टुप् इत्यम् । 'एतासु वृष्टीषु सामगा शीरययोपाज्याभ्यां पुनरादाय स्तुवते' १२।६।६.

माध्यन्दिनस्य पयमानस्य 'उच्यते ते जात' इति स्तोत्रियः । १२।३।२.

माध्यन्दिनीयशस्त्रलुप्तिः अहर्गणेषु होत्रकाणाम् । २९।१-७.

माध्यन्दिने अग्निष्टोमे अहीने च मैत्रावरुणस्य परिधानीया 'नू द्रुत इन्द्र नू' । प्राज्ञानां छिनः एवेदिन्द्र शुक्लम् । अन्त्यावाकस्य अग्निष्टोमे शुनं हुवेम, विकृतौ तु नूनं वा वे । २७।४-५. शाण्वः ।

माध्यन्दिने अहीने अन्त्यावाकस्य परिधानीया नूनं वा वे । वा च विकृतिः विमोक्षः । २९।७।२.

माध्यन्दिने अहीने वृहन्तः प्रगाथाः, प्रतिपदाः, अहीनयुक्तानि, अहरहः सत्यानि च । २९।१।३-४.

माध्यन्दिने उचीयमानयुक्तं मैत्रावरुणस्य अष्टाभि देव गो जज्ञीक इति दशरूपम् । तत्र सौम्यं शंसन्त्या इत्येके खल । ऐन्द्रः त्रिष्टुभः । २८।३।२-९.

माध्यन्दिने न्यूदलः प्रथमे पादे चतुर्थेऽहनि । २१।३।२२.

माध्यन्दिने प्रतिपदः शशमो देवोन् इति । १२।१।२.

माध्यन्दिने प्रतिपदशान्या । २८।३।१-१४ । तासां पुरस्तात् वारुच्छेपीः सचः प्रवेत्तयेकामुपदम्पात् । २२।५।१-५.

माध्यन्दिने बलीयस्या वावा दधेत् । १४।६।५.

माध्यन्दिने वक्ता 'शुक्लिन्द्रवन्तः लुप्य' इति स्तोत्रः प्रसवमाह । २५।९।५-६.

माध्यन्दिने मरुत्वजीयशस्त्रस्य भारभोगीया 'मा त्वा रय' अनुष्टुप् । १२।३।२.

माध्यन्दिने मरुत्वजीयशस्त्रे प्रतिपनुचस्य उचरे द्वे मापयो अनुचरश्च यवो मायलः । १२।४।२.

माध्यन्दिने मैत्रावरुणस्य द्वे सुक्ते योसनीये सद्यो जातो, एवा तमिन्द्र योजित्र इति । प्राज्ञानां छिनः इन्द्रः पूर्वम्, उदु मरुताणि इति । अन्त्यावाकस्य भूय

इत्, इमान् च इति । २८।५।६.

माध्यंदिने षष्ठदेशसंख्येय आरम्भणीया तत्तद्वितुर्दृष्टी-
महे । १२।३।३.

माध्यंदिने दक्षजपः होतुः अथर्वोश्च । १२।१।३.

माध्यंदिने दक्षजपे निषिद्धानम् । ११।१०।२,५.

माध्यंदिने सवने दक्षिणा नीयन्ते । १३।१।३.

माध्यंदिने स्तोमविद्वद्भ्यो अतिशेखरं एकवा द्वाभ्या
व्यवसिक्ताभिर्वा । २७।५।७-८. २९।७।१०-१३
सायनः ।

माध्यंदिने होतुः सदः प्रवेशं विवाग्निस्वरयानान्तर
महायते । ऐआ. ५।३।१.

माध्यमाः मरुत्पर्वयः प्रमद्वय उपास्याः । ऐआ.
२।९-१०.

मानसमहः द्वादशाहस्य दशमेऽहनि पत्नीसयानो-
त्तरम् । प्रथमं सदसः, मार्जनं तीर्थंदे, पत्नीशालाया
संप्रदानं, होमः शालानुत्तये, सर्वं पत्नीशालायाः, मार्जनं
तीर्थंदे, होमः आग्नीध्रिये, सर्वं सदसि, स्तोत्रं सार्व-
रात्र्याः ऋगु, यजु, साम चतुर्दशमन्त्रमठनत्वं, अवप्रहः नाम
मन्त्रः, प्रजापतेरन्वयः नाम मन्त्रः, प्रज्ञोद्यम् ।
२४।३-६.

मानुषस्य दृष्टिः प्रजापतेः रेतसः सजायात् ।

मार्जनं सूक्तं वैश्वानरीयोत्तरं आग्निमाहते ।
१३।११।२.

मार्जनं तीर्थंदे द्वादशाहस्य दशमेऽहनि मानसमहे ।
२४।३.

मार्जालीयः महानते माध्यंदिने विहणप्रभृति जाग-
रितः पश्वितश्च भवति । ५।१।२३.

मार्जालीयहोमः महामते माध्यंदिने महावतीयश्रु-
त्तरम् । आग्नीध्रियहोमे द्रुवे होता क्षुचि चतुर्दशं
यतीत्या दक्षिणे मार्जालीये उत्तरतः जंमरुपनिधाय,
मृगं अग्निस्वानवृष्यः पृथिवीयं सुपदा भूयास इत्या-
दिभिः नवभिर्मन्त्रैर्नगादुत्तीर्त्तुया, दशमीं पूर्वमेव चतुर्द-
शतेन यदप्र एषा समितिर्मवानि इति मन्त्रेण जुहुयात्
इति । ऐआ. ५।१।१४-२५.

मादानामनानि (महानामनीगदानि) अष्टाक्षराणि
पदानि षष्ठेऽहनि विष्ण्वयस्त्रे वालशिक्षानां आदिमवय-
विजप्रगाथेषु प्रथमणीयानि प्रचेतनं प्रचेतनं इत्यादीनि
(ऐआ. ४।१।१-९) । २९।८।७ सायनः ।

मुष्टीकरणं धीधितर्कः । १।३।१९-२१.

मृत्विजाः नाम विद्याविजपुत्राः ये शताः पित्रा ।
अतिविशेषः । ३३।६।२.

मेध्योर्निहन्ते हविर्मानप्रयपनीयास्तु परिपानीया

पत् तृचः कदा नभिन्न । अनुचरस्तृचः कदा त्वं न जत्या ।
प्रगाथ ऐन्द्रः कस्मिन्द्र त्वा वसु । सूतं ऐन्द्र सव्यो
ह जातो, पञ्चर्चम् । सूत ऐन्द्र एवा स्वामिन्द्र वभिन्न,
एकादशर्चं, तत्र एकादशी परिधानीया । प्रयोगे ।

मैत्रायणः उक्त्यै तृतीयसवने ' इन्द्रावरुणा युव ' इति मैत्रायणं शब्दं शंसति तस्य स्तोत्रिया आग्नेयः पशुमुप । अनुचरस्तृचः आग्नेय आग्नेरगाथ । प्रयोगे ।

मैत्रायणः प्रातःसवने मैत्रायणं शब्दं शंसति अभिष्टोमे । २७।१।१९.

मैत्रायणः होत्रादीन् ऋतुकाश्चार्थं प्रेषति अभिष्टोमे । २४।४।२ साधनः ।

मैत्रायणप्रश्नोपमशमन्त्रः होतुः एष वसुर्विददसुः० उपहृतं चक्षुः० । पुरस्तात् प्रत्यक्षं मैत्रायणं मशयति । १।१।६-७.

मैत्रायणब्राह्मणान्तर्यञ्जवाक्यविधानम् । २७।१९.

मैत्रायणशिल्पं पठेऽहनि सालसिखाः । विहताः शंसति । प्रथमे सूक्तद्वये पञ्च, तृतीयचतुर्थसूक्तयोः अर्धर्चयोः, पञ्चमपञ्चयोः सूक्तयोः माफ्साः । अथ विहारः शौचिनः नाम । २९ अध्याये अनुवस्तु महायालमित्वा नाः विहारः । केचित्तु सह गृहस्थौ सह स्त्रीगृहस्थौ विहरन्ति, तत्र । किंतु आतिथ्ये विहरेत् यद् गृहस्थानि द्वे उचमे सूक्ते हु (७-८) पर्वसति अष्टमं सप्तमत्वेन सप्तमं चाष्टमदिने इति । ३०।१।१-१०.

मैत्रायणस्य अद्वैतः शस्यं सूक्तान् पुरस्तात् ' सव्यो ह जातो वृषभः ' इति यैश्वामित्रं पञ्चर्चं शसति । २९।४।१-६.

मैत्रायणस्य अद्वैतः शस्ये प्रतिपत् अप प्राच इन्द्र इत्युक् । २९।६।१-३.

मैत्रायणस्य अर्हानमूक्तं मार्घदिने आ सव्यो यातु मयवान् । इदं चतुर्विधे अभिनिजि विमुक्ति महान्ते च । २९।२।५।८.

मैत्रायणस्य अर्हने परिधानीया नू हुत इन्द्र इति । २९।६।८-१। प्रातःसवने परिधानीया ते स्याम देव वरुण । सा मुक्तिः योगः । मार्घदिने तु नू हुत इन्द्र । २९।७।४.

मैत्रायणस्य उक्त्यै तृतीयसवने आरम्भणीयं सूतं

जागतं, चर्षणी घृतं इति । २८।७।१.

मैत्रायणस्य आवापिष्मन्तुचः चतुर्थेऽहनि नवे गिरो अवि मृष्यः इति, वैष्णवीषु सप्तसु प्रथमस्तृचो यजामह इन्द्रं इति वा । पञ्चमेऽहनि यज्ञादि सत्य सोमयाः इति तृचः । पठेऽहनि इन्द्राय दि वोः इति तृचः पाद्विषेपः । महास्तोमेषु चाहःसु को अचनयो देवकामः इति सूक्तम् । २९।१।८-१२.

मैत्रायणस्य दक्षिणं सव्यं पशुभागः सने । ११।१।२.

मैत्रायणस्य परिधानीया इयमिन्द्रं वरुणमष्टमे गीः । २८।७।६.

मैत्रायणस्य परिधानीया प्रवृत्ती अर्हने च, प्रातःसवने वे स्याम देव वरुण । २७।४।२; ५।२। मार्घदिने नू हुत इन्द्र । २७।५।२ साधनः । तृतीयसवने इयमिन्द्रं वरुणमष्टमे गीः । २७।५।५.

मैत्रायणस्य । प्रस्थितयाज्या, प्रातःसवने निर्ध्वं नवं हवामहे । २८।२।२ । मार्घदिने य ईं पादि य ऋतवीष २८।१।८ । तृतीयसवने इन्द्रा वरुणा युतया । २८।४।७.

मैत्रायणस्य मार्घदिने द्वे सूक्ते शंसनीये सव्यो ह जातो, एवा स्वामिन्द्र वभिन्न । २८।५।६.

मैत्रायणस्य मैत्रायणशब्दे अर्हर्गेषु आरम्भणीया ऋतुनीती नो वरुणः । २७।१।२.

मैत्रायणस्य शब्दे अभिष्टोमे प्रातःसवने आ नो मित्रावरुणा । २७।१।१ । ऐआ. ५।१।५ साधनः । चतुर्विधे महाप्रते न ता नः शस्तं पर्विषस्य । ऐआ. ५।१।५ साधनः ।

मैत्रायणस्य शब्दे उक्त्यै इन्द्रावरुणा युवमप्यराथ इति दशर्चम् । १५।५।१.

मैत्रायणस्य पठेऽहनि शिल्पद्वये नामस्तृचः यः वसुभ्यो निषा । २९।८।१-३.

मैत्रायणस्य स्तोमविद्वजो आवापिष्मन्तुचः सूतं को अच नयो । २९।१।१०-१२.

मैत्रायणस्य होतारं प्रति अभिष्टो उपमेयः अग्ने-प्रिस्तवत् इत्यादिः । ६।५।७-९.

मैत्रायणेन पशोः पर्यावरणे अनुवचनोपस्तुतः आग्नेयो
गायतः अग्निर्होता नो अघ्वरे । ६।५।२-५.

मैत्रेयः कौषातः महर्षिः सुत्वेन कैरिक्षये भार्गव्याय
'ब्रह्मणः परिमरं' नाम मन्त्रं श्रोवाच्च । तेन तस्य
शतवः पञ्च राजानः परिमरः । ४०।५।१८.

मैशुनं भूतानां (सामधपुश्वत्थोः) । साधनः) उत्त-
रस्यां वेदिश्रोण्या परिश्रितः । महाजले । ऐजा. ५।५।१३.

यः सृष्ट्वा पापकं कुर्यात् कुप्यदिनस्ततोऽपरम् ।
३३।५।४.

यजमानभागः दीक्षणीयादिषु मन्त्रेण देयः क्षतिष-
यागे । अग्नौ हेके छहति प्रजापतेर्विभानाम० इति
मन्त्रेण । तत्र । ३४।८।१-६.

यजमानः महाजने भभूतमर्गं दद्यात् । ऐसा
५।५।१२.

यजमानः मैत्रायणेन सनुवाच्याय प्रेषितः 'हेत-
रैद्यम' इति स्वायत्या होने प्रयच्छति । स्वयमेव वा
यजेत् । अग्निष्टोमे । पठेऽहनि तु वाच्या स्वयमेव पठेत् ।
२२।४।२.

यजमानस्य सकाराः दीक्षणीयाया अग्निष्टोमे ।
१।१. ६.

यजुष्टो यष्ट्रेयमायभिच भुवः इति मन्त्रे आग्नीमीने,
हविर्धैतु जन्नाहार्यमचने सृष्ट्यात् । २५।७।५ । एतत्
मन्त्रा कुर्यात् । १५।९।४.

यष्टस्य वृष्टिः प्रजापतेः सकाशात् । ३४।१।१.
यष्टाङ्गः राजाभिषेकः 'अभिषेकः' इत्यत्र द्र० ३७
अध्याये.

यज्ञायज्ञीयं आग्निमास्यं शस्त्रं अग्निष्टोमे तृतीय-
सवने सन्तिमम् । अत्रत्य समिव 'अग्निष्टोमताम'
इत्युच्यते, दाक्ष च अग्निष्टोमशस्त्रं इत्युच्यते ।

यष्टाङ्गीय इहान्द वा सायं महाजने सामगा
विकल्पेन गायन्ति । ऐजा. ५।१३।१५.

यष्टाङ्गीयस्य सोमियसृचः यष्टायता नो अग्नये ।
१२।३।४.

यज्ञाद्युधानि ब्राह्मणस्याद्युधानि । तानि ■
समश्च पशालानि न अग्निहोतृदक्षी च धर्षं च

हृज्जानिन च शम्पा च उरुध्वं च दुष्टं च हृष्यो-
पला च । एतानि वै दक्ष यज्ञाद्युधानि । ३४।१।२
सामणः ।

यथर्षिं अग्नीषोमीयस्य यष्टोराग्नेयो भवन्ति । 'यथर्षिं
आग्निर्वात्' । यथर्षित्वं च आध्वलापनीयाया
नारायणवृक्षौ । रम्भानां सुषमिद्वो न आ वृह । कवमि-
जानामन्त्रिराशं यमिद्वो अत्र आवह । अगस्तीनां
मिमिद्वो यद्य राजसि । शुनराणां समिद्वो अग्निर्निहितः ।
विश्वामित्राणां समिद्वो यमिद्वो सुमनाः । अग्नीणां सुषमि-
द्वो यमिद्वो । यमिद्वो यमिद्वो न आ वृह । कवमि-
द्वो यमिद्वो यमिद्वो यमिद्वो । वाच्यध्वाना इमा नै अग्ने
यमिद्वो । भृगूणां शुनराणां यमिद्वो यमिद्वो अय
मनुषो । इति । आध्वला० ३।२।७.

यथा वाच शस्त्रमेवं शम्पा । २९।१०।११.

यथा वाच स्तोत्रमेव सृष्टम् । २९।१०।११.

यमलक्षणे विषया यमिद्वो अग्ने मन्त्रमेव सृष्टो-
दक्षकपालं निर्वपेत् । मन्त्रो यस्य हि, अराष्ट्रेयदक्षरा
इति याच्यध्वानाक्ये । आहुतिं वा आह्वयने सृष्ट्यात्
अग्ने मन्त्रमेव स्वाहेति । प्रायश्चित्तमिदम् । ३२।८।८.

यममयः नैहिषयो वा यजुष्टोराष्टाः । १।८।७;
१।२-७. ७।१।२२.

यनानां तोक्मानि चमसे वाच्या वा समेव्यानि
महामिषेके संभारः । ३९।२।३-४; ३।१.

यत्सै देवतायै हविर्धैतु स्वात् (अभर्तुणां) ता
प्यायेत् (होता) वपत् करिष्वन् (वपत्कारात् प्राक्) ।
१।८।१२.

याग. द्विदेवत्यानां पातद्वयेन ग्रहणं तु एकमात्रेण ।
१।३।१२.

यागमाग्निदेने मन्त्राय उपवाधः कर्तव्यो यजमाना-
भ्याम् । ३२।९।१२.

वाच्या अग्नीषोमीकानुप्रधानस्य अग्नीषोमा हविषः
प्रथितस्य इति । ६।१०।५-७.

वाच्या अनवानं यष्टित्व्यां प्रातः सवने । २७।५।६.

वाच्या आग्निमास्तुतस्य आग्निमास्तौ अग्ने मरुद्भिः
सुमयन्ति । १३।१४।१४.

याज्या आदित्यग्रहस्य तृतीयसक्ने आदित्यासौ
अदितिर्मादगन्ताम् । १३।५।२.

याज्या उन्नीयमानयाज्याः, 'प्रस्थितयाज्याः' सा
होतारः एकैकां पठन्ति । २८।१।८ सत्यम् ।

याज्या ऐन्द्राग्रहस्य अत्र हन्त्रश्च दातुयो । १०।
५।१२.

याज्याः दातव्यो ये पुरोऽनुवाक्यास्तावन्तो याज्याः
(प्रायः) । २८।२।८.

याज्याः खनीयपुरोडाशानाम् । खाना हरिर्वा हन्त्रो
धाना अतु । करभस्य पूषणान् करभममत्तु । परिशपरस्य
छरस्ववीवात् भारतीवान् परिशपः । पुरोडाशस्य, हन्त्र-
स्याप्यः । पयस्यायाः (छात्यान्तराद् माहा-सायनः) ।
८।६।५-१०.

याज्या दूतशामस्य मयमस्य दूताहवने दूतशृङ्गे आग्निः
(सौनी) । द्वितीयस्य वेष्मनी, उरु विष्णो विक्रमस्य
(सौनी) । १३।८।१.

याज्यानां द्विदेवतानामन्वानावम् । १।४।१.

याज्या निष्केतव्यप्राजस्य विदाद् त्रयस्त्रिंशदक्षरा,
पिमा सोमामिन्द्र । १२।१।१-११.

याज्याऽनुवाक्या आन्वमागयोः आतिष्याया,
समिधाऽग्निं हुणस्यत आन्वायस्य समेतुं ते इति द्वे
पुरोऽनुवाक्ये । सुपातेनैव यजति प्रहृतिवत् । जुषाणी
अमिरात्पस्य वेद्म, जुषाणः शोम आन्वस्य हविषो वेद्म
इति । ३.६।१-६.

याज्याऽनुवाक्या उपसत्तु । अग्नेः अभिर्हूनामि
जह्वन्तु य उम इह शर्षहा । सोमस्य स्य सोमासि
सक्तविः, मयस्तानो अमीयदा । विष्णोः इदं विष्णुर्वि
चक्रमे, श्रीणि वदा वि चक्रमे । पूर्वोक्तत्वं विषमस्तमि-
रपक्षे यजति । सक्तन्दतः कर्त्तव्याः । ४।८।८-१५.

याज्याऽनुवाक्या, द्विदेवत्येषु । ऐन्द्रायग्रहस्य
अतुष्टुभौ पुरोऽनुवाक्ये गायत्री याज्ये इति केचित् ।
तत्र । पुरोऽनुवाक्ये च याज्ये च गायत्री प्रवेति
शिद्धान्तः । वाक्वायामि दक्षित, दम्बवायु इमे सुता इति
पुरोऽनुवाक्ये । अम भिवा यधूनां, शतेनानो अभिधिभिः
इति याज्ये । १।१।३-६ । तत्र याज्यवोचनान्तरम्

१।४।१.

याज्याऽनुवाक्याः प्राक्प्रायोदयनी ययोः प्रधानानाम् ।
पय्यायाः स्यस्तस्त्रिभुभौ स्वास्ति नः पय्यासु धन्त्रसु,
स्वस्तिरिति प्रथमे । अनेस्त्रिभुभौ अग्ने नम सुपया,
आ देवानामपि पय्याम् । सोमस्य त्रिभुभौ त्वं सोम प्र
चिच्छ्रो, या ते धामानि दिवि । सविर्गोमस्यौ
आ विधदेव सक्तवि, य इमा विधा कृताणि ।
अदितेर्जगत्सौ सुधामाण पृथिवीं, महीम् पु मातरम् ।
याः प्राक्प्रायस्य पुरोऽनुवाक्या, सा उदयनीयस्य
याज्याः कुर्वात् । या उदयनीयस्य पुरोऽनुवाक्याः,
ताः प्राक्प्रायस्य याज्याः कुर्वात् । २।१।१-१,
२।४।१-३,

याज्याऽनुवाक्ये आतिष्याया प्रधानस्य इदं विष्णुर्वि
चक्रमे, तस्य मयममि पाथी । ३।६।५-८.

याज्याऽनुवाक्ये दीक्षार्चिषाया प्रधानस्य अग्निर्हूतं
प्रथमो देवतानां, अग्निश्च विष्णो तव उत्तमं महः ।
त्रिभुभौ । १।५।८-११.

याज्या पशु पुरोडाशस्य अग्नीधोमीयस्य आऽर्घ्यं
दियो मातरिधा । स्विष्टकृतः स्वदस्यहव्या हविषो ।
६।१।७-१०.

याज्या पशुवाजस्योत्तमस्य गार्धित्यजते या उत्तमा
शेध । ७।३।१-५.

याज्या पालीवग्रहस्य ऐमिरने सरदे, वामाग्नीप्र
आहं उपाशु । नात्रयदहरोति । १६।३।७-५.

याज्या पुरोऽनुवाक्यायाः सक्तदाद् व्यापवी वा
समा वा वागी न तु म्यूना ' यत नै याज्या व्यापवी,
तत् सभृद, अथो यत्र समे ' । १।२।५.

याज्या प्रउमस्य वैश्वदेवी विधेभि सोमं वपु ।
११।४।१२.

याज्या मज्जवतीयघरस्य ये त्वाऽदिरत्ये मज्जवत् ।
१२।१।५-७.

याज्यायां द्वितीयाया आगूर्वास्ति द्विदेवत्येषु ।
१।४।४-६.

याज्या यथायाः शुक्मेतानि दिवि । ६।१।५-६.
याज्यावपदकारोर्नैरुप्येम् । १२।७।१२-१३.

याज्या वासतिस्तथाशितपदाश्वस्य ऐन्द्रावृषी इन्द्रा-
वरुणा मधुमत्तमस्य । २९।१०।१३-१४.

याज्या वैश्वदेवश्वस्य विश्वे देवाः शृणुतमम् ।
१३।७।१५.

याज्या सावित्रश्वस्य, दमूना देवः सविता चरेण्यः ।
१३।१५.

याज्या सोम्यचरोः सोमी रवं सोम पितृभिः संविदानः
१३।८।१-२.

याज्या स्विष्टकृतः पशुपुरोडाशस्य स्वदस्य इज्या
समिधो । १५।१५-१०.

याज्ये आतिथ्यायां आण्यमागयोः । तयोर्जुषाणेनैव
यजति । प्रकृतिवत् । जुषामो अग्निराज्यस्य हेतुः,
जुषाणः सोम आण्यस्य हविषो वेत्तु । १५।१५.

याज्ये दर्शपूर्णमासयोराज्यमागयोः जुषामो अग्निराज्य-
स्य हेतुः, जुषाणः सोम आण्यस्य हविषो वेत्तु ।
१५।१५.

याज्ये प्रथमं पूर्वदिः, सतो वा धर्मोनक्षतिः, तमा
पिबन्मथिना । ४।५।३। अवरारहे बहुसिमा स्वाहुतं
(सौम) अस्य पिबन्मथिना । ४।७।५.

यामी कचो हवं सम प्रतरमादि, मातली कच्ये ।
आग्निमास्तथास्ये पावीरव्याउत्तरं, यामीशुचरमेके
दिग्वायाः । १३।११।९-११.

युक्तिर्योगः । अहीने अच्छावाकस्य, आऽहं वरस्य-
तीवतो, अक् मातःस्यने । माक्षणाच्छाभिः व्यन्तरि-
क्षमतिरत् इति वृचस्य इन्द्रेण रोक्षमा दिव इति परि-
चानीवा । मेनावदवश्यं ते स्वाप्तं देव यज्ञ इवमृक्
मातःस्यने परिधानीया । गयामयने चतुर्विधेऽहनि वर्त-
मानाः सर्वैः परिधानीयाः । २९।७।१-९

युधाशौष्टिरौमरेण्यः राजा ऐन्द्रमहाभिवेकेण
समस्तं पृथिवी जयन् पृथिव्या अथेन च मेथेनेजे ।
३९।७।७.

यूपः ऊर्ध्वो निर्मीक्ये, ओऽष्टाभिः कर्तव्यः, खादिं
यूपं कुर्वीत स्वर्गकामः, यैस्त्वं यूपं कुर्वीताज्यकामः शुद्धि-
कामः, पात्वाथं यूपं कुर्वीत तेजस्कामो ब्रह्मचर्यकामः ।
६।१ । तस्य संस्कारः । अजानं अजानो युपमनुद्दि

इत्याहाध्वर्युः, अजान्ति स्वाम्यथो देवयन्तः शयन्वाह
हीता । उच्छ्रयस्य वनस्पते इत्युच्छ्रयीयमाणायाभिरुपा,
समिदस्य भयमायः परस्तात्, ऊर्ध्वं क पु ण उतये,
ऊर्ध्वो नः पाक्ष्मद्वयो, जातो जायते मुदिनस्ये अह्नां, युवा
मुवासाः परिवीत आगात् इत्युत्तमाया परिदधाति । ता
एताः सप्तान्वाह, तासां त्रिः प्रथमां निरुत्तमाम् । ६।२।
अथ यत्नमातो स यूपः तथैव ' तिष्ठेत् पशुकामस्य ' ।
तस्येते स्वर्गं तस्मिन्काले अनुग्रहरेत् अग्नी । यूपमेव सर्वं
अनुग्रहरेत् स्वर्गकामस्य । ६।३.

योगः युक्तिः २९।१-९.

यौधाज्यं साम सामाः आस्येदिने पवमाने पुनानः
सोम इत्यनयोर्द्वयोः प्रप्रथनेन विष्टः कृत्वा तातु पुनर्गा-
यन्ति । अत एव होनाऽपि इन्द्रनिहवं प्रगाथं प्र नूनं
प्रक्षयस्वसिरिति ब्राह्मणस्यत्वं प्रगाथं च पुनः पुनः
पठितमेव पादमादाय शंसति । १२।६।६.

रक्षः इतिपदं अग्निगो ' अस्ता रक्षः संतृणात ' इत्यत्र
नोभार्यमिति के चित् । उपांशु उचार्त्य इति
विद्वान् । ६।७।१-९.

रक्षू द्वे प्रेक्षयन्धनसमे महाभते । दान्धे त्रिगुणे
स्वाताम् । पञ्चव्यामे (पांच नां) । छमाहृता एका
दक्षिणवृत्ता अन्या । ते च प्रेक्षयन्धनेषु दक्षिणावृत्तया
दक्षिणतः, छमावृत्तया चोत्तरतः द्विगुणे मोते कुर्वात ।
रक्षोरस्ताश्च वीषधान्तयोः त्रिः प्रक्षिगं वर्षस्य ऊर्ध्व-
ग्रन्थि निक्ष्वेयं (गुरगाठ) यज्जाति । ऐ.आ. ५।३।१, ८.
रक्षतरं साम छन्दोमे प्रथमे । २३।१।२७। तृतीये च ।
२४।१।२२ । पृथमे पठदे प्रथमेहनि । २०।१।१-२।
तृतीये २१।१।१०। पञ्चमे चाहनि । २१।२।७.

रक्षतरसामयोनिः अभि त्या शूर नोनुमः । १७।७।१.
२१।३।७.

रक्षतरात् वैल्यस्य वृष्टिः शक्रस्य च । १९।६।
१, २.

रराठयाः ईक्षणं हविर्षानमवर्तनीयामु सप्तम्या कचोऽ
नुवचनकाले (रराठी = लज्जटी द्वारस्य उपरिदिष्टता
वेत्तनी) । ५।३।१५-१७.

राका वा वतरा पीर्गमापी । श्वैचन्द्रा । ३२।९।२.

राकां देवपत्नीभ्यः पूर्वमेके । राकामह इत्युग्रद्वय
आगमास्तदासं देवपत्नीभ्यः उत्तरमेवेति सिद्धान्तः ।

१२।१२।२-३, ६-७.

राक्षसी चाक् । यो वै हतो वदति यमुन्मत्तः, सो वै
राक्षसी चाक् । ६।७।८.

राक्षोऽग्नीमूत्रः अग्नी मय्यमग्ने अजाते चिरजाते वा
अग्ने पश्यसे । अग्ने इति न्यत्रिणं इत्याद्याः पञ्च ।
१।५।९-१२. प्रथमं अभिष्टे पूर्वं पठते च । ४।२।८.

राजनस्तान्नः स्तोत्रिण एव निष्केशस्वस्य प्रतिगच्छ
महाभते । तदिदं भुवनेषु इति ऋग् । ऐआ ५।५।२२.
५।६।७-९.

राजन्नाग्निं पञ्चकुः । प्रस्तौति, पञ्चकुल उद्गमति,
पञ्चकुलः प्रतिवृत्ति, पञ्चकुल उपवृत्ति, पञ्चकुलो
निधनमुपयान्ति । सत् स्तोमवृत्तं भवति । ऐआ.
२।२६।३.

राजन्पदैरमद्भवाः अहुतादः आत्यज्यामाणात् ।
३।४।१२.

राजपुत्रेण नमं व्यापयन्ति महाभते । ऐआ.
५।५।१२.

राजसूये अक्षेर्दीव्यति राजन्धं जिनाति शौन-
वेयमाख्यापयति । (अक्षाः=क्षिपक्यातील वेष्टे) ।
३३।१-६.

राजसूयेन हरिश्चन्द्रः ईजे । ३३।२।८.
राजहस्ते आचार्यः मुण्डं समादधाति स्वादिष्टं वा
मदिष्टं वा इति नन्वेण । महाभित्ते । ३९।६।३.

राजानः अश्वमेधकर्तारः सः पुरोहिताश्च । 'देव्य
शमिधेकपलोदाहरणानि' इत्यत्र द्रष्टव्यम् ।

राजामिधेकः यज्ञाद्गः । 'अभिधेक' शब्दे द्र ०।अव-
भ्याहुदेव अन्नकर्म्या इष्ट्वा उदवसानीयामा हरिष-
त्वाया मुनरभिरिजति ३।७।१२.

राजा यो विजिती स्वाय स शौन वेयास्यान
गृणुयात् । नैनः परिशिष्यते (एन=वायम्) (अय-
स्युपतः वदतः । ३।५।१४.

राजाः पुरोहितः विद्वान् मासलो राष्ट्रयोः । ४।०।२.
राजा पुरोहितश्च याम् । ४।०।४.

राजा ययमाणेन पुरोहितः कर्तव्यः (तदा राजप्र-
तिनिधिरर्थः) । ४।०।१-९.

राद्विकामस्य आश्वं यज्ञं महाभते प्र वो देवायामये
इति स्मार्चम् । ऐआ. १।१।४.

राष्ट्रगोपः पुरोहितः । ४।०।२।२-४ ; ४।३-४.

राष्ट्रादपश्यमानं पुनः राष्ट्रपाप्मार्चनं शरणागतं पुनः
प्रति अभिषिक्तस्य क्षत्रियस्य कर्तव्यं, ऐशानीं दिष्टं
उपनिष्कमयेत् । ३।७।१।१०.

रुद्रस्य भूतपतेः सृष्टिः । देवानां वा धीरतनास्तन्वाः
आसन, ता एकधा सममन्त्र, ताः संभृता एव देवोऽ-
मन्त्र । २३।१।१-२.

रेवतः सक्कायात् (प्रजापतेः) सृष्टिः । ऐआ. २।२।१,
रैवाः नाम तिस्रः रुचः कुन्तापश्यन्ते, प्रमादं पेष्यः
यमेत् । निनर्दः । 'वयस्य रेव वयस्य इत्यादयः । २०।
६।७-९.

रैवतं वामं पृष्टेऽग्नि । २२।७।१.

रैवतस्य बृहतः सक्कायात् सृष्टिः । २९।६।४.

रैवतशालयोनिः रेवतीर्नः उपमादः इति ऋग् ।
१।७।७।६ सायणः ।

रोहितं नाम छन्दः पादष्टोपनीना ऋचा (छन्दः
१।२२।७-१२९ इति बभूवेदस्य सूक्तानि मिलित्वा
१०० ऋचाः) । २२।६।२.

रौरवे सगं सायणाः सायणदिने वयमग्ने पुनातः
सोम इति द्वे ऋचौ प्रथमनेन तिस्रः हस्ता तासु गायन्ति ।
२२।६।६.

लोकपालानां अग्नेः वायोः आदित्यस्य दिशो औप-
धिवनस्पतीनां वन्दयतः मृत्योः भवा च मृष्टिः ।
ऐआ. २।२।२.

लोकानां मृष्टिः । अम्मः=परेण दिवं, यौः प्र तिष्ठ ।
मरीचीः अन्तरिक्षम् । मरः = पृथिवी । अपः वा
अवस्तात् पृथिव्याः । इति चतुर्षो मृष्टिः । ऐआ.
२।२।२.

वनस्पतीयागः अग्नी योमीपयौ । इदयाद्यद्वय-
प्रधानहविषो यामः, अथ वनस्पतीयागः, यय सिद्ध-
इत् । 'कुम्भपुनस्तीर्णं सङ्गत् पूषदाज्यस्योपहाय दिग्भि-

यान्तेषु एषवदाः प्रक्षेपणीयाः । २९।८।५-१५
सायनः ।

वाशने (हमारे) दोहकाले आग्निहोत्र्या घेन्वाः
प्रायश्चित्तं ' अग्निहोत्री ' इति शब्दे द्र० । २९।२।३.
३२।२।३.

चिकर्णसाम्नो योनः वृक्षस्य वृष्णो अस्वस्य इति ।
१८।५।३ सायनः ।

विचक्षणपदप्रयोगः अन्यसंज्ञेन इति दीक्षितस्य
निषमः । १।६।८-१२.

विजयः = विशेषेण वेगो यस्मिन् पक्षमूले । यद्वा
प्रीयायाः अवहानाः अरिचरित्रोपाः येन यैर्वा वेग
उत्पद्यते, महाजते निष्प्रेत्ययश्चरस्य पक्षित्वेन कल्पितस्य ।
मुक्ते सोम उपवाहि इति तुचः शास्त्रान्तरस्यः शौन्वेन
पठितः (ऐआ ५।७।९-१२) ततः सद्बोहा ।
ऐआ. १।१७।७-८. ५।७।९-१३.

विद्युत् वृष्टिर्जायते । ४०।५।१६.
विद्युद् वै विद्युस्य वृष्टिमुत्पत्तिश्च, सा अन्तर्भाव्यते ।
४०।५।३.

विभूतयः प्राणपुरुषस्य । ऐआ. १।७।१-७.
विमुक्तिः विमोक्तः ' अहीनस्य ' इत्यत द्र० ।
१९।७।१-९.

विमोक्तः = विमुक्तिः । २९।७।१-९.
त्रिविधाष्टिः ' अमीना तयाणा ' इत्यत द्र० ।
३९।५।३.

विद्या (ज्ञानः) संज्ञानते (समविद्या भवति)
समुक्ता एकमतसः दक्षिणं विद्वान् प्राज्ञगो राष्ट्रगोपः
पुरोहितः । ४०।२।४.

विश्वकर्मा मौवनः ऐन्द्रमहाभिषेकजलेन समन्ते पृथिवीं
गणन् परीषाय सन्धेन च मेघेनेने । ३९।७।८ १०.

विश्वजित् सर्वपृष्ठः गवामकने विपुवतः परस्तात्
दशहि चतुर्थमहः । १८।५।२.

विश्वजित् अक्षिरात्रे, षष्ठेऽहनि त्र शस्त्र समग्रम् ।
३०।५।२.

विश्वजित् अहीनसूक्तानि होत्राणां माष्यदिने ।
मैत्रावरुणस्य, आ कृत्यो यत्तु मयवान् । प्राज्ञवाञ्छतिः,

असा ह्यु प्र तवसे । अच्छावाकस्य, शासद् वहिर्जन-
यन्त । २९।२।५.

विश्वजित् आच्यशस्त्रं अग्निं नरो दीधितिमिः इति
पर्वविश्वकृचम् । ऐआ. ५।११।४ सायनः । प्रथमं वायवा
याहि दर्शत इति प्राकृतमेव । ऐआ. १।१।३। माष्यं-
दिने मरुत्वतीयं शस्त्रं अग्निहोत्रादतिदिश्यते, अधिकाश्व
के चिद् विशेषा भवन्ति । तत्र सर्व महाजते अतिदिश्यते
सन्नाय के चिदाधिका विशेषा भवन्ति । ऐआ. ५।११।८
सायनः ।

विश्वजित् द्विविधः अक्षिरात्रस्यः अग्निहोत्रस्यश्च ।
तत्र संवत्तरात्रे अग्निहोत्रस्यस्यः । तत्र होता तृतीयस्यवे
एवयामस्तं संवति । ३०।५।१-३.

विश्वमित्रः मण्डलस्यः प्राणद्वयया उपास्यः । ऐआ.
२।९-१०.

विश्वमित्रो होता, जमदग्निर्धर्म्युः, वसिष्ठो ब्रह्मा,
अवास्थ उद्गाता हरिश्चन्द्रस्य राजसूये । ३३।४।१.

विश्वेदेवा वेवता पश्ये एतीयेऽहनि । २९।१।१-३.

विपुवावि अहीनसूक्तानि होत्राणां माष्यदिने,
यानि विश्वजित्, तान्वेव । २९।२।५.

विपुवति सामिधेन्यः एकविंशतिः । प्र यो वाजा
इत्यादय एकादश, प्रययोत्तमयोक्तिराहत्या पञ्चदश,
धाम्यास्थाने ' वृषुपाता अमत्यः ' इत्यादयः षड् धाम्याः
इति मिलित्वा एकविंशतिः । ताव महाजते चोदक-
प्राप्ताः । ऐआ. ५।१२ सायनः ।

विपुवत् गवामकने मष्यमहः । तत्र दिवाहीत्यम् ।
तत्र पृष्ठयः षडहः + आभिजित् सर्वस्तोमः + स्वखा-
मानकय + विपुवान् + स्वखामानकयः पूर्ववैपरीत्येन
+ विश्वजित् सर्वपृष्ठः + पृष्ठयः षडहः इति क्रमः ।
१८।४।४ सायनः । तत्र विपुवति महादियाकीत्यं पृष्ठ,
निकर्षे वसासाम, मास आग्निहोत्रसाम, बृहद्रथतरे पव-
मानयोर्मवतः । प्रातरनुवाकः उदिते आदित्ये शंसनीयः
पशुः सौर्यः सर्वधेतुः । सामिधेन्यः एकविंशतिः । विपु-
वदहः एकविंशस्तोमकम् । तेनैकेकस्य एकपञ्चाशत् द्वि-
पञ्चाशत् या शिष्टा निवित् । १८।५।३-६ । दूरो-
हणम् । १८।६।१-३२.

विद्वत्पुत्रं पुरोहिताय राजा वरुणान्ते । ४०४
सायणः ।

पिबन्ममिमृशति पुरोहिता । ' अभिमर्शः ' इत्यन
३० । ४०४.

विश्रुतिः त्रिष्टुप्तोमस्य उद्यती नाम । उपास्ये
गायता, दधियुक्ताया, पचमानस्य ते, इति त्रयस्तृत्वाः ।
तत्र प्रथमे पयोये सर्वाः प्रययाः कृत्वा, द्वितीये पयोये
सर्वा द्वितीयाः, तृतीये पयोये सर्वास्तृतीया अंशनीयाः
इति । १४४।१ सायणः

विष्यम्बुनप्रायश्चित्तं ' अभिमर्शः ' इत्यन ३० ।
३२।४।१-५.

विश्वरिषितसंचरः = सम्यक् चरन्ति अनेन इति संचरो
मार्गः । ४५ द्विभिधः संस्थितसंचरः विश्वरिषितसंचरश्च ।
सचने समाति सदसः पश्चिमद्वारेण निर्गच्छति षोडशं
संस्थितसंचरः । अथमाते तु सचने प्राग्द्वारेण निर्गच्छति
षोडशं विश्वरिषितसंचरः । ऐआ. ५।१।१० सायणः ।

विद्वत्पुत्रं (= मिमन्) तदिदाय इत्यादिस्तृकच-
द्वयगतकर्मिः (२१) प्रत्यक्षं प्रतिपादं नदं व भोदतीना
इत्यस्या कचः पादयो मिमन् । उद्यता तदिदाय
मुक्तेषु ज्येष्ठे पु नद व भोदतीनाम् । यतो जठ उप-
स्थेयं वृत्तो न नदं योयुक्तीनोऽऽस्यो जातो निरिजाति
शुभून् पति यो भक्ष्यानाम् । अनु यं रिषे मदन्यूनाः
यो धेनुनामिषुष्योऽऽस्यम् । इति । एवमेव प्रत्युच
विद्वत्पुत्रम् । ऐआ. १।१३-१६. ५।६।४।६.

विद्वत्पुत्रं = विष्णुषु अर्कविद्वत्पुत्रं आशीर्वात् ।
१०।४।२.

विद्वत्पुत्रं = स्वस्थानात् विभज्य अन्धन नवनम् ।
गायत्रीना १६स्तोत्राणां । प्रथमानामृचि मायया १६स्तोत्राः
प्रथमपादयोर्मन्त्रिणः, प्रथं द्वितीययोः पादयो एव
तृतीययोः पादयोः । ततः चतुर्थेः चतुर्थाप्रमादयोः ।
एवं द्वितीयस्या तृतीयस्या च चरति । तेना-
मुद्यमः संनयते । तत्र आ । १५।३६ द्रव्यः इति
विज्ञो गायत्र्या, उपोतु नृगुहो गित इति चतुर्थाः ।
चरितः वृत्तान्त्ये, अपं ते अ१। ३६ः इति उ११-
१५ वृत्तीम स्यादिति अनुद्वारात् । आ भूयन्ते ।

मन्त्रं वीर मन्त्रकृतिं लुपाण इति द्विपदां च त्रिपुमं च
व्यतिष्यति । एष ब्रह्मा (इति तिस्रो द्विपदाः) प्रते
भदे विदये (तिस्रो ज्यस्तः) इति द्विपदाश्च जगतीश्च
व्यतिष्यति । इदं सर्वं विद्वते षोडशि शब्दे
१६।३।१-४.

विहारः, विहरणं, विरहति, विद्वतः = एकस्मिन्
पादस्य अर्धचरस्य कच एव वा दूरस्थस्मृतेन पादेन
अर्धचरेन द्रव्यैव वा संबोजनम् । २९।८।५ सायणः ।

विद्वत्तं षोडशिनं पाप्मानमवविशोऽनु संस्थेत् ।
१६।४।५-६.

विद्वत्तं षोडशिनं स्तोत्रं च । यथाधीतपादं त्यज्या
यथाविधि परस्परव्यतिषद्गुणतोऽथ तिप्पाद्यतो १६।२।४
सायणः ।

वीणाध्यानम् । ऐआ. १।१३।३-६.

वीत्ययः (अकारान्तः छन्दोऽयम्) मेदुत्सव रजना
उपरि गच्छन् निरवस्थे तत्तिर्यक् स्थूलं काष्ठम् । ऐआ.
१।७।८ सायणः ।

वीत्ययः = स्वस्वमयोपरि तिर्यक् स्थान्यः काष्ठानिधेयः ।
यत्र मेदुत्सः अन्नवस्यते । महामते माध्यन्दिने । हेतुवदन
मभिः दधिमोचरो रणूयो निताप तदुपरि वीत्ययम-
त्यादधाति । वीत्ययान्तवीध दार्ढ्याया वृत्त्या मेदुत्सं
गच्छति । ऐआ. १।१३।३-८.

गृक्षचतुष्टयपत्नानि वेद्वत्पुत्राभिषेकं धमाः । निव-
स्यमानि औदुम्बराणि माधव्यानि प्राधानि चेति ।

१९।२।१-२.

वृषाक्षविस्तृतः वैधवेयस्ये वेद्वत्पुत्रः । नि हि लोमो-
रुद्धत । वद्वत्पुत्रविद्वत्पुत्रम् । २२।१०।१-६.

वृषाक्षविस्तृतः माधव्यान्ध विधिवे वेद्वत्पुत्रः ।

२०।३.

वृष्टिः चन्द्रमशो जायो, चन्द्रमा भाद्रपदाज्जायो ।

४०।५।१५.

इति चन्द्रा चन्द्रमामनुचरिणि भाद्रपदाज्जाये ।

४०।१०.

इति चन्द्रमामनुचरिणि भाद्रपदाज्जाये ।

वेद्वत्पुत्रो नाम चपातो वेदः । ऐआ. १।९।२, ५.

वैकर्तः=पार्थरथः प्रौढो मासखण्डः । ११।१।२
सायणः ।

वैराजं साम चतुर्थेऽहनि पठहे । २१।४।१-२.

वैराजसागयोनि. पित्रा सोममिन्द्र इति । १७।७।६
सायणः ।

वैराजसाम्न. स्तोत्रियस्तृचः पित्रा सोममिन्द्र इति ।

२४।४।१९.

वैराजस्य बृहत्-सकाशात् सृष्टिः । १९।६।२.

वैरूप्य साम तृतीयेऽहनि पठहे । ११।१।१-३

वैरूप्यसामभोनिः यद् व्याव इन्द्र ते द्युतम् इति ।

१७।७।६ सायणः ।

वैरूप्यस्य रथेतरात् सृष्टिः । १९।६।१.

वैश्यः अन्यस्य बलिहृत, अन्यस्य आद्यः (साद-
नीयः) यथाक्रमव्येषः (परदान परार्थनिवृत्त-अभिन्न-
वनीयपर्यायः) । ३५।३।३.

वैश्यः अनुतादः । आर्त्विज्याधिपाराभावात् ।

३४।१।१०.

वैश्यः क्षत्रिय दैवयजन याचते । ३४।२।१.

वैश्यस्य अप्रिग्रहणेन अप्रमिह प्रथमोऽप्रापि इति
जगती प्रथमा । ५।२।१०-१२.

वैश्यानां दधिभक्षः सोमवागादौ । १५।३।३.

वैश्वकर्मेणः रुधमः उपालम्बनीयः पशुः । उपशुः ।
महाव्रते सचनीयपशुभिः समुष्णीयते ऐतरेयिणा, इतरेषा ।
विकल्पः । ऐआ. ५।१।३.

वैश्वदेवं वै तृतीयसवनम् । २८।७।१.

वैश्वदेव सद्यं अग्निर्होमे तृतीयसवने । प्रतिपत् तृचः
तत्सवितुर्गृणीमहे । अनुचरस्तृचः अद्या नो देव सवितः ।
निविद्धान् स्रुतं सावित्रं अमूर्धेवः सविता, पञ्चमः
निविदः (४।१-२०) (ऋ. स. १।१५९।४) तनः स्रुतशेषः पञ्च । 'एकया च' । निविद्धान् स्रुतं
सावापृथिवीयं प्र याया गच्छेः पृथिवी (ऋ. १।१५९।
१-४) निविदः (५।१-१५), स्रुतशेष पञ्चमी ।
ऋग् शुक्लपृथुमूतये । निविद्धान् स्रुतं आरंभं तक्षन्
रथं स्रुतं (१-४), निविदः (६।१-१७), स्रुत-
शेषः पञ्चमी । ऋग् अथ वेनाभोदयत् । सचो वेभ्यो

माता मधुमत्, एवा विने विश्वदेवाय । निविद्धान्
स्रुतं वैश्वदेव आ नो भद्राः श्रवथो (१-८) निविदः
(७।१-२०) स्रुतशेषः नवमी दशमी चेति, तन
दशमी परिधानीया । १३।५-८.

वैश्वदेव सद्यं छन्दोमहितीयेऽहनि । प्रतिपत् तृचः
तत्सवितुर्गृणीमहे । अनुचरस्तृचः गायत्रः अद्या नो देव
सवितः । सावित्रं स्रुतं गायत्रं तृचं अभि त्वा देव
सवितः । स्रुतं सावापृथिवीयं तृचं गायत्रं अथं देशाय
जन्मने । द्विपदाः आ याहि वनसा सद्य (१-४) ।
वैश्वदेव स्रुतं गायत्रं ऐभिद्ये दुको गिरः । २१।२।
६-१२.

वैश्वदेवं सद्यं छन्दोमहितीयेऽहनि । प्रतिपत् तृचः
विश्वो देवस्य नेतुः (१), तत्सवितुर्गृण्यं गायत्र्यौ
(२-३) । अनुचरस्तृचः गायत्रः आ विश्वदेव सत्य-
तिम् । चतुर्दश. सावित्रः गायत्रं शिष्यपाणिमूतये ।
तृचः सावापृथिवीयो गायत्रः मही धौः पृथिवी । तृचः
आरंभः गायत्रः पुनाना पितरा पुनः । द्विपदाः हमा
नु क भुवना (१-५) । वैश्वदेव स्रुतं गायत्रं देवाना-
मिदको महत् । २३।४।८-१४.

वैश्वदेव सद्यं छन्दोमहितीयेऽहनि । प्रतिपत् तृचः
तत्सवितुर्गृणीमहे । अनुचरस्तृचः अद्या नो देव सवितः ।
तृचः सावित्रो गायत्रः (सौमः) दोषो आगात् । तृचो
सावापृथिवीयो गायत्रः म वा महि दधी । तृचः
आरंभो गायत्रः इन्द्र इये ददातु नः (१) ते मो
रानानि घत्तन (२-३) । द्विपदाः मधुरेको वि द्रु मः
(१-२०) । स्रुतं वैश्वदेव गायत्रं ये निशति त्रय-
स्परः । २४।२।९-१५.

वैश्वदेव सद्यं पठहे प्रथमेऽहनि । प्रतिपत् तृचः तत्स-
वितुर्गृणीमहे । अनुचरस्तृचः अद्या नो देव सवितः ।
स्रुतं सावित्रं मुञ्जते मन सद्यं मुञ्जते । स्रुतं सावा-
पृथिवीयं न चात्रा यच्छेः । स्रुतं आरंभं इदहे वो मनसा ।
स्रुतं वैश्वदेव देवान्-दुवे बृहत् । २०।२।३-९.

वैश्वदेव सद्यं पठहे द्वितीयेऽहनि । प्रतिपत् तृचः
[विश्वो देवस्य (१) तत्सवितुर्गृण्यं (२-३) अनुचरस्तृचः]
आ विश्वदेव सत्यतिम् । स्रुतं सावित्रं उदु प्य देवः

सविता । सूक्तं चावापृथिवीयं ते हि चावापृथिवी ।
सूक्तं आर्भवं तथान् रथं सुवृत्त । सूक्तं वैश्वदेवं द्यावात
मानव यज्ञस्य यो रथ्यम् । २०।४।२-७.

वैश्वदेव शस्त्रं पठेदे तृतीयोऽहनि । प्रतिपत् सूचः
तत्सविदुर्गुणमिहे । अनुचरस्तृचः अथा नो देव सविता ।
सूक्तं चावित्रं सद्यस्य सविदुर्गुणम् । सूक्तं चावापृथि-
वीयं वृतेन चावापृथिवी । सूक्तं आर्भवं अनश्वो
जातो । सूक्तं वैश्वदेवं परावतो ये दिधिषन्त ।
२१।२।६-१२.

वैश्वदेव शस्त्रं पठेदे चतुर्थोऽहनि । प्रतिपत् सूचः
विश्वो देवस्य (१) तत्सविदुर्गुणम् (२-३) । अनु-
चरस्तृचः आ विश्वदेवं सविताम् । सूक्तं चावित्रं आ देशे
वातु सविता । सूक्तं चावापृथिवीयं प्र यावा यज्ञे ।
सूक्तं आर्भवं प्र क्रतुभ्यो दूतमिव । सूक्तं वैश्वदेवं प्र
शुक्रैतु देवी मनीषा । २१।५।६-११.

वैश्वदेव शस्त्रं पठेदे पञ्चमोऽहनि । प्रतिपत् सूचः
तत्सविदुर्गुणमिहे । अनुचरस्तृचः अथा नो देव सविता ।
दृष्टः सविता उतु ष्य देवः सविता । चतुर्नचः चावा-
पृथिवीयः मही चावापृथिवी । सूक्तं आर्भवं क्रतु
विम्या वाच । सूक्तं वैश्वदेवं श्रुवे जनं सुव्रतम् ।
२२।३।६-१०.

वैश्वदेव सूक्तं पठेदे षष्ठोऽहनि । प्रतिपत् सूचः अभि
षा देव (१) तत्सविदुर्गुणम् (२-३) । अनुचरस्तृचः
वीथो आगात् । सूक्तं चावित्रं उतु ष्य देवः सविता ।
सूक्तं चावापृथिवीयं वजरा पूर्वा वजरा परा । सूक्तं
आर्भवं प्रयोदश क्रतुः किमु श्रेष्ठः किं यविष्ठो, चतुर्नच
उप नो वाता भवत् । सूक्तं वैश्वदेवं नामनेदिष्ठ
मानव इदमित्था रीद्र, ये यज्ञेन दक्षिणया इति सूचम् ।
पाशलिङ्ग्याः सद्यस्यसूक्तं अभि यः पुराणम् । सूक्तं
शुकीर्तिं काशीमत् 'अप वाच इन्द्र' शृणुकादिभ्यः
'विदि षोडशसूक्त' । एवमामृतं प्र वो महे मवयो
स्तु । २२।८-१०.

वैश्वदेव शस्त्रं पठेदे सप्तमोऽहनि । प्रतिपत् सूचः तत्सविदुर्गु-
णमिहे । अनुचरस्तृचः अथा नो देव सविता । प्रतिपत्
सुवयो ऐकाहिकम् । सूक्तं चावित्रं सद्यस्य सविदुर्गुणम्

सूक्तं चावापृथिवीयं वजरा पूर्वा वजरा परा । सूक्तं
आर्भवं अनश्वो जातो अनश्वो । सूक्तं वैश्वदेवं 'अस्य
वामस्य पलितस्य' 'गौरीर्मिमाष' इत्येतदन्तम् ।
सूक्तं वैश्वदेवं 'आ नो भद्रः क्रतवो' ऐकाहिकम् ।
ऐवा. १।२२।१-१०.

वैश्वदेवशस्त्रस्य तृतीयं त्वने प्रतिपदस्तृचस्य उत्तरे
हे श्वन्तो गयन्तौ मनुनरश्च गावः । १३।४।३.

वैश्वदेवशस्त्रस्य प्रतिपत् तत्सविदुर्गुणमिहे । तस्यादौ
निमित्तं सविता दधः सोमस्य विषदु (४।१-२०).
अन्ते च निमित्तं सविता देव इह भवत् (१।१५-२०) ।
'एषया च' इति वाक्यम् । चावापृथिवीयं सूक्तं प्र
द्यावा यज्ञे । १३।५।४-७। आर्भवं सूक्तं तथान् रथम्
धाय्ये आदौ मुक्मश्रुः, अन्ते अयं येनश्वोदपत् ।
मन्त्रवाक्याणां प्राक् येन्वो माता, एषा पिने इति द्वे
क्रतवो । १३।६।१-४ ।

वैश्वदेव सूक्तं आ नो भद्रः । आश्रावः उभयतो
पाप्याम् । १३।७।१-३ । अस्तपूर्वकाले दिग्भ्रमम् ।
द्वेषादिषु न भ्रमम् । परिधानीया अदितिर्वी ।
परिधानीया द्विः पञ्चः परिधाति षड्दृष्टं च ।
परिधानरात्रे भूमिस्थं । याव्य विधे देवाः गृह्ये-
भ्यम् । १३।७।७-१५.

ये-मानरी इतिः । 'आग्रयोना निष्ठा' इत्यत्र
द्र० । १३।८।१.

वैश्वानरस्य सूक्तं आग्निमाहृशस्त्रं प्रतिपत् ऐवा-
नराय तृषु वाक्ये । प्रथमा कवनवानम् पथान विषेक-
व्यम् । १३।११।२.

वैश्वदेव श्रुतवाग्वर माज्या 'उद विष्णो भिन्नमस्य'
इति । आश्रावः ५।११।२.

वेदजयी ऋक् आग्निवाग्वरमाज्या विष्णोर्दृष्ट, ऐश्व-
वाक्या उच्यते । १३।१५।४.

ऐश्वर्ययी ऋक् आग्निवाग्वरमाज्या । अनुनरीयोचर,
ययोरोज्जवा स्वमिता । १३।१५।३.

व्यतिपद्मस्य विद्वत्स्य कथानाश्रय पलितः प्रद्यापान-
रेण अग्न्यादौना भवोक्तम् । २१।८।५. एषा ७ ।

व्यतिपद्मः । प्राक् योदपनीवतो. वाग्मनुवाक्या-
वाक्या । वा. प्राक् योदपनीवतो. वाग्मनुवाक्याः उदपनी-

यस्य वाच्याः कुपन्त । वाः उदपनीयस्य पुरोऽनुवाक्या-
त्ताः प्रावणीयस्य वाच्याः बुयन्त । १५।५।९-१२.

व्यपनुत्तिवचनं दिगुपस्थानोत्तरं यज्ञाद्वाराजामिषेके
अथ प्राच इन्द्र विश्वो अमित्रान् इति कल्पठनम् ।
३७।६।८.

व्याघ्रचर्म आसन्वानुपरि आस्तृणाति उत्तरलोम
प्राचीनग्रीवं यज्ञाद्वाराजामिषेके । ३७।१।१.

व्याहावनिषेधः विष्टुर स्रुतप्रतिषर्दये । २९।५।१२.

व्याहृतयः भूर्भुवःस्वः इति । ऐमा. १।१०।९.

व्याहृतिवचस्य वृष्टिः । प्रजापतिस्तपस्तप्त्वा लोकानवृ-
जत । पृथिवीमन्तरिक्षं दिवम् । तेभ्यस्त्रीणि प्योतींषि अजा-
यन्त क्रमेण अग्निः वायुः आदित्यः इति । तेभ्यः क्रमेण
त्रयो वेदाः अजायन्त । तेभ्यः क्रमेण व्याहृतिप्रय अजा-
यत । ताम्भ्यः अकार-उकार-मकारा अजायन्त । तदे-
तदोन् इति । २५।७।१-२.

व्याहृतिभिः ब्रह्मा प्रायश्चित्तानि लुहोति । कन्या
भ्रेवे भू स्वाहा इति गार्हपत्ये । यजुर्मन्त्रभ्रेवे सोमयागे
आग्नीध्रिये, इषिर्मेहेषु च दक्षिणाग्नौ शुभः स्वाहा इति
इति । सामभ्रेवे त्वः स्वाहा इति आहवनीये । भित्तय-
भ्रेवे अविशतभ्रेवे वा भूर्भुवःस्वः स्वाहा इति
आहवनीये । १५।९।३.

व्यूहः द्वादशः २९-२४ आध्यायेषु उक्तः ।

व्यूहः पृथ्वः षडङ्गः २०-२२ अध्यायेषु ।

व्यूहार्थनाम रथस्वस्थानविपरीतलेन कदानि स्थानान्तरे
प्रक्षितानि छन्दानि वासिन्, षोऽथ व्यूहः व्यूहच्छन्दाः ।
तस्य भावो व्यूहायम् । १५।११-४.

व्यूहत्वं प्रविद्धमविपर्ययात् । यथा प्रातरनुवाके
व्यूहे षट्हे च । ७।८।५ सामणः ।

व्यूहे षष्ठ्ये षट्हे चतुर्थेऽहनि व्यूहः ।
२९।३।१-९

प्रत्वं, उपपदन्तं, चतुष्टयं स्तनाग्ने, अथ भीन्,
अथ द्वौ । चतुष्टयं सार्वं, भीन्मानः, द्वौ सार्वं एकद्वयम् ।
४।८।४-६.

यत् प्रवृत्तन्ति सार्वप्रातः स्वाहानारेण अग्निष्टोत्रे
एवं व्रतनाम भोजनम् । तत्र ब्राह्मणस्य पयः, क्षत्रियस्य

यवामूः, वैश्यस्य आमिक्षा । १४।२।३.

व्रतं (नियमस्त्वं) ' ब्रह्मणः परिमतोपाकृत्य '
यजमानस्य । न द्विपतः पूर्वं उपविशेत् । यदि
तिष्ठन्तं मन्येत तिष्ठेतेव । न द्विपतः पूर्वं संविशेत् ।
यथासीनं मन्येत, आसीतेव । न द्विपतः पूर्वं प्रस्थायात्,
यदि जामतं मन्येत जगृयादेव इति । ४०।५.

प्रातपती इष्टिः ' अन्तयाचरणे ' इत्यत्र द्व० ।
३२।७।२.

प्रातमूनी इष्टिः ' उपवसथे अभुकरणे ' इत्यत्र
द्व० । ३२।७।१.

ग्रीहिमयो वा यवमयो वा पशुपुरोडाशः । ६।८।७.
७।१।२२.

ग्रीहीणां महाग्नीहीना च तोयमानं (मोक्ष कुट-
लेन धान्य) चमथे पात्र्या वा समोष्णानि ऐन्द्रमशमि-
वेके सभार ३९।२।३-४.

शृङ्गवन्तं पूर्वशृङ्गवन्तं प्रायणीयं भवति । १५।१।२.
शृङ्गने नियमो महागतस्य । ' नादीक्षितो महागतं
शसेत्, नानश्री (चित्पात्रिरहिते), न, परस्मै, नार्ध-
वत्यरे इत्येके (सप्तभिन्ने कर्तौ), काम पित्रे आचार्याय
वा शसेत् ' । ऐमा. ५।२।४.२.

शुकटादधरोहणं सोमस्य । ' अथतरोऽनृद्वान्
युक्तः स्वात् अन्वतरो विवृक्तः, अथ राजानं (वीरं)
उपावहरेयुः (शुकट्यात् बहिः आनयेयुः) । ३।१।१.

शतर्चिनः, सार्वभामः, एतमदः, मिश्रामिवः,
वामदेवः, अग्निः, भरद्वाजः, बलिष्ठः, प्रगाथाः, पाव-
मान्वाः, क्षुरस्त्रचाः, महाशूकाभ एते मण्डल्ययः प्राण-
दृष्ट्या उपास्याः । ऐमा. २।९-१०.

शत्रुहृत्कार्यः ' ब्रह्मणः परिवरः ' नाम प्रयोगः ।
४०।५।१-२९

शत्रुसेवात्रयार्थः प्रयोगः । सेनयोरुभयार्थे
तिष्ठन् वृण उभयतः परिशिष्य शत्रुसेनाया प्रास्तेत्
' प्राचहे कक्षया पश्यति ' इति मन्त्रेण । १२।११।७ ।
अथान्यः प्रयोगः, यज्ञाद्वाराजामिषेकेनाभिप्रेतः
शत्रुः यज्ञमागतं
वीह्वहणे हि भूपाः

मित्रस्य आतिथ्यस्यैव इत्यादिमन्त्रं ब्रूयात् । ततः
'अमौवर्तेन दक्षिण' इति सूक्तेन द्विसु आवर्षेत् ।
उद एते राजानं अप्रतिपद्येन (आशु, विश्वानो),
शाशेन (शाश इत्या), सौषम्येन (प्रधातवन्तु मधुनः)
च सूक्तेन मन्दोक्षेत् । अथति ह । ३७।६।२-५.

सङ्घातं व्यपनुत्तिमचर्न द्विसुपस्थानोत्तर मञ्जाराका-
भियेके । अथ प्राच इन्द्र विषां अमिताम् इत्युपगमः ।
३७।६।८.

शपथकारिभिः संभूयशपथकारिभिः संपटनं कुर्याद्विः
परस्परं द्रोहो न कर्तव्यः । ४।७।७.

शपथमहर्षं क्षत्रियेण महाभियेकात् प्राक् । 'या च
राष्ट्रीमजायेऽहं या च प्रेतासि तदुभयमन्तरेण दशापूर्ते मे
लोकं सुकृतमायुः प्रजा वृद्धीया यदि ते हुक्षेयं' इति ।
अथ दुर्तेहितोमे शपथः । ३९।१।१३.

शपथदानं पुरोहितेन क्षत्रियेण महाभियेकात् प्राक् ।
'या च राष्ट्रीमजायेथाः या च प्रेतासि तदुभयमन्तरेण
दशापूर्ते मे लोकं सुकृतमायुः प्रजा वृद्धीय यदि मे हुक्षेयं'
इति । ३९।१।१-२.

शक्तौः प्रत्येयं महावीर्यद्वाराणं उदुम्बरकाष्ठनिर्मितौ
दण्डनिधेयौ । ४।५।१४ वाक्यः ।

शस्त्राः 'के चित् विश्वामित्रपुत्राः प्राताः' संजाताः ।
३३।६।२.

शमकगृहीतस्य लोकविद्वद्वाचरेण स्वीकृतस्य अग्नि-
ष्टेने प्रातःतुषाके गच्छे शतानि अनुष्मन्ति रुचाम् ।
७।७।६.

शमितुः अर्घ्यं वैकृतस्य क्लोमा च पशुभागः । उद्
प्राप्तपाप दद्यात् यदि कानिना अत्राक्षयः स्यात् ।
३१।१।२.

शरणं ह वासः । यद् वासायै भवति हत्ययः ।
३३।१।८.

शरमः महाभिः पदिश्वेतः सिंहपाती भृगुविशेषः ।
स च अनेभ्यः अमरवः । पक्षिर्गणं च शरमं के
विष्मन्त्यते । ६।८।६.

शरीरपुरुषः देह एव नेत्रनः । तस्य चैतन्यं रयः ।
देवा ३।९।२-२.

शस्त्रकः = मर्तुं शरीरपरिमितः शस्त्रस्याख्यः भृगाः
यस्य पुच्छस्योपे बहवो रोमानेमेधाः प्रादेशपरिमिता
वीर्यावाः उत्पद्यन्ते । १३।१।३ वाक्यः ।

शवाग्निना अग्निना संघर्षे प्राशमेतम् । अग्नये
शुचये अष्टाङ्गालं निर्वपेत् । अग्निः शाश्वततमः, उदग्ने
शुचवस्तव इति याज्यऽनुवाक्ये । आहुतिं वा आहवनीये
ब्रूयात् अग्नये शुचये स्वाहा इति । ३२।६।३.

शष्पाणि (व्यामलुगानि कौमलानि) यज्ञाद्ग,
रात्राभियेके सगारः चतुष्टे पाश्या या समोन्वा ।
३७।१।३.

शस्त्रं मन्त्रावाकस्य ऐन्द्रासं प्रातःसवने आनयं
'इन्द्राग्नी आगतं' अग्निष्टोमे । १०।४।४.

शस्त्रं चतुर्धौमुपलपकनस्य द्वादशाक्षस्य दधमेऽहनि
वानस्पत्ये ओदुम्बरी समन्तारमन्ते । वाच दण्डति
आहनि । आहावः 'अध्वर्यो' इति । प्रवितरः
'उन्धोतस्तथा होतः' इति । शस्त्रं च, 'तेषा चित्ति
सुग्राहीऽऽऽत् । चित्तमात्रग्राहीऽऽऽत्' इत्यादीनि दष्ट
पदानि । २४।४-६.

शस्त्रं, यथा वाच शस्त्रमेवं यावत् । १०।५।१५ ।
यथा वाच श्तेष्वेवं शस्त्रम् । १०।५।४, ८।११।४।२.

शस्त्रजरा प्रातःसवने होतुः 'उत्तरं वाचि' इति ।
अध्वर्योः 'ओमुदध धाः' इति । मार्ग्यदिने 'उत्तरं
वाचीन्द्राय' इति होतुः । अध्वर्योरमुं 'ओमुदधधाः'
इति तृतीयसवने होतुः 'उत्तरं पाचीन्द्राय देवेभ्यः'
इति । अध्वर्योरमुं 'ओऽऽऽत्' इति । १२।१।२-४.
शस्त्रपाश्याः रात्रिपर्वण्यु होतुः अतिरात्रे ।
१६।६।२.

शस्त्राणां छन्दोदैवतविषये प्रश्नोत्तरः । २८।७।१-४।
परिणामीनां छन्दसि प्रश्नोत्तरः । २८।७।५.

शस्त्राणि द्वादश अग्निष्टोमे । आनयं, प्रउगं इति द्वे
प्रातःसवने । निर्वपेत्स्वं, मन्त्रवर्णं इति द्वे मार्ग्यदिने ।
नैधवेर्घं, अग्निमार्गं इति द्वे तृतीयसवने । इति होतुः
पद, होतृकाणां च पद इति द्वादश । १४।१।४.

शष्पाणि पञ्चदश उपवस्यस्य अग्निष्टोमात् श्रीणि
अधिकानि ।

शस्त्रावयवविशेषा पञ्च आदाव, प्रतिपत्, ऋक्
थय, वषट्कारश्चेति । १२।१२।४ । किंच स्तोत्रिय
(प्रतिपत्) अनुस्य (अनुचर) धाप्या, प्रगाय,
सुत चेति । १२।१२।७

शस्त्रेषु स्तोत्रेषु च क्षत्रियस्याग्निगेमे विशेषः । प्रातः
सवनं तृतीयमुपवनं च ऐरादिकम् । उभयसाम्नो वृहस्पत्यस्य
अभिजिदादौर्ध्वं साध्वदिनं पयमानं, स एव । सवत्सवीय
शस्त्रस्य प्रतिपदतुचरौ आत्तरथ, इदं नवी सुत इति ।
इन्द्रनिहय प्रगाय । ब्राह्मणस्य प्रगाय उच्छिष्टं ब्रह्म
पश्यते । धाप्या । सवत्सवीय प्रगाय ऐकहिक ।
निषिद्धानं सुतं ननिष्ठा जम सहे इति एकादशचं
गौरिवीतम् । निष्पेयत्वयस्त्वय प्रतिपत् तामिदि हवामहे
अनुस्य अभि त्वा शूर । वाप्या यत्रायान । सामप्रगाय
उभय शृगवश्च न । निषिद्धानं सुतं तसु पुहि यो
अभि इति पञ्चदशचं भारद्वाजम् । होवा ऐकहिका ।
क्षत्रियश्च उभय पञ्चदश इति केचित् । षोडशेन
यम आग्निहोम स्वादिति चिदा न । स्तोमाश्चत्वार
त्रिहृत, पञ्चदश, सप्तदश, एकविंश । यज्ञाङ्गोऽभिषेक
अभिषाया षपनुति । प्रपदहोम । १६।१-४ ३७।
१-७.

शाकरं वाम पञ्चमेऽहनि पठे । २२।१।१-५
शाकरं वामयोनि प्रोच्यस्मै पुरोरथम् । १७।७।६
शामय ।

शाकरस्य रथर्तयात् रुष्टि । १९।६।१
शान्तिमन्त्रं मार्धानात्र 'वाद् मे यन्वि प्रति
ष्ठिता मनी मे वाचि प्रतिष्ठित' इत्यादि । ऐमा
२।२६.

शान्तिमन्त्रवाचनं रात्रि श्राद्धं रात्रिहोत्रं अभिषे
कात् प्राक्, शिवेन वा चक्षुष्या पश्यताप इत्यादि
मन्त्रः । यज्ञाङ्गरात्राभिषेके । ३७।१।१-१२.

शान्तिमन्त्रवाचनं सुगन्धदानोत्तरं यज्ञाङ्गरात्रा
भिषेके 'नाना दि वा देवदित' इत्यदिमन्त्रः । ३७।४।
१०-१२

शापयचनं प्राज्ञोपासकमिदं प्रति प्राज्ञोपासकस्य ।
'अनुपासाय' इत्यत्र द्र० । ऐमा ३।४.

शामित्रदेशे पथोनयन, पुरस्तादिभिः उन्मुख्यो
नेत्यर्थः । ६।६।८-१०. ७।१।४-५.

शामित्रदेशे पञ्चश्चननसमले अर्धयुगा रक्षि प्रक्षेप ।
७।१।६-७

शार्वातो मानव ऐन्द्रमहाभिषे पत्नेन समन्तं पृथिवीं
जयन् परीयाय अथेन च मेधेनेज । १९।७।४.

शालाप्रवेष्टा दीक्षितवत्कार । १।१।१०-११
शालासुरीये होम दादशास्त्व दामेऽहनि मानव
अहे । सद्यः प्रगृह्य तीर्थे मार्गयि वा पत्नीशाला सप्रपद्य
समन्वारमभ्य इत्युक्त्वा 'हृह रमह रमभ्य' इत्यादिना
होम । २४।३।६-१३

शास नाम सूक्तं शाय हत्या इति । अनेन सूक्तेन
अभिषिक्तं क्षत्रियं शरणागतं परान् जि शिदु राजानं
अवेक्षते । ३७।६।४.

शिर अश्वत ब्रह्म । सूर्येभि सहस्रारे ब्रह्मध्यानम् ।
ऐमा २।४।६

शिर निष्पेयत्वयस्त्वय पक्षिष्वेन क्लृप्तस्य महामते ।
इन्द्रमिदं गापिन इति दशचं सूक्तं अग्ने वृद्धोदाश्व ।
ऐमा १।१७।४-६ ५।६।६-८ । शिर भर्षचंश
शस्तान्यम् । ५।७।१।४। अन्वासु चेत् समान्नातासु
स्तुवीरन् (उदात्तार, सदा-) उभयवत्स्या स्तोत्रिया
आदौ पाठित्वा तत इन्द्रमिदं गापिन इत्यादि स्तुत्वाऽपि
पठनीयं, न विपर्यय । अथमान्नातासु चेत् स्तुवीरन्
मिश्रासु च (समानात-अथमान्नातासु चेति) तदाऽपि
अथमेव न्यायः । इन्द्रमित्युक्तस्य वा दशमी, तस्या
स्थाने सददोहा पठनीया दशम्यास्तु प्रागुदात्त । ऐमा
५।७।७

शिरसं चित्यामे शिरस उपस्थानं महामते माध्व
दिने । होता प्रदक्षिणमग्निं निष्कम्ब अग्नेन यूपं पुरस्तात्
प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठन् अग्रे शिर उपतिष्ठत 'नमस्ते गावत्राय
यचे शिर' इति । ऐमा ५।२।२

शिरस्य अञ्चाप्याकस्य, पठेदिति, एवयामसतं शरति,
तत् न्यूह्यसपति । ब्राह्मणाञ्चक्षिन 'अर प्राच इति मुनीर्ति
शरति' । मैत्रायणस्य वाल्मीकिश्च वाचं वृष्टम् ।
हीत 'नामानेदिष्ठं शरति' । तस्य प्रागुपोसमावा ये

यत्नेन इति सूक्तं आचक्षते । ३०।१-४.

शिल्पप्रशंसा । ३०।११-५.

शिल्पशस्त्रं पिप्प्यस्रजम् । श्वेद्वानि तृतीयसप्तमे ।

२९।८.

शिल्पानि शंसति । ३०।१-१०.

शिल्पानि सद्यश्चाणि नामभिर्दिष्टं, याजुषिस्त्याः, इणकविः, एषयामहत् इति चत्वारि । एतानि सद्यश्चाणि शंसते सद्यश्चाणि वा शंसते । ३०।४।५-६.

शिशिरे सती द्वादशाहस्य दीक्षाः कर्तव्याः । १९।४।१.

शिष्टाः आचार्यादीनामाममनात् प्राक् पश्चाद्वा नोतिष्ठन्ति, किन्तु यावत्ता देशव्यवधानेन वे पश्येयुः तावत्ति देशे तद्दक्षिणपते एव सद्यश्चोत्तिष्ठन्ति । 'एषा वा अपचिन्तिः, पां पश्यते करोति' । ऐशा १।८।१७.

शौर्षेय्यान्नुद्यानि अरतिमात्राणि । शिरसि उपरिभागे अरिपतानि अन्यद् = निर्गद् अवस्थितानि काष्ठानि । शौर्षेय्यानि च तानि अनुद्यानि च काष्ठानि अरतिमात्राणि आहव्याः औदुम्बराः । अभिवेके । ३७।१।३.

शुक्लः पक्षः दानेष्टु मुख्यः । १९।५।८.

शुचीष्टिः 'द्योगिप्रना' इत्यत्र ब्र० । ३२।६।१.

शुनःशौपः देवानुपलक्षार । प्रजापति, कश्यपः नन्दनः कश्यपः फल्गु । अग्निः, अश्विनः प्रथमस्य फल्गु । सविता, अग्निः त्वा देयः सविताः तुलः । वरुणः, अग्निः त्वा देयः इति सूक्ते तुल्यत्वं उत्तराभिः ३१ ऋग्भिः । अग्निः, ३३ उत्तराभिः २२ ऋग्भिः । विश्वान् देवान्, सती महद्भयो नक्तु । इन्द्रः, सविदि सस्य ओमपाः सुक्तं, उत्तरास्तस्य च १५ ऋग्भिः । इन्द्रदत्ते रथे प्रतीपाम्, सद्यश्चन्द्रः पोषुपन्निर्गद् । अधिनी, उत्तरेण तुचेन साध्विनाऽप्राप्तव्या इति । उत्तरे, कस्त उत्तः वृचः । ३१।४।१४.

शुनःशौपः विश्वामित्रस्य दक्षकः पुनः देवेदक्षः ।

॥ देवरातो नाम बभूव । ३१।५।२.

शुक्लवान् गतर्षाः इत्युच्यते । १५।४।६ सायणः ।

शुक्लं = धार्यम् । ४०।१।३.

शूद्रः अन्यस्य श्रेष्ठः कामोत्थायः यथाकामवचः ।

३५।३।४.

शूद्रः अनुवादः आर्त्तिव्याभावात् । २४।१।१.

शूद्रः । स्त्रीशूद्रयोः वेदाधिकारः प्रतिषेधः । उपनीतस्यैव अध्ययनाधिकारः भवत् शास्त्रं अनुपनीतयोः स्त्रीशूद्रयोः वेदाध्ययनं अनिष्टपातिहेतुः इति बोधयति । कथं तर्हि तयोः शूद्रोपायादेशोः ? पुराणादिभिः इति वृत्तः । अत्र एषोक्ते 'स्त्रीशूद्रद्विजवन्धूनां प्रयी न क्षुतिगोचरा । इति मारकमाख्यानं शुभेन कृपया कृतम् ॥' इति । उपोदाते सायणः पृ. २.

शूद्राणां धर्मानुष्ठानकाले भार्या भक्षः । ३५।३।४.

शौचमक्षणं अन्नोपयोगीत्यपराधः नार्त्तविके च विदुः, तत्र । किन्तु आशितव्यं च स्वीकृतव्यं च । लिप्ता इच्छा । ६।३।११-१२.

शौचमक्षणं शौला अग्निघोमे आश्रितमहस्य 'एव वसुः शंयद्रसुः' इत्यादिना मन्त्रेण कर्तव्यम् । तत्र सर्वतः परितारं-सर्वांस्तु दिक्षु स्थावरकः परितो इत्यं प्रदीप्यं श्रुत्वा कर्तव्यम् । १।३।७-८ । ऐतुर्वायवप्रहस्य 'यस्य वसुः पुरुषस्यः' इत्यादिना मन्त्रेण पुरस्तात् (माद्गुप्तः सन्) प्रज्जज्ञः (वाचं कृत्वा आत्मवन्दुल) मन्त्रयति । १।३।३-४ । मैत्रावरुणप्रहस्य तु 'एव वसुर्विद्वद्रसुः' इत्यादिना मन्त्रेण पुरस्तात् प्रत्यञ्च मन्त्रयति । १।३।६ । उपनीय-पुरोडाशानां 'यद्यो वृतेन अनक स्यात् ततः प्राप्ती-यात्' इत्याहुः, तत्र तथा, किन्तु यत्र एव श्रुतं प्राप्ती-यात् । ८।५।६-७.

शौचशौचानां शौचार्द्रादयोः कार्यः । १९।४।१-३.

शौनःशौपाख्यानं राजकृषे । तदेतत् परब्रह्मणः शौचं, शुनःशौपेन दद्याः (१७) प्रत्यः विश्वामित्रा मित्रित्वं यातम् । प्रत्येन प्रोक्ता (२१) शौचाश्च । एतैः कथं कथं 'हरिश्चन्द्रो ह' इत्यादिकं सर्वं शौनःशौपाख्यानम् । सर्वं होवा रक्षितं भिषिन्तायाचते । शिरः-केशिणी आसीन आचक्षे । 'शिरःकेशिणी आधो नोऽप्यनु-प्रतिष्ठाति । 'निर्दिष्टं राजा एतच्छ्रुत्वा, नैनः परि-शिष्यते । अयं अयच्छंशुकः कल्पः' । पुनःकामाश्च श्रुत्वा, तमन्ते ह पुनर । ३१।२-६.

द्यौनःशेषाख्याने ऋचा प्रतिगरः ओऽऽऽम् इति ।
गाथानां ' एवं तथा ' इति । ३३।६।१२-१३.

शौनकग्रहः नाम दर्शपूर्णमासविज्ञातिरूपः । १४।२।९
सायणः ।

इयापर्णनामकब्राह्मणकुलमतपुरुषरहितं यत् विधितरो
राजा चक्रे । ३५।१।१.

• श्वेतं साम त्थामिदाहो नरः ह्यवस्थापृष्यत्यम् ।
१९।५।६ सायणः ।

असः कार्यः, नान्यथा श्रीर्वा नानं वाऽन्यद्वा लभ्यते।
नानाशान्ताय श्रीरस्ति इति रोहित शुक्लम् । पापे
नृपद्वरो । जन इन्द्र इक्षरतः सखा । चरेवेति । इत्यादि
अर्थवादकाण्डे १६२७अमाहके द्रष्टव्यम् । ३३।३।१-५.

श्रीकामः अग्निहोमे दीक्षणीयाय ' एता वो अग्नि,
स योजते अस्या ' इति द्वे बृहत्यां संगाये कुर्वात् ।
१।५।१०.

श्रीणिः ऊरुलम् । ११।१।२ सायणः ।

पहः पृथ्वी द्वादशाहे । १०-११ अध्यायेषु ।
अभिषेकः गायमणे आदित्यानामयने च । १८।१।
१-५.

पहः अहः शखाः कदन्तः प्रगाथाः ' कस्तमिन्द्र
स्या मर्द्धं, कनम्यो अतशीना, कदन्तस्यावृतम् ' इति ।
१९।५।१.

पहः चतुर्थेऽहनि पौषशिशकम् । पृथ्वे । १६।१।१.

पहः छन्दावि क्रमेण गाथी, अगुष्टु, त्रिष्टु, २,
पह्विः, जगती, अतिच्छन्दाः इति । सामानि च क्रमेण
रघंतरं, बृहत्, वेरुमं, वैराग्रं, शाकटं, रैवतं इति ।
१९।६।१-६.

पहः शाकल्यः । अनुक्तः, संपातयुक्तानि, आन-
नीया कचः, अहीनयुक्तानि, अहहः शस्त्रानि, वदन्तः
प्रणयाः, सूक्तप्रतिपदः, परिधानीयाश्च इति । २९।१-६.

पहः स्तोमाः क्रमेण सिष्टवः, पञ्चदशः, सप्तदशः,
एकविंशः, त्रिणवः (३ × ९ = २७), वयस्त्रिणवेति ।
३६।४।१ सायणः ।

पहः अहनि योदैवता, वयस्त्रिणवः स्तोमः, रैवतं साम,
अतिच्छन्दाश्चन्दः । २२।७-१०.

पहः अहनि प्रस्थितयाच्यानां पुरस्तात् प्रत्येकं पाद-
च्छेपीः कचः एकैकामुपदध्यात् । २२।५।१-५ ।
यजमानोऽप्ययुधं ऋतुवाज्यां स्वयमेव पठेत्, न होत्रे
प्रयच्छेत् । २२।४।२.

पहः अहनि धित्यानि । अन्धवाकस्य-तत्र एवयामश्चे
न्यूह्यः । ३०।४।३० । ब्राह्मणच्छवी-सुहृती संवति
' अप प्राचः ' इति । वृषाकपि संवति ' वि हि सोतो-
सुखत ' इति । न्यूह्यति । ३०।३ । नाराशंसी संवति
प्रमाहं, पादेपादे । न न्यूह्यते, निनर्दस्तु कर्तव्यः । रैभीः
संवति प्रमाहं, न्यूह्यतो नास्ति, निनर्दः कर्तव्यः । पारि-
शिचीः संवति प्रमाहं, न न्यूह्यतः, निनर्दः कर्तव्यः ।
कारत्याः संवति प्रमाहं, न्यूह्यतो नास्ति, निनर्दोऽस्ति ।
दिशा कलसीः संवति पञ्च अर्धर्चंशः, न्यूह्यतमिनर्दं न
स्तः । जनकल्याः संवति अर्धर्चंशः । इन्द्रगाथाः संवति
अर्धर्चंशः । (नाराशंसीरात्रयः इन्द्रगाथानां कुन्दावतूकं
नाम त्रिषाद्वयम्) । ३०।६ । ऐतदाप्रकारं संवति
पदावप्राहं प्रयहक्षिनाः संवति अर्धर्चंशः । अजिज्ञा-
सेव्याः संवति । प्रतिराध संवति । अतिवादं संवति
अर्धर्चंशः । ३०।७ । देवनीथं संवति सप्तदशपदं पदाव-
प्राहं, उचमेन पदेन प्रथीद्वि (प्रपदं योजयति) । ३०।८-९ ।
भूतेच्छदः संवति अर्धर्चंशः । अहनस्याः संवति
दश, अत्र न्यूह्यत्यति । दाधिकी संवति ' दाधिक्यानी
अकथिये ' इति । ' सुतासो मधुमत्तमाः ' इति पावमानीः
संवति (तिलः) । अब द्रव्यो अंशुमतीमतिष्ठत इति
ऐन्द्रावार्हस्यायं तुवं संवति । ३०।१० । मीनावरणः
वाकिल्ल्याः संवति विहृताः । पञ्चः प्रथमे सूक्ते,
अर्धर्चंशो द्वितीये, सक्स्वस्तृतीये । ३०।११-३ ।
अतिवर्षयेव विहरेत् प्रथमाया कचः प्रथमे पादं द्वितीयस्या
कचः द्वितीयपादेन योजयेत् इति रीत्या पदं युक्तानि ।
अष्टमं सप्तमत्वेन सप्तमं चाष्टमत्वेन संशेत् । ३०।१६, ९ ।
होता ' इदमित्या रोद्रं ' इति नामानेदिष्टं संवति, तस्य
उचोत्तमायाः प्राक् ' ये यजेन दक्षिणया ' इति सूक्तं
संशेत् । ३०।१६-१४ ।

पौवशकलं अग्निहोतम् । पयोस्यं अग्निहोप्रदधिः
बोद्धव्यस्य बोद्धशदेवताक मयति इति तदर्थः ।

२५।१।५-८.

पोडशिदास्यं अविहृतं यथाधीतमाठो न व्यतिषद्गमः।

१६।२।४ सायणः । तत् समृद्धो यजमानः शेषमेव ।

१६।४।५-६ । छन्दोगानुशाखे नानदशमपक्षे अवि-

हृतत्वेन, गौरीवीतयामपक्षे च विहृतत्वेन शंखव्यम् ।

१६।२।२-४.

पोडशिदस्य 'असावि सोम इन्द्र ते' इत्यादि ।

तत्र अन्तिमे नृचे अन्तिमायाः कव्यः प्राक् पोडशपदा

निमित् (११।२-१६) चीयते । १६।२-२.

पोडशिदस्यं द्विविधं विहृतं आच्यते च । तत्र

साविहृतं नाम अप्ययनक्रमेणैव शंखव्यम् । विहृतं तु

कथां परस्परं व्यतिषद्गमः । १६।१।४ सायणः ।

पोडशिदस्यं सर्वे आश्रयान्नमौते ६।२।२-२२;

१।१।२-१९ इत्यत्र द्रष्टव्यम् ।

पोडशिदस्यः षोडशोऽक्षः उपपन्नमिहः एकेन

स्तौत्रेण अतिरिच्यते । तस्मात् अत पोडश स्तोत्राणि

भवन्ति । १६।१।५ सायणः ।

पोडशिदस्यपात्रं उत्तमे शले धीपानीयायाः अन्तिमे

षष्ठेन अन्तिमं चतुरशरं द्विरुत्था प्रणुवात् 'सद्युः पदे

सद्युः पदेऽऽऽऽ' इति । २८।७।२-४.

पोडशिदस्य गौरीवीतं विहृते, नानन्दे अविहृते ।

१६।१-१.

पोडशि स्तोत्रे एकविंशं साम तदीयतुच्यताम्ना-

भूषां आहृत्या सामगैर्विशते । १४।१।२ सायणः ।

वीडशी षोडशोऽक्षस्य चतुर्धा संस्था । १५।५।१

सायणः ।

संस्थाविशेषः प्रातरनुवाके ऋचाश्च । अनुष्णामस्य

शतेषु । मध्याह्नस्य १६० । प्रजापञ्चकामस्य ७२० ।

अमाश्रमोक्तस्य दुहलोक्तस्य उपर्युद्धीतस्य च ८०० ।

स्वर्गकामस्य १००० । सर्वकामस्य अपरिमितं सदस्या-

दाधिकम् । ७।७।१-११.

संममजयार्थिनं शरणमर्तं पुंश्च प्रति आमेविक-

सविनेन यत् कर्मणम् । देशान्यां दिधि एनं यावदेव,

अपति ह तं संमाम् । ६।७।६।५.

संचारः = संचारं चरति अनेन इति मार्गः । स

द्विविधः संस्थितसंचारः विवर्धितसंचारश्च । सचने समाते

सदस्यः पश्चिमद्वारेण निर्गच्छति सोऽयं संस्थितसंचारः ।

असमाते तु सचने प्राग्गदारेण निर्गच्छति सोऽयं विव-

स्थितसंचारः । ऐशा. ५।१।१० सायणः ।

संज्ञानं नाम सूतं 'कथा श्रुता सचपदः सनीळा'

इति पञ्चदशार्थे, एतेन इन्द्रः अगस्त्यः मरुतः ते समजा-

नत । २१।२।१२-१६, ऐशा. १।६।११ । इदमेव

संचानि सूतं संततिपदम् ।

संघिस्तोत्रं द्योतकाम्ना निष्ठाद्यम् । १६।६।११.

संपातः नाम सूतं 'आ न इन्द्रो दूराद्' इति

एकादशार्थे 'कथा महामनुष्यत्' इति च एकादशार्थम् ।

ऐशा. ५।८।१२, ६.

संपातसूक्तानि । दैवापराधस्य प्रथमेऽहनि दद्यात् स्वा-

मिन्द्र, द्वितीयेऽहनि यत्र इन्द्रो लुण्ठये, तृतीयेऽहनि

कथा महामनुष्यत् । दद्यान् वामदेवद्वयार्थम् अहरःशस्यं

च सद्यो ह जातो वृषभः इति । २९।१ । माद्रागान्छे-

तिनः प्रथमेऽहनि इन्द्रः पूर्वदिवाधिरात्, द्वितीयेऽहनि य

एक इदस्या, तृतीयेऽहनि यस्मिन्महूर्त्तो, अहरःशस्यं

अमा इदु प्र तत्तवे । सत्काचकस्य प्रथमेऽहनि इमाम्

पु प्रभृति, द्वितीयेऽहनि इच्छन्ति स्वा सीम्पातः, तृतीये-

ऽहनि शासद्वाकिर्बुधिरः, अहरःशस्यं आभितेव दीधवा ।

२९।१.

संपातो मयतः निष्केनच्ययस्त्वतीमयौर्निर्मिद्वाने आ

यातिन्त्री, आन इन्द्रो इति । संपातानुवृत्ति आश्व्यं

इति संपातो । २०।१।२.

संप्रःश्नं संपातिः गमनम् । द्वादशाहस्य द्वादशे-

हनि भानवस्यै पत्नीभातेषां आगोमे च । २४।१।

८, १४.

संभारा उपरवेणां गुग्गुलुः ऊर्जास्तुका मुगन्विते-

जनं (वाज्य) इति अग्निशोभे । ५।२।२८.

संभाराः वेन्द्रवशाभिरैके । वानस्पत्यानि कथानि,

त्रैलोक्यानि औदुम्बराणि आधत्तानि प्राचयि (वि-

स्वी) च । औपयानि तौरयानि (मोड आलेकं

धान्य) मीरीनां मदीरीनां विषयग्रन्थं दद्यात् । च ।

आबन्दी औदुम्बरी । चयतः औदुम्बराः । यद्री औदु-

मयी । उदुम्बरयाता अस्तीषवी आभिषेकार्थम् । दधि, मधु, सर्पिः, आतपवर्षा आयुधेति । ३१।२-३.

संमाराः यथाङ्गे राजाभिषेके । आसन्दी, आग्र-चर्म आसन्दासुपरि, चर्मसः, उदुम्बरयाता अस्तीषवी। अभिषेकार्थं, दधि, मधु, सर्पिः, आतपवर्षा आयुधेति, शय्याणि, शय्यमानि, सुरा, दूर्वा चेत । ३०।१।३.

संज्ञाया अग्नीषोमीय पशुपुरोडासस्य, स्वदस्य हव्या समिधौ । ६।१।१-१० । आतिष्याया होतारं चित्तरथं, प्रतापवर्षाः इति निष्ठुमौ । दीक्षनापायां तेन स्कामस्य प्रतापचैवामस्य च गावज्यौ च हव्यशालमर्थः, अग्निहोता पुरोहितः । आयुष्कामस्य उग्निहो अग्ने यात्तरथ गोमतः, च हव्यमो यमुभयैः । स्वर्गकामस्य अनुष्ठुमौ स्वमेव यद्वन् इति द्वे । ओङ्कामस्य यजस्कामस्य च दृष्ट्यौ एषा नो अग्नि इति द्वे । यजस्कामस्य पदकी अग्निं तं मय्ये इति द्वे । वीर्यकामस्य निष्ठुमौ 'दे विष्ये चरता' इति द्वे । पशुकामस्य जगत्वी 'जनस्य गोमाः' इति द्वे । अनायरास्य विराजौ 'मेढ्रो अग्ने, ह्यमो अग्ने' इति । एते एव विराजौ निजे । १।१६।१-२५। प्राक्नीवीद्वनीमयोः विराजौ पवन्निचदधरे 'चेदग्निः-मीन्, चेदमिष्यौ' इति । २।४।४-७ । उषनीवपुरो-दायानां 'हरिषे वीदि' इत्यनुष्ठुमं यजति । ८।६।११-१२.

संज्ञाये इत्युक्ते ऋषिहृत्वी प्रतीयन् । माध० ३।१।२१.

संज्ञासरमप्राणां गतामयनं प्रवृत्तिः । १८।११। साधनः ।

संज्ञासरादे प्रतिमता वचनारः अभिष्टराः वदताः, पशमस्य पशुपः वदतः । १८।२।६ साधनः ।

संज्ञाये मन्त्रियवर्गे प्रादक्षिण्यम् । अग्ने अग्नेरुदरवे, माहन्तयाह्वनीययोः, यथायामभि अग्नेनाम्, हतेरेवा-मन्त्रिभिः, प्रादक्षिणाग्निना, दिग्नेनाग्निना (निष्ठुम), आग्नेनाग्निना । ३।२।५।१-४.

संज्ञायेति 'आग्नेनाग्निना' इत्यत्र 'अग्रव. प्रादक्षे' । इत्यत्र च अग्ने इत्यन्वयः । ३।२।५।१.

संज्ञाया । इत्योर्द्वयं ॥ यज्यमानां एककाने

सोमाभियवः संज्ञवः । स च महान् दोषः । तस्मिन्नेव देशे तस्मिन्नेव काले मन्त्रग्रहस्तेष्वममनेः प्रवर्तितत्वात् । नया ना पर्वतेन वा व्यवधानराहित्योः परापरमन्त्र-निगमनयोग्ययोर्देशयोः स्वर्धमानाम्वा प्रवर्तितयोः सोमयागयोरेव संज्ञासरो दोषः । 'तदाहुः न पूर्वदीक्षिणः संज्ञदोऽस्ति, (किन्तु) अपरदीक्षिण एव । 'संज्ञेयाव त्वोपवेद्याव त्वा' इत्यादिमन्त्रेण संज्ञयागमभि-चाहुतिः । १।१।२१.

संस्कारा दीक्षितस्य । त्वानं, अन्निरभिषिञ्चति । नयनोतेनाम्यञ्जति । अञ्जनं, 'आञ्जन्येनम्' । पावन एकविंशत्या दर्पविञ्जते । आनाप्रवेशः, दीक्षितविमितं प्रपादयन्ति । निषमविशेषः, दीक्षितविमिते एव आले च चरति च, यस्माद् दीक्षितं नान्यत्र दीक्षितविमिताद् आदित्योऽग्न्युदिगाद्वा अस्मिणाद्वा । अहतं वातः, वातसा प्रोर्जुयन्ति, सर्वे वातसा अम्यन्तेति अवमृष्यन्, कृष्णाजिनमुचरं भवति, उन्मुच्य कृष्णाजिनमग्न्युचमम्यन्तेति । मुर्धं कुप्ये । कस्यचदनम् । विचक्षणपदमयोगः । अन्यस्योपने, 'विचक्षण केचव' इत्यादि । १।१।१-६.

संज्ञासरावन्ननिषेधः (राविष्टयतः) प्रादक्षीणायाम् । २।५।५-६.

संज्ञासरावन्नः । यथेन यमाते सदयः पश्चिमद्वारेण निर्गच्छन्ति, स मार्गः । ऐशा ५।१।१० साधनः ।

संज्ञिता- पद- जमाना उपसन्ताः । ऐशा. १।१।६.

संज्ञितोपनिष्ठा । संज्ञितोपनिष्ठा सप्तविधा । ऐशा. १।१-६.

सर्विन्न अपोभागः, ऊरुश्च उपवेगागः । ३।१।१ । २ साधनः ।

मजनीयं नाम स्नानं 'यो जात एव प्रथमो यज-मान' इति । अत्र प्रवृत्तं 'च जनायः स्न' इति विद्वांसि यद्विष्णु इत्युक्तां गच्छनीयम् । इदं पदं श्रुतिपुत्रमि निषेधस्ये दन्ते । २।२।१-५.

सत्यवच्छा नामानेदिहो यजुषः यजुभः । तत्त्वमाः । २।२।१.

सत्यवृषणं दीक्षिण्यम् । १।५।६.

सत्यवचनविधिः पुरुषार्थः 'सत्यमेव वदितव्यम्' ।
२२।१।७.

सत्रिणां जीविका । 'अथातः पञ्चोर्विमाकिः'
इत्यास्य कस्य कस्मिन्नः कः पञ्चमासः स्यात् इति
सविस्तारं प्रतिपादितम् । २०।१।१-२.

सत्रे उपसदः एकैकस्मिन् दिने द्विर्विः इति
द्वादशदिनेषु अनुष्ठानकथाः । ४।६।७ सायनः । 'चतु-
र्विंशतिः संवसरे (गणमास्ये) इति आश्व० ८।८।१५.

सत्रे द्वादशाहं संश्रुष्य (एकत्र समोष्य) अग्नीन्
पूजयेत् । सर्वं दाक्षेत् । सर्वं सुनुयुः । वसन्ते उदवसा-
नीषा कुर्युः । ११।४।१३.

सत्रे ये यजमानाः, ते एव ऋषिणः । १७।१।१
सायनः ।

सत्रे सांवत्सरिके पूर्वैश्वरं चेति पक्षद्वयं मध्ये
विधुयान् । तत्र पूर्वं पक्षेति षडहाद्यनुष्ठान आरोहणक्रमेण
करोरे तु प्रात्यक्षरोहणक्रमेण । १७।७।८ विप्रजिदहः
अग्निष्टोमसौधम् । २०।५।१ सायनः ।

सदं तु पृष्ठवंशः स्यात् इति पूर्वोच्चारणः । ३१।१।
२ सायनः ।

सदःप्रवेशः शेषमैश्वर्ये मास्यदिने चित्पाद्यगुप-
स्थानोत्तरं मार्त्तलीयं यामभागे अक्षय्याय 'यथेति सदः
प्रवर्षति' । ऐशा ५।३।१.

सदःप्रवेशे 'पुरस्तादन्वे होजकाः सदः प्रवर्षन्ति
पश्चात् अन्वावाकाः । १०।४।५.

सदः प्रसूय प्रेष्टान् पश्चादेवे आसीनो होवा याव
यतवन्तु धनं ददाति । ऐशा. ५।४।१-६.

सदसः प्रसूय तीर्थे मार्त्तलीया पत्नीशाला सप्रय
समन्वारमर्चं हस्तुत्वा 'इह रम इह रमय' इति आवा
मुरीये गृहोति द्वादशाहस्य दशमेऽहनि मानसपदे ।
२४।१।६-१३.

सदस्यस्य सव्यो बाहुः पशुभागः श्वे । ३१।१।२.
तदस्याः आश्वः नाम विष्णुमास्यः आग्नीध्रात्
विहरन्ति । १०।४।२.

सप्तदशः श्वामः पन्डे तृतीऽहनि । २१।१।१-२.
सप्तदशतीवराय विदुतिः । १४।४।३ सायनः ।

सप्तमेऽहनि होतुः षट्सखाभिः । २३।१-२.

सप्तमेऽहार्ः—होता, वैवागम्य, ब्राह्मणाच्छंसी,
नेष्टा, गोता, आग्नीध्रः अन्वावाकश्चेति । ते च उन्नीय-
मानसूक्तगता एकैका पठन्ति । २८।१।८ सायनः ।

समाम्नोर्दकं यस्मिन् एते नष्टु प्रत्येकं एक एव
चरणादिः पुनः पुनः पञ्चते, तादृशं सूक्तम् । २१।२।१७
सायनः ।

समिदावाचनम् । वार्यं विस्वस्य उपोवाय आह-
वनीये 'समिदसि सम्वेष्टुस्वेन्द्रियेण वीथेण स्वाहा'
इति समिदमभ्यादवाति यजमानः क्षत्रियः ।
३७।५।८-१०.

समिष्टवज्रुः संरिक्त्वयजमानं प्रायगीवादा निविष्टः
उद्वन्नीया तु कृत्वा संतिष्ठते । २।५।५-६.

समुच्चयः देविकानां देवीनाञ्च इविषां गतभियः
प्रजाविधयस्य (यजकस्य) तु न समुच्चयः ।
२५।४।७.

समुद्र इव भूमिं प्रवेष्टितः पश्चिमैर्भूमिभिः (यक्षैः
गौरीः) यजमान परिष्ठा सिद्धति । ४०।२।१.

सर्वेणं (यमव) सदसः सकाशात् गार्हपत्ये
होमार्थम् । २४।३।६ । पत्नीशालायाः सकाशात्
आग्नीप्रिये होमार्थम् । २४।३।१४ । आग्नीध्रात् सकाशात्
सदसि श्वोमार्थं उद्गातृणाम् । २४।४।१.

सर्वराशीभिर्कर्मभिः उद्गाताः वरसि स्तुवन्ति
दशमेऽहनि मानसपदे 'आज्यं गौः शुभिरकमतीत्' इत्या-
दिभिः (शाम. ६३०-३२) ।

सर्वस्य निर्देशिनः (कुर्वते) खरि. सोमाहणकाले
मायत्या श्रितावागरव गायत्रीनरेण कुण्डिताप्रस्य
सकाशात् । २३।२।२.

सर्विः ऐश्वर्याभिमर्शके ऋषये पापा वा अभ्यानेयः
संभारः । ३१।१।७ । यक्षादरावाभिर्भेके च । ३७।१।१.

सवनत्रये होत्रैरे दक्षे । प्रतःश्वने आन्ते
प्रतयं च, मास्यदिने मरुततीर्थं निष्पेत्यं च, रवीयमवने
च वैश्वदेव यथिमास्तं चेति । २८।५।७ सायनः ।

सवनपद्धतेर्नाम पञ्चशक्ये (इत्येकं), श्रीनि
षयनाभि, वज्रतृण्यः (इति पद्यम्) इति । ८।५।४.

सवनानामुत्पत्ति । स्वर्गात् । सोपमानयन्ती गायत्री सोमस्य यावन्त भार दक्षिणेन पदा समग्रहणात् तावत् प्रात सवनमभ्यस्त, यत् सज्येन पदा तत् माध्यदिन, अथ यन्मुनेन तत् तृतीयसवनम् । १३।३।१

सवनीय पशु महाभते वैश्वकर्मेण द्विरुप, पार्श्वयो शुक्लवर्णं) ऋषयः । १८।८।८.

सवनीय पशु विप्रवति सर्वैश्चैत सौर्यं । १८।५।५

सवनीयपशुपुरोडासपचारार्द्धे तदहोपाह्वानात् प्राक् द्विदेव यमहमचार घोषाभक्षान्ध, ततोऽवशिष्ट ह्योपाह्वान, तत अवान्तरेडाप्राद्या, तत होतृ-भयस भक्षणम् । १।१।१-२.

सवनीयपशोः यथा सुत्यादिने प्रात सकने जुवा ह्यवाघर्जानि पक्त्वा तृतीयसवने जुहति । ७।३।८ सायण ।

सवनीयपशोः वैश्वकर्मेणस्य ऋषयस्य ऐतरेयिणा अग्ने येन समुचितस्य प्रोक्षणादुभे अश्वकुंभा प्रेषितो होता सामिधेनीलुह्यात् म. जिते । ऐ. ब्रा ५।१।१.

सवनीयपुरोडासा अनुसवन घाना करम्भ परि वाप पुरोडाश पयस्या चोति पञ्च । हविष्मत्तिर्नाम इयम् । तत मूषा यवतण्डुला घाना, भानाणि जल घुघुत करम्भ । मीढीणा लाजा परिवाप, पयस्या आगिक्षा । ८।१।१

सवनेषु त्रिषु सद्रथा वाचा प्रात सवने, वलीयस्या माध्यदिने, वलिष्ठतमया तृतीयसवने । १४।५।५.

सहचराणि सूक्तानि नामानेदिष्ट, बालसित्या, वृषाकपि, एनयामधत् इति चत्वारि । २१।१।१४.

सानाट्य दाय दुग्ध यदि केवर्कादादिना दुप्येत, कश्चिरपहरेदा, तदा प्रातर्दुग्ध द्वेघ हत्वा अन्यतरण आतम्य उभाम्मा मजेत् । ३१।१।१ । यदि प्रातर्दुग्ध दुप्येदा अपहियेत वा, तदा तस्य स्थाने येन्द्र माहेन्द्र वा पुरोडास्य निर्वपेत् । २ । यदि उभय दुप्येदा अप हियेत वा प्रातर्दुग्ध कुर्व्यात् । ३.

सानाट्ये अग्निभिरे वज्रयानमस्य 'अग्निभिरे' इति शब्दे ग्रहणम् । ३१।१।१

साकमथ्य प्रमहिषीय वा साम उक्थ्यस्तोत्रनिष्पाद

कम् । तयोरेष्टिको विकल्प । १५।५।८-१०.

साकमथ्य काम 'एक्षुषु व्रवाणि ते' (साम ७) इत्यस्यामृचि उत्पजम् । प्रमहिषीय तु 'प्रमहिषाय गायत' (साम १०७) इत्यस्यामृचि । १५।५।७ सायण. ।

सामगा 'अग्न आ याहि' (साम १) इत्याद्या त्रेयेषु स्तुवते, होता तु 'आयवा याहि' इति यायव्यवा प्रतिपद्यते प्रउगे । ११।४।१-११.

सामगा 'उपास्मि गायत' (साम. ६५१) इत्यादिगायत्रीषु स्तुवते, होता 'आ वो देवाय' इत्यानुभुम साय्य चक्षते । १०।५।८-११.

सामगा पावमानीषु स्तुवते, होता आग्नेम आग्य चक्षते (आचयवत्) । १०।५।४ ७.

सामगा माध्यदिनपवमाने 'उषा ते जातमन्मथ' इति (साम ६७२ ७४) गायत्रीषु माध्यदिनपवमानेन स्तुवते । 'पुनान सोम' इति (साम ६७५-७६) द्वे प्रमथ्येन त्रिषुषु बृहतीषु रौरव सान, पुन तात्स्ये त्रिषुषु यौधाजय साम गायन्ति इति बृहत्स यद् भवन्ति । तव 'प्र तु ब्रव' इति (साम ६७७ ७९) त्रिषुषु त्रिषुषु स्तुवते । १२।५।४ सायण ।

सामतो त्रेपे मायश्चित् 'स त्वाहा' इति आह्व-नीये ब्रह्मा जुहोति । २५।७।५.

सामप्रवाय 'निष्केवस्ये बाले चन्दोमप्रयमेऽहनि 'विता सुतस्य रयिन्' । चन्दोमप्रतीयेऽहनि 'उभय दृग्वच न' । २१।३।१४ । चन्दोमप्रतीयेऽहनि 'इन्द्र विषातु शरण' इति । २४।१।२२

सामप्रगाय 'निष्केवस्ये बाले पशह । प्रयमेऽहनि 'विता सुतस्य रयिन्' इति । २०।१।१५ । द्वितीयेऽहनि 'उभय दृग्वच न' इति । २०।१।१३ । तृतीयेऽहनि इन्द्र विषातु शरणम् । २१।१।२१ । चतुर्थेऽहनि 'त्वमिन्द्र प्रक्षतिषु' । २१।४।२२ २३ । पञ्चमेऽहनि 'गो पु त्वा नामत' । २२।२।८ । षष्ठेऽहनि 'इन्द्र भिदेवतात्स्ये' । २२।३।१-३.

सामानि पृथ्ये पश्ये अह तु क्रमेण रयत, बृहत्, वैष्ण्वैराज, याज्ञक, रैवत इति । समाचारान्तानि छन्दोऽपि च क्रमेण गायत्री, त्रिष्टुप्, जगती, अनुष्टुप्, पद्यि,

गविच्छन्दाः इति । १९।६।५ सायणः ।

गमाति विपुवति अहनि यदादिवाकीर्त्ये वृद्धे
(विभ्राद् वृद्धं विपुव गोम्य इत्यतः), निरुर्णं मत्तसाम
(वृत्तस्य वृष्णो अरुधस्य इत्यत्र), भाषं अग्निष्टोमसाम
(वृत्तस्य वृष्णो इत्यत्र), वृद्धयतरे पवमानयोः
(माध्यदिनार्धवयोः) भवतः । १८।५।३.

सामावययाः यत्र शास्त्रमन्त्रिके द्विकारः, प्रस्तावः ।
उज्जीयः, प्रतिहारः, निबन्धे इति । सातमन्त्रिके ३
उज्जीयाश्च प्राक् आदिः, प्रोतिहारश्च प्राक् उपक्रमः इत्य-
पि को । मन्त्रिः अयमन्त्रः । १२।२२।४.

सामिधेयः । उपपत्तु उपसर्गस्य मीढुषे इति तिस्रः
पूर्वाहो । इमा मे अग्ने समिधमिमाधुषमदे इति तिस्रः
अपराहो । ५।८।७ । दशपूर्वो मासयोः प्र वो वाजा
अमिधयः इत्याद्याः पञ्चदश । १५।२।४ । दीक्षणीपाया
वृषुपाया, तं सन्नामो इति द्वे पाथ्ये इति सप्तदश ।
१।१२१-१६ । द्वादश्यादे बीक्षणीपायाः पूर्वं कर्त्तव्ये
मागान्त्ये वही सप्तदश । १९।४।५ । विपुवोत्त सन्नामि
पथौ समिधो जम आहुतः इत्यतः प्राक् वृषुपाया
इत्याद्याः षड् वाप्याः इति षड्विंशतिः । महाजते 'एक-
विंशती प्रागुपोत्तमायाः समिधाऽग्निं इति चतस्रः
अधिकाः इति पञ्चविंशतिः । यदि वैश्वकर्माः पशुः
सन्नामिपद्मभिः समुर्णयित सदैव तस्य वही पशुनिष्ठतिः
अन्यदा ह्य तत पशुन्तरे सप्तदशैव । ५।१।२ सायणः ।
सार्पराण्याः ऋतु 'आयं नौः शुभिः' इत्याद्यासु
सुवते उतातातः सप्तदशैव द्वादशस्य दशमेऽहनि
कामवसदे । २४।३।१-५.

सार्धसंनिपयस्तः (सार्धसंनिपयः इति नावाभ्याम्)
नाम दशपूर्वमासविकृतिरूपः यागः । १७।१।९ सायणः ।
सावित्री यतः वैश्वदेवस्य । छन्दोमन्त्रमन्त्रेऽहनि
'समि त्वा देव सविताः' गुचं गायत्रम् । २३।२।७,
१९ । छन्दोमन्त्रितीयेऽहनि 'दिष्ण्याग्निमुत्तये' चतुर्कचं
गायत्रम् । २३।४।९ । छन्दोमन्त्रतीयेऽहनि 'सोषो
सागाद्' गुचः गायत्रः (गोत्रः) । २४।२।१० ।
षट्ठे प्रथमेऽहनि 'पुष्टे मन उत' गृकम् । २०।२।४।
द्वितीयेऽहनि 'उतु ष्व देवः सविता' यजम् । २०।२।३।

तृतीयेऽहनि 'वदेवस्य सवितुर्वीर्यं' गृकम् । २१।२।
७-८ । चतुर्थेऽहनि 'आ देवो, दातु सविता' गुचः ।
२१।५।७ । पञ्चमेऽहनि 'उतु ष्व देवः सविता' गुचः ।
२२।२।७ । षष्ठेऽहनि 'उतु ष्व देवः सविता' गृकम् ।
२२।८।९.

सावित्रं सूक्तं वैश्वदेवस्यै निषिद्धानं अग्निष्टोमे
तृतीयेऽहनि 'गमूदेवः सविता' । प्रयोगः ।

सवित्रप्रश्नस्य वाप्या 'रमूना देवः सविता' ।
नानुवपद् करोति, न मक्षयति । २१।५।४.

साह्यः ऋतुर्नाम एकादः । १५।६।१.

सिनीवाली या पूर्वा अमावस्या (वा द्येन्दुः
सिनीवाली इत्यमरः) । ३२।९।२.

सुकीर्तिं काशीवतं सूक्तं वैश्वदेवस्यै षष्ठेऽहनि 'अद
माच इन्द्र' इति । २२।१०।४.

सुमन्विताञ्जना निगमिषेयः, यस्य मूत्राणि धर्म-
काते पानीयस्यै स्थाप्यन्ते (वाजः) । ५।२।२८
सायणः ।

सुस्वा द्वादश द्वादश्यादे । १९।२।४.

सुस्वा केरिधिः (किरीटस्यापाम्) मार्गावता ।
तस्य ऋतुभूताः यत्र राजस्यः सुत्वहृत्परिमरन्त्रपाठात्
परिश्रुतः । ४०।५।१८.

सुसुधः वैश्वनः उदाहृत्यै येन्द्रमहाभिरैकचक्रातोः ।
३०।७।११.

सुपर्जन्य (पथियः) उच्चरः यत्र दक्षेन वप्रेण
ज्यावात् । ऐमा २।८।४.

गुर्गत्तय पाथयि यत्राग्निं एकविंशतिर्वयन्ति । ऐमा
२।८।६.

सुप्रक्षण्या करिष् । तस्य सुप्रक्षण्यान्वयमन्त्रवन्दनेन
देवताऽऽह्वानं, तदेव सुप्रक्षण्याऽऽह्वानं इति । २६।१।
१-७, १२.

सुप्रक्षण्या दक्षिणानु नीतासु वा दक्षिणा अनु वतिष्ठते
(कर्मव्यवहारीयं सति) अग्निष्टोमे । २६।१।२.

सुप्रक्षण्याः ऋतः पशुभ्याः सवे । २१।१।२.

सुप्रक्षण्याये यत्रमं दक्षिणं जम्बाज-उ (दक्षिणं) ।
२६।१।७.

सुमन्त्राभ्याऽऽह्वयन् । राजनि कंति सुमन्त्राभ्यामाह-
यति उत्तरे तिष्ठन् (सन्त्रं पठति) । २६।३।१-७.

सुरभिमती इति : ' जीयति मृतशब्दे ' इत्यत्र
द्रष्टव्यम् । ३२।८।७.

सुरो यिरेत् कस्मैः ऐन्द्रमहाभिषेके ' यदयं सिद्धं
रविनः ' इत्यादिमन्त्रेण । ३१।६।४-५.

सुराकसं आचार्यः राजहोते आदधाति ऐन्द्रमहा-
भिषेके ' स्वादिष्टया मदिष्टया ' इति । ३१।६।३ ।
यज्ञाङ्गराजाभिषेके च । ३७।४।८-९.

सुरा यज्ञाङ्गराजाभिषेके संभारः समस्तं प्रथिता ।
३७।१।७.

सुराभ्येष्टदानं पालीचरं मित्राय यज्ञाङ्गराजाभिषेके ।
३७।४।१३-१४.

सूर्यं कक्, अर्घ्यं, पादः, मध्वरं इति चर्यं प्राण
एव । २०।१०।६-११.

सूर्यमदेहदृष्टया महान्तकगतिन्नेकव्यवस्थस्य उपा-
यना । अर्घ्योऽयं । ऐमा. २।४-२०.

सूर्यः (काष्ठमयः कौलाः) प्रेक्षस्व फलकयोः
संधानक्षेपयः सूर्यमात्राः तिस्रो देवा । महाज्ञो । ऐमा.
५।३।५.

सूर्यकालमघ्ने प्रायश्चित्तं आहितोऽग्नौ । अग्नये तन्नु
मते अष्टाकपाठं निर्वैत् । तन्नु तन्वन् रजसः, अधा-
नहो नम्रत इति याव्याऽनुवाक्ये । आहुतिं वा आह-
वनीये द्रुहुवात् ' अग्नये तन्नुमते स्वाहा ' इति ।
३२।८।६.

सूर्यदोहाः नाम कक् ' ता अस्य सूर्यदोहाः ' इति ।
ऐमा. १।१७।१.

सूर्यस्य पत्न्य मेमांशो यो न सन्दयते चरत् । चौर ।
३३।३।५.

सूर्योत्थममे उद्धरामात्रे शिरस्यं पुरस्कृत्य चायं
अग्निमुद्धरेत् । ३२।११।२.

सूर्यास्तमये सूर्योदये च दीक्षितस्य दीक्षितविमितात्
(विमितं मन्त्रः कुटो) विशेषतो बहिरासनं निषिद्धं,
कप्रसहे च मन्येदीक्षितः प्रोषणनीयः । १।३।१२-१४.

सूर्योदये उद्धरामात्रे रजतमन्त्रार्घ्यां (उपरि धृत्वा)

प्रातः चाग्निमुद्धरेत् । ३२।११।१-२.

सौर्यं राजानं कौमन्ति अग्निष्टोमे । १४।२।५.

सौर्यकथनं प्राच्याम् । ३।१।१ । शकटे प्रादुर्भूते
तिष्ठति सौर्यमादधाति । शकटे दक्षिणा परिवहन्ति,
प्रत्यक्षमावर्तयन्ति, उददुमुखात् तिष्ठतः शकटात्
सौर्यं उपावहरन्ति सौर्योपावहरणं ऐशान्याम् ।
३।३।५-७.

सौर्यकथनी आख्यायिका । ५।१।१.

सौर्यकथनी कस्मिन् अस्मिन् (गर्भपाणात्
प्राक्तनी) । तां पुनर्निष्कर्त्तव्यात् । ५।१।२३.

सौर्यकथनान्तेषु मन्त्रः स्वरः । ' उपांशु याचा बरि-
कथ्यम् ' । ५।१।४.

सौर्यपा दंशः अयस्त्रिंशत् अष्टौ पयसा, एकादश
सूदाः, द्वादश आदित्याः, प्रजापतिश्च, षण्दकारश्चेति ।
७।८।८.

सौर्यप्रसंशा । सौर्येन अयस्त्रिंशदेवान् सौर्यवान्
प्रीणाति । ७।८।८.

सौर्यप्रोक्षानुवचनीयाः अष्टौ कचः । (प्रोक्षं शक-
टेन नयन्म्) । आदौ प्रेषः ' सौर्यमा क्रीताय प्रोक्षमा-
नावानुहृदि ' इति । ' यज्ञादग्निं भेमाः प्रेदि ' कक्,
' सौर्यमास्ते सयोधुयः ' लृचः, ' यवै नम्यन्ति यवसा '
' अग्न्यं देव ' ङक्, ' या दे धामानि ' ङक्,
' इमां धियं सिद्धमाप्सव ' इत्यश्वी परिधानीया ।
विः प्रथमा विक्रमया (इति द्वादश स्युः) ।
३।२।१-३५.

सौर्यविक्रमिणः प्रत्ययाः । पापो हि सौर्यविक्रमी ।
३।३।२.

सौर्यस्य शकटादवरोक्ष्यम् । अन्यतरोऽनद्वान् युक्तं,
अन्यतरो विमुक्तः अयं (तदा) राजानमुपावहरेद्गुः ।
३।३।४-५.

सौर्यस्य स्थिदकृत्य नास्ति । तस्य अनुवप-
तिद्वेः । ४।५।६.

सौर्यपादस्य कथा । सौर्यः छन्दोभिः (सौर्य-
आनीतः । यत्रापि गायन्तेः । सौर्यपादान्
अनुवपन् लोकाननीतः ।

सोमे हविर्पानं (मण्डपं) प्राप्स्यमाणे अग्नीषोमप्रण-
यनीयासु पञ्चदशी 'अन्तश्च प्रागाददिति' इति
अन्वाह । ५।४।२०.

सोमे हविर्पानसमीपवर्तिनि सति अग्नीषोमप्रणयनी-
यामु बोद्धी 'इमेनो न योनि' इत्यन्वाह । ५।४।२१.

सोमो प्रादणानां भक्षः, न क्षत्रियवैश्ययोः ।
२५।३।२. (सोमस्तु सोमस्थाने न्यमोनादीना कथानि)।

सोमो राजा जयवेतुः । ३।३।६-७.

सौपर्णं आख्यानम् । सुपर्णानां पक्षिस्पर्णां छन्द-
सामिदम् । तत्र जगतीवृत्तान्तः । १३।१।२ । त्रिष्टुप्-
वृत्तान्तः । १। गायत्रीवृत्तान्तः । १। गन्धर्वेण युद्धम् । ४.

सौपर्णे सूक्तं 'इमानि वा मागधेयानि' यद्वा
'प्रधारायन्तु' इति गृह्योक्तं सूक्तम् । (प्रधारायन्तु
इति सायणपाठः । ३७।६।४) । २९।९।७ सायणः ।

सौम्यचरोः याव्या सोमौ 'त्वं सोम पितृभिः
संविदानः' इति । १३।८।१.

सौम्यचरो बहुलपुताके होता छन्दोगेभ्यः प्राक्
स्थात्मानमवेशेत । छन्दोगाः पूर्वमवेशेरन् इति के चित्,
तत्र । १३।८।५.

सौम्ययागाः मध्ये, अभितक्ष आउषधानो अग्निहोमे ।
१३।८।१-६.

स्कन्नप्रायश्चित्तं 'अग्निहोत्रं' इति चन्दे द्रष्टव्यम् ।
३२।२।४.

स्वस्वर्तं बिन्दुपतनं, साक्ष्येन द्रव्यपतनं तु भ्रंशः ।
तत्र प्रायश्चित्तं 'अग्निहोत्रं' इति चन्दे । ३२।४।६
सायणः ।

स्तोकाहुयपनीयाः वषायां (जम्बो संतापनकाले)
स्तोत्रेषु उत्पलेषु 'इमं नो यत्' इति सूक्तं पश्यन्
पठेत् । आदौ प्रेषत् 'स्तोत्रेभ्योऽनृष्टे' इति ।
७।१।१-२। स्तोत्रप्रशंसा । ७।२।१८.

स्तोत्रं सर्पराक्षसाः क्रधु 'आयं योः पृथिव्यर्मात्'
इत्याद्याम् । सः संप्रपद्य वषास्यं अन्ये कवित्रः व्युत्प-
रन्ति, गच्छन्ति उद्गाताः, सर्पराक्षसाः क्रधु रुदन्ते ।
द्वादशाहस्य दशमेऽहनि मानसगमे । मनसा प्रवर्तानि,
मनसा उद्गापेति, मनसा प्रतिहरति । २४।४।१-५.

स्तोत्रग्रन्थयोः विशेषः क्षत्रियाग्रिहोमे । प्रातःसवन-
भैरुहिकं तृतीयसवनं च । मार्ग्यंदिनं तु उभयसाम्नः
बृहत्पुरुषस्य यत्, तदेव । मरुत्वतीयं निष्केवल्यम् । होत्रका
ऐकाहिकाः । ३६।१-४.

स्तोत्रियः तुचः निष्केवल्ये मध्यमया वाचा । 'अभि
त्वा शूर नोनमः' इति प्रगाथे ऋग्वेदस्य पाठाष्टके
प्रप्रयत्नेन । तेन बृहतीत्रयं संपद्यते । प्रप्रमर्नं तु प्रथमां
बृहती एकदा वषापाठं, पुनः चतुर्थपादं द्विरावत्यै
द्वितीयस्याः सतो बृहत्याः प्रथमद्वितीयौ पादौ संयोज्यौ
सा द्वितीया बृहती संपद्यते । पुनश्च द्वितीयस्याः ऋचः
तृतीयं पादं द्विरावत्यै तृतीयचतुर्थपादौ संयोजनीयौ सा
तृतीया बृहती संपद्यते इति ।

स्तोत्रियः तुचः राजनवाम्नः 'तदिदं श्रुत्वेतु,
वातृधानः शकसा, त्वं ऋतुवापि वृजति' । ऐशा,
१।१२।१-१३.

स्तोत्रिया सामाधारः ऋक्षपातमकः । येन तुचेन
वामगाः स्तुपन्ति, स स्तोत्रियः । स एव शस्त्रे प्रविपत्
भवति । १२।१२।२.

स्तोत्रियः नवर्चः निष्केवल्ये शस्त्रे पश्येऽहनि, 'विदा
मधवन् विदा' इति महानाम्नः नाम । २५।२।१-४।
मन्त्रास्तु । ऐआ. ४।१।१-९.

स्तोत्रियः प्रगाथः बृहतः प्रविपत् छन्दोमनृतीयेऽ-
हनि 'सामिदि हवामहे' । २४।१।११ । द्वितीयेऽ-
हनि च । २०।३।११.

स्तोत्रियः बहिष्पवमानस्य 'उपासी गायता नमः'
१२।३।१। मार्ग्यंदिनस्यमानस्य 'उषा ते जातमन्त्रताः'
१२।२।६। आर्भवंस्य 'स्वादियुषा मदियुषा' । १२।
३।२.

स्तोत्रियः यज्ञपञ्चमस्य 'यज्ञपञ्चा वो अग्नये'
१२।३।४.

स्तोत्रियः षड्विंशत्यस्य गायमनस्य द्वितीयेऽहनि
वीधि च शयानि पठिष्य । १७।६।०-९.

स्तोत्रियानुरूपध्वजम् । कः कः स्तोत्रिया, षोडश-
अनुष्यः नि यने प्रातःसवने । २१।१।१-२.

ज्योमः पठे प्रथमेऽहनि विपुत् । २०।१।१-२ ।

द्वितीयेऽहनि पञ्चदशः । २०।२।१-३ । तृतीयेऽहनि
सप्तदशः । २१।१।१-३ । चतुर्थेऽहनि एकविंशः २१।
४।१-२ । पञ्चमेऽहनि त्रिंशः । २२।१।२-५ । षष्ठेऽ-
हनि त्र्यस्रिंशः । २२।७।१ ।

स्तोमविबृद्धी अतिशंसने प्रसूतः सवने एकस्याः द्वयोर्नो
प्रचोः इति नियमः । माध्वदिने एकस्याः द्वयोः अप-
रिमितानां वा, तृतीयसवने तु अपरिमितानामेव ।
२७।५।७-८. २९।७।१०-११.

स्तोमविबृद्धी आपर्जन्यानि यज्जानि । को मय
मदो देयकामः इति मेवावस्य आपवेत्, वनेन ययो
न्ययानि इति प्राप्तवाचस्पती, आ यादयर्पादुप इति
अच्छावाकः । २९।१।१०-११.

स्तोमाः सर्वे चतुर्विंशे उपस्यसे चतुर्विंशः, अग्नि-
होमस्ये तु पवमानेभ्य इतरे सर्वे चतुर्विंशः । १७।५-
३, ८-९.

शिखां गवि वा यमलजने प्राचक्षिं 'यमलजने'
इति धन्दे द्रष्टव्यम् । ३२।८।८.

श्याली उपकल्पनीया फलवमप्रयोगे । ३५।१।४.

श्यात्वा प्रायणीयायाः निष्कृते वा उद्वनीयायाः
निर्वापः । २५।७-८.

स्नानं तीर्थे दीक्षितं संस्कारः । १।१।२-३.

स्फूर्णी द्वौ स्तम्भौ होतुपदनमग्नितः दक्षिणोत्तरो
निज्ञातौ रथावां अप्रकम्पितौ । तयोस्वरि प्रेङ्गस्य वी-
थयः स्थापनीयः महामते । ऐआ. ५।३।३.

स्फूलदेहदृष्ट्या महागतगतिनिष्केवस्यस्य उपा-
सना । अहंमहोऽय । ऐआ. २।१।२।२-३.

सूक्तं यदि भिद्येत अग्ना संस्कृत्य प्राज्ञा । भिनां
तु प्राग्दण्डां प्रायमुष्कृता आहवनीये अभ्यादध्यात् ।
(पुष्करं = टक्क इति भाषा) । ३।२।४।७.

सुधेन औदुम्बरे त्रिस आहुतीर्होति होता
महाज्ञो मयःवतीये खले समाते । 'अनु मामिन्द्रो,
आदित्या मा भिक्षे, विदरो मा, निर्य' इति क्रमः ।
ऐआ. ५।१।१०-१३.

सुधेन औदुम्बरे नव आहुतीः सुवा न चतुर्थी-
तेन दध्नी होता महाज्ञे माध्वदिने आग्नीषोमोत्तरं

उहोति । 'आग्निरेवनापृथ्वः' इत्यादिभिर्नवभिर्नग्नेः
'यद्व एषा समितिः' इति क्रमा च । ऐआ. ५।१
१४-२५.

सुधेन वराममिषारयन् अपर्चमुपाह 'स्तोमिषो-
ऽनुति' इति प्रेषम् । ७।२।१-२.

स्वप्ने मरणसूचकानि अरिष्टानि दृश्यन्ते । तानि
यथा, 'अथ म्यमाः, पुराणं कृष्णं कृष्णदन्तं पश्यति
स एनं हन्ति, वराह एनं हन्ति, मर्कट एतमारकन्द-
यति, आशु वासुरेनं प्रवदति, मुरगं त्यादिव आरगि-
रति, मधु भ्रमाति, शृङ्गा येने कृष्णवत्तां नमदमासी
दक्षिणामुखी नात्रवति । ऐआ. ३।१०।१९-१७ ।
एवं स्मरे दृष्टे न चिरमिव जीयिष्यति इति विद्यात् ।
ऐआ. ६।१०।७.

स्वरः उर्यैः । उर्यैः पुरोक्चं संस्रति । १०।७।६.

स्वरः । उपांशु दुर्धर्षं संस्रति । १०।७।९.

स्वरः । उपांशु वाचा चरितव्यं सोमे राजनि क्रीते ।
५।१।४.

स्वरः मध्यमः निष्कैवल्यस्य स्तोत्रिये दृचे, अनुक्ते
ततः उर्यैराशमिन्, चास्यावां नौवेत्तरादिप, प्रतापः
स्वरत्वा वाचा संस्रन्त्यः, निविद्वानं मूकं प्रतिष्ठित
तमया वाचा (भयेन ध्वनिना) संस्रव्यम् । ११।१।३।
२-१३.

स्वरसामानः गवामयने विपुवतः प्राक् परस्ताच्च
त्रयस्यवो भवन्ति । ते च सप्तदशा उद्व्याः । १८।५।
५-८.

स्वरुप्रहरणं अग्नौ युपप्रदत्तस्य प्रतिनिधिः पशुकान-
स्य । ६।१।८.

स्वरूपं अग्नीषोमीयस्य पशोः । हिरण्यः इति
के चित् । पीवा स्यात् इत्येव विद्वान्तः । ६।१।१०.

स्वर्गकामस्य आग्नेयेमे प्रातरनुवाके कर्त्तां वरक-
मन्त्रम् । ७।७।८.

स्वर्गकामस्य स्वादिसे युवः । ६।१।५.

स्वर्गकामस्य मूर्धं प्रहेत् अग्नौ । ६।३।५-७.

स्वस्त्ययनं 'प्र, आ' इत्यक्षरद्वयम् । क्षेमेण सोमं
प्र आनुति इति प्रथमव्याख्यारथः । क्षेमेण आगन्तु

इति द्वितीयशार्थः । परिपूर्णोऽयं महान् आशीर्वादः ।
योऽस्य धियः स्यात् तमेतेनानुमनयेत् 'प्र' इति च
, आ' इति च । १३।२।२१.

स्वाहाकृतयः नाम विधेदेवाः । ७।३।३-५.

स्विष्टकृत् अग्नीषोमीयस्य पशोः वनस्पतिषामोत्तरं
होषोपाशानाम् प्राक् । ६।१०।२२.

स्विष्टकृत् वीमस्य धर्मस्य नाजिनस्य च नास्ति ।
अनुवधद्विकारैश्च तस्य सिद्धिः । ४।५।६.

स्विष्टकृताय्या पशुपुरोडाशस्य 'स्वदस्य हस्या वसिधः'
इति । ६।१।९-१०.

हंसघटी कक् 'हंसः शुचिघट् पशुः' इति ।
१।८।६।४-५.

हंसवत्या ऋचः वसुधा घटनं दूराहेण नाम । कण्डः
अर्धचंद्र, निपद्या, अकूटः, अनवानं, निपद्या, अर्धचंद्रः,
पण्ड इति । २९।१।१२.

हरिश्चन्द्रोपाख्यानम् । ३३।१-६.

हविः दीक्षणीयायां आग्राप्यैषावः पुरोडाशः एका-
दशकायाः । वृते चरुर्वा योऽप्रतिष्ठितो मन्येत ।
१।१।२।८-११

हविः प्रायणीषोदयनीवयोः । अदितेभ्यः । २।५।
१२-१४ । इतरेषां चतुर्णामायम् । (आय०
६।१४।३)

हविःपु अपिभिरेषु दर्शदौ यजमानव्रणे वाय्य
एव देवताभ्यो हवीषि गृहीतानि भवन्ति, वाय्यः
स्वाहा (अग्नये स्वाहा इति रीत्या) इति आहवनीये
वर्धन्ते जुहुयात् । १९।१।१२.

हविदोपादिरिषिणे प्रायश्चित्तम् । यत्तु सर्वाग्नीष
हवीषि दुष्येयुषां आपदोयुषां, आगम्य एनानि यथा-
देवतं परिकल्प्य तया आगम्यहविषा हविषा यजेत्, अतः
(ऊर्ध्वं) अन्यामिष्टि मनुजनाः । (उत्तरमग्निरिषा होत-
रिषा यथाचार्यः) तर्प्यतः । ३२।३।४ । अग्निहोष-
हविर्दिनये अग्निहोषधन्द्रे द्रष्टव्यम् । ३२।४।१.

हविर्धानं सोमे प्राक्पमने अग्नीषोमप्रदनीषायु
पञ्चदशी 'अन्तश्च प्रागा अदितिः' इत्यन्वाह ।
५।४।२०.

हविर्धानं- (अकट्) प्रवर्तनीया कचः अष्टौ ।

तत्र प्रथमा अन्तिमा च त्रिभिः इति द्वादश । आदौ
प्रेषः 'हविर्धानाम्या प्रोद्धगोत्राभ्यामनुबुद्धि' इति ।
युजे वां यथा ऋक्, येषां यथस्य इति तृचः, यमे ह्य
यत्माने ऋक्, अधि द्वयोरदवाः ऋक्, विश्वा रूपाणि
प्रति इत्यन्वाहा ररात्याः (द्वारस्य उपरिस्थित-
तिथेर्लूकाग्रस्य) ईशानं कर्तव्यं, परित्वा मित्रेणो मित्रः
इति अष्टम्या परिदधाति । सा च हविर्धानं उपरि-
अध्यान्ते, तत्प्रापि मेष्मोर्भिहननकाले । ५।१।९-२४.

हविर्धानसमीपवातीनि यति सोमे अग्नीषोमप्रगय-
नीषायु योदधी 'स्येनो न योनि' इत्यन्वाह ।
५।४।२१.

हविष्पवृष्टिः तस्य धानाः, कश्यपः, परिवायः,
पुरोडाशः, एतस्या चति हविष्पवृष्टम् । ८।६।१२-१३.

हिं इति हिंकारः निष्कृष्टवृक्षस्वर एव आदौ उपाये
ततो न्याहृतयः, ततश्च प्रतिपत्तु वक्षस्या महान्ते ।
येमा. १।१।१२-६.

हिंकारः सामावयवः प्रथमः 'हिंऽऽऽम्' इति
शब्दः उद्गाथा पठनीयः । १२।१२।४ आयम् ।

हिरण्यं हवं (सोमवर्षवर्षकम्) । १३।१।८.

हिरण्यवाचे प्रायश्चित्तम् । अग्नये हिरण्यवते अष्टाक-
पालं निर्वपेत् । हिरण्यवेयो रजसो, आ दे मुरगं अभि-
नन्त इति याज्याऽनुराक्ते । शाहुति वा आहवनीये
जुहुयात् अग्नये हिरण्यवते स्वाहा इति । हिरण्यवती नाम
हिरिषम् । १२।८।४.

हिरण्यस्य प्रतिनिधिः आयम् । ७।५।६.

हृदयं यथा इति आहवयः माय कथयः उपाकते ।
येमा. २।४।५.

होता अग्निहोमसंस्थे विप्रजित् इतीत्यन्ते देव-
देवस्ये नामान्तिदं होतृनि, न माय्येति । २।५।१२.

होता अग्निहोमे उच्यते यन्मे परिधानीयायाः उच्यते
यन्मे उत्तमं चतुरधरं दितन्वा जुहुयात् 'यन्मांते
यज्जतिवेऽऽऽम्' इति । १२।८।१२.

होता अग्नये उर्यंदेहं वायवति मनुजत्वे, भुवरे
द अग्नयेः स्वयं पेटे होतृत्वोदात्तम् । महान्ते

निष्केवत्वोत्तरम् । ऐआ. ५।१।१६.

दोता अन्वयं पृच्छति 'अन्वयोऽप्यर्थाऽऽऽ' इति । एकधनानु होतृचमसे समवर्नाताम् । ८।२।१०-११.

होता अन्वयार्थं अभिमन्येत 'अपानं यच्छ स्वाहा स्वा सुहव सूर्याय' इति । समपानेच (यासं मुञ्चेत्) 'अपानापानं मे यच्छ' इति । ८।३।३.

होता आचम्यशस्त्रं संसृति । ऋग्वेदमन्त्रान्तरं । ऐआ. १।३।१ वाक्यः ।

होता आनुहुमं आच्यं संसृति, सामगास्तु गायत्रीषु स्तुते । १०।५।८-१९.

होता उपानिष्टमं अभिमन्येत 'प्राणं यच्छ स्वाहा स्वा सुहव सूर्याय' इति । समभि प्राणेत् (प्रश्चर्माये स्तुतुं नृणां नीत्वा उच्यते) 'प्राण प्राणं मे यच्छ' इति । ८।३।३.

होता एक एव स्वात् प्रायश्चित्तोदयनीययोः । १।१।२.

होता चित्वाग्निमदेष्टात् सदः प्रवृत्त्य मेष्टात् पश्चात् भूमी आसीनः औदुम्बरं वार्षं शक्तन्तुं (वाच-विधौषं) उमास्या हस्ताग्रा उभरतः (उभे) भारयति यया वीणाम् । सतमिच्छन्तोभिः सतुहवैः वानस्य स्थानानि (पद्मादित्वरस्थानानि) उपर्य उदग्रणीयात् (विह्वानि कृत्वा निधिन्यात्) दशभिर्वा । 'गाय-त्रेण स्या छन्दसा उदग्रणीयाभि' इत्यादिभिः 'अति-च्छन्दसा उदग्रणीयाभि' इत्यन्तैर्मन्त्रैः । शालया वपलाशया मूलप्रदेशेन वार्षं निरुध्य उल्लिखति । अथैनं छन्दोगेभ्यः प्राप्यति । ऐआ. ५।४।१-७.

होता जपति सुपर्णोऽसि गरुडान् इत्यादीन् मन्त्रान् प्रस्तोत्रा प्रथमप्रतिहारकाले प्रोक्ते, महाप्रते । ५।५।३-९.

होता निष्केवत्वोत्तरमोचरं भस्ममानीतं दृष्ट्वा प्रेष्ट्वाद्वरोहेत् । ऐआ. ११।८।१५-१८.

होता पायमानीषु सामगाः स्तुते, आचम्यं होता आच्यं संसृति आनुहुम् । सतैवा मवन्ति (जन्तः) । त्रिः प्रपन्ना त्रिस्तमा । १०।५।४-७, १०.

होता प्रेष्ट्वाद्वरोहेत् महाप्रते निष्केवत्वोत्तरार्थम् ।

होताचमनाद्यर्थं गमने प्राप्ते यज्ञमानमनुशास्य गत्वा पुनरेतत् पूर्ववत् जपरहितं प्रेष्ट्वं वरारोहेत् । ५।५।११-१७.

होता प्रेष्ट्वं दार्ढ्यपरीक्षार्थं बालयति, व्यहृती जेषति, पुनश्चाष्टयति । महाप्रते । ऐआ. ५।४।८-१०.

होता प्रेष्ट्वात्प्रः प्रस्तोतारं संश्रितं 'पञ्चविंशत्यं स्तोमस्य अर्धवृत्तीयाम् (२॥) अर्धवृत्तदशाम् (२॥॥) वा (यक्षु) परिधिष्ठाम् प्रथमं प्रतिहारं प्रमृतात्' इति । 'अर्धवृत्तदशाम् प्रवाचयत' इति जानुवर्षः (आह) । ऐआ. ५।५।१-२.

होता वहिष्यमानं संपेत् इत्येके, न संपेत् इति सिद्धान्तः । तत्रैवासीनः अनुमन्येत 'यो देवानां' इत्यादिना । अथो ब्रूयात् 'सुखमसि सुतं भूवासम्' इति । ८।४।१-९.

होता महाप्रते माध्यदिने चित्वाग्नेरवयवात् उपतिष्ठते । 'चित्वाग्नेः उपस्थानं' इति शब्दे ब्र० । ऐआ. ५।२।२-६.

होता महाप्रते माध्यदिने मार्जालीयहोमान् दृष्ट्वा अग्नीषीयहोमोचरम् । ऐआ. ५।२।१४-२५.

होता सोम्ये चरी बहुलपृताते, छन्दोगेभ्यः प्राक् स्वा-स्य नमस्केते । छन्दोगाः पूर्वमवेक्षेरन् इति के चित् । तन । १३।८।५.

होता हिरण्यकशिपी (जरतापी गादीवर) आसीनः अग्निविष्ठाया राक्षे होतृजोपाख्यानामवापे । १३।६।११-१२ राजा वक्षस्मास्थाने दद्यात्, एतन्नेवाधनं, श्वेतं च अश्वतरिरथम् । १५.

होतुः अग्निद्योमे माध्यदिने मरुत्वतीयं शस्त्रं 'आ स्वा स्यं यथोवये' इत्यादि, तदन्ते च 'जनिष्ठा उग्रः सखे' इति स्तुतम् । ऐआ. ५।१।८ वाक्यः ।

होतुः अग्निगुह्यपाठः अग्नीषोमीये पशौ, तदन्ते च 'समिधारी यदनं सुकृतं' इत्यादिर्ब्रजः । ६।६।१-१६. ६।७।१-१३.

होतुः दक्षिणा श्रोणिः (उदमूलं) पद्मभागः सपे । ११।१।२.

होतुः प्रस्थितवाज्या प्रातःस्थाने 'इदं ॥ सोमं'

गु' ॥८॥१॥ माध्यदिने 'विना सोममभि यशु' २८॥१॥७। तृतीयसवने 'इद्र कमुभिर्वाजयद्रि' २८॥४॥६.

होतुः महाप्रते मरुवतीय शस्त्र। चतुर्निशात् (अभिः) आतानः (विस्तारः-) 'अस्तु मे जरित-' सूक्त, 'विना सोममभि' सूक्त, 'वय' शुभा ववयव-' सूक्त, 'मरुवो ईदं वृषभः' सूक्तम्। तत ऊर्ध्वं च 'जनिषा उग्रः सहसे' इति स्वयेन समाप्तिः ऐजा. ५॥१८-९.

होतुः वाहनियमः प्राक्नुवाञ्चोत्तर अन्त्यमग्नह- होमपर्यन्तम्। उपाशुमनुमग्न्य अभिप्राप्य अन्त्यममनु- मग्न्य अम्भपान्य उपाशुमन आवाण अभिमृश्य वाच विमुञ्चते। ८॥१९-५.

होत्रः दाल्जयः प्राप्त.सवने 'उवय वाचि' माध्य- दिने 'उरथ वाचीन्द्राय', तृतीयसवने 'उवय वाची- न्द्राय देवेभ्यः' इति। १२॥१२-४.

होत्रः शिरस्य षष्ठेऽहनि 'हृदमिथा शैर्द्र' इति नामानेदिष्ट, तस्य अन्त्ये द्वे ऋचौ धिष्ठा 'दे यजेत' इति गारायण सूक्तमावेषेत। ३०॥१६-१५.

होतृचमसभक्षणान् प्राक् सवनीयगुपुरोडासस्य भवान्तरेकामक्षणम्। १॥६॥२-३.

होतृचमसे एकघनास्तु वसतीमरीतु च घनीय मानास्तु अनुवचनीया अपोनवध्रीमास्तुते 'आपो न देवीरयमग्नि' इति। ८॥१९.

होतृचमसे द्विदिवसानां उद्यावान् समनयति होता। १॥६॥४.

स्थूणौ निष्ठाप्य तदुपरि वीवथ (तिर्यक् स्थूल काष्ठ) अत्वादमाति, तत्र च प्रेक्ष्य.। महाप्रते। ऐजा. ५॥३७.

होत्रकाः प्रजा च वृषी. समारोहन्ति। महाप्रते। वृषी दर्शानम्। ऋषीणांमास्य वृषी इत्यमरः। शौचा- चमनाद्यर्थं गमने प्राप्ते यजमानमनुष्ठान्य गत्वा पुनरेत्य पूर्ववत् समारोहेत्। ऐजा. १॥८॥१३-१४. ५॥४॥१६. होत्रकाः—मैत्रायकः, प्राक्षणाच्छरी, अग्जवाकः, पोता, नेष्टा, आग्नीप्रभेति। तथापि कामान्यतः आचा- स्रयः एव भूयसा होत्रशब्देन गृह्यन्ते। ऐजा. १॥८॥१३ कल्पः।

होत्रकाणां अहीनसूत्रानि माध्यदिने। मैत्रायकस्य 'आ सवो वातु मयवान्,' प्राक्षणाच्छरीनः अस्मा ददु प्र सवसे। अष्टारावस्य शासद् यक्षिर्जनयन्त। हानि च चतुर्विधे, अभिजिह्वि, विपुषति, विप्रजिति, महाप्रते च प्रभवति गवामयने। २९॥२४-११.

होत्रकाणां परिधानीयाः प्रचो अहीने च। परि- धानीयाद्यन्दे द्रष्टव्यम्। २७॥४-५.

होत्रकाणां माध्यदिने अश्वक्लृप्तिः भद्रर्गन्ते। २९ तमे अध्याये।

होत्रकाणां शस्त्राणि यमिष्टीये शुवीयसवने न कन्ति, अतिराने तु कन्ति। ३०॥१५१.

होत्रकाणां शस्त्रेषु आरम्भशेषाः भद्रर्गन्ते। मैत्रा- यकस्य मैत्रायकशब्दे 'कजवीती यो यदगः'। प्राक्षणा-उचिन. ऐन्द्रे शब्दे 'इन्द्र यो निधत्तति। अग्जवावस्य ऐन्द्राग्रे शब्दे यद् यो यो मा शुने नतः।

होमः अत्रिययहाङ्गाभिषेकाद्भृतः 'त्रेहा प्रपद्ये
स्वाहा' 'क्षत्रं प्रपद्ये स्वाहा' । इत्याहुतिद्वयम् ।
३७।३।१०.

हौत्रं प्रचैव क्रियते, यज्ञेषा आचम्यं, साम्ना
अद्वीये, यस्याः विसायाः शुक्ले (व्याहृतिभिः)
प्रक्षतवम् । २५।७।३-४.

हौण्डिनविहारः बालेतिस्मानाम् । पञ्चः प्रथम-
द्वितीयसूक्तयोः, अघर्षेयः तृतीयचतुर्थयोः सूक्तयोः,
शरूयः पञ्चमयष्टयोः सूक्तयोः, अष्टमं सूक्तं सप्तमत्वेन
सप्तमं चाष्टमत्वेन शंखत्वं इति । ३०।२।१-९.

॥ इति श्रमः ॥

पैतरेयब्राह्मणारण्यककोपस्य

शुद्धिपत्रकम्

पृ.-स्त.-पङ्क्तिः अशुद्धम्	शुद्धम्	पृ.-स्त.-पङ्क्तिः अशुद्धम्	शुद्धम्
१।१।२७	द्वितीय	१।१।३२	कुरुषः
१।१।२८	प्रेषं	१०।१।२	यावयामनुवपद्
२।१।२३	अग्निगुः	१०।१।८	होमगर्पन्तं
२।१।२३	पष्ट	१०।१।२९	अन्यतरात्
३।१।५	मद्	१०।१।३२	पाकिरुष
४।१।२४	मिलित्वा	११।१।२७	स्वयस्या शेष
४।१।२४	होमकाले	११।१।२९	छन्दस्काया
४।१।२८	निर्वतेतु	११।१।३३	येन्द्रमहा
४।१।३५	तिस्रः	१२।१।११	"
५।१।२६	ईमन	१२।१।२४	द्योम रात्री
५।१।२९	अन्या	१२।१।२४	मदिष्ठया
५।१।२	मीय	१३।१।२३	दित०
५।१।३	यात्	१३।१।२२	मममि
५।१।१५	अमीशोमीयपयो.	१४।१।११	केरीति
५।१।२०	उक्थ्ये	१४।१।२३	श्राद्ध
५।१।३३	प्रगाथः	१४।१।२७	अग्निभिः
५।१।३५	"	१५।१।४	दीना
६।१।२७	विपुवति	१६।१।१०	धार्गियाः
६।१।३५	प्रयोगे	१६।१।१०	इयमित्थ
		१६।१।३०	शिधीयाः
६।१।३४	परिष्ठाये	१६।१।२९	गुन
८।१।२२	६।१६,	१७।१।३०	शार्पा
८।१।२३	वसन्वप	११।१।९	११-
८।१।२५	त्रिर्दृष्टात्	११।१।१८	अग्नि
८।१।२	नेन	११।१।११	४५५
८।१।२९	आग्निगो	१८।१।५	वेदस्ते
९।१।११	प्रति	११।१।९	वेदस्ते
९।१।२७	कगू		५६५५,
			५३६,

पृ.-स्तं.-पङ्क्तिः	अक्षरम्	शुद्धम्	पृ.-स्तं.-पङ्क्तिः	अक्षरम्	शुद्धम्
१९।१।४	प्रातः सवने	प्रातः सवने	२६।१।१३	प्रवाते,	प्रवाते
११।१।२०	समाद	समाद	११।१।१४	सायागः	सायागः
११।१।२२	इति	इति	११।१।२९	निष्कैव	निष्कैव
११।१।२४	चतस्रः	चतस्रः	११।१।३२	इष्टया	इष्टया
११।१।२४	दिन्दुमत्तौ	दिन्दुमन्तौ	११।१।३४	उप्यय	उप्यय
११।१।२४	पूर्वमीजा	पूर्वमनीजा	११।१।३५	मैतय	मैत्राय
२१।१।२४	गंप्राद्य	गंप्राद्य	२७।१।३४	मैत्र वरणः	मैत्रावरुणः
११।१।२४	पोमे	पोमीये	११।१।३७	चसृती	चसृती
११।१।२५	ज्वं छे	ज्वेछं	११।१।२९	गिर्वर्णः	गिर्वर्णः
२९।१।३१	प्रादः छु	प्रादः छु	११।१।३०	उर्ध्व	ऊर्ध्व
११।१।३७	प्राभवा	प्राभवा	११	उर्ध्वानः	ऊर्ध्वानः
२३।१।२४	आरण्येनाग्निना	आरण्येनाग्निना	११।१।३५	विमर्ध	विमर्ध
११।१।२७	गविष्टये	गविष्टये	११	आम्यु	आम्यु
११।२।९	उप्ये	उप्ये	११।२।५	वेदी नामिः	वेदीनामिः
११।१।३१	चर्षणी पृतं	चर्षणी पृतं	११।१।२५	समिष्टपञ्च	समिष्टपञ्च
११।१।३१	छन्दसा	छन्दसा	२८।१।३१	समेदात्	समेदात्
११।१।२२	जरितृणा	जरितृणा	११।२।१८	ऋधः	ऋधः
२४।१।११	पृष्टये	पृष्टये	११।१।२३	वसिष्ठः	वसिष्ठः
११।१।१५	मेहऽनि	मेहऽनि	११।१।२५	व मदे	वमिदे
११।१।१९	इत्येकं चतुर्नच,	इत्येकं (१-२३),	११।१।२९	मातृणा	मातृणा
	उप	चतुर्नच उप	२९।१।२८	मन्दः	मन्दः
११।१।१०	स्वादिस्रया	स्वादिस्रया	११।२।२२	वम	वम
११।१।१८	मर्षो	मर्षो	११	अमीभिः	आमीभिः
२४।१।२९	वसिद्धि	वसिद्धि	११।१।२९	छेमे	छेमे
११।१।३२	हि साः	हि सौः	३०।१।२१	वृष	वृष
२५।१।८	धर्मरेपु	धर्मरेपु	११।१।२४	शंकेत्	शंकेत्
११।१।२२	कऽपि	केऽपि	११।१।२४	, १ २।१	, २।१
११।१।२२	क्षत्रिय यजे	क्षत्रिययजे	११।२।१०	कृत्वा	कृत्वा
११।१।२३	रोष्ट	रोष्ट	११।१।२५	दसमा	दसमा
२५।१।३४	पुर	पुर-	३१।१।३५	कर्तृणा	कर्तृणा
११।२।२५	आहावः	आहावः	११।२।१२	प्रतिष्ठ	प्रतिष्ठ
११।१।२७	अप्यथो	अप्यथो	११।१।२९	यशस्तः	यशस्तः
११	"	"	३२।१।२४	परिचितः	परिचितः

शुद्धिपत्रकम्

५. स्तंभ-पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्	५. स्तंभ-पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
३३।१।१८	पर्वत तद्दौ	पर्वतनारदौ	४१।१।१५	इमा	इमाः
" १, १२९	आत्मरातिः	अत्मरातिः	" १, १२६	णस्यं	णस्य
"	जानंतापिः	जानंतपिः	४२।१।२२	शंसन०कर्थे	शंसनकर्त्ते
" १।२।२९	क्षत्रिय यशे	क्षत्रिययशे	" १, १२५	आषतानं	आषतानं
" १, १२४	यशस्ते, । ३७	यशस्ते ३७	" १।२।२५	याज्याः हो	याज्याः हो
३३।१।१३	न	नं	४३।१।२९	तमान	तमान्
" १, १	१:४	१२४	" १।२।२	दविशु तत्पा	दविशुतत्पा
" १, १३३	सूदयोदाः	सूदयोदाः	४४।१।२३	दधिधर्मं	दधिधर्मं
३४।२।१५	कूर्चान्	कूर्चान्	" १, १३१	नाथ, ।	नाथ ।
" १, १३०	छोमे	छोमः	" १।२।२५	शिखस्थित	शिखास्थित
३६।१।१७	सामे	सोम	४५।१।२४	दीर्घाणिवा	दीर्घाणिवाऽऽ
" १, १२७	छिपत	छिपते	४६।१।१	यक्रे	यक्रे
" १, १२९	चतुर्विध	चतुर्विध	४७।१।२२	द्रोह	द्रोह
३७।२।२०	अपारमितिः	अपरिमिताः	" १, १२३	पृष्ठमे	पृष्ठमे
३८।१। ९	धर्म	धर्म	" १, १२४	पथिवी	पृथिवी
" १, १२९	धृतया	धृतया	" १, १२७	"	"
" १, १२३	सख्यं	सख्यं	" १।२।२१	छदो	छदः
" १, १	यक्ष	यक्ष	" १, १२४	सायम्पा	सायम्पो
" १, १३०	शास्त्रे	शास्त्रे	४८।१।४	मथा	मथा
" १, १३४	न्यूहन्त्याः	न्यूहन्त्याः	"	मथ	मथ
" १।२।२२	पक्मानाः	पक्मानाः,	" १, १२९	ह्रनम्	ह्रानम्
" १, १२७	स्तोभे	स्तोभेः	" १, १३१	पापु	ह्रपापु
१।२।२६-२९	अथ सथी भिन्दुः	अथ सथी भिन्दुः	"	ह्रनः घेरः	ह्रनःघेरः
	'सधुर्बि' एवम्	'सधुर्बि' एवम्	४९।२।२८	शेरि	शेरि
	हमात् प्राक् शेषः	हमात् प्राक् शेषः	" १, १२९	मथि	मथि
३९।२।४	नमस्ते	नमस्ते	५०।२।२०	मरुपे	मरुपे
" १, १२८	मीले	मीले	५१।२।२८	भाषा	भाषा
४०।२।३	मेकदाधेपु	मेकदाधेपु	" १।२।२५	रथ	रथ
" १, १२१	जगती	जगती	५२।२।२३	दम	दम्
" १, १२५	प्रातः सधनः	प्रातः सधनः	" १।२।२६	दुशात्रि नू	दुशात्रि नू
" १२।४	छगर	छगरे	" १, १३०	बध	बध
४१।२।२७	नक्षत्रे	नक्षत्रे	५३।२।२४	मद नाम्बः	मदनाम्बः
" १, १३२	रेनीय	रेनीय	५४।२।२४	रन्द मर	रन्द मरः

पृ. सं. - पङ्क्तिः अशुद्धम्	शुद्धम्	पृ. - सं. पङ्क्तिः अशुद्धम्	शुद्धम्
७५।१।१३ चउदा	च्छद	८७।१।२९ प्र तिघ्रा	प्रतिघ्रा
११ ११ ३१ पूर्वकेण,	पूर्वकेण)	११।१।३३ अमी वो	अमीषो
११।२।१ सर्वतः ।	सर्वतः	८८।१।१० प्रेषो	प्रेषो
११।२।९ हिंसी'	हिंसीः'	११ ११।१३ रोचना	रोचनानि
७६।१।२७ देव	देव	११ ११।१ वल्लूयति	वल्लूयति
११।२।९ मदि, यमायाय	मद्विषमायाय	११।२।३ वज्र भा	वज्रधा
७७।२।२५ त्वतीयः	त्वतीयः	११ ११।१० गच्छप्र	गच्छप्र
११ ११ ३३ नदीय	नदीय	११ १२।२३ वल्ल	वल्लस्य
७८।१।२३ प्रेतु	प्रेतु	११ १२।२५ इत्या दी	इत्या हि
७९।१।२७ विह्वः	विह्वः	८९।१।२३ सपाश	सपाश
८१।१।१० सदः प्रवेश	सदः प्रवेशः	११ १२।९ म्मस्य	म्मस्य
११।२।३३ घातीयाः	घातीयाः ।	९०।१।३ हमारे	हमारथे
८३।१।१ पया	पया	११ ११।३० जित	जित्
११।२।२ वरुण	वरुण	११ १२।११ रराजे	ररजे
८४।१।३ कौपाखः	कौपाखः	११ ११।१६ अयास्य	अयास्य
११।२।७ अग्नि	अग्नि	९३।१।५ विष्टुन्वो	विष्टुन्वो
८५।१।२७ सततिः	सततिः	११।२।१ नो ऽऽ	नो ऽऽऽ
११।२।७ सतति	सतति	११।२।८ श्री व	श्रीव
११।२।१ शतामि	शतामि	११।२।४ वशि श	वशिष
११।२।८ पशु पुरो	पशुपुरो	११।२।५ रजवः	रजवः
११।२।९ स्वह	स्वह	११।२।१९ दन	दन-
११।२।१ आग्नि	आग्नि	९२।१।८ वरत	वरतः
८६।१।११ आतिष्ठाया	आतिष्ठाया	११ ११।२८ गतिरा, वमचं.	गतिरा वमचं:
११।२।१ पापरिषा	पापरिषा	११।२।९ छन्दोव प्र	छन्दोवप्र
११।२।१५ अज्ञातो	अज्ञातो	११ ११।१५ गापत्र	गापत्रः
११।२।१६ जात	जात	९३।१।२९ अभि वः	अभि प्र वः
८७।१।८ वसु	वसु	११।२।९ कृतिव गन्ने	कृतिव गन्ने
११।२।१ गो वे	गो वे	११।२।९ दवः	देवः
११।२।१६ आतिष्ठाया	आतिष्ठाया	११।२।१६ देव	देवं
११।२।१४ राक गन्ना	राक गन्ना	११।२।२२ देना नि	देनानि
११।२।९ नीली यो	नीली यो	११।२।१६ वचनः	वचनः
११।२।१० आवन	आवन	९४।१।१४ इति	।
११।२।१४ वचन ए	वचन ए	९४।१।१९ वचन	वचन

ऐतरेयब्राह्मणपारष्यकपोष्य

अशुद्धम् शुद्धम् पृ.स्तं.पट्टकिः अशुद्धम् शुद्धम्

१४।२।१५	संभार	संभारा	१००।१।१६	गोपाः ।	गोपाः
१४।२।२२	युक्तः	युक्तः	" " १७	अनाद्य	अनाद्य
१४।२।३०	सेवा	सेना	" " २९	क्षितम्	क्षितम्
१५।१।३	आद्युः	आद्युः	" " २४	ग' । इ	ग' इ
१५।१।५	अन्दी	अन्वी	१ " २।६	पुं	पुं
१५।१।१३	इक्षीया	इक्षीया	" " २९	सद्यः	सदस्यः
१५।१।१५	माद्	माक्	" " २९	होरेण ।	होरेण
१५।१।१९	शक्नोः	शक्नो	" " ३०	जनासः इन्द्र	जनास इन्द्रः
१५।२।१	मर्कटश्च	मर्कटश्च	" " ३३	तत्कयाः	तत्कया
१५।२।१	मृगः ।	मृगः	१०१।१।३२	अयः आ	अयः । तान् आ
१५।२।६	याज्यऽनु	याज्याऽनु	१०१।१।२	रुणः	रुणः
१५।२।८	यथाङ्गः	यथाङ्ग	" " ४	एकैका प	एकैकामृचं प
१५।२।१४	मदे औ	मदे । औ	" " १२	निषिद्धं	निषिद्धं
१५।२।२३	मुष्य शाः	मुष्यशाः	" " २३	राशीभि	राशीभि
१५।२।२४	इति वृ	इति । वृ	१०२।१।१	स्वर्गात् । सो	स्वर्गात् सो
१६।१।१०	ऐकादिकः	ऐकादिकः	" " २०	कुप्येदो	कुप्येदो
१६।१।१२	मदे	मदे ।	" २।२२	प्रपायः	प्रपायः
१६।१।१४	यश्च	यश्च	१०३।१।३	सौम्य	सौम्य
१६।१।१६	क्षत्रियमनः	क्षत्रियमनः	" " ४	पुष्यस्य	पुष्यस्य
१६।१।२५	पुनरि	पुनरि	" " ५	इत्यथ	इत्यथ
१६।१।३५	यचन	यचनं	१०३।१।७	प्रस्तावः ।	प्रस्तावः,
१६।२।५	मिषे य	मिषेय	१०३।१।१३	पूर्णं मास	पूर्णमास
१६।२।१३	जि गितुं	जिगीतुं	१०३।१।२७	निषयतः	निषयतः
१६।२।२२	दि वृ	दिवृ	१०३।२।१५	धर्म	धर्म
१७।१।२२	न्दनं	नूनं	१०४।१।१४	मूकं	मूकं
१८।१।११	यरो । जन	रोजन	१०४।१।८	कलिः	कलिः
१८।१।११-१२	इत्यादि द्रष्टव्यम्	• (इदं खलु नास्ति)	१०४।१।९	देवा	देवा
१८।२।१५	रात्र्यः	रात्र्य	१०४।१।२९	तन्नु	तन्नु-
" " १७	यदति	यदति	१०५।२।९	सतो वृद्	सतोरुद्
१९।१।३	यत्र	यत्	१०६।१।२३	चतुर्विधाः	चतुर्विधाः
" " १०	विद्वत्	विद्वत्	१०७।१।२८	आय	अय
" " २३	दधि स्तो	दधिस्तो	१०८।१।५	आभि	अभि
१९।२।३४	प्रियद्रु	प्रियद्रु	१०८।२।१३	म नम	मानम
१००।१।४	यती ।	यती	१०८।२।३५	ते यो	ते योभ्यं
" " ७	मीय पनु	मीयपनु	१०९।२।२२	रेन् अनु	रेन् । अनु
" " ९	प्रया	प्रया			